

arhiv

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2025

Letnik 48
št. 1

arhivi

UDK 930.25 (497.4) (05)
UDC 930.25 (497.4) (05)

ISSN 0351-2835 (Print)
ISSN 2630-4376 (Online)

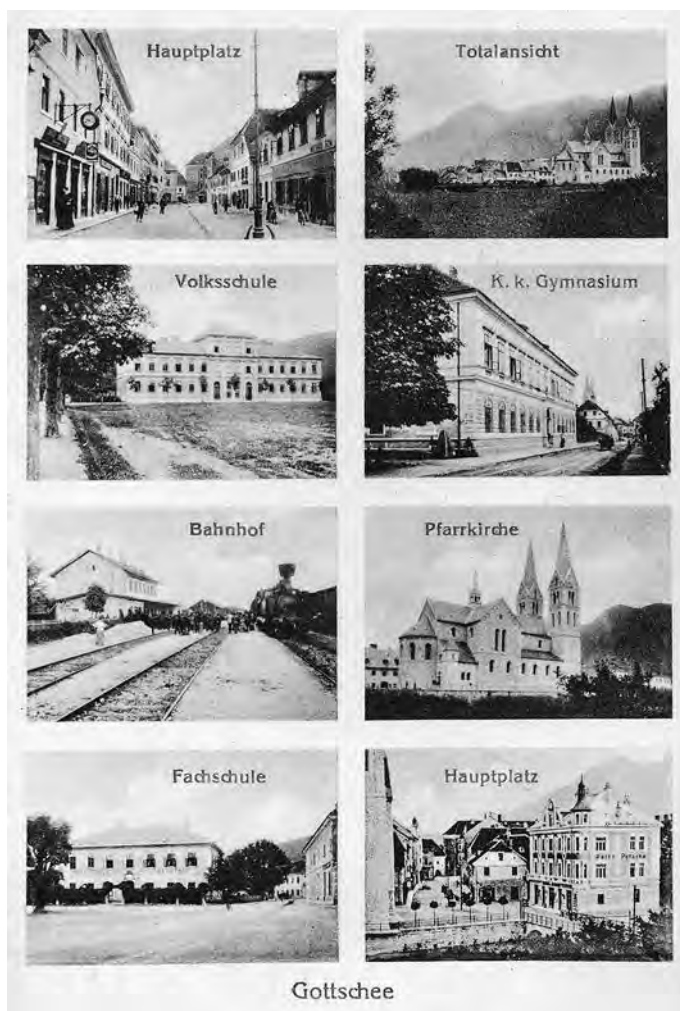

9 770351 283001

arhivi

Glasiło Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Ljubljana 2025

Letnik 48
št. 1

*Razglednica Kočevja
(Vir: SI AS 1085, Zbirka razglednic in voščilnic, p. e. 63)*

Glasilo Arhivskega društva in arhivov Slovenije
Zeitschrift des Archivvereins und der Archive Sloweniens
Gazzetta dell'Associazione archivistica e degli archivi in Slovenia
The Review of the Archival Society and Archives of Slovenia

Za znanstveno korektnost člankov odgovarjajo avtorji.

© 2025 Arhivsko društvo Slovenije

Izdalo in založilo Arhivsko društvo Slovenije

Uredništvo: Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: arhivi@arhivsko-drustvo.si

URL: www.arhivsko-drustvo.si/publikacije/arhivi

FB: Facebook/Arhivsko društvo Slovenije

Glavni in odgovorni urednik: Jernej Komac (Arhiv Republike Slovenije)

Uredniški odbor: red. prof. dr. Boris Golec (Zgodovinski inštitut Milka Kosa, ZRC SAZU),

mag. Marija Čipić Rehar (Zgodovinski arhiv Ljubljana), mag. Nina Gostenčnik

(Pokrajinski arhiv Maribor), doc. dr. Vinko Skitek (Pokrajinski arhiv Maribor),

doc. dr. Gregor Jenuš (Arhiv Republike Slovenije), doc. dr. Julijana Visočnik

(Nadškofijski arhiv Ljubljana), red. prof. dr. Walter Lukan (profesor v pokoju, Avstrija),

dr. Elvis Orbanič (Zavod za povijesne i društvene znanosti HAZU u Rijeci,

Područna jedinica u Puli, Hrvatska), Alenka Kozič (Pokrajinski arhiv Nova Gorica),

Katja Zupanič (Zgodovinski arhiv na Ptuj), Vanja Rupnik (Arhiv Republike Slovenije)

Redakcija te številke je bila zaključena: 31. oktober 2025

Revija izhaja dvakrat letno.

Cena posamezne številke je 12,50 EUR.

Lektorica: dr. Aleksandra Gačić

Prevodi: mag. Hana Habjan (angleščina)

Fotografska dela: Jernej Komac

UDK: Alenka Hren

Izdajo so omogočili: Ministrstvo za kulturo in Arhivsko društvo Slovenije

Poslovni račun: NLB d. d. Ljubljana, 02083-0019446150

Oblikovanje: Andreja Aljančič Povirk

Računalniški prelom: Uroš Čuden, MEDIT d. o. o., Notranje Gorice

Tisk: Fotolito Dolenc d. o. o.

Naklada: 300 izvodov

Revija Arhivi je vključena v naslednje podatkovne baze: *COBISS* (Slovenija); *EBSCO Publishing*; *ProQuest*, *Library & Information Science Source*; *Library, Information Science & Technology Abstracts with Full Text* (Združene države Amerike); *Centro de Información Documental de Archivos* (Španija); *Institut für Archivwissenschaft der Archivschule Marburg* (Nemčija)

KAZALO

ČLANKI IN RAZPRAVE

DUNJA MUŠIČ	»Kočevski dialekt je tako popačen, da ga Nemec ne ume.« Nemško manjšinsko šolstvo v Črmošnjiško-Poljanski dolini med obema vojnama	7
IZAK ŠPAJZER	»Bled je dal polnoletnost našemu jazzu«: 65 let od prvega Jugoslovanskega jazz festivala na Bledu	21
ALEŠ JAMBREK	Geodetska služba na območju pristojnosti Zgodovinskega arhiva na Ptuj s posebnim ozirom na prevzemih, ureditvi in popisu arhivskega gradiva II.	45

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK

OLGA PIVK	Gospodarjenje z gozdovi in organizacija gozdarske lužbe v gradivu Arhiva Republike Slovenije	71
JURE MAČEK	Mariborski slikar Ivan Kos do leta 1945 in njegova osebna zapuščina v Pokrajinskem arhivu Maribor	83
LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC	Prezrta pisma vidnejših nemških protestantov v fondu Deželni stanovi za Kranjsko – 1. del	99
PAVEL CAR	Lov za odlikovanji za hrabrost v boju proti partizanom v XVIII. vojnem okrožju, po sledih arhivskih dokumentov	115

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA IN ARHIVOV SLOVENIJE

Mojca Horvat	Poročilo o delu Arhivskega društva Slovenije v letu 2024	143
Matevž Košir (ur.)	Poročilo o delu medarhivskih delovnih skupin (MDS) v letu 2024	146

OCENE IN POROČILA

Razstave

Martina Arhar Fekonja	Mag. Hana Habjan: Horuk v nove čase: socialistični vrtec za otroka moderne družbe	159
-----------------------	--	-----

TABLE OF CONTENTS

ARTICLES AND DISCUSSIONS

DUNJA MUŠIČ	»The Gottscheer Dialect Is So Distorted That a German Cannot Understand It«. German Minority Education in the Črmošnjica-Poljanska Valley between the Two Wars	7
IZAK ŠPAJZER	»Our Jazz Came of Age in Bled«: 65 Years Since the First Yugoslav Jazz Festival in Bled	21
ALEŠ JAMBREK	The Surveying and Mapping Authority Under the Competence of the Historical Archives in Ptuj with Special Reference to Acquisitions, Arrangement and Description of Archival Materials, Part II	45

FROM ARCHIVAL FONDS AND COLLECTIONS

OLGA PIVK	Forest Management and Organisation of the Forestry Service in Archival Records of the Archives of the Republic of Slovenia	71
JURE MAČEK	Ivan Kos, a Maribor Painter, Until 1945 and His Personal Legacy in the Regional Archives Maribor	83
LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC	Ignored Letters of Prominent German Protestants in the Provincial Estates of Carniola Fonds – Part 1	99
PAVEL CAR	The Hunt for Decorations for Bravery in the Fight against Partisans in the XVIII. Military District, Following the Traces of Archival Records	115

ACTIVITIES OF THE ARCHIVAL SOCIETY AND ARCHIVES OF SLOVENIA

Mojca Horvat	Report on the Activities of the Archival Society of Slovenia for the Year 2024	143
Matevž Košir (ur.)	Report on the Activities of the Inter-archival Working Groups for the Year 2024	146

REVIEWS AND REPORTS

Exhibitions

Martina Arhar Fekonja	Hana Habjan M.Phil.: »Up we go!« Into Modern Times: A Socialist Kindergarten for the Child of Modern Society	159
-----------------------	--	-----

NAVODILA AVTORJEM PRISPEVKOV ZA ARHIVE

- ❖ Prispevki morajo biti oddani v elektronski obliki (razmik 1,5 vrstice).
- ❖ Vsi članki gredo pred objavo v recenzijo. Pozitivna recenzija je pogoj za objavo članka.
- ❖ Prispevki za rubrike *Članki in razprave in Iz arhivskih fondov in zbirk* morajo obvezno vsebovati **izvleček** (maks. 10 vrstic), **ključne besede**, primerne za indeksiranje, in **povzetek** (maks. 30 vrstic). Pred povzetkom mora biti naveden spisek **virov in literature**.
- ❖ Avtor naj navede svoj polni naslov, naziv oz. poklic, delovno mesto in naslov ustanove, kjer je zaposlen, tel. številko in e-pošto.
- ❖ Opombe morajo biti pisane enotno pod črto. V opombah uporabljamo krajše navedbe, ki morajo biti skupaj s kraticami razložene v poglavju viri in literature.
Primer: Merku: *Slovenska plemiška pisava*, str. 110.
- ❖ V poglavju **Viri in literatura** morajo biti sistematično, po abecednem vrstnem redu, navedeni vsi viri in vsa literatura, navedena v opombah. Ločeno navedemo arhivske vire, internetne vire, časopisne vire, literaturo itd.
- ❖ Citiranje arhivskih virov: oznaka države, arhiva, fonda ali zbirke in oznake nižjih popisnih enot.
Primer Arhiv Republike Slovenije: SI AS 1, šk. 1.
Primer za regionalne arhive: SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, t. e. 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- ❖ Citiranje literature (monografije): priimek, ime avtorja: *naslov (in podnaslov)* dela. Kraj: založba, leto izida.
Primer: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- ❖ Citiranje literature (periodika): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov periodike* letnik (leto izdaje), številka, strani članka.
Primer: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. V: *Arhivi* 26 (2003), št. 1, str. 221–226.
Primer: Krippenspiel. V: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, str. 1107.
- ❖ Citiranje literature (zborniki): priimek, ime avtorja: naslov članka. V: *Naslov zbornika* (ime urednika). Kraj izdaje: založnik, leto izida, strani članka.
Primer: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. V: *Ad fontes. Otorepčev zbornik* (ur. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, str. 225–269.
- ❖ Citiranje spletnih strani (naslov, točni naslov spletne strani, datum uporabe spletne strani).
Primer: Graščina Smlednik: <http://www.gradovi.jesenice.net/smlednik.html> (dostop: 12. 6. 2020).
- ❖ Slikovno gradivo (**največ 5 kosov**) sprejema uredništvo le v elektronski obliki in v visoki resoluciji (najmanj 300 dpi), shranjeno nestisnjeno v datoteko vrste TIFF. Slikovno gradivo (fotografije, grafikoni, tabele, zemljevidi itd.) je potrebno priložiti ločeno (v tekstu naj bo označena samo lokacija gradiva) v posebni mapi (datoteki) z avtorjevim imenom in priimkom. Slikovno gradivo mora vsebovati odgovarjajoče podnapise z navedbo vira.
- ❖ Uredništvo ima pravico prispevke jezikovno lektorirati; lektorske popravke navadno vnesejo avtorji sami. Korektore načeloma opravi uredništvo.
- ❖ Avtorji so dolžni upoštevati navodila, objavljena v vsaki tiskani številki *Arhivov* in na spletni strani ADS.
- ❖ Članki in prispevki, objavljeni v tiskani reviji, so objavljeni tudi na spletni strani ADS. Avtorji z objavo tiskane verzije soglašajo tudi z objavo spletne verzije članka.

Uredništvo Arhivov

ARHIVI,
glasilo Arhivskega društva
in arhivov Slovenije
so osrednja slovenska
arhivska revija, ki
spremlja širok spekter
arhivskih vprašanj. V njej
objavljamo prispevke
s področja arhivistike,
(upravne) zgodovine,
zgodovinskih pomožnih
ved, vede o virih, arhivske
teorije in prakse ter
vsakdana slovenskih
arhivov in aktualna
vprašanja s področja
zaščite in hranjenja novih
oblik zapisov informacij
na računalniških medijih.

Prispevke sprejema
uredništvo na naslov:

Uredništvo Arhivov
Poljanska cesta 40,
SI-1000 Ljubljana, Slovenija
e-pošta:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Rok za oddajo
prispevkov za vse rubrike
je za prvo številko
1. maj,
za drugo številko pa
1. oktober!

ARHIVI,

the Review of the Archival Association and Archives of Slovenia is the central Slovenian archival journal. It deals with a wide range of archival issues and includes articles in the fields of archival science, (administrative) history, auxiliary sciences of history, study of primary sources, archival theory and practice, and daily activities of the Slovenian archives and also presents problems in the field of protection and preservation of new forms of a written record on the computer media.

Papers should be sent to the editorial board:

Uredništvo Arhivov

Poljanska cesta 40,
SI-1000 Ljubljana, Slovenija
Email:
arhivi@arhivsko-drustvo.si

Deadlines

papers for all sections are to be submitted by

May 1

for the first number
and by

October 1

for the second number!

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS FOR ARHIVI

- Papers should be submitted in electronic form (1.5 line spacing)
- Before being published all papers are peer-reviewed. Papers are published only if they receive a positive peer-review.
- Papers for the sections *Articles and Papers* and *From Archival Fonds and Collections* must include a maximum 10-line **abstract**, **keywords** appropriate for indexing, and a maximum 30-line **summary**. List of **sources and literature** stands before the summary.
- Authors should state their full address, title and/or profession, work place, and address of the institution where they work, phone number, and e-mail.
- Footnotes are written uniformly under the line. Footnotes include short references that are fully explained together with abbreviations in the chapter Sources and Literature.
Example: Merku: *Slovenska plemiška pisma*, p. 110.
- Chapter Sources and Literature includes a systematic recording of all sources and literature cited in footnotes, in alphabetical order. Archival sources, web sources, journals, literature etc. are stated separately.
- Citation of archival sources: country reference code, name of archival institution, reference code of archival fond or collection and references of the units of description.
Example: Archives of the Republic of Slovenia: SI AS 1, box 1.
Example for regional archives: SI: SI_ZAL_IDR/0102, Občina Dole, box 44, Ljudsko štetje iz leta 1890.
- Citation of literature (monographs): surname, name of the author: *title (and subtitle) of the book*. Publishing place: publisher, publishing year.
Example: Merku, Pavle: *Slovenska plemiška pisma*. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1980.
- Citation of literature (articles in periodicals): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of periodical* volume (publishing year), number, pages of the article.
Example: Matijević, Meta: Novomeški mestni arhiv in skrb zanj. In: *Arhivi* 26 (2003), no. 1, pp. 221–226.
Example: Krippernspie. In: *Intelligenz-Blatt zur Laibacher Zeitung*, 28. 12. 1843, št. 154, p. 1107.
- Citation of literature (articles in miscellany): surname, name of the author: title of the article. In: *Title of miscellany* (name of the editor). Publishing place: publisher, publishing year, pages of the article.
Example: Bizjak, Matjaž: Gutenberg in briksenska posest vzhodno od Tržiške Bistrice. In: *Ad fonts. Otorepčev zbornik* (ed. Darja Mihelič). Ljubljana: Založba ZRC, 2005, pp. 225–269.
- Citation of websites (title, URL, date of access).
Example: Graščina Smlednik: <http://www.gradovi.jesenice.net/smlednik.html> (accessed: 12. 6. 2020).
- Graphic materials (**max. 5 pieces**) should be submitted in electronic form and in high resolution (300 dpi), saved in non-compressed TIFF file format. Graphic materials (photographs, graphs, tables, maps, etc.) should be submitted separately (with their correct positions clearly marked in the text), in a separate folder (file) marked with author's name and surname. Graphic materials should always carry a caption explaining the image and its source.
- Editorial board reserves the right to send the submitted papers for language proofreading. Proofreading corrections are usually inserted in the papers by the authors themselves. Other corrections of a technical nature are usually done by editorial board.
- Authors should follow these instructions, published in each issue of *Arhivi* and on the website of *Archival Association of Slovenia*.
- Articles and papers that are published in the printed version of *Arhivi* are also published on-line on the homepage of the Archival Association of Slovenia. By giving their consent to the publishing of the printed version, authors also agree to their papers being published on-line.

Arhivi Editorial board

1.02 Pregledni znanstveni članek

ČLANKI IN RAZPRAVE
ARTICLES AND DISCUSSIONS

UDK 930.253:373.3(497.434=112.2)"1918/1941"

Prejeto: 5. 12. 2024

**»Kočevski dialekt je tako popačen, da ga Nemec ne
ume.«¹**
**Nemško manjšinsko šolstvo v Črmošnjiško-Poljanski
dolini med obema vojnama**

DUNJA MUŠIČ

univ. dipl. zgodovinarica in prof. nemščine, arhivska svetovalka
Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto,
Skalickega ulica 1, SI-8000 Novo mesto
e-pošta: dunja.music@zal-lj.si

Izvleček

Prispevek prikazuje kratek pregled razsežnosti nemškega manjšinskega šolstva v Črmošnjiško-Poljanski dolini med obema vojnama, ki je sodil v novomeški šolski okraj. Arhivski viri nam nudijo podrobnejši vpogled v dinamiko rabe učnega jezika na manjšinskih šolah, kjer so večinsko prebivalstvo predstavljali Kočevarji s svojim dialektom. Nove zakonske zaostritve pri rabi nemškega učnega jezika so sprožale številne upore tako učencev kot tudi njihovih staršev. Med odmevnejšimi so bili protesti v šolah Podstenice, Laze, Štale, Poljane in Smuka.

Abstract

“THE GOTTSCHER DIALECT IS SO DISTORTED THAT A GERMAN CANNOT UNDERSTAND IT.”

GERMAN MINORITY EDUCATION IN THE ČRMOŠNJIKA-POLJANSKA VALLEY BETWEEN THE TWO WARS

The article presents a brief overview of the scope of German minority education between the two world wars in the Črmošnjice-Poljanska valley, which belonged to the Novo Mesto school district. Archival sources provide us with a more detailed insight into the dynamics of the use of the language of instruction in minority schools, where the majority population was constituted by the Gottscheers with their dialect. New legal restrictions on the use of the German language of instruction triggered numerous rebellions by both students and their parents. Protests in Podstenice, Laze, Štale, Poljane, and Smuka schools were among the most prominent.

Ključne besede:

nemško
manjšinsko
šolstvo,
Črmošnjiško-
Poljanska dolina,
nemški jezikovni
otok,
kočevarščina,
Kočevarji

Keywords:

German minority
education,
Črmošnjice-
Poljanska valley,
German linguistic
island, Gottscheer
language,
Gottscheers

¹ Kočevske šole v novomeškem okraju. V: *Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1927, str. 1.

Uvod

Območje Črmošnjiško-Poljanske doline, ki danes lokalno zajema občine Črnomelj, Semič, Dolenjske Toplice in Novo mesto, je bilo med obema vojnama delno poseljeno tudi s Kočevarji. Nemški jezikovni otok je v novomeškem okraju obsegal občine Poljane, Črmošnjice in Smuka.² Kočevarji so v strokovni literaturi najpogosteje označeni kot kočevski Nemci, njihov knjižni jezik je bil uradno nemški, medtem ko se je pogovorno ta tako preoblikoval, da je nastalo posebno narečje, kočevarščina.³ V članku je za kočevarščino najpogosteje uporabljena oblika, ki jo najdemo v izvirnikih, to je kočevski dialekt. Pri omembi učencev Kočevarjev v arhivskih virih zasledimo izraze Kočevarji ali kočevski, nemški učenci, tudi učenci nemške narodnosti. Še neobjavljeni viri so del fonda Okrajnega glavarstva Novo mesto in prikazujejo tako povedne statistične podatke kot raznoliko dinamiko poučevanja učnega jezika na manjšinskih šolah, kjer so glavnino učencev predstavljali Kočevarji s svojim dialektom. Nič manj zgovorni niso niti časopisni viri *Učiteljski tovariš* in *Dolenjski list*, saj zgodovinska dejstva v arhivskih dokumentih dodatno okrepijo.

Okrajno glavarstvo Novo mesto in novomeški šolski okraj

Okrajno glavarstvo Novo mesto je bilo eno izmed desetih, ki so jih leta 1849 ustanovili na Kranjskem. Predstavljalo je upravni oblastni organ na lokalni ravni in obsegalo območje sodnih okrajev Novo mesto, Trebnje in Žužemberk. Leta 1854 so namesto okrajnih glavarstev ustanovili okrajne urade ter tako združili upravne in sodne posle. Združitev na Kranjskem ni veljala za ljubljansko in novomeško okrajno glavarstvo, saj sta bila tamkajšnja okrajna urada samo upravna organa, medtem ko je sodstvo ostalo pri sodišču. Leta 1868 je bilo Okrajno glavarstvo Novo mesto obnovljeno v ozemeljskem obsegu iz leta 1849.⁴ Okrajno glavarstvo Novo mesto je pod različnimi imeni delovalo v štirih različnih državah (Avstrija oziroma Avstro-Ogrska, Kraljevina SHS oziroma Kraljevina Jugoslavija, fašistična Italija, nemška okupacijska oblast) vse do kapitulacije nemške oblasti leta 1945. Pristojnosti novomeškega okrajnega glavarstva so bile zelo široke od splošnih upravnih zadev, trgovin, obrti, gozdarstva do sociale, zdravstva in šolstva. Okrajni šolski svet Novo mesto je bil organ za višji nadzor nad vzgojo in ljudskimi šolami. Ustanovljen je bil leta 1869. Obsegal je območje upravnega okraja Novo mesto. Po njegovi ukinitvi leta 1924 je njegove posle prevzel prosvetni oddelek Okrajnega glavarstva Novo mesto.⁵ V novomeški šolski okraj so sodile naslednje osnovne šole: Ajdovec, Ambrus, Bela Cerkev, Birčna vas, Brusnice, Čatež, Črmošnjice, Dobrnič, Dolž, Dvor, Gabrje, Globodol, Hinje, Karteljevo, Knežja vas, Korinj, Laze, Št. Lovrenc (Šentlovrenc), Mirna, Mirna Peč, Dolenja Nemška vas, Dolenja Topla Reber,⁶ Novo mesto,⁷ Orehovica, Št. Peter (Otočec), Podgrad, Podstenice, Poljane, Prečna,⁸ Sela pri Hinjah, Sela pri Šumberku, Smuka,⁹ Mali Slatnik, Soteska, Stopiče, Gorenje Sušice, Gorenji Vrh, Šmarjeta, Šmihel (pri Novem mestu: državna deška osnovna šola; zasebna delkliška osnovna šola), Šmihel pri Žužemberku, Štale, Toplice (Dolenjske Toplice),

² Ferenc in Zupan: *Izgubljene kočevske vasi: nekoč so z nami živeli kočevski Nemci*, str. 11.

³ Kočevarščina (SSKJ: kočevska nemščina) ni dobila statusa uradnega jezika v Republiki Sloveniji.

⁴ Žontar: Obnovitev okrajnih glavarstev na Kranjskem, str. 437–454.

⁵ Gl. Okrajno glavarstvo Novo mesto.

⁶ Šolski list hrani Slovenski šolski muzej. V novomeški enoti arhiva ni ohranjen.

⁷ Šolski list hrani Slovenski šolski muzej. V novomeški enoti arhiva ni ohranjen.

⁸ Šolski list hrani Slovenski šolski muzej. V novomeški enoti arhiva ni ohranjen.

⁹ Šolski list hrani Slovenski šolski muzej. V novomeški enoti arhiva ni ohranjen.

Trebnje, Vavta vas, Zagradec, Žužemberk, Žvirče. Med njimi je bilo med obema vojnoma v novomeškem okraju sedem manjšinskih šol: Črmošnjice, Štale, Laze, Poljane, Podstenice, Dolenja Topla Reber in Smuka.¹⁰ V šolskem letu 1940/1941 sta od omenjenih manjšinskih šol v novomeški šolski okraj spadala samo še dva nemška oddelka na šoli v Črmošnjicah in eden v Poljanah. Obe šoli sta nemške oddelke ukinili do konca leta 1942.¹¹

Učni jezik in nemško manjšinsko šolstvo med obema vojnoma

Narodna vlada Slovencev, Hrvatov in Srbov je **1. novembra 1918 uvedla slovenščino kot uradni in edini učni jezik**. Nemški jezik je postal prvi tuji jezik, ponekod neobvezni tuji jezik, na večini osnovnih šol so ga celo ukinili. Vprašanje manjšinskih šol z državnim jezikom kot obveznim predmetom je urejala naredba št. 109, ki jo je 16. novembra 1918 izdalo poverjeništvo za uk in bogočastje Narodne vlade SHS v Ljubljani. Naredba je dovoljevala tudi zasebne dvojezične šole, če je šolo obiskovalo zadostno število otrok (40).¹² Glede učnega jezika v nemških manjšinskih šolah, ki so se nahajale v Črmošnjicah, Štalah, Poljanah Podstenicah, Smuki in Dolenji Topli Rebri, je tamkajšnji šolski svet 28. decembra 1918 določil, da ostane za prehodno obdobje učni jezik nemški, saj so bili v večini učenci omenjenih šol nemške narodnosti. Slovenščina se je na te manjšinske šole vpeljevala kot obvezen predmet in se je poučevala:¹³

- na trirazredni ljudski šoli v Črmošnjicah v prvem razredu po 3 ure na teden, v drugem razredu po 5 ur na teden, v tretjem razredu po 5 ur na teden;
- na podružnični šoli v Štalah od drugega šolskega leta po 3 ure na teden;
- na enorazredni šoli v Poljanah od drugega šolskega leta po 3 ure na teden;
- na enorazredni šoli v Podstenicah v drugem in tretjem oddelku po 3 ure na teden;
- na enorazredni šoli v Smuki od drugega šolskega leta po 4 ure na teden;
- na enorazredni šoli v Dolenji Topli Rebri od drugega šolskega leta dalje po 3 ure na teden;
- na zasebni nemški šoli v Lazah je bilo tega leta aktualno le vprašanje ukinitev te šole.

Učitelji v Črmošnjicah in na šoli v Smuki niso bili vešči poučevanja slovenščine kot obveznega predmeta, zato so učitelje premesti, upokojili ali pa so jih odpustili. Če so se naučili slovensko, so jih zopet sprejeli v javno šolsko službo.¹⁴ Nemški manjšinski oddelki so bili odvisni od zakonsko določenih zadostnih števil učencev pri pouku. Na začetku leta 1919 je bilo to vsaj 40 učencev, a se je število postopoma zmanjševalo vse do 25 učencev.¹⁵ Med obvezne učne predmete ljudske šole so leta 1921 začeli uvajati tudi srbohrvaščino.¹⁶

Šolsko upraviteljstvo je 14. februarja 1927 je pri vseh predmetih manjšinskih šol uvedlo rabo slovenskega jezika z nemško razlago. Po novem odloku so učenci, katerih oče ali mati je bil Slovenec (zadostoval je eden), začeli hoditi v slovenski oddelek. Takšni otroci niso razumeli slovensko, saj so govorili le kočevski dialekt, ki so se ga priučili tudi slovenski oče oziroma mati. Izziv je v prvem razredu predstavljal že nemški jezik, ki ga je večina sicer usvojila v enem šol-

¹⁰ Kočevske šole v novomeškem okraju. V: *Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1927, str. 1.

¹¹ Vovko: Nemško manjšinsko šolstvo na Slovenskem v obdobju stare Jugoslavije, str. 317.

¹² *Uradni listi Narodne vlade SHS v Ljubljani*, 20. 11. 1918, str. 20.

¹³ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

¹⁴ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

¹⁵ Vovko: Nemško manjšinsko šolstvo na Slovenskem v obdobju stare Jugoslavije, str. 320.

¹⁶ *Uradni list Deželne vlade za Slovenijo*, 2. 5. 1921, str. 242.

skem letu. V nemškem oddelku je bil obvezen pouk slovenskega jezika od 5 do 7 ur tedensko. Za nemški jezik in vse ostale predmete z veroukom vred je ostalo 8 do 10 ur pouka. Učitelji so v takšnih razmerah težko poučevali. Najpogosteje so v tovrstne šole prišli učitelji, ki so bili tja prestavljeni kazensko ali so bili učitelji začetniki, ki so na teh šolah že v prvih dneh doživeli razočaranje. S prisposodobijo izjave nemškega filozofa in pedagoga Paula Natorpa »*Ne ubij v človeku človeka*« so na nevzdržno stanje učiteljev na šolah opozarjali z apelom: »*Ne ubijte v učitelju učitelja!*«¹⁷

Šolski zakon leta 1929 je dopuščal nemški oddelek na šoli le, če je bilo v njem najmanj 30 otrok nemške narodnosti, izjemoma tudi 25. Program in učni načrt sta v teh oddelkih ostala enaka kot v ostalih osnovnih šolah v državi, pouk je potekal v maternem jeziku učencev, medtem ko je državni jezik postal obvezen predmet.¹⁸ Na podlagi zakonskih določil je bil pouk na nemških manjšinskih osnovnih šolah oziroma oddelkih v prvih štirih razredih v nemščini, medtem ko je bil v slovenskem učnem jeziku pouk poleg obvezne slovenščine še pri zemljepis, zgodovini, petju in telovadbi, vendar v različni meri na posameznih šolah. Na nekaterih manjšinskih šolah so začeli s poukom slovenščine kot predmeta že v prvem in srbohrvaščine v drugem razredu.¹⁹ Okrajni šolski nadzorniki so ob koncu 20. in v 30. letih pozorno spremljali delovanje manjšinskih osnovnih šol in beležili dejansko rabo učnega jezika nemškega, slovenskega in srbohrvaškega jezika, učitelji so vnašali celo pripombe staršev učencev nemške narodnosti.²⁰ V drugi polovici tridesetih letih so nemške manjšinske oddelke začeli postopoma ukinjati. Vzroki so bili povezani tako z odhodi Kočevarjev iz države kot tudi z zahtevo banske oblasti leta 1936, da dosledno upoštevajo najmanjše število otrok nemških manjšinskih oddelkov. Veliko otrok iz mešanih zakonov je moralo obiskovati slovenske oddelke.²¹ Prebivalci nemškega jezikovnega otoka so v šestih stoletjih razvili svojo jezikovno in kulturno identiteto ter ohranili svoje narečje – kočevarščino. Geografsko odmaknjena, a jezikovno homogena manjšina Kočevarjev je med obema vojnoma težko ohranjala svoje jezikovne pravice. Sredi aprila 1941, ko se je območje znašlo v italijanski okupacijski coni, se je postopoma sprožil val preseljevanja in ukinjanja nemških manjšinskih oddelkov.

Nemške manjšinske šole v novomeškem šolskem okraju

V novomeškem šolskem okraju je takoj po razpadu Avstro-Ogrske delovalo sedem manjšinskih šol: Črmošnjice, Štale, Laze, Poljane, Podstenice, Dolenja Topla Reber in Smuka. Vse omenjene šole, razen Črmošnjic, so bile enorazredne. Otroci nemške narodnosti so obiskovali pouk dopoldne in slovenske narodnosti popoldne.²² Otroci niso razumeli niti slovensko niti nemško, govorili so namreč svoj kočevarski dialekt *moschschnarisch*, ki je bil značilen za širši del nekdanjega jezikovnega otoka znotraj Črmošnjiško-Poljanske doline. Obsegal je tudi Laze z okolico in nekdanjo občino Planina pri Semiču. Omenjeno področje so Kočevarji poimenovali Moschnitze/Mošnice, saj se dialekt *moschschnarisch* razlikuje od jezika, ki so ga govorili na širšem območju Kočevja.²³ Med pregledanimi pisnimi viri zasledimo sicer le izraz kočevski dialekt: »*Kočevski dialekt je tako popačen, da ga Nemec ne ume. Učitelj more občevati z njimi le tako, da mu služijo starejši*

¹⁷ Kočevske šole v novomeškem okraju. V: *Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1927, št. 18, str. 1.

¹⁸ Zakon o narodnih šolah, str. 45.

¹⁹ Vovko: Nemško manjšinsko šolstvo na Slovenskem v obdobju stare Jugoslavije, str. 317.

²⁰ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

²¹ Ferenc in Zupan: *Izgubljene kočevske vasi: nekoč so z nami živeli kočevski Nemci*, str. 34.

²² Kočevske šole v novomeškem okraju. V: *Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1927, str. 1.

²³ Tscherne: *Kočevarsko-slovenski slovar*, str. 99.

učenci kot tolmači. Šele v teku enega leta nekoliko razumejo učitelja. Jasno je, da je prvo leto skoro vsak uspeh izključen.»²⁴

Tabela 1: Stanje v manjšinskih šolah 1. septembra 1926²⁵

Šola	Število razredov	Število nemških učencev	Število slovenskih učencev	Učitelji	Učni jezik	Jezik verouka
Črmošnjice	3	90	18	3 slovenski učitelji	Učenci nemške narodnosti se učijo v nemškem jeziku. Slovenci se učijo samo v slovenskem jeziku.	
Laze	1	26	19	1 slovenski učitelj		
Podstenice	1	9	-	1 slovenski učitelj		
Poljane	1	48	5	1 slovenski učitelj		
Smuka	1	24	9	1 nemški učitelj		
Štale	1	18	1	1 slovenski učitelj		
Dolenja Topla Reber	1	42	4	1 slovenski učitelj		

1. Državna enorazredna mešana osnovna šola v Podstenicah

V Podstenicah je bila leta 1888 odprta javna ljudska šola, v kateri so se do leta 1898 šolali »Nemci v nemškem in Slovenci v slovenskem jeziku«, nato pa do leta 1918 le v nemškem jeziku, ko so zopet uvedli slovenščino po 3 ure in pozneje po 7 ur na teden. Šola do začetka šolskega leta 1927, ko sta se v šolski statistiki pojavila dva slovenska učenca, ni imela slovenskih učencev. Težava na šoli je bila večplastna, saj so učenci praktično razumeli le kočevski dialekt. Kljub omenjenim dejstvom so v šolskem zapisniku 5. maja 1927 navajali razloge za uvedbo izključno slovenske šole, med katerimi je bilo omenjeno, da nemško govorečih otrok ni bilo dovolj za poučevanje v nemškem jeziku. Kako močna je bila skupnost Kočevarjev v vasi, prikazuje že zapis v šolskem listu šole iz leta 1927: »Ker leži tukajšnja šola visoko v hribih, oddaljena od prometnih sredstev in ima na vse strani slaba pota in ker so prebivalci zagrizeni Kočevarji, se učne moči kar pogosto menjajo, kar zelo slabo vpliva na razvoj in na napredek šolstva.«²⁶

V letu 1927 se je šola res preuredila v slovensko, a se je s šolskim letom 1928/1929 zopet dovolil pouk v nemškem jeziku z nekaj urami slovenščine tedensko, saj je sprememba naletela na hud upor in nezadovoljstvo, ki ga je bil deležen slovenski učitelj Avgust Kravos. Na šolo v Podstenice je prišel poučevati 21. marca 1927. Njegov prihod je zaradi uvajanja slovenskega jezika odmeval tako v članku Kočevske šole v novomeškem okraju kot v arhivskih virih novomeške enote Zgodovinskega arhiva Ljubljana.

»Prvi dan, ko je nastopil službo ga je prišel gospod župan, ki je obenem predsednik krajnega šolskega sveta, inšpicirat. Po šoli je bila protestna seja, na kateri so sklenili, da gre predsednik po drugega učitelja v Ljubljano. Gostilničar novemu našemu tovarišu ni hotel dati hrane, šele na župnikovo in mojo energično zahtevo je hrano dobil. Spal pa je ves čas na golih tleh. Predsednik je drugi dan prepovedal iti otrokom v šolo, ki res tudi niso prišli. Tudi v notranji ustroj šole same se vtika. Rekel je na primer, da deklicam ročna dela niso potrebna in deklice nekega dne ročnih del res niso prinesle s seboj. Isti gospod predsednik je šel potem kot je bilo sklenjeno v Ljubljano po drugo učno osebo in ugodili so mu.«²⁷

²⁴ Kočevske šole v novomeškem okraju. V: *Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1927, str. 1.

²⁵ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

²⁶ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 51, Šolski list: Osnovna šola Podstenice.

²⁷ Kočevske šole v novomeškem okraju. V: *Učiteljski tovariš*, 5. 5. 1927, str. 1.

Osnovna šola Podstenice

(Vir: Šolski list: sistory.si/publication/24078
(dostop: 4. 11. 2024))

Učitelj Avgust Kravos je kmalu sprevidel, da raba slovenskega jezika na tem področju ni samoumevna. Kočevarji pouka v slovenščini niso obiskovali, ker jim je tako ukazal predsednik krajevnega šolskega sveta v Podstenicah Ivan Samida.²⁸ Na šoli je učitelj Kravos ostal le do 9. maja 1927 in se nato vrnil na šolo v Vinici.²⁹ Nadomestil ga je učitelj Janko Jankovič, ki je v pritožbi zoper predsednika krajevnega šolskega sveta v Podstenicah, Kočevarja Ivana Samida, zapisal vrsto pogovorov med njima. Izsek enega od dialogov nazorno prikazuje očiten upor pri rabi slovenskega jezika med Kočevarji:³⁰

Samida (S): »Guten Tag Herr Lehrer!« (»Dober dan, gospod učitelj!«)

Jankovič (J): »Dober dan gospod predsednik! Kaj želite, prosim?«

S: »Beim Unterrichte werde ich teilnehmen.« (»Udeležil se bom pouka.«)

J: »Če želite govoriti z menoj o šolskih zadevah, govorite prosim slovenski. Saj Vam je menda znano, da je uradni jezik srbsko-hrvaško-slovenski.«

S: »Ich bin der slowenischen Sprache nicht mächtig.« (»Ne obvladam slovenskega jezika.«)

J: »To ni res! Sam sem se ponovno prepričal, da prav lepo govorite slovenski. Ako kljub temu na noben način nečete govoriti, si pri-skrbite tolmača.«

S: »Mit mir spricht ein Jeder überall deutsch, auch beim Gerichte und in jedem Amte.« (»Z mano vsak govori nemško, tudi na sodišču in na uradih.«)

J: »To je naša stara dobrota in neumnost obenem, katero Vi drugi na vse načine izkoriščate. Zdaj pa oprostite. Ura je devet in moram v šolo.«

Gospod Samida je spore zaradi rabe slovenskega jezika nadaljeval tudi z učiteljem verouka vse do leta 1938. Kočevarji so z uporom dosegli, da se je pouk zopet izvajal v slovenskem in nemškem jeziku. Srbohrvaščine niso poučevali, saj je bilo

²⁸ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 83, Osnovna šola Podstenice.

²⁹ Rodil se je leta 1900 v Škriljah pri Ajdovščini. Na šoli v Vinici je od leta 1927 dejavno deloval tudi izven šolskih zidov. Ustanovil je pevsko zbor, tamburaško skupino in bil dejaven član Sokola. Uredil je drevesnico ter učence učil sadjarstva, vinogradništva, kletarstva in čebelarstva. Z ženo Berto Lovšin, hčerko ravnateljice in pesnika Franja Lovšina, sta veliko naredila za kulturni razvoj kraja. V: *Dolenjski list*, 31. 3. 1983, str. 5 in 27. 11. 1975, str. 28–29.

³⁰ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 83, Osnovna šola Podstenice.

že osnovno podajanje znanja v slovenskem in nemškem jeziku dovolj velik izziv. V letih 1932 je imela šola 21 nemških in dva slovenska učenca. Nemška vzporednica je bila ukinjena 18. oktobra 1932.³¹ Prošnja staršev leta 1934, da se za 24 nemških učencev zopet uvede nemški pouk, ni bila uslišana, saj število ni zado-stilo zakonskemu minimumu.³² Leta 1940, eno leto pred ukinitvijo šole, je pouk od skupaj 30 učencev obiskovalo 18 učencev nemške narodnosti.³³

2. Enorazredna državna mešana osnovna šola Laze

Nemško šolsko društvo (Deutscher Schulverein) je v Lazah leta 1908 ustanovilo svojo nemško šolo, ki je imela sprva sedež v hiši št. 4. Med leti 1911 in 1919 je pouk na zasebni šoli potekal v novo zgrajeni šoli. Poslopje je leta 1920 kupila občina Črmošnjice. Novi začetki na šoli so bili težki, saj so v kraju govorili večinoma nemško, zato so imeli nemški oddelek, kjer so poleg nemščine poučevali tudi slovenščino in srbohrvaščino. Prepevali so slovenske pesmi. Otroci so gojili ljubezen do vseh narodov in jezikov v državi. Vladala je složnost med vse-mi učenci.³⁴ V šolskem poslopu Nemškega šolskega društva so v šolskem letu 1920/1921 ustanovili javno redno slovensko enorazredno ljudsko šolo za vasi Uršna sela (otroci iz Uršnih sel so obiskovali šolo Gornje Sušice, šele leta 1931 so začeli obiskovati šolo v Lazah), Laze in Travni dol, Pajkež, Plešče, Blaževci so bile del občine Črmošnjice in Radoha, ki je bila del občine Šmihel-Stopiče. Učni jezik v šoli je bil slovenski, le za 15 do 20 otrok nemške narodnosti naj bi se po želji staršev dovolilo 3 ure na teden neobveznega pouka v nemščini. V šolskem letu 1926/1927 so nemški oddelek ukinili, saj naj bi število nemških otrok padlo pod 40.³⁵ Statistični podatki kažejo, da je bilo nemških učencev 26 in sloven-skih 19. Leta 1930 so upraviteljevo stanovanje preuredili v učilnico za nemško vzporednico, ki so jo po odloku 18. oktobra 1932 že ukinili. Leta 1933 je imela šola 98 slovenskih učencev in 40 kočevsko govorečih otrok. Kočevski dialekt je bil za prave Nemce skoraj nerazumljiv, a tudi kočevarskim otrokom je pouk knjižne nemščine povzročal velike težave. Upor kočevarskih otrok in staršev se je na šoli kazal vse do leta 1938 zlasti do verouka, ki je potekal v slovenskem jeziku.³⁶ Šola je kot podružnica Osnovne šole Šmihel delovala do šolskega leta 1977/1978.

3. Državna mešana osnovna šola v Črmošnjicah

Enorazrednica je bila ustanovljena leta 1822. Učni jezik je bil le nemški. Z odlokom štev. 818, 3. decembra 1889, je bilo dovoljeno, da se lahko poučuje tudi slovenščina kot neobvezen predmet po tri ure na teden. Dvorazrednico so leta 1893 preuredili v trirazrednico in v Štalah ustanovili enorazrednico, kjer so se šolali otroci iz vasi: Gričice, Komarna vas, Smrečnik, Ribnik, Resa in Travnik. Za obnovo šole v Črmošnjicah je Nemško šolsko društvo prispevalo denar leta 1883 in leta 1885, prav tako tudi ob gradnji nove šole leta 1904 s pogojem, da se v njej poučuje le v nemškem jeziku. Na začetku šolskega leta 1909/1910 so ustanovili šolo tudi v Vrčicah. Obiskovali so jo učenci iz slovenskih vasi Rečice/Vrčice, Sela, Vrh in kočevarskih vasi: Blatnik, Brezje, Gaber, Vimol in Stari Tabor. Do spremembe pri rabi jezika je prišlo 31. januarja 1919, ko so bili odpuščeni

³¹ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 51, Šolski list: Osnovna šola Podstenice.

³² SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

³³ Ferenc: Usoda šol na nekdanjem nemškem jezikovnem območju na Kočevskem, str. 157.

³⁴ SI_ZAL_ČRN/0001, t. e. 4, Šolski list: Osnovna šola Laze.

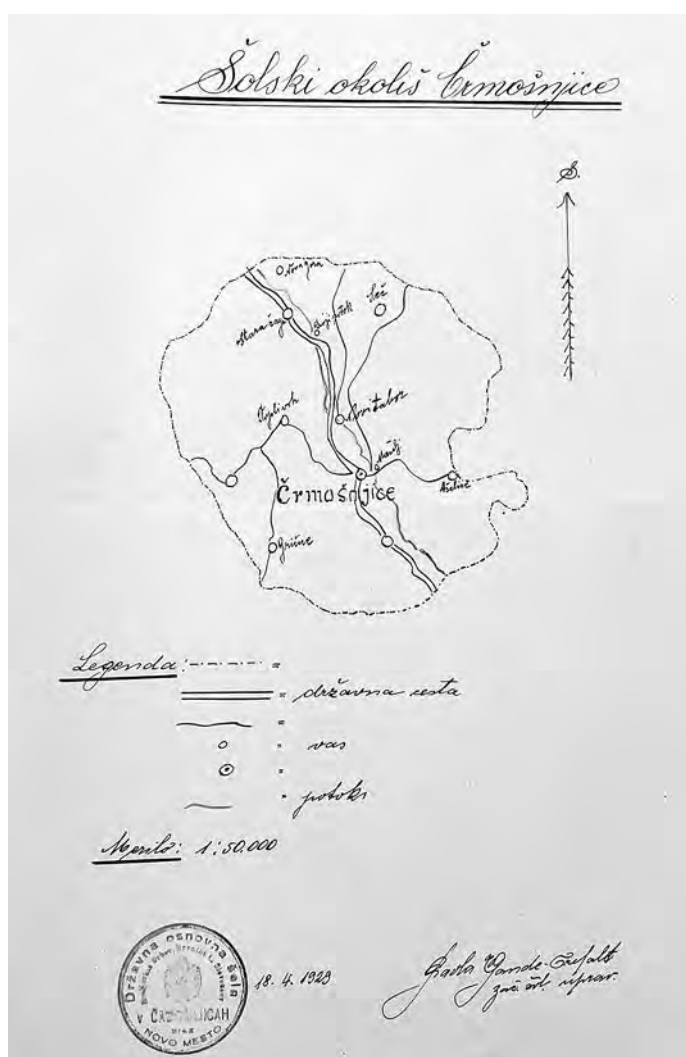
³⁵ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

³⁶ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 80, Osnovna šola Laze.

Črmošnjice na razglednici

(Vir: SI_ZAL_NME/0249, Zbirka razglednic, t. e. 2)

Šolski okoliš Črmošnjice

(Vir: SI_ZAL_NME/0003, Okrajno glavarstvo Novo mesto, t. e. 51, Šolski list: Osnovna šola Črmošnjice)

vsi nemški učitelji. Uvedli so slovenščino kot obvezni predmet (7 ur na teden v drugem in tretjem razredu). V prvem razredu je pouk ostal nemški. Istočasno so ukinili šole v Vrhčičah in Lazah, ki jih je vodilo Nemško šolsko društvo. 7. maja 1920 so šolo preuredili v enorazredno slovensko in dvozredno nemško šolo. Šola je 19. marca 1927 dobila tudi električno razsvetlavo, vodovod pa leta 1928. Istega leta so vpeljali trirazrednico, v prvem razredu so imeli oddelek z učnim jezikom v nemščini in oddelek s slovenščino kot predmetom. Prav tako je bil v drugem razredu učni jezik nemški, slovenščina se je poučevala kot predmet. V tretjem razredu je bil učni jezik slovenski, nemščina se je poučevala kot predmet.³⁷ Srbohrvaščina se je v drugem razredu poučevala 1 uro na teden. Slovenski jezik je učencem največ težav povzročal pri govoru, saj doma učenci niso imeli podpore. Šolo je leta 1929 obiskovalo 112 učencev iz Črmošnjic. Verouk je potekal v vseh treh razredih v nemščini. Prvi nemški oddelek so odprli leta 1932 in drugi leta 1941. V šolskem letu 1936/1937 je število nemških učencev padlo na 53, medtem ko je slovenskih naraslo na 10. Leta 1939 so ustanovili še otroški vrtcev z enim oddelkom, ki je deloval do leta 1942. Istega leta so ukinili oba nemška oddelka.³⁸

Tabela 2: Ohranjen je seznam s številom slovenskih in nemških učencev na manjšinski šoli Črmošnjice med obema vojnama³⁹

Šolsko leto	Število slovenskih učencev	Število nemških učencev
1918	6	144
1919	7	137
1920	20	114
1921	20	105
1922	20	107
1923	20	107
1924	20	100
1925	20	101
1926	20	85
1927	18	86
1928	13	95
1929	10	92
1930	9	111
1931	4	108
1932	2	105

³⁷ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 51, Šolski list: Osnovna šola Črmošnjice.

³⁸ Prav tam.

³⁹ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

1933	5	117
1934	9	116
1935	10	140

4. Državna enorazredna mešana osnovna šola Štale

Nemško šolsko društvo je plačevalo najemnino za šolo v Štalah od ustanovitve 2. marca 1909 pa vse do leta 1918. Društvo je zagotovilo omaro za knjige, mizo, stojalo za črke, tablo, stojalo za umivalnik, šest zemljevidov, globus, šolski nemški pečat in darovalo knjige za uboge učence. Učiteljici Ani Rakovec se je v šolskih letih 1909–1911 pridružil Roman Christallnigg, leta 1912 Franc Langer, v obdobju 1912–1914 Rudolf Hein in v obdobju 1914–1929 Martina Šmuk Judnič. Vse do 31. oktobra 1918 se je na šoli uporabljal izključno nemški jezik, saj so bili prebivalci vasi Kočevarji. Manjšinske šole so po letu 1926 prejele ukaz, da morajo pred in po pouku moliti slovensko. Šolsko upraviteljstvo je 14. februarja 1927 pri vseh predmetih uvedlo rabo slovenskega jezika z nemško razlago. Z velikim trudom in naporom so učenci sledili pouku v slovenskem jeziku, zato je bil tudi učni uspeh veliko slabši. Kočevarji so si prizadevali, da bi pridobili dovoljenje za ponovni nemški pouk. Za učitelje je bilo to obdobje težko in polno skrbi, saj se nemško govoreče prebivalstvo z jezikovnimi spremembami ni strinjalo. Leta 1927 so verouk poučevali v nemškem jeziku, za eno Slovenko in eno Hrvatiko pa v maternem jeziku. Šolo je na začetku leta 1927 obiskovalo 18 nemških in en slovenski učenec, konec istega leta 22 nemških, en slovenski učenec in ena hrvaška učenka. Nemški oddelek so uvedli leta 1931. Leta 1932 je bilo na šoli zopet 22 nemških učencev in en slovenski učenec. Kot kaže statistika do junija 1932, je od prvega do tretjega razreda potekal pouk v nemškem učnem jeziku pri vseh predmetih. Od četrtega do osmega razreda je pouk potekal v nemškem jeziku, slovensko so se učili pesmi in razlage pri zgodovini. Srbohrvaščina se je poučevala od četrtega do osmega razreda po 1 uro na teden. Verouk so poučevali v nemškem jeziku, čeprav je bil materni jezik veroučitelja slovenski.⁴⁰ Oktobra leta 1932 so nemški oddelek ukinili.⁴¹ Ohranjen je seznam staršev nemške narodnosti, ki so leta 1935 zahtevali ponovno uvedbo nemškega razreda, saj so bili vsi otroci vajeni le kočevskega dialektu in niso razumeli slovensko. Šolo je leta 1940, leto pred ukinitvijo, obiskovalo le še 25 učencev nemške narodnosti.⁴²

5. Državna mešana osnovna šola v Poljanah

Začetki osnovnošolskega pouka v Poljanah⁴³ segajo v leto 1866, ko je bila zgrajena nova šolska stavba. Pouk je potekal izključno v nemškem jeziku, saj so bili prebivalci Kočevarji. Leta 1897 je bilo na šoli 81 otrok, 49 dečkov in 32 deklic, napredek je bil slab, saj je branje in pisanje obvladalo le 10 dečkov in štiri deklice. Pouk je od ustanovitve šole do vojne leta 1914 potekal brez prekinitev, ki bi jih lahko povzročale bolezni, povodenj, ogenj ali potres. Od konca leta 1918 se je na šoli uradovalo slovensko, medtem ko se je poučevalo nemško in v višjih razredih slovensko. Otroci, ki so prišli v šolo prvo leto, niso razumeli ne nemško ne slovensko, temveč so poznali le kočevski dialekt. Učitelji so tako morali najprej poučevati v nemškem jeziku in šele nato v slovenščini.⁴⁴ Do leta 1918/1919

⁴⁰ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

⁴¹ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 51, Šolski list: Osnovna šola Štale.

⁴² SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

⁴³ Poljane so leta 1953 preimenovali v Kočevske Poljane.

⁴⁴ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 51, Šolski list: Osnovna šola Poljane.

se je na šoli poučevalo in uradovalo nemško, nato se je uradovalo slovensko, medtem ko se je poučevalo nemško in slovensko. Med leti 1918 in 1929 se je v nižjih oddelkih poučevalo nemško ter v višjih nemško in slovensko. Srbohrvaški jezik se je poučeval 1 uro na teden le v slovenskem oddelku. Večina nemških učencev se ni naučila slovenskega jezika, saj so jih starši doma hujskali proti. V ponavljalni šoli je za slovenskega učitelja poseben izziv predstavljalo poučevanje kočevarskih otrok prvo leto šolanja, ker so poznali le kočevski dialekt. Učitelj je tako najprej poučeval v nemščini in šele potem dodal slovensko razlago. Verouk je potekal za Kočevanje v nemščini in za slovenske učence v slovenščini. S 1. februarjem 1936 so ustanovili nemški oddelek, saj je pouk obiskovalo 44 nemških učencev in šest slovenskih.⁴⁵ Leta 1942 so nemški oddelek ukinili, ohranila se je le slovenska šola in kot podružnična šola Osnovne šole Dolenjske Toplice delovala do leta 1972.

Tabela 3: Ohranjeni so podatki s številom slovenskih in nemških učencev na manjšinski šoli Poljane med obema vojnama⁴⁶

Šolsko leto	Število slovenskih učencev	Število nemških učencev
1918	-	71
1919	3	66
1920	16	51
1921	11	58
1922	9	49
1923	6	41
1924	4	43
1925	7	51
1926	4	49
1927	6	46
1928	4	48
1929	5	42
1930	5	47
1931	9	42
1932	11	49
1933	5	57
1934	8	60
1935	4	59

6. Državna šola Smuka

Šola je bila ustanovljena leta 1882 s prispevki Nemškega šolskega društva, saj je bilo prebivalstvo nemško. V fondu Okrajnega šolskega sveta so ohranjeni indeksi in delovodniki, iz katerih je mogoče razbrati, da je prvi učitelj Franz Kugler na šoli deloval le do začetka leta 1888.⁴⁷ Po prvi svetovni vojni, od leta 1919 dalje, je pouk še naprej potekal v nemškem učnem jeziku. Šola se je z letom 1920 delila na slovenski in nemški oddelek. Stanje na šoli istega leta je opisal dopis starša, ki je protestiral glede obiska pouka izključno v slovenskem oddelku za otroke kočevarskih družin, saj so do sedaj obiskovali samo nemško šolo in

⁴⁵ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 80, Osnovna šola Kočevske Poljane.

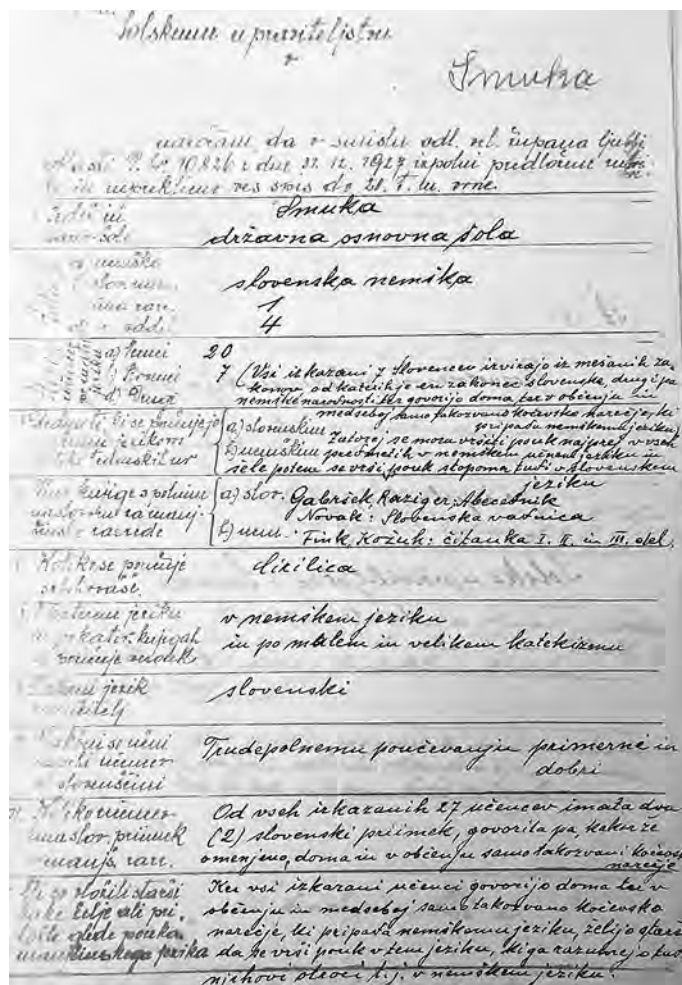
⁴⁶ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

⁴⁷ Šuštar: Zgodba z nagrobnika prvega učitelja na šoli Smuka/Langenthon na Kočevskem okoli leta 1888, str. 420.

slovenščine niso razumeli dovolj oziroma skoraj nič. Okrajni šolski svet v Novem mestu je obvestil šolsko vodstvo v Smuki, da lahko učenci slovenskega oddelka prostovoljno dodatno obiskujejo še nemški oddelek. Iz statističnih poročil izvemo še, da je bilo v šolskem letu 1926/1927 na šoli 25 nemških in devet slovenskih učencev, medtem ko je bil leta 1927/89 samo še 20 nemških in sedem slovenskih učencev.⁴⁸ Vir iz šolskega lista⁴⁹ sicer govori o 33 šoloobveznih otrocih, medtem ko je v 30. letih ta številka zrasla na 37.⁵⁰ Učenci so obiskovali dopoldanski in popoldanski pouk. Razumevanje nemščine je bilo slabo, saj so učenci govorili le kočevsko narečje.⁵¹ Od leta 1933 je šola spadala pod kočevski šolski okraj. Slovenska šolska uprava si je prizadevala za čim hitrejšo uvažanje slovenskega učnega jezika v nemške šole. V šolskem letu 1940/1941 je pouk obiskovalo 38 otrok, od tega je bilo 22 učencev nemške narodnosti, pri čemer naj bi učitelj Ciril Muc učil le v slovenskem jeziku, kar Kočevarjem ni ustrezalo.⁵² V šolskem letu 1941/1942 je bil na šoli le en slovensko-nemški oddelek. Nemški manjšinski oddelek je bil ukinjen 31. avgusta 1942, medtem ko je šola delovala vse do leta 1958.⁵³

7. Državna mešana narodna šola v Dolenji Topli Rebri

Šola je nastala leta 1881 ob finančni podpori deželnega šolskega sveta in Nemškega šolskega društva, manjši delež sta prispevala še cesar Franc Jožef in knez Karel Auersperg,⁵⁴ ki

Vprašalnik iz leta 1927 za šolo Smuka
(Vir: SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo)

⁴⁸ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

⁴⁹ Šolski list osnovne šole Smuka hranijo v Slovenskem šolskem muzeju, a v zbirki šolskih listov na spletni strani Sistory ni objavljen.

⁵⁰ Šuštar: Zgodba z nagrobnika prvega učitelja na šoli Smuka/Langenthon na Kočevskem okoli leta 1888, str. 425.

⁵¹ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

⁵² Šuštar: Zgodba z nagrobnika prvega učitelja na šoli Smuka/Langenthon na Kočevskem okoli leta 1888, str. 424.

⁵³ Ferenc: Usoda šol na nekdanjem nemškem jezikovnem območju na Kočevskem, str. 157.

⁵⁴ Knez Karel je bil velik zaščitnik kočevskih Nemcev in v obdobju 1907–1911 celo njihov poslanec v državnem zboru. Od leta 1885 je bil tudi protektor Podpornega društva za siromašne učence kočevske gimnazije in tudi sicer je zelo podpiral nemško šolstvo na Kočevskem. Bil je tudi dobrotnik bolnišnice v Kandiji in frančiškanskega samostana v Novem mestu. V 90. letih 19. stoletja je zašel v politiko in bil nekaj časa podpredsednik gosposke zbornice. Politično je pripadal liberalni levici, vendar se je kasneje njegov nazor počasi premaknil v desno. Po prvi svetovni vojni ni hotel sprejeti jugoslovanskega

*Šola Dolenja Topla Reber okoli leta 1930
(Vir: Šolski listi: <https://www.sistory.si/publication/24049> (dostop: 4. 11. 2024))*

je šoli podaril 22 smrek in stavbno parcelo. Zaradi odročnosti kraja je bil pouk na šoli večkrat okrnjen tako zaradi pomanjkanja učiteljev kot učencev, ki pouka niso obiskovali zaradi snežnih zametov in neprimerne obleke. Kraj so tako pogosto poimenovali kar kočevski paradiž alias kočevska Sibirija.⁵⁵ Leta 1927 je šolo obiskovalo 42 nemških in pet slovenskih učencev ter leta 1934 55 nemških in en slovenski učenec.⁵⁶ Do združitve občin leta 1933 je spadal ves okoliš v občino Smuka in politični okraj Novo mesto. Po združitvi občin je šola spadala v občino Stari log in politični srez Kočevje.⁵⁷ Šola je delovala do leta 1941 in bila med vojno porušena.⁵⁸

Zaključek

Rdečo nit prispevka predstavljajo še neobjavljeni dokumenti na temo manjšinskega šolstva iz fonda Okrajnega glavarstva Novo mesto. Arhivski viri osvetlujejo jezikovne izzive manjšinskih nemških šol, ki so se v novomeškem šolskem okraju med obema vojnoma nahajale v krajih: Črmošnjice, Štale, Laze, Poljane, Podstenice, Dolenja Topla Reber in Smuka. Jezikovna posebnost prebivalcev nekdanjega nemškega jezikovnega otoka znotraj Črmošnjiško-Poljanske doline je bil kočevarski dialekt, zato sta bila v prvih letih šolanja Kočevarjem tuja tako nemški kot slovenski jezik. Zakonske zaostritve pri rabi nemškega jezika manjšin so v šolske klopi vnašale nesoglasja in upore. Ob uvedbi slovenskega jezika v nemških oddelkih leta 1927 so bila nestrinjanja najodmevnejša v šolah Podstenice, Laze, Štale, Poljane in Smuka. V drugi polovici tridesetih letih so nemške manjšinske oddelke začeli postopoma ukinjati. Vzroki so bili povezani tako z odhodi Kočevarjev iz države kot tudi z zahtevo banske oblasti leta 1936, da dosledno upoštevajo najmanjše število otrok nemških manjšinskih oddelkov. Sredi aprila 1941, ko se je območje

državljanstva, ampak je obdržal avstrijskega. V končni fazi se je kočevska veleposest knezov Auerspergov ob koncu 30. let 20. stoletja s prvotnih 23.000 hektarjev skrčila na nekaj več kot 5.000 hektarjev. Obdržati so smeli tudi gradova v Kočevju in Žužemberku. Gl.: Auersperg: <https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi131739/> (dostop: 4. 11. 2024).

⁵⁵ Šolski list, Dolenja Topla Reber: <https://www.sistory.si/publication/24049> (dostop: 4. 11. 2024).

⁵⁶ SI_ZAL_NME/0003, t. e. 61, Manjšinsko šolstvo.

⁵⁷ Šolski list, Dolenja Topla Reber: <https://www.sistory.si/publication/24049> (dostop: 15. 10. 2024).

⁵⁸ Ferenc: Usoda šol na nekdanjem nemškem jezikovnem območju na Kočevske, str. 157.

znašlo v italijanski okupacijski coni, se je postopoma sprožil val preseljevanja in ukinjanja nemških manjšinskih oddelkov. Zadnje nemške oddelke v novomeškem šolskem okraju so zaprli leta 1942 v šolah Črmošnjice in Poljane. Podatki arhivskega gradiva nam potrjujejo bolj ali manj znana dejstva o notranjih bojih Kočevarjev za svoje jezikovne pravice, prikazujejo njihovo vztrajnost in neomajnost, predvsem pa nudijo vrsto možnosti za nadaljnje raziskave.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana, Enota za Dolenjsko in Belo krajino Novo mesto

- SI_ZAL_ČRN/0001, Okrajno glavarstvo Črnomelj.
- SI_ZAL_NME/0003, Okrajno glavarstvo Novo mesto.
- SI_ZAL_NME/0249, Zbirka razglednic.

TISKANI VIRI

Dolenjski list, 1975, 1983.
Učiteljski tovariš, 1927.
Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, 1921.
Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, 1918.

SPLETNI VIRI

Auersperg: <https://www.slovenska-biografija.si/rodbina/sbi131739/> (dostop: 4. 11. 2024).
 Okrajno glavarstvo Novo mesto: <https://vac.sjas.gov.si/vac/search/details?id=1209822> (dostop: 4. 9. 2024).
 Šolski listi: <https://www.sistory.si/publication/24049> (dostop: 4. 11. 2024).
 Zakon o narodnih šolah: https://www.sistory.si/cdn/publikacije/16001-17000/16519/zakon_o_narodnih_solah.pdf (dostop: 8. 10. 2024).

LITERATURA

Ferenc, Mitja in Zupan, Gojko: *Izgubljene kočevske vasi: nekoč so z nami živeli kočevski Nemci*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2011.
 Ferenc, Mitja: Usoda šol na nekdanjem nemškem jezikovnem območju na Kočevskem. V: *Šolska kronika* 4 (1995), str. 148–160.
 Šuštar, Branko: Zgodba z nagrobnika prvega učitelja na šoli Smuka/Langenthon na Kočevskem okoli leta 1888. V: *Kronika* 55 (2007), št. 3, str. 405–428.
 Tscherne, Maridi: *Kočevarsko-slovenski slovar*. Koprivnik: Zavod za ohranitev kulturne dediščine Nesseltal Koprivnik, 2012.
 Vovko, Andrej: Nemško manjšinsko šolstvo na Slovenskem v obdobju stare Jugoslavije. V: *Zgodovinski časopis* 40 (1986), št. 3, str. 311–321.
 Žontar, Jože: Obnovitev okrajnih glavarstev na Kranjskem (1867). V: *Zgodovinski časopis* 55 (2001), št. 3/4, str. 437–454.

SUMMARY

“THE GOTTSCHEER DIALECT IS SO DISTORTED THAT A GERMAN CANNOT UNDERSTAND IT.”
GERMAN MINORITY EDUCATION IN THE ČRMOŠNJICA-POLJANSKA VALLEY BETWEEN THE TWO WARS

The area of the Črmošnjice-Poljanska valley, which today locally includes the municipalities of Črnomelj, Semič, Dolenjske Toplice and Novo mesto, was also partially populated by Gottscheers between the two wars. The German linguistic island in the Novo mesto district extended to the municipalities of Poljane, Črmošnjice and Smuka. Immediately after the collapse of Austria-Hungary, the Novo mesto school district included seven minority schools in the following places: Črmošnjice, Štale, Laze, Poljane, Podstenice, Dolenja Topla Reber and Smuka. Archival sources offer an insight into both statistical data and the dynamics of the language of instruction in minority schools, where the majority population was represented by Gottscheers with their dialect, typical of the wider part of the former linguistic island within the Črmošnjice-Poljanska valley. In the first years of schooling, both German and Slovenian languages were foreign to the Gottscheers. Legal restrictions on the use of the German language by minorities introduced disagreements and rebellions into school classrooms. As the number of Gottscheers pupils attending classes decreased in the second half of the 1930s, German minority classes—which were based on pupil enrolment—were gradually abolished. A significant flow of emigration and the consequent abolition of German minority classes was triggered by the war in April 1941, when the area became part of the Italian occupation zone. In 1942, the last German classes in the Novo Mesto school district were closed in schools in Črmošnjice and Poljane.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 78.036.9:7.079(497.4Bled)"1960/1966"

Prejeto: 5. 5. 2025

»Bled je dal polnoletnost našemu jazzu«: 65 let od prvega Jugoslovanskega jazz festivala na Bledu

IZAK ŠPAJZER

mag. zgodovine, svetovalec

Arhiv Republike Slovenije, Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: izak.spajzer@gov.si

Izvleček

Septembra 1960 je na Bledu potekal prvi jugoslovanski jazz festival. Jugoslovanski jazz je tako manj kot deset let po polemikah glede morebitne prepovedi jazza dobil domovinsko pravico, jugoslovanski jazzisti pa nekakšen svoj domicil. Že na tretjem jazz festivalu leta 1962 je nastopilo tudi nekaj tujih jazzistov, kar se je v naslednjih letih nadaljevalo. Festival je tako dobil mednarodni značaj in postal prvi jazz festival na svetu, na katerem so nastopali tako glasbeniki z vzhoda kot z zahoda. Prelomni dogodek je bil nastop Modern Jazz Quarteta na festivalu leta 1964, s čimer je Jugoslovanski jazz festival prejel mednarodno priznanje in postal zanimiv za najuglednejše svetovne jazziste. Začetek konca blejskega obdobja festivala se je začel leta 1963, ko je Republiški svet za kulturo in prosveto festivalu ukinil denarno podporo. Leta 1967 se je tako festival preselil v Ljubljano, kjer poteka še danes.

Abstract

“OUR JAZZ CAME OF AGE IN BLED”: 65 YEARS SINCE THE FIRST YUGOSLAV JAZZ FESTIVAL IN BLED

In September 1960, the first Yugoslav jazz festival was held in Bled. Less than ten years after the controversy over the possible ban on jazz, Yugoslav jazz thus gained its homeland rights, and Yugoslav jazz musicians gained a kind of domicile of their own. Already at the third jazz festival in 1962, several foreign jazz musicians performed, and this continued in the following years. The festival thus acquired an international character and became the first jazz festival in the world to feature musicians from both the East and the West. The breakthrough event was the performance of the Modern Jazz Quartet at the festival in 1964, which earned the Yugoslav Jazz Festival international recognition and made it intriguing for the world's most distinguished jazz musicians. The beginning of the end of the Bled period of the festival began in 1963, when the Republic Council for Culture and Education discontinued financial support for the festival. In 1967, the festival moved to Ljubljana, where it still takes place today.

Ključne besede:

Jugoslovanski jazz festival,
Mednarodni jazz festival, jazz na Slovenskem, jazz festivali, Bled, jazz v Jugoslaviji

Keywords:

Yugoslav Jazz Festival,
International Jazz Festival, jazz in Slovenia, jazz festivals, Bled, jazz in Yugoslavia

Uvod

Jazz se je na Slovenskem prvič pojavil leta 1922 z Miljutinom Negodetom,¹ čeprav tedaj še ni šlo za jazz v pravem pomenu besede, temveč za zabavno in plesno glasbo tistega časa, v kateri se je včasih pojavila tudi kakšna sinkopa, poudarjen ritem, kasneje pa že tudi improvizacija. V 30. letih 20. stoletja se je na tedanji zgodnejazzovski oziroma zabavnoglasbeni sceni pojavil Bojan Adamič,² ki je sprva deloval kot pianist, kasneje kot saksofonist, trobentač in vodja ansamblov ter po vojni kot dirigent, skladatelj in aranžer Plesnega orkestra Radia Ljubljana (PURL), ki ga je junija 1945 tudi ustanovil. V prvih povojnih tednih in mesecih slovenski jazzisti še niso imeli težav z izvajanjem jazzu, pri čemer lahko kot prelomnico označimo koncert PURL-a v Beogradu (najverjetneje leta 1945). Na njem je orkester izvajal aranžmaje iz repertoarjev ameriških big bandov, nad čemer so bili poslušalci zelo navdušeni, medtem ko je tedanja oblast po koncertu Adamiča poklicala na zagovor in orkester nekaj let ni smel izvajati takšne glasbe.³ Konec 40. let je bil v Beogradu sklican simpozij o boju proti jazzu, na katerem je Adamič dosegel, da jazzu tedaj niso prepovedali.⁴ Gonjo proti jazzu je takrat izvajala oblast, ki je jazzu med drugim očitala, da kviri mladino.⁵ Po VI. kongresu Zveze komunistov Jugoslavije in ukinitvi agitpropa novembra 1952 so za jazz nastopili ugodnejši časi.⁶

Povezava jazzu z Bledom obstaja že dolgo. Kot letoviški kraj je Bled že kmalu pritegnil številne tuje in domače ansamble, ki so v poletnih mesecih zabavali goste. Med ansambli, ki so nastopali v 20. letih 20. stoletja, najdemo tudi prve slovenske zasedbe zgodnjega jazzu, kot je Odeon.⁷ Na začetku 30. let 20. stoletja je ansamblu Ronny, v katerem je igral mladi Bojan Adamič, z Bleda uspelo izriniti tedaj sloviti nemški Orkester Erica Herseja, ki je pred tem več let igral v tamkajšnji Kazini,⁸ medtem ko je leta 1940 v blejski Kazini igral študentski orkester Broadway.⁹ Angažmaji orkestrov so se nadaljevali tudi po vojni, ko je več poletij na Bledu nastopal Plesni orkester Radia Ljubljana,¹⁰ poleg njega še nekateri drugi ansambli in orkestri, kot so Veseli berači,¹¹ Orkester Metro,¹² Akademski plesni orkester¹³ in Ansambel Mojmirja Sepeta.¹⁴

Leta 1960 je na Bledu potekal prvi Jugoslovanski jazz festival, ki letos (2025) obeležuje svojo 65-letnico. Na njem so se zbrali jazzisti iz vse Jugoslavije. Festival kot takšen pomeni pomembno prelomnico v zgodovini jazzu na Slovenskem, saj so domači jazzisti tako bistveno lažje prišli v stik z uglednimi tujimi jazzisti, čeprav moram omeniti, da so nekateri od teh že prej nastopili v Ljubljani, npr. Jutta Hipp,¹⁵ Louis Armstrong,¹⁶ Tony Scott¹⁷ in Modern Jazz Quartet.¹⁸

¹ Mazur: Jazz v Jugoslaviji od začetkov do danes, nepaginirano.

² Skale: *Razvoj slovenske zabavne glasbe in jazzu: Bojan Adamič*.

³ Koder: Prvih deset let, str. 46.

⁴ Luković: Večni fant s trobento: paberki iz življenja in dela Bojana Adamiča, 3. del, str. 25.

⁵ SI AS 1589/III, šk. 1, p. e. 4, Zapisnik V. plenarnega zasedanja CK KPS, 16.–17. 2. 1951, str. 57.

⁶ Gabrič: *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953–1962*, str. 106.

⁷ Švara: Ko je bil boben na nožni pogon s činelama še čudo vseh čudes, str. 10.

⁸ Šmuc: Njegovih prvih 70 let 4, str. 36.

⁹ Časl: *Radijski portret: Aleksander Skale*.

¹⁰ Majdič: Naša leta: Miroslav Hočevar, str. 14.

¹¹ Intervju s Francetom Kapusom, 22. marec 2019.

¹² SI AS 2198, šk. 78, p. e. 1845, Priznanje lastnosti kulturnega delavca Janeza Severja pred vstopom v zavarovanje, 26. 12. 1986.

¹³ SI AS 1126, šk. 7, p. e. 664, Koledar prireditve na Bledu 1958, str. 2, 5.

¹⁴ Kajzer: *Razvoj slovenskega jazzu v luči družbenih sprememb (diplomsko delo)*, str. 83.

¹⁵ Bezič: Gostovanje Jutte Hipp in njenih solistov, str. 10.

¹⁶ Ciglič: Stara zvezda ni zbledela: Armstrong prihitel, zaigral, odšel v Izrael, str. 8.

¹⁷ Doživetje za ljubitelje jazzu. V: *Ljubljanski dnevnik*, 6. 7. 1957, št. 156, str. 2.

¹⁸ The Modern Jazz Quartet. V: *Koncertni list Slovenske filharmonije*, 13.–27. 5. 1960, št. 10, str. 165.

V prispevku sem skušal prikazati pregled prvih sedmih izvedb Jugoslovanskega jazza festivala, ki je potekal na Bledu, preden se je festival leta 1967 preselil v Ljubljano, kjer domuje še danes, s fokusom na slovenskih udeležencih. V raziskavi sem uporabil različne vire, od časopisnih člankov, radijskih oddaj, intervjujev, zbornikov, zvočnih nosilcev do arhivskih virov.

Priprave na festival

Ideje o jazzovskem festivalu so se začele pojavljati na Opatijskih festivalih,¹⁹ ko je prihajalo do srečanj med glasbeniki vseh velikih orkestrov jugoslovanskih radijskih postaj.

»To je bilo na Opatijskem festivalu zabavne glasbe leta 1959. Skupina glasbenikov, kolegi iz Ljubljane, Zagreba in Beograda, smo se pogovarjali o potrebi jazzovskega festivala zaradi boljšega sodelovanja glasbenikov in prepoznavnosti jazz pri občinstvu. Tam smo bili Urban Koder in Aleksander Skale iz Ljubljane, Krešimir Oblak, Stipica Kalogjera in Ivo Körbler iz Zagreba, Vojislav Simić, Petar Vujić in Svetolik Jakovljević iz Beograda«, se je pogovorov spominjal Svetolik Jakovljević.²⁰ *»Že dve leti pred festivalom smo se Mazur, Skale, Šanca in jaz pogovarjali o tem, a težava je bila pri denarju. Spomnim se, da smo se pogovarjali z beograjskim združenjem glasbenikov, ki nam je dalo 50.000 DIN. To je bila za tisti čas sicer kar velika vsota in je pomagala, da se je ta stvar razvila«,* se je spominjal Vojislav Simić.²¹ Na začetku leta 1960 je potem potekalo ustanovno zasedanje Jugoslovanskega jazz festivala, kjer so se srečali predstavniki Združenj jazzovskih glasbenikov iz Ljubljane, Zagreba in Beograda, predstavniki Turističnega društva Bled in predstavniki Jugoslovanske radiotelevizije (JRT), katere takratna sekretarka Lida Frajt je tudi vodila zasedanje. Določili so, da bo 1. festival potekal v Kazinski dvorani od 15. do 18. septembra 1960.²² Jugoslovanski jazz festival na Bledu je tako postal četrti najstarejši jazz festival v Evropi.²³ Med pobudniki so bile tudi jazzovske zasedbe, med njimi Ansambel Mojmirja Sepeta.

»Mi smo igrali par let na Bledu v Kazinski dvorani in smo se pogovarjali s tamkajšnjimi turističnimi delavci, /.../ Šanca se je pisal takrat vodja turističnega društva, in smo jih začeli navduševati, da bi oni, po vzoru jazz festivalov, nekaj takega naredili na Bledu. In so se za to navdušili, so naredili kar eno malo delegacijo, so šli v Nemčijo, Frankfurt na jazz festival in so rekli, da je to fino, in tako je prišlo do tega jazz festivala«, se je začetkov festivala spomnil vibrafonist in pianist Ansambla Mojmirja Sepeta Jure Robežnik.²⁴ Bled je bil izbran predvsem zato, ker je bil obljuden turistični kraj, ki je v tistem času imel dovolj prenočišč tudi za obiskovalce, imel je tudi kazinsko dvorano, kjer so že prej potekali plesi in koncerti.²⁵ *»V letih 61, 62 je bila ta prireditel, ki je bila v Evropi glavna med štirimi. Bili so štirje večji festivali jazz in eden od teh je bil tudi blejski«,* je dejal Skale,²⁶ Mladen Mazur pa: *»Nekateri ga primerjajo s festivalom v Sanremu in celo s tistim v New Portu.«²⁷* Glavna medijska zastopnika festivala sta bila Radio in Televizija Ljubljana, ki je neposredno prenašala že prvi festival in tudi vse naslednje. Televizijski prenosi

¹⁹ Antič: V prvi vrsti pa funkcionarji mrkih obrazov, str. 28.

²⁰ Kramar: 60 let Jazz festivala.

²¹ Prav tam.

²² Skale: 30 let festivala jazz = 30 years of Jazz Festival, nepaginirano.

²³ Dekleva: Omizje: Stoletje jazz.

²⁴ Kumer: Nedeljski glasbeni portret: Jure Robežnik.

²⁵ Kramar: 60 let Jazz festivala.

²⁶ Kajzer: Razvoj slovenskega jazz v luči družbenih sprememb (diplomsko delo), str. 73.

²⁷ Frelih: Blejski festival jazz, str. 22.

Ansambel Mojmirja Sepeta na prvem Jugoslovanskem jazz festivalu leta 1960. Od leve proti desni: Ati Soss, Jure Robežnik, Mojmir Sepe, Mitja Butara, Pavel Oman, Franc Jagodic - Koko (Vir: Osebni arhiv družine Soss)

so bili v tistem času le neposredni, ker »snemanj takrat še ni bilo«, kot je dejal Dušan Hren, ki je v tistem času kot urednik TV-zabavnega programa skrbel za prenose festivala.

»Predvsem je bilo pa fino potem, ko so prišli magnetoskopi, ko smo lahko že programe in festivale lahko snemali, ker smo iz tega, kar je bilo na festivalu /.../ imeli majhne oddaje, ki so izšle kot jazzovske oddaje v TV program skozi vse leto. /.../ Veliko je ohranjenega še, /.../ ampak prav za predvajati /.../ je pa zelo malo, ker je bilo snemano vse na te dvocolske trakove, ki so sicer pri nas v arhivu, katerega je bilo veliko zbrisanega, ker ti trakovi so bili strašansko dragi, in so se brisali, tako, da niso spravljene, tako, kot se je zgodilo s Slovensko popevko.«²⁸

Jugoslovanski jazz festival (1960–1961)

Kot že zapisano je 1. Jugoslovanski jazz festival potekal od 15. do 18. septembra 1960 na Bledu. Potekal je v Kazini, ki je bila zanimiva predvsem zaradi premične strehe. Po koncertih so v Kazini sledili jam sessioni. Na festivalu je nastopilo 24 izvajalcev,²⁹ od tega 21 samostojnih izvajalcev (če ne štejemo dveh ad hoc zasedb, ki sta spremljali saksofonista Milana Stojanovića in vokalista Dragutina Diklića ter Vokalnega kvarteta Melos, ki ga je spremljal Trio Branka Kende) oziroma 112 izključno jugoslovanskih glasbenikov.³⁰ Do 13. julija 1960, ko je organizacijski odbor festivala Svetu za prosveto in kulturo poslal prošnjo za prispevek k primanjkljaju v proračunu, se je na festival prijavilo 30 instrumentalnih ansamblov, 13 instrumentalnih solistov, štirje vokalni ansambli in 19 vokalnih solistov.³¹ Na koncu je bilo prijavljenih 35 izvajalcev, vendar so organizatorji po lastni oceni omejili število teh na 21, pri čemer je imel vsak izvajalec za svoj nastop na voljo od 15 do 20 minut, ne glede na število izvedenih skladb.³²

Slovenske barve so zastopali Kvartet Jožeta Privška (vodja in vibrafonist Jože Privšek, klarnetist Peter Vrhunc, kontrabasist Tomo Mächtig in bobnar Dušan Popovič), Ansambel Mojmirja

²⁸ Kramar: *60 let Jazz festivala*.

²⁹ SI AS 631, šk. 106, Festivali u Jugoslaviji, str. 43.

³⁰ Skale: *30 let festivala jazza = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

³¹ SI AS 249, šk. 225, p. e. 225, Dopis Organizacijskega odbora Jugoslovanskega jazz festivala Svetu za prosveto in kulturo, 13. 7. 1960.

³² Sinkovič: Dileme oko karaktera Festivala, str. 11.

Sepeta (vodja, trobentač in pianist Mojmir Sepe, klarinetist in saksofonist Ati Soss, pianist in vibrafonist Jure Robežnik, kitarist Mitja Butara, kontrabasist Pavel Oman in bobnar Franc Jagodic - Koko) z Ninom Robičem in Majdo Sepe ter Ljubljanski jazz ansambel (vodja in trobentač Urban Koder, klarinetist Borut Bučar, tenor saksofonist Dušan Veble, pozavnist Franci Puhar, pianist Mario Rijavec, kitarist Kajetan Zupan, kontrabasist Miško Hočevar in bobnar Aleksander Skale)³³ z Marjano Deržaj. Nastopili so še: Trio Josipa Lorbka, Osiješki jazz ansambel, Trio Vasilija Beloševiča, Kvartet Borisa Frančiškovića z Ozremom Depolom in Ivanom Kelemnem, Kvartet Aleksandra Subote s Senko Veletanlić in Predragom Krstićem, Duo Davor Kajfeš & Krešimir Remeta, Kvartet Revišin – Davidović, Kvintet Aleksandra Koraća, Trio Boška Petrovića, Željko Savić s Kvintetom Boška Petrovića, Trio Vitas, Milan Stojanović s spremljavo, Dragutin Diklić s spremljavo, Dixieland ansambel »7 mladih«, Kvintet Radomira Milivojevića s Tihomirjem Petrovićem, Trio Branka Kende, Vokalni Kvartet »Melos«, Kvintet orglic Branka Kralja, Vokalni kvintet »Disk«, Zagrebški jazz kvartet in Ansambel udruženja jazz muzičara Beograd z Gaby Novak.³⁴ Po napovedih bi morali na festivalu nastopiti tudi Kvintet Janeza Gregorca, Kvintet Predraga Krstića in Darka Valčića, Kvintet Špato in Seven dixies,³⁵ ki sicer niso nastopili. Od predvidenih 30 instrumentalnih ansamblov in štirih vokalnih ansamblov³⁶ je na festivalu nastopilo 24 ansamblov.³⁷

Zaradi objektivnih finančnih težav si organizacijski odbor ni mogel privoščiti, da bi na prvem festivalu nastopil veliki orkester oziroma big band, vendar se je vse to spremenilo naslednje leto, ko so nastopili štirje veliki orkestri.³⁸ »Na jazz festivalu smo /.../ igrali tisto, kar smo v resnici želeli igrati, našo muziko. /.../ Ko smo prvič slišali in videli glasbenike iz Evrope pa iz Amerike, da so kimali odobravaljoče, /.../ se je marsikomu svet odprl. Meni se je«, je dejal Borut Bučar.³⁹ Poleg Ljubljanskega jazz ansambla, ki si je prislužil najglasnejši aplavz, sta bila med uspešnejšimi tudi Zagrebški jazz kvartet in srbski ansambel Sedam mladih.⁴⁰ *Tedenska tribuna* je na zadnjem večeru festivala pripravila anketo o najboljših instrumentalistih festivala. V anketi je sodelovalo pet novinarjev, ki so za najboljšega trobentača izbrali Urbana Kodra, za klarinetista Atija Sossa, za tenor saksofonista Milana Stojadinovića, za pozavnista Predraga Stefanovića, za vibrafonista Jožeta Privška, za kitarista Zorana Jovanovića, za kontrabasista Rajka Milosavljevića, za bobnarja pa Rada Milivojevića.⁴¹ »Izid naše ankete smo pokazali nekaterim strokovnjakom, ki so bili v glavnem istega mišljenja kot anketirani,« so zapisali v *Tedenski tribuni*.⁴² »To je bilo veliko presenečenje. Namreč, časopisi v Beogradu, ki so /.../ skrbeli za rangiranje jazzistov v državi, so mene zmeraj postavili na eno 6. ali 7. mesto, svoje pa na višja mesta. No, takrat se je obrnilo in /.../ so celo Beograjčani sami pristali na to, da sem jaz najboljši«, se je spominjal Koder.⁴³

Na festivalu je bil prisoten tudi legendarni ameriški producent in urednik

³³ Urban Koder je v Fornezzijevem članku v *Tedenski tribuni* dejal, da igra v Ljubljanskem jazz ansamblu kitaro Vinko Horvat. Ko sem o tem spraševal Boruta Bučarja, je sam dejal, da ni nikoli igral s Horvatom. Skale piše, da je kitaro igral Kajetan Zupan, kar je potrdil tudi Zupan sam v intervjujih v *Stopu*.

³⁴ Skale: *30 let festivala jazz = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

³⁵ I. jugoslovanski festival jazz na Bledu. V: *Tovariš*, 11. 9. 1960, št. 36, str. 21.

³⁶ SI AS 249, šk. 225, p. e. 225, Dopis Organizacijskega odbora Jugoslovanskega jazz festivala Svetu za prosveto in kulturo, 13. 7. 1960.

³⁷ SI AS 631, šk. 106, Festivali u Jugoslaviji, str. 43.

³⁸ Bled v znamenju jazz. V: *Tovariš*, 18. 6. 1961, št. 24, str. 16.

³⁹ Kramar: *60 let Jazz festivala*.

⁴⁰ Koder: Prvih deset let, str. 47.

⁴¹ Fornezzi: Jazz, dež in ..., str. 6.

⁴² Prav tam.

⁴³ Zagoričnik: *Proti etru, spet ta dež: Urban Koder, jazzist*.

Willis Conover, ki je bil v Evropi znan kot voditelj oddaje Jazz Hour na radiu Voice of America. V Jugoslaviji se je želel seznaniti s tukajšnjim jazzom, medtem ko so ga člani beograjskega združenja jazzovskih glasbenikov vključili v organizacijo enega od sestankov organizacijskega odbora na Bledu. Ob slovesu je prejel posnetke jugoslovanskih jazzistov, ki jih je nato predvajal v svoji radijski oddaji, medtem ko je o Bledu dejal, da je najlepši kraj za izvedbo jazz festivala, kar jih je videl.⁴⁴ Nemški jazzovski kritik Hans Baumann, ki je na festival zašel slučajno, je dejal, da so se nastopajoči izkazali v improviziranju.⁴⁵

»Enaindvajset jazz ansamblov s sto dvajsetimi izvajalci, šestnajstimi vokalnimi in instrumentalnimi solisti, ki jih poprej nismo niti slutili, je v štirih dneh izvedlo sto sedemnajst domačih in tujih skladb (v uradnem programu). /.../ V improviziranju so se naši glasbeniki pokazali mojstre. Posebno, če upoštevamo neuradne 'jam-session', kjer so se tako odrezali, da so jih kritiki postavili kar na prva mesta glasbenikov jazzja, čeprav smo šele začetniki /.../. Kljub temu, da so bili organizatorji proti vsakršni žiriji in izbiri najboljšega, ker je težko izbirati med triom, kvartetom in orkestrom, med izvajalci raznih stilov /.../, so se najbolj navdušeni le pojavili z anketnimi listki. Toda komu prisoditi prvenstvo, saj so bili edini: vsi so odlični,«

so med drugim o festivalu zapisali v *Tovarišu*.⁴⁶ »Kot član organizacijskega komiteja /.../ sem srečen, da je ta štiridnevna prireditev odlično uspela tako v moralnem kakor tudi v organizacijskem pogledu,« je med drugim povedal Aleksander Skale, novinar in kritik Milan Lindič pa, da je »festival jazzja na Bledu prvič bolj glasno in deklarativno dokazal, da jazz ni nikak babbav in da je bil nesrečni cocktail pojmov jazzja, zabavne, plesne, lahke in druge glasbe le posledica neinformiranosti.«⁴⁷

Izbrani posnetki festivalskih nastopov so izšli na vinilni plošči pri Jugotonu. Plošča je izšla leto kasneje s kataložno številko LPY-V-77.⁴⁸ Nekaj posnetkov Ljubljanskega jazz ansambla s festivala je ansambel izdal na mali vinilni plošči *Dixieland festival* pri Jugotonu. Plošča je izšla leta 1962 s kataložno številko EPY-3120.⁴⁹ »Glasbeni dosežki, popularnost, obisk in propagandni uspeh I. Jug. jazz festivala [so] presegli najbolj optimistična pričakovanja,« je v poročilu zapisal predsednik organizacijskega odbora festivala Jože Kapus.⁵⁰ Med festivalom je potekal sestanek predstavnikov jazz glasbenikov iz Ljubljane, Zagreba in Beograda, novinarjev, kritikov in predstavnikov jugoslovanskih radijskih postaj, kjer so sklenili, da bodo za naslednji festival veljala strožja merila za izbor vokalnih interpretov, da bo festival lahko dosegel najvišjo možno glasbeno kakovost in se bo še bolj razlikoval od festivalov zabavne glasbe.⁵¹ Udeležba pevcev je bila namreč ena od bolj perečih tem na festivalu. Pevci so bili označeni tudi kot najšibkejša točka festivala, medtem ko je nekaterim od njih bilo očitano, da ne poznajo jazzovskega načina petja, ampak da pojejo popevkarsko.⁵² Na zadnji tiskovni konferenci festivala je prišlo do sklepa, da bo jazz festival na Bledu potekal vsako leto,⁵³ medtem ko so na zadnjem sestanku organizacijskega odbora festivala sklenili, da bo naslednji jazz festival na Bledu potekal maja ali junija 1961.⁵⁴

⁴⁴ Kramar: *60 let Jazz festivala*.

⁴⁵ Bled je dal polnoletnost našemu jazzu. V: *Tovariš*, 23. 10. 1960, št. 42, str. 8.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Šömen: Bled 1960, str. 1.

⁴⁸ *I. Jugoslavenski jazz festival Bled 1960*.

⁴⁹ Ljubljanski jazz ansambel: *Dixieland festival*.

⁵⁰ SI AS 249, šk. 225, p. e. 225, Obračun dohodkov in izdatkov I. Jugoslovanskega jazz festivala na Bledu.

⁵¹ Sinković: *Nastojanja i ostvarenja*, str. 11.

⁵² Turkalj: *Jazz-festival*, str. 5.

⁵³ Prav tam.

⁵⁴ SI ZAL RAD/0099, šk. 1, p. e. 1, Zapisnik 5. seje upravnega in nadzornega odbora Turističnega društva Bled, 16. 12. 1960, str. 2.

*Ljubljanski jazz ansambel na drugem Jugoslovanskem jazz festivalu 1961. Od leve proti desni: Franci Puhar, Urban Koder, Borut Bučar in Dušan Veble
(Vir: Osebni arhiv Boruta Bučarja)*

2. Jugoslovanski jazz festival je potekal od 8. do 11. junija 1961 v blejski Kazini. »Ohrabreni in z izkušnjo prvega festivala so želeli organizatorji pri organizaciji drugega festivala pokazati vse, kar jazz ima in lahko ponudi pri nas,« je v poročilu o prvih štirih letih festivala zapisal član organizacijskega odbora festivala Mladen Mazur.⁵⁵ Organizatorji so tako kot leto prej bili Turistično društvo Bled ob sodelovanju Glasbenikov lahke glasbe Hrvaške iz Zagreba, Združenja jazz glasbenikov Srbije iz Beograda in Glasbenikov jazz iz Ljubljane. V primerjavi s prejšnjim festivalom, ko so nastopili izključno jugoslovanski jazzisti, so na tem festivalu že sodelovali nekateri tuji jazzisti. To sta bila Italijana – pianist Amedeo Tommasi in basist Giovanni Tommaso iz Amedeo Tommasi Tria, Nemca – basist Ekkehart Südow in bobnar Hans Hoitz, ki sta igrala v Triu Borislava Rokovića, in Nizozemec – pianist in flvtist Ruud Kuyper, ki je nastopil v triu s Krešimirjem Remeto in Silvijem Glojnaricem.⁵⁶ Festival je tako izgubil značaj revije oziroma predstavitve jugoslovanskih jazzovskih zasedb in se je razširil navzven. Novost na festivalu je bila tudi ta, da so nastopili štirje plesni orkestri.⁵⁷ Na festivalu je bilo tudi več tujih novinarjev in gostov. Med njimi je bil John Lewis, ki pa ga je z Jugoslavijo povezovala še nekoliko drugačna vez. Leta 1959 je namreč Lewis spoznal hrvaško harfistko Mirjano Vrbanić, s katero se je avgusta 1960 poročil, z njeno sestro Jeleno pa je bil poročen hrvaški jazzovski pianist Davor Kajfeš. Pri vsem tem je treba omeniti še vibrafonista Boška Petrovića, ki je med

⁵⁵ SI AS 2130, šk. 17, p. e. 939, Četverogodišnji pregled rada i rezultata Jugoslavenskog jazz festivala na Bledu, 9. 11. 1965, str. 4.

⁵⁶ Skale: *30 let festivala jazz = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

⁵⁷ SI AS 2130, šk. 17, p. e. 939, Četverogodišnji pregled rada i rezultata Jugoslavenskog jazz festivala na Bledu, 9. 11. 1965, str. 4; Izbrana bo vsa elita. V: *Glas*, 31. 5. 1961, l. 14, št. 62, str. 5.

svojim gostovanjem v tujini spoznal tudi Lewisa.⁵⁸ Lewis v uradnem delu festivala ni igral, vendar je zaigral na jam sessionih.⁵⁹ Poleg Lewisa je bil za razvoj in širjenje festivala prav tako pomemben obisk nemškega glasbenega novinarja Joachima Berendta, avtorja knjige *Das Jazz Buch*, ki je leto kasneje organiziral turnejo in nastope beograjskega jazz orkestra, Zagrebškega jazz kvarteta in nekaterih jugoslovanskih trobentačev.⁶⁰

Na festivalu je nastopilo 142 glasbenikov v skupno 25 ansamblih.⁶¹ Slovenske barve sta tokrat zastopala Plesni orkester RTV Ljubljana (v nadaljevanju PORL) (dirigent Jože Privšek) in Ljubljanski jazz ansambel (vodja in trobentač Urban Koder, klarinetist Borut Bučar, tenor saksofonist Dušan Veble, pozavnist Franci Puhar, pianist Mario Rijavec, kitarist Kajetan Zupan, kontrabasist Miško Hočevnar in bobnar Dušan Popovič, ki je nadomeščal Aleksandra Skaleta).⁶² Poleg omenjenih izvajalcev so nastopili še: Trio Saše Radojčića, Zagrebški jazz kvartet z Ivico Krajačem, Zagrebški jazz kvintet z Gaby Novak, trio Ruud Kuyper – Krešimir Remeta – Silvije Glojnarič, Beograjski dixieland ansambel »7 mladih«, Bjelovarski jazz ansambel, Kvintet Ladislava Fidrija & Vokalni kvartet »Duga«, Kvartet Aleksandra Subote z Rastkom Čukićem, Kvartet Stjepana Plaveca, Veliki akademski jazz orkester »Branko Krsmanović« (dirigent Milan Kotlić), Splitski jazz ansambel, Tihomir Petrović, Sekstet Mirka Šouca, Amedeo Tommasi Trio, Jazz orkester RTV Beograd (dirigent Vojislav Simić), Trio Vasilija Beloševiča, Beograjski jazz trio in Trio Borislava Rokovića.⁶³ Po nastopih so potekali jam sessioni, medtem ko si je kot spremljevalni program v blejski kinodvorani bilo mogoče ogledati štiri ameriške filme z jazzovsko tematiko: *Izvori jazza*, *Herbie Mann – mož s flavto*, *Kid Ory – človek iz New Orleansa* in *Zlata trobenta*.⁶⁴

»Tuji opazovalci niso mogli verjeti, da imamo kar štiri tako dobre velike /.../ orkestre. Niso mogli verjeti zaradi tega, ker se morajo tuji, že zelo ustaljeni mednarodni festivali vedno znova boriti, da bi na vseh festivalskih prireditvah nastopil vsaj en veliki orkester. /.../ Tuji gostje, izvajalci in kritiki so izjavili, da še nikjer niso slišali toliko dobrih trobentačev in pozavnistov, kot pri nas. Boleča točka vsega našega udejstvovanja v jazzu pa so bobnarji. Modernisti so sicer pokazali precejšen napredek /.../, tradicionalisti pa imajo vse premalo 'swinga',«

so med drugim zapisali v *Tovarišu*.⁶⁵ Vinilno ploščo z izbranimi posnetki s festivala, med katerimi ni nobenega slovenskega izvajalca, so tokrat izdali pri Produkciji gramofonskih plošč RTB. Izšla je istega leta s kataloško številko LPV 4900.⁶⁶ Po prvih dveh festivalih se je izkazalo, da »vokalni jazz pri nas ne obstaja. Redki vokalni solisti (predvsem s področja zabavne glasbe) in tudi vokalne skupine so le interpreti tem, ki jih jazzisti uporabljajo za svoje improvizacije,« je zapisal Svetolik Jakovljevič.⁶⁷ Zaradi te ugotovitve se jugoslovanski vokalisti in vokalistke, z izjemo Stjepana Jimmyja Stanića, niso več udeleževali Jugoslovanskega jazz festivala.

⁵⁸ Kramar: *60 let Jazz festivala*.

⁵⁹ Zrnc: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 14.

⁶⁰ Kramar: *60 let Jazz festivala*.

⁶¹ SI AS 631, šk. 106, Festivali u Jugoslaviji, str. 43; Skale: *30 let festivala jazza = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

⁶² Kvartet Jožeta Privška: *Jazz kvartet Jože Privšek*.

⁶³ Skale: *30 let festivala jazza = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

⁶⁴ Prav tam.

⁶⁵ Bled v znamenju jazz. V: *Tovariš*, 18. 6. 1961, št. 24, str. 16.

⁶⁶ *Jugoslovanski festival džez Bled 1961*.

⁶⁷ Jakovljevič: *Trideset godina džez u Jugoslaviji: džez festivali*, str. 43.

Prvi nastop Plesnega orkestra RTV Ljubljana na Jugoslovanskem jazz festivalu 1961. Od leve proti desni, dirigent Jože Privšek, saksofoni Vilko Ovsenik, Jože Kampič, Dušan Veble, Zoran Komac, Albert Podgornik; trobente: Ladislav Zupančič, Urban Koder, Mojmir Sepe, Andrej Osana, Pavel Oman; pozavne: Franci Puhar, Franci Ogrizek (za Podgornikom), Marjan Ašič, Jože Gjura; bobni: Franc Jagodic - Koko; kitara: Kajetan Zupan (za Kampičem); na fotografiji manjkata še pianist Mario Rijavec in kontrabasist Miško Hočevar (Vir: Osebni arhiv Primoža Kristana)

Jugoslovanski jazz festival z mednarodno udeležbo (1962–1966)

3. Jugoslovanski jazz festival z mednarodno udeležbo je potekal med 7. in 10. junijem 1962. Iz Kazine se je prestavil v novo Festivalno dvorano, ki je bila sicer zgrajena za potrebe šahovskega turnirja, medtem ko so jam sessioni ostali v Kazini. 3. festival je tudi uradno dobil mednarodni značaj in postal prvi festival jazz na svetu, kjer so igrali jazzovski glasbeniki tako z Vzhoda kot z Zahoda. Tako so naslovu »Jugoslovanski jazz festival« pridali še podnaslov »z mednarodno udeležbo«. ⁶⁸ Častni predsednik festivala je bil John Lewis. ⁶⁹ »Po treh ali štirih letih je selekcija postala ostrejša, pojavili so se tudi prvi gostje. Zanimivo je, da sploh nismo nikogar vabili takrat, prijavljali so se kar sami in /.../ igrali so brezplačno«, se je spominjal Aleksander Skale. ⁷⁰ »Tuji glasbeniki sprva niso zahtevali honorarjev. Zadovoljni so bili, da lahko nastopajo in kakšen dan brezplačno preživijo na Bledu«. ⁷¹

⁶⁸ Skale: 25 let našega festivala jazz, str. 4; SI AS 2130, šk. 17, p. e. 939, Četverogodišnji pregled rada i rezultata Jugoslavenskog jazz festivala na Bledu, 9. 11. 1965, str. 7.

⁶⁹ Ad lib: East Europe. V: *DownBeat*, 25. 10. 1962, št. 27, str. 52.

⁷⁰ Časl: *Radijski portret: Aleksander Skale*.

⁷¹ Majdič: *Naša leta: Aleksander Skale*, str. 12.

Na festivalu je nastopilo rekordno število glasbenikov – kar 164, kar je še vedno rekordna udeležba,⁷² oziroma 27 izvajalcev. Slovenski predstavniki so bili Kvartet Zdeslava Surine (vodja Zdeslav Surina – ventil pozavna, Miha Tomaževič – klavir, Boris Kofol – kontrabas in Marjan Loborec – bobni), Ansambel Mojmirja Sepeta (vodja Mojmir Sepe – klavir in trobenta, Ati Soss – alt saksofon in klarinet, Jure Robežnik – vibrafon in klavir, Mitja Butara – kitara, Borut Finžgar – kontrabas in Franc Jagodic – Koko – bobni), Ljubljanski jazz ansambel (vodja Urban Koder – trobenta, Borut Bučar – klarinet, Dušan Veble – tenor saksofon, Franci Puhar – pozavna, Mario Rijavec – klavir, Milan Ferlež – kitara, Miško Hočevar – kontrabas in Aleksander Skale – bobni) in Kvartet Dragana Popoviča (vodja Dragan Popović – klavir, Matevž Strlič – trobenta, Boris Kofol – kontrabas in Dušan Popović – bobni). Nastopili so še: Jazz orkester RTV Beograd (dirigent Vojislav Simić), Trio Saše Radojčića, Kvintet Predraga Krstića, Splitski jazz ansambel, Albert Mangelsdorff Quintet, Ladislav Fidri Kvintet, Trio Josipa Lorbka, American Jazz Ensemble, Quartetto Moderno di Udine, Ansambel Dragutina Diklića, Plesni orkester Radia Novi Sad (dirigent Stevan Radosavljević), Jazz on the Air, Zagrebški jazz kvartet s Hellen Merrill, John Lewis, Kvartet Stjepana Plavca, Kvartet Aleksandra Subote, Andrzej Kurylewicz Quintet & Wanda Warska, International Jazz Trio, Jazz sekstet RTV Beograd, Dixieland ansambel »7 mladih«, Jimmy Pratt Trio, Herb Geller Quartet, Kvartet Radana Bosnerja in Plesni orkester RTV Zagreb (dirigent Miljenko Prohaska).⁷³ PORL na festivalu ni nastopil, ker naj bi se Adamič in Privšek sprla glede aranžmaja in njunega delovnega časa, nastop je odpovedal tudi Akademski jazz orkester »Branko Kršmanović«, ker naj bi člani ne bili dobro pripravljeni in zadovoljni s finančnim predlogom festivalskega odbora. Zagrebškemu plesnemu orkestru naj sprva ne bi dovolili uporabljati pravega imena, ampak le »Orkester Prohaska«, ker njihovega glavnega glasbenega urednika festival ni zanimal, vendar si je tik pred zdajci le premislil.⁷⁴ Na festival so se prijavi tudi Hans Koller Quartet, Black & White, Trio Josel, Pin Jacobs Trio z Rito Reys in Martial Solal Trio, vendar na tem festivalu niso nastopili.⁷⁵ Spremljevalni program je bila razstava jazzovskih skulptur kiparja Maria Vilharja, ki je potekala v avli Festivalne dvorane.⁷⁶ Direktor hotela Park, Franc Jazbec, je želel preprečiti jam sessione v Kazini, vendar je popustil pod pritiskom glasbenikov in občinstva.⁷⁷

»Letošnji blejski festival jazza je pokazal normalno rast in napredek, kakršnega so ljubitelji jazza in godbeniki tudi upravičeno pričakovali,« so med drugim zapisali v *Tovarišu*.⁷⁸

»Blejski festival jazza pa je /.../ poudaril številne probleme našega jazza. Med te sodijo: odnos komercialna glasba – jazz; šolanje, delež jazza v radijskem in televizijskem programu, materialna plat, pomanjkanje jazz pevcev itd. Odkril pa je tudi druge, prijetnejše reči: moderen jazz vseh smeri in odtenkov popolnoma prevladuje nad tradicionalnim. Čeprav slednji ni nezaželen, smo vseeno dokazali, da vsaj v idejnem pogledu /.../ sledimo splošnemu razvoju jazz,«

je v *Ljubljanskem dnevniku* zapisal Janez Čuček.⁷⁹ Nemški kritik in organizator jazz festivalov, Horst Lippmann, je dejal: *»Sedaj sem videl pravi jazz festival. Ali bi me vzeli za družabnika? Kako zmore vaša dežela z redkimi velikimi mesti to-*

⁷² Zrnec: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 18.

⁷³ Skale: *30 let festivala jazz = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

⁷⁴ 24 : 2 za moderni jazz. V: *Tovariš*, 17. 6. 1962, št. 23, str. 75.

⁷⁵ Blejski signali. V: *Mladina*, 5. 5. 1962, št. 14, str. 7.

⁷⁶ Skale: *30 let festivala jazz = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

⁷⁷ 24 : 2 za moderni jazz. V: *Tovariš*, 17. junij 1962, št. 23, str. 82.

⁷⁸ Prav tam, str. 72.

⁷⁹ Čuček: *Moderen jazz prevladuje*, str. 6.

liko dobrih jazz ansamblov? To je edinstven pojav!»⁸⁰ Ameriška pevka hrvaških korenin Helen Merrill je dejala, da je bil to eden izmed najlepših festivalov, na katerem je bila: »Lepo teče. Program je natisnjen in vsi se ga držijo. Nihče ne prekorači dodeljenega časa.«⁸¹ »Brez pretiravanja lahko rečemo, da je III. jazz festival dosegel največji uspeh zaradi kakovosti, števila udeležencev in dobre organizacije,« je v poročilu o prvih štirih festivalih zapisal Mladen Mazur.⁸² Časopis *Telegram* je po festivalu objavil lestvice najboljših jugoslovanskih jazzistov, ki so sodelovali na festivalu. Lestvice je določila žirija, ki so jo sestavljali jugoslovanski glasbeni uredniki. Od Slovencev je bil na prvo mesto uvrščen le Ati Soss med alt saksofonisti. Urban Koder je bil uvrščen na drugo mesto med trobentači (za Marijanom Domićem), Franci Puhar na tretje mesto med pozavnisti (za Ivico Kelemnom in Jurico Čukacem), Ljubljanski jazz ansambel je bil med malimi zasedbami uvrščen na drugo mesto (za Zagrebškim jazz kvartetom), Ansambel Mojmirja Sepeta pa na peto mesto (za Zagrebškim jazz kvartetom, Ljubljanskim jazz ansamblom, Malim ansamblom RTV Beograd Mirka Šouca in Kvartetom Radana Bosnerja).⁸³ Izbrani posnetki s festivala so zopet izšli na vinilni plošči pri PGP RTB. Vinilna plošča je izšla še v istem letu s kataloško številko LPV 4901.⁸⁴ Festivalski posnetek Gellerjeve skladbe »A Cool Day (Bled & Butter)« v izvedbi njegovega kvarteta je izšel leta 2022 pri založbi Fresh Sound Records kot dodatna skladba na zgoščenki *European Rebirth 1962 Paris Sessions*, s kataloško številko FSR-CD 1117.⁸⁵

4. Jugoslovanski jazz festival z mednarodno udeležbo je potekal med 6. in 9. junijem 1963 na Bledu. Nastopilo je 24 izvajalcev. Od slovenskih so bili PORL (dirigent Jože Privšek), Orkester Ad hoc (dirigent France Kapus) in Ljubljanski jazz ansambel (vodja Urban Koder – trobenta, Borut Bučar – klarinet, Dušan Veble – tenor saksofon, Franci Puhar – pozavna, Mario Rijavec – klavir, Milan Ferlež – kitara, Miško Hočevar – kontrabas in Aleksander Skale – bobni). S PORL-om je na festivalu nastopil tudi pozavnist Vinko Globokar, ki je tedaj služil vojaški rok in je zato nastopil v vojaški uniformi.⁸⁶ Nastopili so še: Sarajevski jazz trio, Kvintet in trio Andrzeja Trzaskowskega, Hungarian Jazz Trio, Dieter Glawischnig Trio, Dixieland ansambel »Veseli bendžo«, Italian Jazz Quartet, duo Joe Viera – Erich Ferstl, Jazz orkester RTV Beograd (dirigent Vojislav Simić), Dr. Neuwirth Trio, Dixieland ansambel »7 mladih«, Klaus Doldinger Quartet, Trio Josel, Zagrebški jazz kvartet z Johnom Lewisom, Kvartet Stjepana Plavca, Jazz studio Radia Praha (dirigent Luděk Hulan), Septet Združenja glasbenikov plesne in zabavne glasbe Hrvaške, Hans Koller Quartet, Michel Hausser Trio, London City Stompers, Trio Saše Radojčića in Plesni orkester RTV Zagreb (dirigent Miljenko Prohaska).⁸⁷ Kot zanimivost lahko omenim, da je na tem festivalu s Hungarian Jazz Triom nastopil legendarni madžarski kontrabasist Aladár Pege, za katerega je bil to sploh prvi jazz festival.⁸⁸ Pege je po Bledu poimenoval tudi eno izmed svojih skladb »Blues in Bled«, ki jo je leto zatem izdal s svojim triom na istoimenski mali plošči pri založbi Qualiton s kataloško številko EP 7305.⁸⁹

⁸⁰ 24 : 2 za moderni jazz. V: *Tovariš*, 17. 6. 1962, št. 23, str. 74.

⁸¹ Tynan: On the Road with Helen Merrill, str. 19.

⁸² SI AS 2130, šk. 17, p. e. 939, Četverogodišnji pregled rada i rezultata Jugoslavenskog jazz festivala na Bledu, 9. 11. 1965, str. 7.

⁸³ Rang-liste jugoslovanskih jazz-muzičara s III jazz-festivala na Bledu. V: *Telegram*, 15. 6. 1962, št. 112, str. 7.

⁸⁴ *III Jugoslovanski festival džeza Bled 1962*.

⁸⁵ Geller: *European Rebirth 1962 Paris Sessions*.

⁸⁶ Kumer: *Nedeljski glasbeni portret: Vinko Globokar*.

⁸⁷ Skale: *30 let festivala jazza = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

⁸⁸ Jeske: Profile: Aladár Pege, str. 47.

⁸⁹ Pege Trio: *Blues in Bled*.

Republiški svet za kulturo in prosveto je tistega leta ukinitel denarno podporo Jugoslovanskemu jazz festivalu (in tudi Festivalu Slovenska popevka) in festival se je spopadel s finančno stisko. Drugi dan festivala je organizator sklical tiskovno konferenco in novinarje pozval, naj s članki apelirajo na zvezno pomoč, saj da obstaja možnost, da festivala naslednje leto ne bo.⁹⁰ Nekateri novinarji so predlagali, naj festival ostane le jugoslovanski ozioma ga prirejajo na »vsaki dve leti ali pa še daljše obdobje. Zanimanje za jazz pri nas ni tako veliko, da bi bil blejski festival tako silno nujen,« je v *Tovarišu* zapisal Stane Ivanc.⁹¹ Ukinitel dotacije je posredno povzročila spor med Turističnim društvom Bled in drugimi organizatorji festivala, višek katerega je predstavljala selitev festivala z Bleda v Ljubljano leta 1967.⁹²

»Prireditev je seveda uspela in ostala v prijetnem spominu /.../. /.../ Če nikdar prej, se je /.../ letos nadvse očitno izkazalo, da so jugoslovanski festivali jazza skoraj brez vsakega trdnega koncepta in da je vse bolj ali manj prepuščeno organizacijskim improvizacijam in – sreči. Prav zaradi tega je bil tudi letošnji uradni program izredno neenoten, enostranski in pomanjkljiv, na trenutke razvlečen in celo dolgočasen, potem pa spet kar preveč skrčen in utesnjen,«

je v *Tedenski tribuni* zapisal Miro Poč.⁹³ Nenad Turkalj je v *Delu* kritiziral slabo obveščenost medijev o festivalu, slabo sestavljen program, posebej pa se mu je zdel delež tujih glasbenikov na festivalu prevelik: »Želimo namreč, da bi to ostal festival jugoslovanskega jazza, na katerem naj bi nastopali tudi nekateri zares ugledni inozemski gostje, ne pa, da se Bled enostavno spremeni v enega od evropskih jazz-festivalov.«⁹⁴ Pri *Telegramu* tokrat niso sestavili lestvic najboljših sodelujočih jugoslovanskih jazzistov, ker je na festivalu sodelovalo premalo jugoslovanskih malih zasedb in posledično manj jugoslovanskih jazzistov.⁹⁵ Nemški kritik Joachim E. Berendt je decembra 1963 v *DownBeatu* objavil članek o jazzu v Jugoslaviji in v njem zapisal, da je »Jugoslovanski jazz festival, ki poteka vsako leto v prelepem alpskem letovišču Bled, /.../ najbolj mednarodni festival na svetu.«⁹⁶ Kot na vsakem festivalu do tedaj so izbrani posnetki tudi tokrat izšli na vinilni plošči. Festivalska plošča je takrat spet izšla pri Jugotonu s kataložko številko LPY-V-641.⁹⁷ Jugoton je takrat poleg navadne različice za jugoslovansko tržišče izdal še različico za rusko tržišče z besedilom na ovitku plošče v ruski cirilici. Festivalski posnetek Globokarjeve skladbe »Osebnost«, ki jo je izvedel skupaj s PORL-om, je izšel leta 2006 pri ZKP RTV Slovenija na zgoščenki *Hallo, Do You Hear Me*, in sicer s kataložko številko 109263.⁹⁸

25. oktobra 1963 se je na Bledu sestal organizacijski odbor festivala. Razpravljali so predvsem o naslednjem festivalu in o finančnem stanju. Med predlogi je bilo skrajšanje festivala na tri dni, da se zmanjša število nastopajočih na štiri ali pet jugoslovanske male zasedbe in dva domača velika orkestra, poleg Modern Jazz Quarteta, katerega nastop je bil že dogovorjen, pa da nastopi le nekaj najkakovostnejših tujih zasedb. Večja pozornost naj bi se dala glasbenikom iz vzhodnoevropskih držav, kot so npr. Sovjetska zveza, Poljska, Madžarska in Češkoslovaška. Določili so tudi funkcijo glavnega organizatorja, ki bo odgovo-

⁹⁰ Ivanc: Festival v slepi ulici, str. 54.

⁹¹ Prav tam, str. 55.

⁹² Zrnec: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 24.

⁹³ Poč: Le improvizacija, str. 7.

⁹⁴ Turkalj: Vprašaj nad blejskim festivalom, str. 7.

⁹⁵ Turkalj: IV jugoslavenski džez-festival bez rang-listi, str. 7.

⁹⁶ Berendt: Jazz in Yugoslavia, str. 20.

⁹⁷ 4. jugoslovanski jazz festival Bled Jugoslavija 1963.

⁹⁸ Globokar: *Hallo, Do You Hear Me*.

ren za program.⁹⁹ Jubilejni 5. Jugoslovanski jazz festival z mednarodno udeležbo je nato potekal od 4. do 6. junija 1964 na Bledu. Festival je bil skrajšan na tri dni, medtem ko je bil četrti dan namenjen jam sessionom in dixieland shufflom, kakor so imenovali jam sessione tradicionalnega jazzja na blejskih gondolah, kjer bi glasbeniki utrjevali poznanstva.¹⁰⁰

Nastopilo je 16 izvajalcev, od katerih je bil slovenski predstavnik le Ontet Janeza Gregorčica. Dejansko je šlo za Orkester Ad hoc, ki je zaradi odsotnosti dirigenta Franceta Kapusa nastopil pod Gregorčevim imenom. Nastopili so še Koncertni jazz orkester Tomice Simovića (dirigent Tomica Simović), Zagrebški jazz kvartet s Svendom Asmussenom, Jazz orkester RTV Beograd (dirigent Vojislav Simić) z Vokalnim kvartetom Predraga Ivanovića, Eje Thelin Quintet, Spree City Stompers & Nica Williams, Metronom Quintet, Aladár Pege Trio, Michel Hausser Trio, Plesni orkester RTV Zagreb (dirigent Miljenko Prohaska), S + H Quintet z Zdeněkom Pulecom, Trio Vasilija Beloševića, Modern Jazz Quartet & Laurindo Almeida, Poljski jazz kvartet z Igorjem Čapljinškim in Spree City Stompers & Nica Williams.¹⁰¹ V *DownBeatu* so maja objavili, da bo nastopil tudi ameriški saksofonist Bud Shank,¹⁰² do česar pa ni prišlo. Nastop Modern Jazz Quarteta je bil za festival vsekakor prelomen. Tako se je namreč utrdil mednarodni ugled festivala in na Bled so začeli prihajati vrhunski ameriški jazzisti.¹⁰³ Spremljevalni program je vključeval razstavo utrinkov festivalskega dogajanja, kot ga je videl slovenski slikar France Slana, potekala pa je v avli Festivalne dvorane.¹⁰⁴

Miro Poč je v *Tedenski tribuni* kritiziral premajhno število slovenskih zasedb, spraševal se je, kako je lahko, da za blejski festival, ki je bil po njegovem »nedvomno eden kvalitetnejših«¹⁰⁵ jugoslovanskih festivalov, komaj najdejo denar, na koncu pa je kritiziral jam sessione v Kazini, ki niso dobro izpadli »ker se bobnarjem in basistom, če naj ostanemo pri poluradni razlagi, ki nikakor ni povsem točna, ni ljubilo prenašati svojih inštru-

Naslovnica plošče s posnetki 4. Jugoslovanskega jazz festivala. Na njej je izšel tudi festivalski posnetek III. stavka Suite za jazz orkester Jožeta Privška v izvedbi PORL-a. Gre za enega najstarejših jazzovskih posnetkov orkestra, ki je izšel na zvočnem nosilcu.

(Vir: Plesni orkester RTV Ljubljana - Suita za jazz orkester III nastavak (Live): <https://www.youtube.com/watch?v=Xc4zOdZQKkl>)

⁹⁹ SI AS 2130, šk. 17, p. e. 939, Četverogodišnji pregled rada i rezultata Jugoslavenskog jazz festivala na Bledu, 9. 11. 1965, str. 11.

¹⁰⁰ Zrnec: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 28.

¹⁰¹ Skale: *30 let festivala jazzja = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

¹⁰² Ad lib: Europe. V: *DownBeat*, 21. 5. 1964, št. 12, str. 43.

¹⁰³ Antič: V prvi vrsti pa funkcionarji mrkih obrazov, str. 29.

¹⁰⁴ Zrnec: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 29.

mentov, še manj pa igrati na slabih, ki so bili v Kazini, in ker ni bilo najboljšega ozvočenja /.../.¹⁰⁵ »Višek letošnje prireditve je pomenil nastop Modern jazz kvarteta iz ZDA. To pot sta se pravzaprav prvikrat srečala na blejskem festivalu evropski ter ameriški jazz. /.../ Z umetniške, kakor tudi z organizacijske plati je letošnja prireditev zelo uspela, saj so ji izrekle priznanje nekatere vidne osebnosti. Udeležba je bila kar zadovoljiva, saj je bila zadnji večer velika dvorana polna obiskovalcev,« so med drugim zapisali v *Glasu*.¹⁰⁶ Miro Križić je v *Telegramu* med drugim zapisal, da se zaveda, da je treba na Bled pripeljati čim več najboljših tujih glasbenikov in ansamblov, vendar je istočasno treba v naslovu festivala zadržati pridevnik »jugoslovanski«, ker je želja vseh, da Bled ostane prvenstveno pregled jugoslovanskega jazza.¹⁰⁷ V primerjavi s prejšnjimi festivali tokrat ni bilo festivalske plošče. Skale je dejal, da je bil razlog plačilo avtorskih pravic, ki so ga glasbeniki zahtevali za umestitev njihovega posnetka na ploščo, pri čemer je bil festivalski proračun že tako majhen, da dodatnih stroškov ne bi zmožel. Do leta 1968 tako ni izšla nobena festivalska plošča.¹⁰⁸

6. Jugoslovanski jazz festival z mednarodno udeležbo je potekal med 3. in 5. junijem 1965 na Bledu. Zaradi hudega pomanjkanja financ do zadnjega trenutka ni bilo znano, ali bo za izvedbo festivala dovolj financ ali ne.¹⁰⁹ Na občnem zboru Turističnega društva Bled so sicer priznali, da dvorana med festivali ni popolnoma zasedena, vendar se je festival »v teku let že močno uveljavil in predstavlja zelo močno propagandno sredstvo, zlasti v tujini /.../. Z njim bo treba nadaljevati.«¹¹⁰ Organizacijski odbor je bil vse do aprila prepričan, da festivala ne bo več, nakar jim je uspelo v le dveh mesecih zagotoviti udeležbo številnih tujih in domačih izvajalcev.¹¹¹ Neuradno bi moral 5. junija potekati festival Slovenska popevka, kar bi pomenilo, da bi PORL in Ljubljanski jazz ansambel zaradi vaj in snemanj manjkala na jazz festivalu,¹¹² vendar je na koncu Slovenska popevka potekala 8. junija.¹¹³

Nastopilo je deset zasedb, od slovenskih Orkester Ad hoc (dirigent France Kapus), PORL (dirigent Jože Privšek) in Ljubljanski jazz ansambel (vodja Urban Koder – trobenta, Borut Bučar – klarinet, Dušan Veble – tenor saksofon, Franci Puhar – pozavna, Mario Rijavec – klavir, Milan Ferlež – kitara, Miško Hočever – kontrabas in Aleksander Skale – bobni). Nastopili so še: Plesni orkester RTV Zagreb (dirigent Miljenko Prohaska), Zagrebški jazz kvartet z Buckom Claytonom in Big Joejem Turnerjem, Franco D'Andrea Trio & Enrico Rava, Junior Trio & Vlasta Průchová, Krzysztof Komeda Quintet, Trio Miodraga Todorovića in Ansambel Instituta za jazz Graz (dirigent prof. Friedrich Körner).¹¹⁴ Omejen proračun festivala je poskrbel za to, da je iz programa odpadlo nekaj izvajalcev, ki bi v primeru normalnega proračuna na festivalu nastopili. Med te so spadali Jazz orkester RTV Beograd (dirigent Vojislav Simić), Beograjski jazz kvintet, Kvartet Branka Kende, Eje Thelin in Michel Hausser, pa čeprav Hausser za svoj nastop na festivalu ni nikoli zahteval honorarja.¹¹⁵

¹⁰⁵ Poč: Festival jazz: uspešno mimo prvega jubileja, str. 7.

¹⁰⁶ Srečanje evropskega in ameriškega jazz. V: *Glas* 17 (1964), št. 45, str. 5.

¹⁰⁷ Križić: Situacija o kojoj valja razmisliti, str. 7.

¹⁰⁸ Zrnec: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 25.

¹⁰⁹ Prav tam, str. 32.

¹¹⁰ SI ZAL RAD/0099, šk. 2, p. e. 8, Poročilo Upravnega odbora Turističnega društva Bled za občni zbor, 6. 5. 1965.

¹¹¹ Frelih: Blejski festival jazz, str. 22.

¹¹² Štrakl: Dva festivala na isti dan!, str. 5.

¹¹³ Mihelčič: Pred festivalom Slovenske popevke, str. 22.

¹¹⁴ Skale: *30 let festivala jazz = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

¹¹⁵ Zrnec: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 32.

*Orkester Ad hoc na 6. Jugoslovanskem jazz festivalu z mednarodno udeležbo 1965. Od leve proti desni: Janez Gregorc (klavir; izven fotografije), Boris Gruden (tuba), Zdene Otrin (kontrabas), Alojz Bezgovšek - B'gi (pozavna), Jože Fink (bobni; za Bezgovškom), Karel Bradač (rog), Albert Podgornik (tenor saksofon), Franc Bahar (alt saksofon), Ati Soss (alt saksofon), France Kapus (dirigent), Pavel Oman (trobenta; za Kapusom), Pavel Grašič (trobenta), Petar Ugrin (trobenta)
(Vir: Osebni arhiv družine Soss)*

»Kljub vsej krizi, ki jo je bilo čutiti, so bili vsi trije festivalski večeri polni dobrega in pogosto tudi odličnega jazza, jam sessioni v sicer neprijazni Kazini pa celo nekoliko živahnejši in toplejši kot lani,« je Miro Poč zapisal v *Tedenski tribuni*. Kritiziral je ignoriranje »precejšnjega dela (zlasti 'resnega') jugoslovanskega tiska, ki je /.../ prepustil to festivalsko prireditev kar radiu in televiziji,« pri čemer je opozoril tudi na premalo število nastopajočih.¹¹⁶ V *Glasu* so med drugim zapisali: »Letos kakšne posebne vabe ali presenečenja ni bilo, prevladala pa je umirjenost, študijska poglobljenost in kvalitetna igra. Vsekakor nove izkušnje in spoznanja za glasbenike udeležence, medtem ko pri povprečnem gledalcu tudi letošnji jazz na Bledu ni zapustil posebnega vtisa.«¹¹⁷ V *Telegramu* je Đorđe Šaula med drugim zapisal, da je bilo mogoče na festivalu čutiti neko utrujenost, da je nezadostna festivalna organiziranost dala vtis, kot da je festival na robu izčrpanosti, pri čemer je hkrati kritiziral dejstvo, da na festivalu niso nastopile jugoslovanske amaterske jazz zasedbe.¹¹⁸ Leta 2023 sta pri poljski založbi GAD Records izšli vinilna plošča in zgoščenka *Live in Bled 1965* s festivalskega nastopa zasedbe Krzysztof Komeda Quintet s kataložko številko GAD CD 279.¹¹⁹

¹¹⁶ Poč: Šestič: večeri jazz na Bledu, str. 6–7.

¹¹⁷ Umirjen ton in kvaliteta. V: *Glas*, 9. 6. 1965, št. 43, str. 4.

¹¹⁸ Šaula: Festival koji zabrinjuje, str. 5.

¹¹⁹ Krzysztof Komeda Quintet: *Live in Bled 1965*.

Zadnji festival na Bledu in selitev v Ljubljano

7. Jugoslovanski jazz festival z mednarodno udeležbo, zadnji, ki je potekal na Bledu, je potekal od 2. do 5. junija 1966. V primerjavi s prejšnjimi nekaj festivali je bil ta festival spet takšen, kakršen bi bil ob normalnem financiranju,¹²⁰ čeprav se do februarja 1966 ni povsem vedelo, ali bo festival potekal. Na februarškem sestanku organizacijskega odbora so bila nato zagotovljena finančna sredstva in priprave so stekle.¹²¹ Festivala se je ponovno udeležil Willis Conover, ameriški radijski komentator, ki je vodil jazzovske glasbene oddaje. Aleksander Skale je poročal, da je Conover že pred festivalom v svojih oddajah vrtel posnetke s preteklih blejskih festivalov in dodal, da »*bo gospod Conover tudi letošnje posnetke nesel s seboj v Ameriko in jih predvajal v svojih oddajah.*«¹²² Conover je festival posnel in ga kasneje s svojim komentarjem po delih predvajal v svoji oddaji Music USA.¹²³ Napovedovano je bilo, da bodo na festivalu nastopili tudi ameriški kontrabasist Ron Carter, ameriški saksofonist Hal Singer, romunski pianist Iancsy Körössi, Joki Freund Quartet iz Zahodne Nemčije, ameriški saksofonist Cannonball Adderley in ameriški pozavnist J. J. Johnson, vendar so bili njihovi nastopi zaradi pomanjkanja financ odpovedani.¹²⁴ Kot potencialni nastopajoči so se omenjali tudi Oktet Mihajla Živanovića, Trio Josipa Lorbka, jazz balet Fantom s Poljske, Trio Joachima Kühna iz Vzhodne Nemčije, Orkester Gustava Broma s Češkoslovaške in Gunter Hampel Quintet iz Zahodne Nemčije.¹²⁵ Organizatorji so imeli v načrtu tudi »Drum Workshop« oziroma bobnarsko delavnico, na kateri bi nekaj vidnejših jazzovskih bobnarjev govorilo in predstavilo bobnanje v jazzu, kar je bila po besedah Mladena Mazurja »deficitarna disciplina« jugoslovanskega jazzu.¹²⁶ Do njene izvedbe na festivalu kot takšne na koncu ni prišlo.

Na festivalu je nastopilo 20 izvajalcev. Od slovenskih so nastopili Orkester Ad hoc (dirigent France Kapus), Ljubljanski jazz ansambel (vodja Urban Koder – trobenta, Borut Bučar – klarinet, Dušan Veble – tenor saksofon, Mišo Trtnik – pozavna, Mario Rijavec – klavir, Milan Ferlež – kitara, Miško Hočevar – kontrabas in Aleksander Skale – bobni) in PORL (dirigent Jože Privšek), poleg njih tudi: Beograjski jazz ansambel, Randy Brecker Quartet, Mal Waldron Trio, Pierre Favre Trio z Lilian Terry in Enzom Randisijem, Qualton Quintet, Albert Mangelsdorff Trio, Wolfgang Dauner Trio, Plesni orkester RTV Zagreb (dirigent Miljenko Prohaska) s Tedom Cursonom, Zagrebški jazz kvartet z Artom Farmerjem, Attila Garay Trio, Erich Kleinschuster Sextet, Jazz balet: Komorni ansambel slobodnog plesa, Ansambel Instituta za jazz Gradec z Randyjem Breckerjem, Quintette du hotclub de Rotterdam, New Emily Jazz Orchestra, Boris »Tex« Benini afro jazz ansambel in Vokalni kvartet »Novi«.¹²⁷ Nastop Arta Farmerja je bil zaradi pomanjkanja financ sprva pod vprašajem, vendar je potem stroške Farmerjeve poti od Dunaja do Bleda pokrila ameriška diplomacija.¹²⁸

Stane Ivanc je bil v *Tovarišu* kritičen do medijev, predvsem televizije, »*saj v vseh štirih večerih ni prenašala niti minute, medtem, ko je za Opatijo, Zagreb ali Beograd (pa tudi »Slovensko popevko«) vedno dovolj časa.*« Zapisal je, da je bila

¹²⁰ Zrnec: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 36.

¹²¹ Mazur: Na Bledu od 2. do 5. juna!, str. 19.

¹²² Skale: Na Bledu glasbeniki z vsega sveta, str. 5.

¹²³ Mazur: Bledski festival džeza i Plesni orkestar RTV Zagreb na »Voice of America«, str. 22.

¹²⁴ Skale: Na Bledu glasbeniki z vsega sveta, str. 5; Hudobivnik: Festival brez festivalnega vzdušja, str. 5.

¹²⁵ Mazur: U susret Bledu, str. 22.

¹²⁶ Mazur: Na Bledu od 2. do 5. juna!, str. 19.

¹²⁷ Skale: *30 let festivala jazzu = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

¹²⁸ Zrnec: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 37.

dvorana vedno polna, »čeprav se je koncert vsakokrat potegnil v drugi dan«, na koncu pa dodal: »z nekaj izjemami – sodelovanje mlajših in neuigranih skupin – je bil letošnji blejski festival lepo doživetje, ki je predvsem potrdilo kvaliteten vzpon domačega jazza /.../. In glede na to, da je v poplavi festivalov pri nas blejska prireditelj pastorek, skromno upajmo, da je ne bodo tako kmalu ukinili. Škoda bi je bilo.«¹²⁹ Zaradi uveljavljanja rocka, ki je navduševal predvsem mladino, je obisk jazz festivalov na Bledu postajal vse manjši. Nenad Turkalj je v *Telegramu* zapisal, da ima jugoslovanski jazz premalo občinstva, da je izgubil mlado občinstvo in da se ne naredi nič za ustvarjanje novega občinstva, zato se je vprašal, ali je sploh smiselno imeti jazz festival.¹³⁰ Peter Hudobivnik, ki je kritiziral to, da festivalski jam sessioni niso mogli zaživeti, je v *Ljubljanskem dnevniku* med drugim zapisal:

»Letošnji blejski jazz festival je bil s programske plati med najboljšimi doslej, če že ne absolutno najboljši. /.../ Največje doživetje blejskega festivala /.../ je bil nastop trobentarja Arta Farmerja, ki ga je spremljal Zagrebški jazz kvartet. Izjemen je bil tudi nastop Američana Teda Cursona, ki je prav tako kot Art Farmer dokazal veličino jazzu, ki ga izvajajo ameriški črnci.«¹³¹

Posnetki treh skladb, ki jih je Plesni orkester RTV Zagreb izvedel s Tedom Cursonom, so leta 1977 izšli na Cursonovi plošči *Flip Top* pri založbi Arista s kataloško številko AL 1030.¹³²

Na sestanku organizacijskega odbora festivala junija 1966 je bilo načrtovano, da bo festival normalno potekal tudi v prihodnosti, narejeni so bili tudi načrti za naprej, medtem ko Zavod za pospeševanje turizma Bled ni dajal nobenih odgovorov v zvezi s festivalom. Zadnji poskus strokovne komisije, da bi rešila usodo festivala na Bledu, je bil storjen januarja 1967, vendar s strani Blejcev ni bilo odgovora.¹³³ Tako je bilo z jazz festivalom na Bledu konec. Organizacijsko društvo festivala je marca 1967 sporočilo, da jazz festivala na Bledu v tem letu ne bo.¹³⁴ Uradno je bil vzrok ta, da je Bled postal premajhen, da ni premogel dovolj nastanitvenih zmogljivosti in da je bil prometno neustrezno povezan z ostalimi mesti (težava naj bi bila med drugim tudi v tem, da je bilo v blejskih hotelih manj postelj, kot je bilo sedežev v Festivalni dvorani, in to, da po koncertih ni bilo več avtobusov),¹³⁵ neuradno pa, ker je republiški svet za kulturo in prosveto leta 1963 ustavil gmotno pomoč tako festivalu jazzu kot festivalu Slovenska popevka in je kasneje ni obnovil,¹³⁶ pri čemer Turistično društvo Bled tako ni bilo več finančno zmožno prevzeti takšnih finančnih zalogajev.¹³⁷ »Zavod za pospeševanje turizma na Bledu letos ni več dal denarnih sredstev za prireditev te vrste in se ji je torej odpovedal,« so zapisali v *Delu*.¹³⁸ V obvestilu za javnost je organizacijski odbor sporočil, da obstaja možnost, da bodo z organizacijo festivala ponovno poskusili leta 1968, s čimer bi se prekinila tradicija festivalov.¹³⁹ Strokovna komisija se je odločila, da bo poskušala festival izpeljati v drugem kraju.¹⁴⁰

Eden izmed vzrokov za nadaljevanje festivala je bil ta, da sta Aleksander

¹²⁹ Ivanc: Bled 66, str. 7.

¹³⁰ Turkalj: Džez - da ili ne?, str. 3.

¹³¹ Hudobivnik: Festival brez festivalnega vzdušja, str. 5.

¹³² Curson, Ted: *Flip Top*.

¹³³ Mazur: Bled nije izdržao ..., str. 20.

¹³⁴ Kenda: Letos ne bo jazz festivala na Bledu, str. 5.

¹³⁵ Zrnc: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 40.

¹³⁶ SI AS 2130, šk. 17, p. e. 939, Odgovor sklada SRS za pospeševanje kulturnih dejavnosti na prošnjo za finančno podporo, 17. 4. 1965.

¹³⁷ Zrnc: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 6.

¹³⁸ Pogačnik: Ljubljana 67 - tokrat jazz, str. 5.

¹³⁹ Mazur: Ljubljana, Karlovac ili Opatija?, str. 12; Kenda: Letos ne bo jazz festivala na Bledu, str. 5.

¹⁴⁰ Mazur: Bled nije izdržao ..., str. 20.

Skale in Mladen Mazur že pred odpovedjo prejela več prijav evropskih in ameriških jazzovskih zasedb, tudi nekaterih bolj znanih, a tudi to, da bi bilo, če bi prekinili s tradicijo festivalov, zelo težko ponovno začeti iz nič.¹⁴¹ Za izvedbo festivala se je potegovalo več mest, med njimi tudi hrvaški mesti Karlovac in Opatija, a je največ interesa in želje pokazala Ljubljana.¹⁴² Že pred uradnim sporočilom, da festivala na Bledu ne bo, so se organizatorji povezali z ljubljanskim mestnim svetom, če bi oni gostili festival. Opatija je sicer že nekaj let poskušala privabiti festival in obljubila konkretno finančno pomoč, medtem ko so organizatorji menili, da bi bilo prav, če bi festival ostal v Sloveniji. Odbor za turizem in prireditve pri ljubljanskem mestnem svetu se je s ponudbo organizatorjev strinjal in jo priporočil mestnemu svetu.¹⁴³ Organizator festivala je naposled postal Zavod ing. Stanka Bloudka iz Ljubljane.¹⁴⁴ »*Le vztrajnosti nekaterih najprizadevnejših članov Organizacijskega odbora in dobri volji Zavoda ing. Stanka Bloudka v Ljubljani, ki je bil pripravljen sprejeti festival jazza pod svoje okrilje, gre zahvala, da je bila tradicionalna neprekinjenost prireditve zagotovljena,*« je zapisal Aleksander Skale.¹⁴⁵ Jugoslovanski jazz festival se je tako iz blejske Festivalne dvorane preselil v Halo Tivoli, pri čemer se je zaradi nasprotovanja Zavoda za pospeševanje turizma Bled ta moral preimenoovati v Mednarodni jazz festival.¹⁴⁶

Zaključek

V sedmih letih delovanja Jugoslovanskega jazz festivala na Bledu je na festivalu skupaj nastopilo 100 različnih zasedb.¹⁴⁷ Če upoštevamo dejstvo, da se s sodelovanjem gostujočih solistov zasedba kot takšna spremeni, npr. kvartet z gostujočim solistom postane dejansko kvintet, je bilo vseh različnih zasedb 125.¹⁴⁸ V vseh blejskih letih festivala je na vseh nastopil Zagrebški jazz kvartet, le enkrat manj pa Ljubljanski jazz ansambel. Med redno nastopajoče slovenske zasedbe na festivalu sodita še Plesni orkester RTV Ljubljana s štirimi festivalskimi nastopi in študentski jazz orkester Ad hoc, ki je pod tem imenom nastopil trikrat, leta 1964 pa kot Ontet Janeza Gregorca.¹⁴⁹

Glede jazzovskih stilov, ki so jih na festivalu izvajale zasedbe, lahko omenimo, da se je v večini izvajal moderni jazz (bebop, cool, hard bop, modalni jazz ...), medtem ko je bilo izvajalcev tradicionalnega jazz (dixieland) precej manj.¹⁵⁰ Organizatorji sprva niso posvečali veliko pozornosti raznolikosti stilov jazz, temveč so program festivala sestavljali predvsem na osnovi prijav.¹⁵¹ V kasnejših letih, ko je festival že potekal v Ljubljani, sta se vodilna člana organizacijskega odbora zavzemala, da bi bil celoten program festivala stilsko čim bolj heterogen.¹⁵²

¹⁴¹ Džez uznemirava. V: *Studio*, 17.-23. 6. 1967, št. 167, str. 23.

¹⁴² Kramar: *60 let Jazz festivala*.

¹⁴³ Ljubljana: »Jugoslovanski jazz festival« ne več na Bledu. V: *Delo*, 1. 3. 1967, št. 57, str. 5.

¹⁴⁴ Skale: 25 let našega festivala jazz, str. 5.

¹⁴⁵ Skale: O rasti in sporedu 13. mednarodnega festivala jazz »Ljubljana – 72«, nepaginirano.

¹⁴⁶ Džez uznemirava. V: *Studio*, 17.-23. 6. 1967, št. 167, str. 23.

¹⁴⁷ Sem sem prištel tudi vse tri ad hoc zasedbe, ki so jih na festivalu sestavili Milan Stojanović, Dragutin Diklić in Ruud Kuyper, vendar zraven nisem posebej štel istih zasedb z različnimi gostujočimi solisti. Zagrebški jazz kvartet je npr. leta 1965 nastopil tako posamezno kot tudi s solistoma Buckom Claytonom in Big Joejem Turnerjem, kar sem vse štel kot Zagrebški jazz kvartet.

¹⁴⁸ Skale: *30 let festivala jazz = 30 years of Jazz Festival*, nepaginirano.

¹⁴⁹ Prav tam.

¹⁵⁰ Rustja: Dvanajst taktov bluesa s strehe Kazine, str. 21; 24 : 2 za moderni jazz. V: *Tovariš*, 17. 6. 1962, št. 23, str. 74.

¹⁵¹ Sušnik: Stopov magnetofon: Aleksander Skale, str. 9.

¹⁵² Prav tam, str. 10.

Leta 1967 je Jugoslovanski jazz festival zapustil Bled, ki je s tem po Slovenski popevki izgubil še drugi glasbeni festival. Festival je sprva nekaj let gostoval v Hali Tivoli, ki se ni izkazala za primeren prostor; zato je leta 1970 sledila selitev v Plečnikove Križanke, kjer je festival našel svoj domicil.¹⁵³ V 70. letih je festival dosegel enega izmed svojih vrhuncev in je, po besedah Aleksandra Skaleta, med letoma 1970 in 1975 spadal med pet najpomembnejših jazz festivalov v Evropi.¹⁵⁴ Edini jazz festival v Jugoslaviji je ostal do leta 1971 oz. 1974, ko je festival nastal še v Beogradu,¹⁵⁵ edini jazz festival v Sloveniji pa do leta 1979, ko je prvič potekal Mednarodni jazz festival v Mariboru.¹⁵⁶ Leta 1984 je prvič gostoval v Cankarjevem domu,¹⁵⁷ kjer, izmenično s Križankami, poteka še danes. Sredi 80. let je prišlo v organizacijskem odboru festivala do spora med privrženci različnih stilov jazzja,¹⁵⁸ kar je rezultiralo v tem, da sta leta 1985 istočasno potekala Mednarodni jazz festival v ljubljanskih Križankah in Jugoslovanski jazz festival v blejski Festivalni dvorani.¹⁵⁹ Drugo obdobje Jugoslovanskega jazz festivala je bilo bistveno krajše – do leta 1987. Tistega leta je bila predvidena selitev Jugoslovanskega jazz festivala v Portorož,¹⁶⁰ vendar je zaradi finančnih težav odpadla¹⁶¹ in festival je leta 1987 še zadnjič potekal na Bledu.¹⁶²

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 249, Svet za kulturo in prosveto Ljudske republike Slovenije.
- SI AS 631, Zveza kulturnih organizacij Slovenije.
- SI AS 1126, Državni sekretariat za blagovni promet Ljudske republike Slovenije.
- SI AS 1589, Centralni komite Zveze komunistov Slovenije.
- SI AS 2130, Republiški sekretariat za kulturo in prosveto Socialistične republike Slovenije.
- SI AS 2198, Republiški sekretariat za kulturo Republike Slovenije.

SI PAK – Pokrajinski arhiv Koper

- SI PAK/0277, TOP Portorož.

SI ZAL – Zgodovinski arhiv Ljubljana

- SI ZAL RAD/0099, Turistično društvo Bled.

¹⁵³ Antič: V prvi vrsti pa funkcionarji mrkih obrazov, str. 28.

¹⁵⁴ Skale: In ves ta jazz ... 1, str. 16.

¹⁵⁵ Jakovljevič: Trideset godina džeza u Jugoslaviji: džez festivali, str. 43.

¹⁵⁶ Šterbenk: Vzpodbuditi glasbena dogajanja, str. 6.

¹⁵⁷ Bogataj: Kaj sedaj, ko Križanke niso več »sveti« kraj dogajanja?, str. 41.

¹⁵⁸ Sušnik: Zakaj Big band RTV Ljubljana ni nastopil, str. 22–23; Skale: Zakaj Big band RTV Ljubljana ni nastopil, str. 22.

¹⁵⁹ Jakša: Zopet v Križankah, str. 18; Volčjak: Jazz festival na Bledu, str. 1.

¹⁶⁰ SI PAK/0277, šk. 65, p. e. 133, Jugoslovanski jazz festival »Portorož 87«.

¹⁶¹ SI AS 2198, šk. 109, p. e. 2087, II. poročilo skupščini občine Piran o poteku izvajanja začasnega družbenega varstva v Avditoriju Portorož od 11. 5. do 6. 7. 1987, str. 1.

¹⁶² Zrnec: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*, str. 107.

ČASOPISNI VIRI

Delo, 1963, 1966–1967, 1987.

Delo: Sobotna priloga, 1984, 2002.

DownBeat, 1962–1964, 1983.

Džuboks, 1977.

Glas in Gorenjski glas, 1964–1965, 1985.

Glasbena mladina, 1984–1985.

Koncertni list Slovenske filharmonije, 1960.

Kričič, 1982, 1984.

Ljubljanski dnevnik in *Dnevnik*, 1955, 1957, 1959, 1962, 1965–1966, 1989.

Mladina, 1960, 1962, 1965, 1984.

Stop, 1982.

Studio, 1966–1967.

Tedenska tribuna, 1960, 1963–1965.

Telegram, 1960, 1962–1966.

Tovariš, 1960–1963, 1966.

Večer, 1979.

Večernji list, 1960.

Antič, Igor: V prvi vrsti pa funkcionarji mrkih obrazov. V: *Delo: Sobotna priloga* 44 (2002), št. 79, str. 28.

B., J.: Srečanje evropskega in ameriškega jazzu. V: *Glas* 17 (1964), št. 45, str. 5.

Berendt, Joachim E.: Jazz in Yugoslavia. V: *DownBeat* 30 (1963), št. 31, str. 20.

Bezič, Jerko: Gostovanje Jutte Hipp in njenih solistov. V: *Ljubljanski dnevnik* 5 (1955), št. 80, str. 10.

Bogataj, Boris: Kaj sedaj, ko Križanke niso več »sveti« kraj dogajanja? V: *Mladina* 42 (1984), št. 25, str. 41.

Ciglič, Marijan: Stara zvezda ni zbledela: Armstrong prihitel, zaigral, odšel v Izrael. V: *Ljubljanski dnevnik* 9 (1959), št. 78, str. 8.

Čuček, Janez: Moderen jazz prevladuje. V: *Ljubljanski dnevnik* 12 (1962), št. 162, str. 6.

Fornezzi, Tone: Jazz, dež in V: *Tedenska tribuna* 8 (1960), št. 38, str. 6.

Frelih, A.: Blejski festival jazzu. V: *Ljubljanski dnevnik* 15 (1965), št. 145, str. 22.

Hudobivnik, Peter: Festival brez festivalnega vzdušja. V: *Ljubljanski dnevnik* 16 (1966), št. 153, str. 5.

Ivanc, Stane: Festival v slepi ulici. V: *Tovariš* 19 (1963), št. 23, str. 54.

Ivanc, Stane: Bled 66. V: *Tovariš* 22 (1966), št. 24, str. 7.

Jakovljevič, Svetolik: Trideset godina džeza u Jugoslaviji: džez festivali. V: *Džuboks* 4 (1977), št. 40, str. 43.

Jakša, Lado: Zopet v Križankah. V: *Glasbena mladina* 16 (1985), št. 1, str. 18.

Jeske, Lee: Profile: Aladár Pege. V: *DownBeat* 50 (1983), št. 1, str. 47.

Kenda, Jani: Letos ne bo jazz festivala na Bledu. V: *Delo* 9 (1967), št. 70, str. 5.

Križič, Miro: Situacija o kojoj valja razmisliti. V: *Telegram* 5 (1964), št. 215, str. 7.

Luković, Petar: Večni fant s trobento: paberki iz življenja in dela Bojana Adamiča, 3. del. V: *Nedeljski dnevnik* 27 (1988), št. 324, str. 25.

Majdič, Polde: Naša leta: Miroslav Hočevar. V: *Kričič* 11 (1982), št. 7, str. 14.

Majdič, Polde: Naša leta: Aleksander Skale. V: *Kričič* 13 (1984), št. 12, str. 12.

Mazur, Mladen: Na Bledu od 2. do 5. juna! V: *Studio* 3 (1966), št. 98, str. 19.

Mazur, Mladen: U susret Bledu. V: *Studio* 3 (1966), št. 109, str. 22.

Mazur, Mladen: Bledski festival džeza i Plesni orkestar RTV Zagreb na »Voice of America«. V: *Studio* 3 (1966), št. 129, str. 22.

Mazur, Mladen: Bled nije izdržao... V: *Studio* 4 (1967), št. 151, str. 20.

Mazur, Mladen: Ljubljana, Karlovac ili Opatija? V: *Studio* 4 (1967), št. 155, str. 12.

Mihelčič, Pavel: Pred festivalom Slovenske popevke. V: *Mladina* 23 (1965), št. 21, str. 22.

- Poč, Miro: Le improvizacija. V: *Tedenska tribuna* 11 (1963), št. 24, str. 7.
- Poč, Miro: Festival jazz: uspešno mimo prvega jubileja. V: *Tedenska tribuna* 12 (1964), št. 24, str. 7.
- Poč, Miro: Šestič: večeri jazz na Bledu. V: *Tedenska tribuna* 12 (1965), št. 23, str. 6–7.
- Pogačnik, Bogdan: Ljubljana 67 - tokrat jazz. V: *Delo* 9 (1967), št. 167, str. 5.
- Rustja, Branko: Dvanajst taktov bluesa s strehe kazine. V: *Tovariš* 16 (1960), št. 40, str. 21.
- Sinković, M.: Dileme oko karaktera Festivala. V: *Telegram* 1 (1960), št. 20, str. 11.
- Sinković, M.: Nastojanja i ostvarenja. V: *Telegram* 1 (1960), št. 22, str. 11.
- Skale, Aleksander: Na Bledu glasbeniki z vsega sveta. *Delo* 7 (1966), št. 146, str. 5.
- Skale, Aleksander: Zakaj Big band RTV Ljubljana ni nastopil. V: *Delo: Sobotna priloga* 26 (1984), št. 174, str. 22.
- Skale, Aleksander: 25 let našega festivala jazz. V: *Glasbena mladina* 14 (1984), št. 8, str. 4.
- Skale, Aleksander: In ves ta jazz... 1. V: *Dnevnik* 37 (1989), št. 163, str. 16.
- Sušnik, Stane: Stopov magnetofon: Aleksander Skale. V: *Stop* 14 (1981), št. 31, str. 8–10.
- Sušnik, Stane: Zakaj Big band RTV Ljubljana ni nastopil. V: *Delo: Sobotna priloga* 26 (1984), št. 151, str. 22–23.
- Šaula, Đorđe: Festival koji zabrinjuje. V: *Telegram* 6 (1965), št. 268, str. 5.
- Šmuc, Gaby: Njegovih prvih 70 let 4. V: *Stop* 15 (1982), št. 42, str. 36.
- Šömen, Branko: Bled 1960. V: *Mladina* 18 (1960), št. 38, str. 1.
- Šterbenk, Darko: Vzpodbuditi glasbena dogajanja. V: *Večer* 35 (1979), št. 114, str. 6.
- Štrakl, Ivo: Dva festivala na isti dan! V: *Ljubljanski dnevnik* 15 (1965), št. 57, str. 5.
- Švara, Ernest: Ko je bil boben na nožni pogon s činelama še čudo vseh čudes. V: *Delo* 29 (1987), št. 6, str. 10.
- Turkalj, Nenad: Jazz-festival. V: *Večernji list* 2 (1960), št. 376, str. 5.
- Turkalj, Nenad: Vprašaj nad blejskim festivalom. V: *Delo* 5 (1963), št. 158, str. 7.
- Turkalj, Nenad: IV jugoslavenski džez-festival bez rang-listi. V: *Telegram* 4 (1963), št. 164, str. 7.
- Turkalj, Nenad: Džez - da ili ne? V: *Telegram* 7 (1966), št. 320, str. 3.
- Tynan, John: On the Road with Helen Merrill. V: *DownBeat*, 30 (1963), št. 27, str. 19.
- Volčjak, Marija: Jazz festival na Bledu. V: *Gorenjski glas* 38 (1985), št. 30, str. 1.

INTERVJUJI

Intervju s Francetom Kapusom, 22. marec 2019. Transkript intervjuja hrani avtor.

RADIJSKI IN TELEVIZIJSKI PRISPEVKI

Časl, Rado: *Radijski portret: Aleksander Skale*. Ljubljana: RTV Ljubljana. Predvajano na Prvem programu Radia Ljubljana, 9. 5. 1987.

Dekleva, Milan: *Omizje: Stoletje jazz*. Ljubljana: RTV Slovenija. Predvajano na TV Slovenija 1, 30. 6. 1999.

Kramar, Alja: *60 let Jazz festivala*. Ljubljana: RTV Slovenija. Predvajano na Prvem programu, 15. 6. 2019. Dostopno na: <https://365.rtvsl.si/podkast/prvi-program/174626553>.

Kumer, Marko: *Nedeljski glasbeni portret: Vinko Globokar*. Ljubljana: RTV Slovenija. Predvajano na Programu Ars, 11. 12. 2011.

Kumer, Marko: *Nedeljski glasbeni portret: Jure Robežnik*. Ljubljana: RTV Slovenija. Predvajano na Programu Ars, 22. 8. 2013.

Skale, Aleksander: *Razvoj slovenske zabavne glasbe in jazzu: Bojan Adamič*. Ljubljana: RTV Ljubljana. Predvajano na Drugem programu Radia Ljubljana, 17. 12. 1979.

Zagoričnik, Nina: *Proti etru, spet ta dež: Urban Koder, jazzist*. Ljubljana: RTV Slovenija. Predvajano na Valu 202, 2. 1. 2014.

LITERATURA

Gabrič, Aleš: *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953–1962*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Kajzer, Ana: *Razvoj slovenskega jazzu v luči družbenih sprememb (diplomsko delo)*. Ljubljana: A. Kajzer, 2003.

Koder, Urban: Prvih deset let. V: *50! Jazz festival Ljubljana*. Ljubljana: Cankarjev dom, 2009, str. 46–48.

Mazur, Mladen: Jazz v Jugoslaviji od začetkov do danes. V: *Eseji o jazzu: Dekleva - Krall - Vrdoljak - Mazur - Skale* (ur. Igor Antič). Ljubljana: Mestna konferenca ZMS Ljubljana, 1972.

Skale, Aleksander: *30 let festivala jazzu = 30 years of Jazz Festival*. Ljubljana: Cankarjev dom, 1989.

Skale, Aleksander: O rasti in sporedu 13. mednarodnega festivala jazzu »Ljubljana – 72«. V: *Eseji o jazzu: Dekleva - Krall - Vrdoljak - Mazur - Skale* (ur. Igor Antič). Ljubljana: Mestna konferenca ZMS Ljubljana, 1972.

Zrnec, Primož: *Sprehod skozi štiri desetletja blejskih in ljubljanskih jazzovskih festivalov (diplomska naloga)*. Ljubljana: P. Zrnec, 2000.

ZVOČNI NOSILCI

Curson, Ted: *Flip Top*. New York: Arista, 1977.

Geller, Herb: *European Rebirth 1962 Paris Sessions*. Barcelona: Fresh Sound Records, 2022.

Globokar, Vinko: *Hallo, Do You Hear Me*. Ljubljana: ZKP RTV Slovenija, 2006.

Krzysztof Komeda Quintet: *Live in Bled 1965*. Sosnowiec: GAD Records, 2023.

Kvartet Jožeta Privška: *Jazz kvartet Jože Privšek*. Beograd: PGP RTB, 1961.

Ljubljanski jazz ansambel: *Dixieland festival*. Zagreb: Jugoton, 1962.

Pege Trio: *Blues in Bled*. Budimpešta: Qualiton, 1964.

Različni izvajalci: *I. Jugoslavenski jazz festival Bled 1960*. Zagreb: Jugoton, 1960.

Različni izvajalci: *Jugoslovanski festival džeza Bled 1961*. Beograd: PGP RTB, 1961.

Različni izvajalci: *III Jugoslovanski festival džeza Bled 1962*. Beograd: PGP RTB, 1962.

Različni izvajalci: *4. jugoslovanski jazz festival Bled Jugoslavija 1963*. Zagreb: Jugoton, 1963.

SUMMARY

“OUR JAZZ CAME OF AGE IN BLED”: 65 YEARS SINCE THE FIRST YUGOSLAV JAZZ FESTIVAL IN BLED

Ideas for a Yugoslav jazz festival began to emerge among members of Yugoslav dance orchestras at pop festivals in Opatija, while a more serious initiative was taken at the festival in question in 1959, which resulted in the organisation of the first Yugoslav Jazz Festival in September 1960 in Bled. The festival came about relatively quickly, considering that eight years earlier there

had been a debate in the press between supporters and opponents of jazz, who wanted to ban jazz. With the first Yugoslav Jazz Festival, this genre gained recognition in our country, and Yugoslav jazz musicians gained their domicile. Three Slovenian bands performed at the first festival – the Mojmir Sepe Ensemble, the Jože Privšek Quartet and the Ljubljana Jazz Ensemble, which performed at the festival six times during its Bled period and was one of the festival's most loyal participants. Slovenian bands that regularly perform at the festival include the RTV Ljubljana Dance Orchestra with four festival appearances and the ad hoc student jazz orchestra, which officially performed three times and unofficially four times (in 1964 under the name the Janez Gregorc Ontet). At the third festival in 1962, several foreign musicians were also among the performers, giving the then Yugoslav jazz festival an international character, with the title “Yugoslav Jazz Festival” being supplemented with the words “with international participation”. The next turning point came at the fifth festival, when the legendary American band Modern Jazz Quartet performed. This made the festival internationally recognised and interesting even for the world's most prominent jazz musicians. The beginning of the end of the festival came in 1963, when the Republic Council for Culture and Education discontinued financial support for the festival. No festival records were released from the last three festivals, and the organising committee was often unsure until just before the festival began whether there would be enough funds to hold the festival. In 1967, the festival moved to Ljubljana, where it still takes place today. Due to a dispute between the festival organisers, the Bled Yugoslav Jazz Festival was revived in 1985. The second period of this festival was short, lasting until 1987, when the festival was supposed to move to Portorož, but due to financial problems, it remained in Bled and finally closed down that year.

1.04 Strokovni članek

UDK 930.25:528(497.4Ptuj)

930.25:528(497.4Ormož)

Prejeto: 16. 5. 2025

Geodetska služba na območju pristojnosti Zgodovinskega arhiva na Ptuj s posebnim ozirom na prevzemih, ureditvi in popisu arhivskega gradiva II.

ALEŠ JAMBREK

profesor zgodovine in sociologije, višji arhivist
Zgodovinski arhiv na Ptuj, Vičava 5, SI-2250 Ptuj
e-pošta: ales.jambrek@arhiv-ptuj.si

Izvilleček

V prispevku sta zajeta pregled prevzemov oziroma predaj arhivskega gradiva Geodetske uprave Ptuj in Ormož ter pregled urejanja in popisovanja arhivskega gradiva v Zgodovinskem arhivu na Ptuj. Predstavljeni so razlogi za prevzem arhivskega geodetskega gradiva, izzivi ob prevzemu in ureditvi fondov ter prepreke, s katerimi se je bilo treba spoprijeti, da se je gradivo v ustreznih segmentih popisalo. Izpostavljene so tudi smernice Medarhivske delovne skupine za upravo glede prihodnjih prevzemov tovrstnega gradiva v pristojne arhive.

Ključne besede:

Geodetska uprava
Ptuj, Geodetska
uprava Ormož,
Zgodovinski arhiv
na Ptuj,
katastrske občine,
zemljiški kataster

Abstract

THE SURVEYING AND MAPPING AUTHORITY UNDER THE COMPETENCE
OF THE HISTORICAL ARCHIVES IN PTUJ WITH SPECIAL REFERENCE
TO ACQUISITIONS, ARRANGEMENT AND DESCRIPTION OF ARCHIVAL
MATERIALS, PART II

The article provides an overview of acquisitions and transfers of archival materials from the Surveying and Mapping Authority in Ptuj and Ormož, as well as an overview of the arrangement and description of archival materials in the Historical Archives in Ptuj. The reasons for the acquisition of archival surveying and mapping materials, the challenges in the acquisition and arrangement of the fonds, and the obstacles that had to be overcome in order to describe the materials in the appropriate segments are presented. The guidelines of the Inter-Archival Working Group for the Administration regarding future acquisitions of such materials to the competent archives are also highlighted.

Keywords:

Surveying and
Mapping
Authority Unit
Ptuj, Surveying
and Mapping
Authority Unit
Ormož, Historical
Archives in Ptuj,
cadastral
municipalities,
land cadastre

Uvod

Arhivsko gradivo geodetskih uprav je izjemno zanimivo iz zgodovinskega ozira, pomembno z vidika zagotavljanja pravnega varstva za fizične in pravne osebe, specifično, saj opredeljuje relativno ozko polje dela na področju obdelave in interpretacije prostora, zahtevno za predstavitev in nadaljnjo uporabo, težavno z vidika prostorske hrambe in razčlenjenosti področij, ki jih obravnava, ter polno izzivov v tehničnem smislu za tiste, ki ga želijo urediti. Ne glede na težave, s katerimi smo se v Arhivu na Ptuju spoprijeli oziroma se še spoprijemamo pri urejanju tovrstnega gradiva, menimo, da izzive, težave in prepreke na koncu odtehtata uporabnost arhivskega gradiva in zavest, da smo na varno spravili obsežno količino pomembne zgodovine našega območja. V članku, ki predstavlja logično nadaljevanje I. dela, ki je izšel v letu 2022 v publikaciji *Arhivi*, bo predstavljena prav ta prehojena pot naše institucije pri pridobivanju, urejanju, popisovanju in interpretaciji tovrstnega gradiva. Vsebinsko se v tem prispevku ne bodo opredeljevale posamezne zvrsti arhivskega gradiva ustvarjalca, njegova uporabnost in namembnost, saj se bo ta del razčlenjeval in predstavil v nadaljevanju članka, ki bo izšel v prihodnje. Glavni namen prispevka je seznanitev arhivske srenje z izzivi prevzema, tehnične ureditve in popisa tovrstnega gradiva. Ob tem upam, da bo vsem zainteresiranim arhivistom, ki se ukvarjajo s problematiko tovrstnega gradiva, članek nudil koristne smernice in odgovore na vprašanja o tem, kako se lotiti tovrstnega gradiva in na katere prepreke bodo pri obdelavi in interpretaciji tovrstnega gradiva geodetskih služb najverjetneje naleteli.

Prevzem arhivskega gradiva geodetskih služb

V skladu z arhivsko zakonodajo morajo državni arhivi po 30 letih od nastanka arhivsko gradivo začeti sprejemati v svoje depoje. Javna arhivska služba sprejme arhivsko gradivo, če je za to zagotovljen osnovi pogoj, kot so na primer proste kapacitete v depojih. Številni slovenski arhivi v tem trenutku ne premorejo razpoložljivega prostora v takšni obliki, da bi lahko sprejeli vse arhivsko gradivo pristojnih institucij, kot jim nalaga država skozi arhivsko zakonodajo. Zato so arhivisti na posameznih področjih v okviru določenih institucij vedno primorani tehtati med tistim, kar je nujno in možno, ter tem, kar nam zapoveduje naša zakonodaja. Na področju uprave predstavlja eno izmed takšnih institucij Geodetska uprava Republike Slovenije (dalje GURS) s svojimi podrejenimi območnimi geodetskimi upravami. Gradivo, ki se hrani v pristojnosti geodetskih služb, datiramo od druge polovice 19. stoletja naprej, kar bi glede na trenutno veljaven arhivski zakon morali že zdavnaj prevzeti v naše depoje. Razlog, da arhivi tega še nismo storili, je seveda prostorski, saj je GURS s podrejenimi območnimi enotami specifična institucija, ki se s svojimi področnimi pooblastili in poljem delovanja ozko osredotoča na področje okolja in prostora. Kljub povedanemu pri delu ustvarja nepredstavljivo mnogo podatkov. Po letu 2020 so slednji večinoma v digitalni obliki, a zapuščina arhivskega gradiva v fizični obliki ostaja ogromna. Zgolj na primeru Zgodovinskega arhiva na Ptuju (dalje ZAP) se da približno ugotoviti, o kako velikih količinah fizičnega arhivskega gradiva geodetskih služb razpravljamo. ZAP hrani v svojih depojih štiri fonde geodetskih služb, od katerih predstavlja Geodetska uprava Ptuj (dalje GUP) glavnino, ki zajema 170 katastrskih občin,¹ 2.463 arhivskih škatel ter 3.073 kart in načrtov, ki se hranijo v šestih kovinskih predalnikih, medtem ko jo časovno umeščamo v obdobje 1870–2017. Sledi ji Geodetska uprava Ormož (dalje GUO), ki zajema 60

¹ V programu ScopeArchiv sta stara in nova katastrska občina Ptuj združeni.

katastrskih občin, katerih gradivo je umeščeno v 814 arhivskih škatel, medtem ko so katastrske karte in načrti umeščeni v petdesetih mapah v enem kovinskem predalniku. Gradivo časovno uvrščamo v obdobje 1881–2016. Sledi fond za gradivo Splošnega ljudskega premoženja GUP (dalje GUP – SLP), ki je razporejeno v 46 arhivskih škatlah in je časovno umeščeno v obdobje 1945–1978, in fond Splošnega ljudskega premoženja GUO (dalje GUO – SLP), ki zajema zgolj šestnajst arhivskih škatel za obdobje 1945–1967. Če bi ZAP želel v celoti izpolniti zahteve trenutne arhivske zakonodaje, bi moral, kot se približno ocenjuje, prevzeti še dobrih 260 tekočih metrov (dalje TM) arhivskega gradiva, s čimer bi prevzel vse arhivsko gradivo v fizični obliki do leta 2022, ko ustvarjalec preide popolnoma na digitalno poslovanje. Takšen prevzem je glede na razpoložljive kapacitete ZAP težko izvedljiv, po drugi strani pa tudi vprašljiv z vidika racionalnosti, učinkovitosti in širših potreb prebivalstva, stroke ter drugih znanosti. Če bi teoretično izvedli omenjeni prevzem, bi arhivske depoje zapolnili in tako na terenu pustili arhivsko gradivo drugih, prav tako pomembnih ustvarjalcev. Gradivo GUP in GUO predstavlja zgolj dva ustvarjalca, medtem ko njuno gradivo hranimo kar v štirih depojih, s čimer se po obsegu gradiva uvrščata med naše večje institucije.

Arhivsko gradivo smo v depoje ZAP začeli prevzemati razmeroma hitro, in sicer že v 60. letih 20. stoletja, in tako kontinuirano vse do danes, ko smo skupaj prevzeli več kot 50 % celotnega arhivskega gradiva v fizični obliki in delno v digitizirani obliki. Razlogi za začetek prevzemov tovrstnega gradiva so bili predvsem omejene depojske kapacitete ustvarjalca in neprimerna materialna hramba, medtem ko je od leta 1997 prihodnje prevzeme v okviru tridesetih let od nastanka arhivskega gradiva jasno narekovala že tedanja arhivska zakonodaja. Območna geodetska uprava Ptuj (dalje OGUP) in njene predhodnice se je namreč ves čas delovanja spopadala »z Gordijskim vozlom« v smislu prostorskih kapacitet, ki ga je »presekala« šele s predajo arhivskega gradiva v ZAP in dokončno s preходом na digitalno poslovanje v aprilu 2022. Prav obojestransko zavedanje dolžnosti OGUP in ZAP do arhivskega gradiva v skladu z Zakonom o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih (dalje ZVDAGA) je privedlo do tega, da je prišlo v letu 2018 do pospešenega in obsežnega izročanja arhivskega gradiva, ki se je začelo že v letu 2016, ko je ZAP prevzel večino arhivskega gradiva GUO.² Do te predaje je prišlo zaradi reorganizacije Geodetske pisarne Ormož in selitve arhiva nekdanje GUO na Ptuj v neprimerne potencialno škodljive vlažne prostore. Ker gradivo GUO več ni bilo potrebno za izvajanje upravnih nalog ustvarjalca, so ga iz Ormoža pripeljali naravnost v ZAP. K lažji predaji predvsem mlajšega arhivskega gradiva na področju elaboratov, tako za GUP kot GUO, je vsekakor pripomogla predhodno opravljena digitizacija s strani ustvarjalca. Brez slednje ZAP ne bi prevzel gradiva, ki sega vse do leta 2017.³

Na podlagi zbranih podatkov v spodnji tabeli je razviden obseg pristojnih geodetskih služb, ki na terenu hranijo arhivsko gradivo, kamor GURS in podrejene službe niso bile vključene. Gre za trenutno stanje, kjer posamezne geodetske pisarne obstajajo kot izpostave geodetskih območnih uprav brez lastne baze podatkov in fizičnega arhiva, medtem ko so določene pisarne slednje obdržale. V preteklem desetletju sta namreč potekali združevanje in ukinjanje pisarn na terenu. Geodetska pisarna Radovljica se je združila z Jesenicami v letu 2012, Logatec se je združil s Cerknico v letu 2012 in nato obe pisarni skupaj z Vrhniko v letu 2016, Laško 2012 s Celjem, Trebnje v letu 2012 z Novim mestom, Ilirska Bistrica se je pridružila Postojni leta 2016, pisarni v Domžalah in Kamniku sta

² Geodetska pisarna Ormož (dalje GP Ormož) predstavlja organizacijsko enoto OGUP, ki je brez lastne hrambe zemljiškega katastra in predstavlja zgolj izpostavo OGUP.

³ Natančen popis prevzemov je bil objavljen v članku: Jambrek: Geodetska služba na območju pristojnosti Zgodovinskega arhiva, str. 84.

se združili leta 2016, Ptuj in Ormož leta 2016 ter Slovenj Gradec in Ravne na Koroškem v letu 2017.

Tabela 1: Geodetske uprave v Sloveniji s pripadajočimi pisarnami po številu katastrskih občin in pripadajočim javnim arhivom

Območna geodetska uprava	Pripadajoče geodetske pisarne	Število pripadajočih katastrskih občin	Pristojen arhiv
Ljubljana		57	
	Cerknica	/	Zgodovinski arhiv Ljubljana
	Domžale	86	
	Grosuplje	65	
	Kamnik	/	
	Kočevje	76	
	Litija	39	
	Logatec	94	
	Trbovlje	38	
	Vrhnika	/	
Celje		78	
	Laško	/	Zgodovinski arhiv Celje
	Slovenske Konjice	34	
	Šentjur (pri Celju)	47	
	Šmarje pri Jelšah	91	
Koper		49	
	Ilirska Bistrica	/	Pokrajinski arhiv Koper
	Postojna	94	
	Sežana	83	
Kranj		89	
	Jesenice	/	Zgodovinski arhiv Ljubljana
	Radovljica	56	
	Škofja Loka	67	
Maribor		224	
	Slovenska Bistrica	61	Pokrajinski arhiv Maribor
Murska Sobota		135	
	Gornja Radgona	58	
	Lendava	34	
	Ljutomer	50	
Nova Gorica		75	
	Ajdovščina	38	Pokrajinski arhiv Nova Gorica
	Tolmin	62	
	Idrija	34	Zgodovinski arhiv Ljubljana
Novo mesto		104	
	Črnomelj	67	Zgodovinski arhiv Ljubljana
	Trebnje	/	
Ptuj		231	
	Ormož	/	Zgodovinski arhiv Ptuj
Sevnica		38	
	Brežice	60	Zgodovinski arhiv Celje
	Krško	50	
Slovenj Gradec		124	
	Ravne na Koroškem	/	Pokrajinski arhiv Maribor
Velenje		32	
	Mozirje	36	Zgodovinski arhiv Celje
	Žalec	45	

Na podlagi tabele lahko sklepamo, da na pristojen arhiv pride naslednje število katastrskih občin, če seštejemo vse uprave in pripadajoče pisarne.

Tabela 2: Javni arhivi s pripadajočim območjem geodetskih služb

Arhiv	Število katastrskih občin
Zgodovinski arhiv Ljubljana	872
Pokrajinski arhiv Maribor	686
Zgodovinski arhiv Celje	511
Zgodovinski arhiv Ptuj	231
Pokrajinski arhiv Koper	226
Pokrajinski arhiv Nova Gorica	175

Kot je razvidno, se GUP s pisarno v Ormožu po obsegu umešča nekje na sredino po številu katastrskih občin. Glede na obseg območij geodetskih služb v okviru katastrskih občin na posamezen arhiv lahko na podlagi podatkov, posredovanih s strani GURS, določimo še količino arhivskega gradiva na posamezno geodetsko upravo.⁴

Tabela 3: Geodetske uprave z območnimi pisarnami po obsegu hranjenega gradiva

OGU	Lokacija	Površina prostora arhiva v m ²	Tekoči metri arhiva – m	Število predalov
CELJE	OGU CELJE	80	580	150
	GP Slovenske Konjice	53	196	35
	GP Šentjur pri Celju	20	86	30
	GP Šmarje pri Jelšah	55	280	70
KOPER	OGU Koper	176	470	135
	GP Postojna	135	566	83
	GP Sežana	50	80	132
KRANJ	OGU Kranj	118	320	64
	GP Radovljica	140	362	220
	GP Škofja Loka	55	117	60
LJUBLJANA	OGU Ljubljana	216	632	188
	GP Domžale	75	478	60
	GP Grosuplje	27	221	42
	GP Kočevje	48	214	120
	GP Litija	40	170	30
	GP Logatec	35	350	50
	GP Trbovlje	44	190	20
MARIBOR	OGU Maribor	140	600	110
	GP Slovenska Bistrica	34	123	90
MURSKA SOBOTA	OGU Murska Sobota	100	350	125
	GP Ljutomer	20	55	20
	GP Lendava	52	280	20
	GP Gornja Radgona	35	150	60
NOVA GORICA	OGU Nova Gorica	70	250	120
	GP Ajdovščina	76	120	56
	GP Idrija	25	110	70
	GP Tolmin	42	253	170

⁴ Pridobljeno z e-pošto 17. februarja 2025 s strani GURS-a.

NOVO MESTO	OGU Novo mesto	143	503	105
	GP Črnomelj	13	164	60
PTUJ	OGU Ptuj	64	260	35
SEVNICA	OGU Sevnica	35	209	50
	GP Krško	42	275	40
	GP Brežice	45	305	40
SLOVENJ GRADEC	OGU Slovenj Gradec	74	365	89
VELENJE	GP Žalec	44	192	20
	GP Mozirje	30	150	65
	OGU Velenje	35	140	8
GLAVNI URAD	GU, Zemljemerska ulica 12, Ljubljana	100	350	120
SKUPAJ		2.586⁵	10.516⁶	2.962⁷

Na področju digitalne hrambe dokumentarnega in arhivskega gradiva je stanje naslednje. Digitalni arhiv elaboratov okvirno zavzema 6 TB, če upoštevamo, da so slednji hranjeni v PDF/A-formatu. Letni prirastek znaša približno 300 GB. Treba je poudariti, da se je letni prirastek v zadnjih letih bistveno povečal. Razlog za to je spremenjen načina dela in arhiviranja v novem Informacijskem sistemu kataster (in posledično v IMIS), kjer se arhivirajo nekompresirane zbirke (ne uporablja se več programske opreme Luratech Commpresor). Digitalni arhiv načrtov je odvisen od formata, v katerem se slednji hranijo.

Na Ministrstvu za digitalno preobrazbo RS se hranijo načrti v DJVU obliki in predogled v JPG obliki. To zaseda trenutno: 118 GB (DJVU – 94 GB in JPG, ki se uporablja za predogled, 24 GB). Na podlagi poizvedb je bilo pridobljeno še mnenje GURS-a glede hrambe arhivskega gradiva, ki je sporočilo naslednje:

»Glede na količino in dejstvo, da je to gradivo skenirano (se pravi, da nam je dostopno v digitalni obliki), bi si želeli to gradivo predati v pristojne pokrajinske arhive, vendar jih le-ti zaradi pomanjkanja prostora niso pripravljeni sprejeti. Hranjenje gradiva predstavlja vsaj tri zadrege. V primeru selitve v druge poslovne prostore, moramo zraven seliti tudi sam arhiv (kar načeloma predstavlja večino selitvenega materiala), kar je organizacijsko in stroškovno potratno; po drugi strani smo tudi omejeni z izbiro ustreznih poslovnih prostorov, ker smo omejeni na izbor prostorov, ki nudijo tudi prostore za sam arhiv. Nenazadnje pa dodatna kvadratura predstavlja tudi dodaten strošek tako v primeru najema kot nakupa poslovnih prostorov.«⁸

Sklepi Medarhivske delovne skupine za upravo

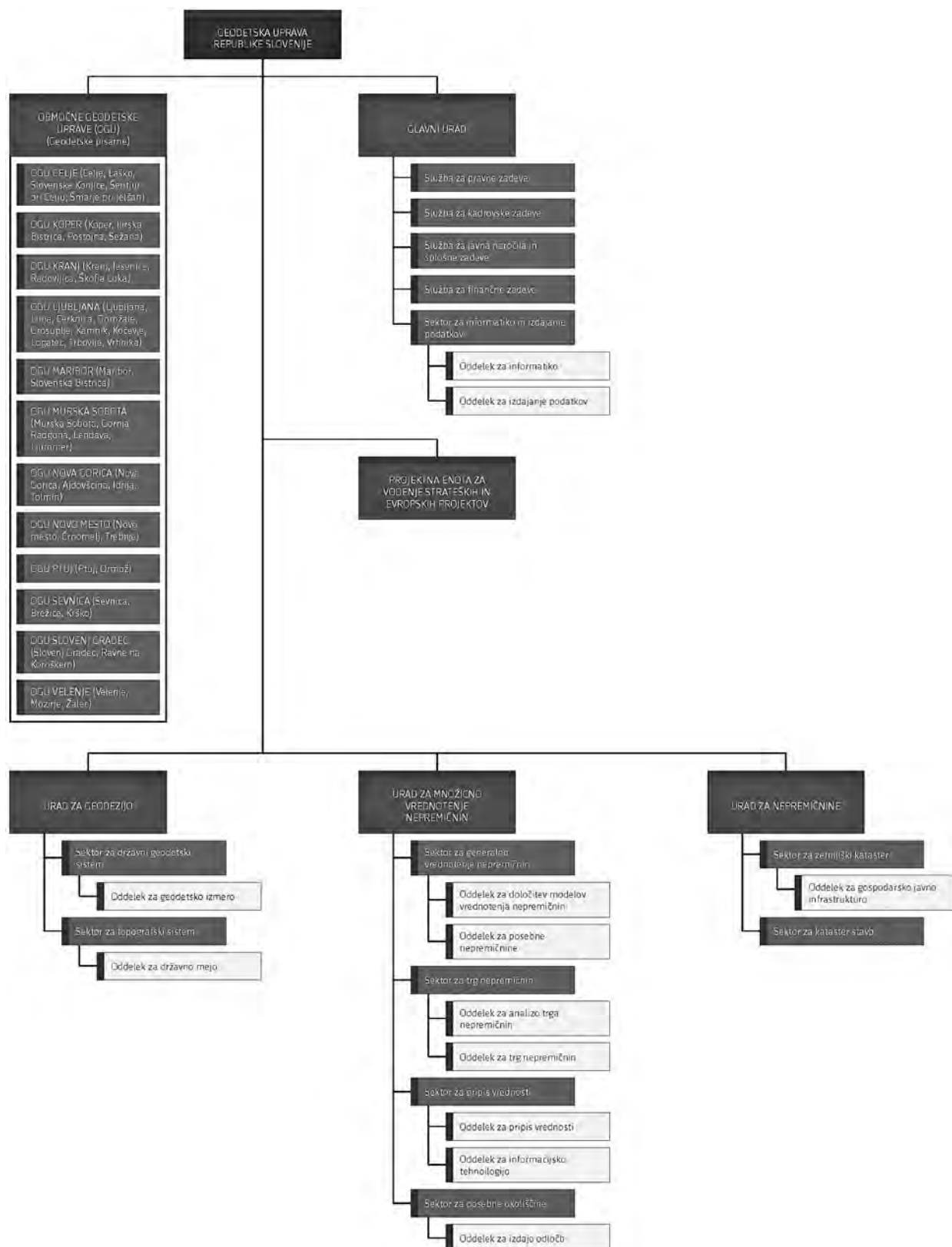
Medarhivska delovna skupina za upravo (dalje MDS za upravo) je v letu 2023 pripravila enotna pisna strokovna navodila za GURS, kjer je opredelila odpiranje arhivskega gradiva v okviru klasifikacijskega načrta v prihodnje. Prav tako se je spoprijela z izzivom, s katerim se srečuje že več let. Gre za prevzem starejšega arhivskega gradiva geodetskih služb v arhivske depoje pristojnih ar-

⁵ V površino prostorov arhiva so vključene izključno sobe/prostori, v katerih so omare z arhivskimi dokumenti (elaborati katastrskih postopkov) oziroma predalčniki (kjer se hranijo razni načrti). Nekaj malega omar in predalov se nahaja tudi v sobah/pisarnah, kjer se izvajajo redni procesi. Te površine v tabelo niso vključene.

⁶ Podatek je pridobljen z okvirno izmero (npr. omara je široka 1,5 m, ima elaborate v štiri vrstah – to je 6 tekočih metrov).

⁷ Število predalov – podatek, pridobljen s štetjem (okvirna dimenzija predalov: 1,2 m x 1 m x 0,075 m).

⁸ Pridobljeno z e-pošto 17. februarja 2025 s strani GURS-a.

Organigram GURS

(Vir: O Geodetski upravi: <https://www.gov.si/drzavni-organi/organi-v-sestavi/geodetska-uprava/o-upravi>)

hivov od druge polovice 19. stol. Z digitizacijo arhivskega gradiva⁹ so se namreč na »široko odprla vrata« za prevzem gradiva v fizični obliki. Dokaj hitro smo na podlagi predhodnih analiz ugotovili, da je zgolj ZAP izvedel večji prevzem tovrstnega gradiva, medtem ko se ostali arhivi večjih prevzemov še niso lotili.¹⁰ Ko smo začeli ugotavljati, koliko arhivskega gradiva je na terenu v okviru geodetskih uprav, smo kmalu prišli do zaključka, da tovrstnega gradiva ne bo mogoče prevzeti, saj obstoječe kapacitete arhivskih depojev v Sloveniji ne bi zadoščale za vse gradivo, ki bi ga glede na ZVDAGA morali prevzeti. Gradivo smo s pomočjo ustvarjalca analizirali in na podlagi predhodnih izkušenj iskali možnosti za izvedbo vrednotenja, s čimer smo tehtali med vrednostjo gradiva tako za različne znanosti kot tudi za zagotavljanje pravne varnosti fizičnih in pravnih oseb. Z vrednotenjem smo preprosto iskali možnost, da določenemu gradivu ne dodelimo naziva arhivsko in tako poskušamo obvladati nepregledno količino podatkov, ki jih hranijo geodetske službe. Dokaj hitro smo ugotovili, da je naš poizkus vrednotenja propadel, saj predstavlja večino arhivskega gradiva – zemljiški kataster. Slednjega bi morali arhivi prevzeti kot »izdelek« ustvarjalca, ki je izjemno pomemben in uporaben, če je ohranjen v celoti. Odbiranje gradiva bi se lahko izvedlo tako v okviru tajništva oziroma prihodno-odhodne pošte ustvarjalca kot tudi na področju vlog in zaprosil s strani strank v različnih geodetskih postopkih. To sicer predstavlja določen odstotek celotnega gradiva, ki ga hranijo območne geodetske službe po državi in GURS, a kljub temu ostane še ogromno arhivskega gradiva v obliki zemljiškega katastra tako opisnega kot grafičnega, ki ga je glede na količino nemogoče prevzeti. Dodatno težavo predstavlja dejstvo, da je večina arhivskega gradiva že bila digitizirana (elaborati, parcelniki, posestni listi, katastrske mape ...), kar pomeni, da se ga pri sprotnem poslovanju več ne potrebuje v tolikšni meri in se tako »pritisk« na pristojne arhive po prevzemu tovrstnega gradiva še stopnjuje.¹¹

Geodetske službe pri upravnem poslovanju uporabljajo tako digitizirano kot v manjši meri fizično gradivo. V tem oziru smo se člani MDS za upravo strinjali, da je glede na potrebe upravnega poslovanja rok za predajo arhivskega gradiva prekratek. Prav tako je bilo dogovorjeno, da bo treba arhivsko gradivo prevzemati v javne arhive sukcesivno, na eni strani zaradi potreb upravnega poslovanja, na drugi strani zaradi prostorske stiske pri pristojnih arhivih. Arhivisti bodo morali narediti pri ustvarjalcih analizo stanja glede pogojev hrambe, časa nastanka in obsega arhivskega gradiva v fizični obliki. To pomeni, da se bo moralo arhivsko gradivo v fizični obliki v depojih najprej ustrezno popisati. Na ta način se bo vzpostavila ustrezna evidenca nad vsem gradivom, odloženim v depoje. Zato je eden izmed sklepov delovnega sestanka 20. decembra 2023 bil, da se bo prevzem tovrstnega gradiva v prihodnje izvajal glede na prostorske možnosti v javnih arhivih, glede na ustrezne pogoje hrambe in potrebe upravnega poslovanja pri imetnikih. Vsak posamezni pristojni arhiv bo tako na podlagi izdanih dodatnih pisnih strokovnih navodil za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega določil dinamiko prevzemanja arhivskega gradiva v pristojni arhiv.¹² Prav tako je ponovno postala aktualna pobuda, da bi GURS organiziral zase in območne enote lasten arhiv, kar je bilo izpostavljeno in se je o tej

⁹ Opisnega in grafičnega zemljiškega katastra.

¹⁰ ARS hrani 55,60 tm gradiva (oz. 263 arhivskih škatel, 18.150 map in 67 kartotečnih škatel ter premorejo za 9,91 TB digitalnega gradiva), ZAP hrani 334,2 tm gradiva (3342 arhivskih škatel in 7 kovinskih predalnikov), ZAL hrani v enoti Kranj približno 24,5 tm gradiva, PAK približno 53,2 tm gradiva, ZAC približno 27,9 tm gradiva, PANG 10,4 tm in PAM 25 tm.

¹¹ Informatizaciji postopkov opisnega zemljiškega katastra v 2. polovici 90. let je sledila digitizacija grafičnega katastra v 1. desetletju 21. stol. in opisnega katastra v 2. desetletju 21. stol. Gl. Orehovec et al.: *Vsak milimeter šteje*, str. 44–45.

¹² Zapisnik sestanka Medarhivske delovne skupine za upravo, dne 20. decembra 2023.

rešitvi razpravljalo na sestanku skupine 22. maja 2024.¹³ Na zadnjem sestanku 7. maja 2025 smo na podlagi podatkov, ki jih je posredoval GURS, spoznali, da smo sprejeli ustrezno stališče o prihodnjih prevzemih arhivskega gradiva geodetskih služb.

Izoblikovali smo dva sklepa:

1. sklep: Vsak pristojni arhiv bo določil dinamiko prevzemanja arhivskega gradiva območnih geodetskih uprav glede na prostorske možnosti in glede na oceno ogroženosti zaradi neustrezne hrambe pri ustvarjalcu.
2. sklep: V primeru odločitve ustvarjalca za predstavitev depojev z arhivskim gradivom na nove lokacije mora ustvarjalec o tem obvestiti pristojni arhiv zaradi zagotovitve nadzora in ustrezne hrambe.¹⁴

ZAP je tovrstno problematiko, s katero se bodo določeni javni arhivi šele začeli ukvarjati, razrešil, saj je prevzel dobršen del arhivskega gradiva geodetskih služb na svojem območju. V večji meri je arhivu to uspelo zaradi bogate zgodovine prevzemov arhivskega gradiva, posledično zaradi dopolnjevanja že vzpostavljenih fondov geodetskih služb v arhivu, neustreznih prostorov hrambe pri ustvarjalcu in s tem nujnega »reševanja arhivskega gradiva«, prostih kapacitet v depojih ZAP in izpolnjevanju zahtev ZVDAGA.

Služba za izdajo arhivskega gradiva v ZAP o uporabi arhivskega gradiva geodetskih služb

Čeprav je arhivsko gradivo geodetskih služb izjemno pomembno za zagotavljanje pravne varnosti tako fizičnih kot pravnih oseb, je povpraševanje po arhivskem gradivu zaradi opravljene digitizacije s strani ustvarjalca manjše. Od leta 2017–2020 smo v ZAP imeli zgolj 35 vlog, medtem ko je bilo po uvedbi pisarniškega informacijskega sistema KRPAN v letih 2021–2024 zgolj 45 poizvedb po tovrstnem gradivu.¹⁵ Fizične osebe so povpraševale po gradivu posestnih listov, mapnih kopij, indikacijskih skic in zako-

*Nerabljeni studenec v arhivskem depoju
(Foto: Arhiv Zgodovinskega arhiva na Ptuj)*

*Starejše arhivsko gradivo na zarjavelih kovinskih regalih
(Foto: Arhiv Zgodovinskega arhiva na Ptuj)*

¹³ Zapisnik sestanka Medarhivske delovne skupine za upravo, dne 22. maj 2024.

¹⁴ Zapisnik sestanka Medarhivske delovne skupine za upravo, dne 7. maj 2025.

¹⁵ Petnajst vlog je posredovala OGUP v posameznih postopkih zaradi slabo izvedene digitizacije predanega arhivskega gradiva, medtem ko so v tridesetih primerih vlogo podale fizične osebe.

ličb, medtem ko se je fokus poizvedb po prevzemih v letih 2018–2019 osredotočil na elaborate. Tovrstno gradivo so stranke večinoma potrebovale v sodnih ali upravnih postopkih, pri čemer so morale dokazati obstoj ali neobstoj služnostne pravice, v mejnih sporih ali pri dokazovanju postavljenih objektov na določenem območju pred letom 1967. Domnevno je razloge za manjše povpraševanje prebivalstva po tovrstnem gradivu treba pripisati:

- njegovi kompleksnosti in količini,
- potrebi po posedovanju določenega predznaka pri uporabi,
- stranke se primarno obrnejo na OGUP.

Tehnična ureditev in popis arhivskega gradiva fondov GUP in GUO

»Levji« delež tovrstnega gradiva predstavlja fond GUP s fondom GUP - SLP, ki ju je ZAP začel prevzemati že v letu 1965. Gradivo GUP je urejeno na način, kot ga je ustvarjal, vodil in predal ustvarjalec. Fond sestavlja 170 katastrskih občin oziroma 170 zaokroženih enot, ki so numerično opredeljene od 1 do n,¹⁶ kar pomeni, da ima vsaka katastrska občina v depozu določeno lastno lokacijo.¹⁷ Po popisu in končni ureditvi katastrskih občin je bilo na konec umeščeno in popisano spisovno gradivo urada in pisarne direktorja, ki je bilo s strani ZAP dodano naknadno. Večina arhivskega gradiva je umeščena v arhivske škatle, medtem ko se katastrski načrti in mapne kopije hranijo v trpežnih kartonskih mapah¹⁸ po katastrskih občinah, in sicer v šestih železnih predalnikih. Gradivo SLP GUP se nahaja v dvainpetdesetih arhivskih škatlah, medtem ko SLP GUO zgolj v šestnajstih. Gradivo GUO je razporejeno na šestdeset katastrskih občin oziroma šestdeset zaokroženih enot, ki so prav tako numerično opredeljene od 1-x, kar ponovno pomeni, da ima vsaka katastrska občina v depozu določeno lastno lokacijo. Po popisu katastrskih občin je umeščeno še spisovno gradivo urada. Gradivo se večinoma nahaja v arhivskih škatlah, medtem ko so karte (z izjemo terenskih indikacijskih skic) in katastrski načrti umeščeni v kovinskih predalnikih.

Geodetsko gradivo za območje Ptuja je nameščeno v treh depozih, medtem ko je gradivo Geodetske uprave Ormož nameščeno v dveh depozih. Vsi štirje fondi geodetskih služb se tako nahajajo v štirih depozih, kar predstavlja slabih sedeminpetdeset odstotkov celotnega arhivskega gradiva geodetskih služb na območju Ptuja in Ormoža.¹⁹

Popisovanje in urejanje arhivskega gradiva geodetskih uprav po korakih

Urejanje in popisovanje zemljiškega katastra v programu ScopeArchiv sta se začeli v letu 2019 in sta kontinuirano trajali do leta 2022. Na podlagi prevzemnih seznamov v Excelovi datoteki²⁰ za starejše prevzeme je bilo treba za fond pripraviti ustrezno strukturo v programu ScopeArchiv in jo »nadgraditi« z novjšimi prevzemi elaboratov, posestnih listov, spremembnih izkazov, zokolčb, s spisovnim gradivom urada, katastrskimi načrti in kartami v predalnikih. Celoten fond je sestavljen iz serij 170 katastrskih občin, ki sestavljajo zemljiški kataster in serije spisovnega gradiva urada, ki predstavlja gradivo Zavoda za

¹⁶ Odvisno od količine gradiva posamezne katastrske občine.

¹⁷ Se nanaša na gradivo, ki je umeščeno v arhivskih škatlah.

¹⁸ Velikosti 72 x 100 cm.

¹⁹ Sem niso vračunani prevzeti predalniki geodetskih služb z grafičnim katastrom.

²⁰ 1. in 2. prevzem.

izmero zemljišč Ptuj in Geodetske uprave Ptuj.²¹ Tej zadnji 171. seriji spisovnega gradiva je bilo dodano še spisovno gradivo (pisarna direktorja), ki je bilo prevzeto v letih 2019 in 2025. Najlažje si predstavljamo dinamiko popisovanja in urejanja arhivskega gradiva v ZAP, če si jo razčlenimo po korakih.

1. korak: Popisovanje in urejanje obstoječega gradiva fonda

V program ScopeArchiv se je ustvarila struktura serij po katastrskih občinah po abecedi, in podserij, kamor se je popisalo gradivo, ki je bilo prevzeto v letih 1965 in 1989 ter za katero je bil narejen prevzemni popis v programu Microsoft Excel. Gradivo je fizično v depojih in digitalno v programu ScopeArchiv urejeno in popisano tako, da vsaka katastrska občina predstavlja zaokroženo celoto z določenimi podrejenimi področji dela, lastno lokacijo in s številčenjem arhivskih škatel.

2. korak: Popisovanje in urejanje elaboratov

Časovno segajo od druge polovice 19. stoletja do leta 2017. Ker so elaborati bili digitizirani, so se zaradi neprimernih pogojev hrambe pri ustvarjalcu in ker gre za arhivsko gradivo, ki ima pravno vrednost za vključujoče stranke, prevzeli v arhiv. Elaborati so se popisali in uredili s strani ustvarjalca.²² Prevzeto gradivo elaboratov se je fizično uredilo znotraj posamezne katastrske občine glede na že obstoječo zaporedno tekočo številko škatle nekdanjih prevzemov, pri čemer nam je pomagal ustvarjalec, saj je gradivo pred predajo tehnično opremil tako, da je ustrezalo tehnični ureditvi prvega in drugega prevzema iz leta 1965 in leta 1989. Kljub temu je bilo treba celotno gradivo obstoječega fonda in prevzetih elaboratov popolnoma fizično preurediti v depoju tako, da so se vsi prevzemi znotraj posamezne katastrske občine združili skupaj. Pripravile so se nalepke za poenoten fond in oštevilčile za vsako katastrsko občino od 1 do n.

3. korak: Popisovanje in urejanje spisovnega gradiva in evidenc urada

Gre za delno ohranjeno gradivo za leta 1957–1989 po različnih področjih dela organa. Gradivo se je umestilo pod serijo spisovno gradivo urada. Pri popisovanju v programu ScopeArchiv se je pojavila težava združitve že obstoječe strukture spisovnega gradiva (pet arhivskih škatel) z novo dodeljenim gradivom, ki je bilo dodeljeno naknadno. Gradivo je bilo treba urediti glede na datacijo in dodeljen klasifikacijski znak. Za leta 1957–1960 in 1965 se je popisalo znotraj klasifikacijske strukture po zadevah in glede na leto, saj je bila struktura znana. Gradivo za leta 1961–1964 ni imelo dodeljenih klasifikacijskih znakov, zato se je popisalo, kot je bilo urejeno kronološko. Gradivo od leta 1966 se je popisalo glede na dodeljen klasifikacijski znak kronološko, saj se klasifikacijski načrt za to obdobje ni izsledil. Arhivski popis je za omenjeno serijo razdeljen na spisovno gradivo po podserijah za leta 1957–1989 po obstoječih klasifikacijskih načrtih, gradivo Osnovne organizacije Zveze sindikatov Geodetske uprave Ptuj za leta 1962–1982, Popis prebivalstva za leti 1990–1991, Pisarna direk-

²¹ Gradivo je bilo prevzeto v okviru nekdanje Skupščine občine Ptuj, ki je v svojem depoju hranila gradivo različnih agencij, uradov in geodetske službe, katerim je formalno načelovala in v okvir katere so slednje sodile, a z lastnim pisarniškim poslovanjem in interno avtonomijo.

²² Popisi so se predali ZAP ob prevzemu v digitalni obliki.

torja (publikacije, načrti in karte) za leta 1889–2003²³ ter Knjige in evidence za leta 1957–1974. Knjige in evidence so se uredile kronološko in vzpostavila se je referenca do spisovnega gradiva, ki pripada dodeljeni evidenci. Knjige in evidence so se oštevilčile, preverilo se je materialno stanje in zavedle so se opombe ter dopolnitve v okviru različnih elementov popisa v programu ScopeArchiv. Pod knjige se je umestilo gradivo z vezanim hrbtom, medtem ko se je vsebinsko enakovrstno gradivo, ki ni bilo speto, kategoriziralo kot ovoj. Posebnosti, kot so potni nalogi, naročilnice ipd., predstavljajo dokumentarno gradivo, a je bilo odloženo, da zaradi slabe ohranjenosti spisovnega gradiva znotraj fonda kot celote ostane gradivo kot vzorčno in se ne izloča.

4. korak: Urejanje in popisovanje analognega (grafičnega) zemljiškega katastra

Karte in načrti zemljiškega katastra se nahajajo v šestih predalnikih v kartonskih mapah.²⁴ Gre za kartografske originale – načrti in karte grafičnih izmer, zemljiškokatastrski in temeljni topografski načrti numeričnih izmer katastrskih občin, topografske karte od druge polovice 19. stol. do uvedbe digitalnega zemljiškega katastrskega konec 20. stoletja. Sem uvrščamo še točke temeljnih geodetskih mrež za posamezne katastrske občine, posebne karte občin in mestne karte. Katastrski načrti in karte se hranijo na kartonu, papirju in folijah (pokalonu,²⁵ ozalidu,²⁶ arkazolu, pausu in astralonu²⁷) v različnih dimenzijah (1 : 500, 1 : 1.000, 1 : 2.880, 1 : 5.000, 1 : 50.000). Prav tako smo od ustvarjalca prejeli karte in katastrske načrte še v digitizirani obliki, tako imenovane skenograme,²⁸ kar smo vezali v programu ScopeArchiv v okviru vsake katastrske občine in tako olajšali dostop do gradiva ter preprečili nadaljnje nepotrebno izzemanje arhivskega gradiva iz depojev.²⁹

²³ V aprilu 2025 je bilo dodano gradivo za leta 1878–1998, kamor sodi tudi področje obrambnih zadev.

²⁴ Približna velikost 72 x 100 cm. Izraz katastrska mapa se uporablja za katastrski načrt (zastarel izraz, ki več ni v uporabi).

²⁵ Uležana polikarbonatna folija ima v povezavi z zemljiškim katastrom predvsem tehnično-zgodovinski pomen. V preteklosti so geodetske službe za izdelavo in arhiviranje katastrskih načrtov, situacij in drugih geodetskih dokumentov uporabljale različne materiale, med katerimi je bila tudi folija pokalon. Ta je bila uporabljena kot podlaga za risanje katastrskih načrtov, saj je zaradi svoje prosojnosti, trpežnosti in dimenzijske stabilnosti omogočala natančno risanje in dolgotrajno hrambo geodetskih podatkov. Načrti so bili pogosto izdelani na risalni papir s kovinskim vložkom ali na folijo pokalon, kar je zagotavljalo večjo obstojnost in natančnost v primerjavi z navadnim papirjem, glej Pregl: Poročilo o raziskovalni nalogi, str. 16.

²⁶ Ozalid folija je bila v preteklosti ključnega pomena za izdelavo in razmnoževanje zemljiškokatastrskih načrtov. Gre za posebno folijo, ki se uporablja pri ozalidnem postopku – to je bila metoda kopiranja tehničnih risb, načrtov in kart, preden je postala digitizacija splošno razširjena. V zemljiškem katastru so bile ozalid folije uporabljene za: izdelavo kopij katastrskih načrtov za uradne evidence in potrebe uporabnikov, arhiviranje in hrambo pomembnih geodetskih dokumentov, posredovanje načrtov med geodetskimi službami, upravnimi organi in uporabniki. Ozalidni postopki so omogočali hitro in cenovno ugodno razmnoževanje načrtov, kar je bilo bistveno za učinkovito vodenje in posodabljanje zemljiškega katastra v času, ko digitalne tehnologije še niso bile dostopne. Danes so ti načrti predvsem del zgodovinskih arhivov, saj se sodobni zemljiškokatastrski podatki vodijo in obdelujejo digitalno; glej Slak et al.: *Slovenska zemlja na katastrskih načrtih*, str. 81, 83, 84, 87.

²⁷ Polivinilkloridne plastične folije za izdelavo reproduksijskih originalov zemljiškega katastra; glej Pregl: Poročilo o raziskovalni nalogi, str. 18.

²⁸ Izraz skenogrami so karte in načrti v digitalni katastrski obliki – reprodukcija originalnih analognih podatkov, ki so s skeniranjem spremenjeni v digitalne.

²⁹ S postopnim uveljavljanjem digitalnih katastrskih načrtov (dalje DKN) je geodetska služba v letih 2000–2009 prenehala vzdrževati klasične katastrske načrte, ki se sedaj uporabljajo še zgolj kot arhivsko gradivo, glej Slak et al.: *Slovenska zemlja na katastrskih načrtih*, str. 218.

Gradivo je bilo pred prevzemom okvirno popisano v programu Microsoft Excel s strani GUP. Natančna vsebina, datacija, ohranjenost in količina katastrskih map so bile popisane v program ScopeArchiv leta 2021. Tam se je v strukturi ustvarila podserija za omenjeno gradivo.

Katastrski načrti na ozalid in paus foliji so slabše ohranjeni. Zaradi večkratne uporabe sta ozalid in paus dotrajana. Že pri ustvarjalcu je začel nosilec zapisa propadati (pokati, se trgati, odpadati itd.), zato ga je ta začel lepiti z lepilnimi trakovi, ki sedaj odpadajo in za seboj puščajo sledi nekdanjega lepila. Izvedla so se omejena »konzervatorska dela«, in sicer so se večje raztrganine spojile z brez kislinjskim trakom (prozorne barve) za folije in z belim (močnejšim) brez kislinjskim trakom za karton (papir). Posegi so se opravili zgolj na tistih kartah in načrtih, kjer je bilo nujno potrebno, da se prepreči nadaljnji propad arhivskega gradiva, oziroma da se že poškodovani in raztrgani dokumenti spojinjo v celoto. Lepilni trakovi, s katerimi je arhivsko gradivo že obdelano in še držijo, se niso odstranjevali. Vsaka mapa je dobila lastno lokacijo, da jih lažje umestimo na mesto hrambe. Mape, v katerih se nahajajo načrti in karte, so bile s strani ustvarjalca že oštevilčene zaporedno. To zaporedno številko smo v ZAP uporabili pri elementu dostopnosti in uporabi pri popisu v programu ScopeArchiv kot številko ovoja. To pomeni, da številka predala predstavlja številko tehnične enote, medtem ko zaporedna številka mape predstavlja številko ovoja.

Novo tehnično ureditev so narekovali načrti, ki so bili spravljani v petih visečih omarah. Ti so bili vpeti v kartonske nosilce in viseli na dveh kovinskih šipkah. Zaradi dotrajanosti so načrti začeli izpadati iz omenjenih nosilcev na dno omare. Odločili smo se, da zaradi narave arhivskega gradiva, boljše materialne hrambe in uporabe³⁰ načrte izvzamemo iz visečih omar in odložimo v predalčnike. Zaradi pomanjkanja prostora v ležečih predalčnikih je bilo sklenjeno, da se načrti po deset katastrskih občin združijo v eni mapi. Urejeni so tako, da so vsi načrti posamezne katastrske občine združeni in umeščeni v lasten ovoj, ki je opremljen z vsebinskimi podatki. Iz vsakega načrta je bilo treba odstraniti kartonski nosilec, s pomočjo katerega so bili slednji vpeti v viseče omare. V številnih primerih so bili načrti popolnoma polepljeni z lepilnim trakom, ki je odstopal ali je že odstopil. Trakovi so bili odstranjeni in zamenjani z brez kislinjskim lepilnim trakom, medtem ko je bilo treba za ohranitev stabilnosti načrtov v nekaterih primerih te podložiti s paus papirjem. Opravili so se manjši »konzervatorski posegi«, in sicer v čim manjši meri, kot je dopuščalo zatečeno stanje kartografskega gradiva. Pri seštevku je bilo ugotovljeno, da hranimo 2.911 kart in načrtov v 521 mapah, medtem ko so bili »konzervatorski posegi« opravljeni na 610 kartah in načrtih.³¹

5. korak: Vstavljanje geodetskega gradiva

V arhivu smo identificirali kartografsko arhivsko gradivo, ki se vsebinsko-tehnično uvršča pod obstoječi fond kot lastno gradivo oziroma gradivo predhodnikov, a je bilo zaradi različne dinamike dela, različnih razmer na terenu, menjave političnih režimov ipd. predano v sklopu drugih fondov, kot so recimo krajevne skupnosti, krajevni uradi, zbirke zemljevidov in načrtov ... Prvotno se je sklepalo, da gre za gradivo, ki je bilo narejeno s strani Katastrskega urada Ptuj za potrebe nekdanjih predvojnih političnih občin, ki so ga potrebovale pri poslovanju, oziroma vsaj v enem primeru se je zagotovo ugotovilo, da je geometer puščal gradivo na »terenu«, kjer je tudi ostalo. Pri prevzemu in urejanju tega

³⁰ Načrti, ki so bili umeščeni v petih visečih omarah, so se trgali iz kartonskih nosilcev in padali na dno omar zaradi dotrajanosti lepilnega traku.

³¹ Tu je mišljeno zgolj gradivo v mapah, ki mu je bilo v letih 2022 in 2025 dodanih še 73 kart, medtem ko načrti iz podserije Pisarna direktorja sem niso bili prišteti.

gradiva je nastala dilema, kam z njim. Ali ga pustiti znotraj krajevnih skupnosti in uradov, ki z njim nimajo nič skupnega in ga v svojem poslovanju niso uporabljali, ali ustvariti fonde starih občin, ki ne bi vsebovali drugega gradiva kot geodetskega. Poudariti je treba, da omenjeno gradivo prav tako ni gradivo starih političnih občin. Torej, ali ga vključiti v fonde geodetske uprave, ki je gradivo izdelala, se dopolnjuje z obstoječim gradivom geodetskih uprav oziroma ga v primeru neohranjenosti originalov (parcelnikov) popolnoma nadomešča. Načeloma se je oblikovalo stališče, da gre za gradivo (večinoma parcelnike, imenike in indikacijske skice) predhodnikov geodetskih uprav, ki so si zaradi prostorskih stisk in pripravnosti puščale gradivo »na terenu« pri posameznih občinah. Tovrstno gradivo je kasneje pristalo v rokah pravnih institucionalnih naslednikov, torej večinoma krajevnih skupnosti in krajevnih uradov, čigar zaposleni ga niso uporabljali, niti niso vedeli, od kdaj in zakaj ga hranijo.³² Na podlagi analize in teoretičnih pogovorov v preteklih letih s širšim krogom arhivistov in geodetsko stroko smo se z vodstvom arhiva odločili za srednjo pot.³³ Kjer gradivo še ni bilo vključeno v fonde ZAP,³⁴ se je gradivo nekdanjih katastrskih uradov priključilo obstoječemu matičnemu fondu GUP in GUO, kjer pa je gradivo že bilo vključeno in popisano v okviru fondov ZAP, se je na fondih naredila zgolj referenca v programu ScopeArchiv med serijo posamezne katastrske občine in fondom krajevine skupnosti ali urada, ki vsebuje gradivo dotične katastrske občine.

Vzpostavitev strukture fonda GUP in GUO ter izvedba popisa

Ker gre za ponavljajoče gradivo katastrskega operata v okviru vsake katastrske občine se je v programu ScopeArchiv izoblikovala enotna struktura za vse serije tako v fondu GUP kot GUO.

Večino arhivskega gradiva predstavlja zemljiški kataster, torej 170 katastrskih občin GUP in 60 katastrskih občin GUO, razdeljenih na serije, ki predstavlja katastrski operat, urejen po katastrskih občinah po abecedi.³⁵ Podrejene podserije znotraj katastrskih občin predstavljajo indikacijske skice,³⁶ elaborate, stare in nove posestne liste, spremembne izkaze, parcelnike in imenike (knjige),³⁷ zemljiškoknjižne izvlečke, sumarnike (knjige), zakoličbe, kartograf-

³² Ker je šlo za evidence in kartografsko gradivo, so sklepali, da ima zgodovinsko vrednost in so ga večinoma ohranili.

³³ Razvili sta se dve teoriji: Prva, da je za stare občine katastrski urad naredil dvojnike za lažje poslovanje občine. In druga, da je katastrski urad imel v hrambi na terenu originalne parcelne zapisnike za poslovanje, ki pa jih ni več prevzel nazaj v hrambo (to bi obrazložilo, zakaj so bili parcelniki starejših datacij najdeni na terenu, medtem ko jih sam fond za določeno katastrsko občino ni hranil). Prav tako posamezni parcelni zapisniki to potrjujejo s pečatom in podpisom geodeta katastrskega urada. Merodajen odgovor je podal že omenjeni mag. Janez Slak, eden izmed avtorjev razstave *Vsak milimeter šteje* in hkrati eden izmed avtorjev publikacije *Slovenska zemlja na katastrskih načrtih* na odprtju razstave 21. marca 2024 v ZAP-u. Dejal je, da gre za originalno arhivsko gradivo takratnih katastrskih uradov (originalne katastrske načrte je hranil Dunaj, kopijo je hranila dežela in kopijo občina). Geodeti v obdobju Avstro-Ogrske in kasneje v Kraljevini Jugoslaviji niso imeli skupnih prostorov, kot jih imajo sedaj geodetske uprave, zato se je gradivo hranilo na občinah, kjer je bilo na varnem. Ko je geodet prišel delat spremembe na območju katastrskih občin, ki so spadale v delokrog političnih občin, ki so hranile geodetsko gradivo, je imel pri roki in na varnem dokumentacijo.

³⁴ Geodetsko gradivo je bilo pri novejših prevzemih po letu 2015 prevzeto ločeno. To pomeni, da se ni več prevzemalo v okviru krajevnih skupnosti in krajevnih uradov.

³⁵ Gre za prvotno ureditev arhivskega gradiva, kot so ga uredili in hranili predajnik ter njegovi predhodniki.

³⁶ Digitizirano gradivo s strani OGUP, ki je hranjeno na zgoščenkah (glej SI_ZAP/0506/001/00022, Geodetska uprava RS, arhiv zemljiškega katastra, katastrske občine od št. 339 do 506).

³⁷ Parcelniki za vse katastrske občine (večino) so bili digitizirani s strani OGUP tako za GUP kot GUO. Digitizati se hranijo na trdem disku.

ske karte in načrte.³⁸ Struktura fonda je tako sestavljena iz dveh vsebinsko in zvrstno različnih serij. Govorimo o serijah zemljiškega katastra, razporejenih po katastrskih občinah (po abecedi), in o seriji urada, kamor uvrščamo spisovno gradivo, evidence in knjige ter pisarno direktorja urada. V okviru serij zemljiškega katastra glede na posamezno katastrsko občino strukturo členimo na podserije: indikacijske (terenske) karte, elaborati, stari posestni listi, novi posestni listi, spremembni izkazi, parcelniki, imeniki, vložni zemljiškoknjižni imeniki, sumarniki površin ter razporedi po kulturah in površinah, zakoličbe ter kartografske karte in načrti.

Fond GUP ali GUO

A. Serija: katastrska občina X

- 1. podserija: Indikacijska (terenska) karta**
- 2. podserija: Elaborati**
- 3. podserija: Stari**
- 4. podserija: Novi posestni listi**
- 5. podserija: Spremembni izkazi**
- 6. podserija: Parcelniki**
- 7. podserija: Imeniki oziroma indeksi**
- 8. podserija: Vložni zemljiškoknjižni imeniki**
- 9. podserija: Sumarniki površin in razporedi po kulturah in površinah**
- 10. podserija: Zakoličbe**
- 11. podserija: Kartografske karte in načrti**

B. Serija: spisovno gradivo urada, knjige in evidence

Čeprav je gornja struktura fonda za GUP in GUO izdelana na enak način, se spodaj navedeni postopki urejanja in popisovanja nanašajo zgolj na fond GUP.³⁹

Indikacijske (terenske) karte

Pri prvi podseriji, navedeni v gornji strukturi, gre za stare indikacijske skice (terenske karte),⁴⁰ ki jih v fizični obliki hranimo v arhivskih škatlah in smo jih digitizirane prejeli s strani ustvarjalca na CD-jih. Gre za karte iz druge polovice 19. stol., lahko tudi iz prve četrtine 20. stol., ki jih v fizični obliki hranimo v tehničnih enotah in jih je treba za uporabo sestaviti.⁴¹ V programu ScopeArchiv je bilo zavedeno, v kakšnem stanju je fizična karta, iz koliko kosov je sestavljena, poškodbe, manki, merilo, datacija ... Digitizate smo vezali v programu ScopeArchiv med datoteke, s čimer smo preprečili izvzemanje arhivskega gradiva za uporabo iz škatel. Skice niso bile v okviru vseh katastrskih občin s strani ustvarjalca popolnoma digitizirane – sploh niso bile ali zgolj pomanjkljivo. V tem primeru se je izvedla dodatna oziroma ponovna digitizacija. Ohranilo se je 248 kart.

³⁸ Glej sliko na str. 63.

³⁹ Prav tako ni nujno, da si vse podserije v okviru vsake katastrske občine sledijo v enakem zaporedju, saj določeno gradivo v okviru posamezne občine ni nastajalo, bilo ohranjeno oziroma ga je ustvarjalec umestil na drugačen način.

⁴⁰ V primerjavi s kasnejšimi zemljiškokatastrskimi načrti vsebujejo tudi opisne podatke o nepremičninah (lastniki, hišne številke, oznake za pošto, cerkev, vrsta rabe zemljišča, kar je prikazano z barvo). Uporabljala se je na terenu za izvajanje sprememb. Ko se je poškodovala oziroma postala nepregledna, so jo zamenjali z novo, gl. Orehovec et al.: *Vsak milimeter šteje*, str. 39.

⁴¹ Karte so lahko zelo velike (odvisno od katastrske občine) in se najlažje sestavijo v celoto na tleh, saj lahko obsegajo več kot dvajset posameznih kosov. Sestavljene so iz grafičnega in opisnega dela ter večinoma segajo v obdobje konca 19. stol. in prvo četrtino 20. stol.

Elaborati

Elaborate⁴² smo popisali po zadevah, kot jih je vodil ustvarjalec po ID-POS-ih.⁴³ Na podlagi slednjih je gradivo najlažje izslediti, medtem ko so pod elementom popisa vsebine vključeni uporabni podatki, ki so pomembni pri iskanju tovrstno opravljenih strokovnih podlag. Prezem tovrstnega gradiva je bil zahteven in je potekal v treh fazah, saj je bilo treba zaradi obsega in kompleksnosti gradiva predajo porazdeliti. Ker predano gradivo operata predstavlja celoto, ga je bilo treba glede na arhivske škatle nadaljevati, kjer se je v okviru posamezne katastrske občine zaključilo ob predhodnem prevzemu gradiva. Slednje je terjalo izredno mero previdnosti, natančnosti in časa s strani ustvarjalca kot nadzora in regulacije s strani arhiva. Prav tako smo v ZAP prevzetim elaboratom dali začasno lokacijo, saj je bilo treba prvotno iz depoja iznesti celoten fond in potem na novo lokacijo umeščati »staro« gradivo ter ga dopolnjevati z »novim« v okviru posamezne katastrske občine, da smo rekonstruirali ureditev operata, kot ga je vodil ustvarjalec.

Stari in novi posestni listi

Izročitelj je arhivsko gradivo predal na dva načina, in sicer v določenih katastrskih občinah je gradivo od konca 19. stol. do leta 1958/59 združeno pod nazivom stari posestni listi, medtem ko je gradivo za obdobje 1959–1964 umeščeno pod nazivom novi posestni listi skupaj z gradivom, ki je bilo prevzeto leta 2019 za obdobje 1983–1992. V nekaterih katastrskih občinah se datacija pomakne do leta 1964, medtem ko novi posestni listi zajemajo zgolj gradivo, prevzeto leta 2019, torej za obdobje 1983–1992. Tako stari kot novi posestni listi so ločeno umeščeni v ovoj. V določenih katastrskih občinah, kjer jih je več, so ločeno umeščeni vsak v lastno arhivsko škatlo. Na področju popisa se je vsaki kategoriji namenila lastna podserija, ki se je »opremila« z minimalnim naborom elementov popisa. Okvirno se je določil čas nastanka in zaključka vseh popisnih listov oziroma obdobje, v okviru katerega so nastali. Na koncu starih posestnih ali novih listov se nahaja ovoj izločenih ali črtanih posestnih listov. Takšna ureditev je bila v obstoječem popisu že razdeljena na stare in nove, čeprav se je naknadno ugotovilo, da slednja delitev ni bila celovita za vse katastrske občine. Delitev je bila opravljena datacijsko približno za obdobja 1891/1892/1895/1896–1958/1959 na stare posestne liste in za obdobja 1958/1959–1962/1963/1964 na nove posestne liste, medtem ko v določenih katastrskih občinah ta delitev ni bila opravljena, saj je gradivo urejeno skupaj.

Spremembni izkazi

Spremembni izkazi datacijsko ustrezajo obdobju konca 19. stol. do leta 1992. Večinoma jih spremljajo sezname naznanilnih listov s spremljajočo dokumentacijo (sklepi, odločbe ipd.). Manjkajoče gradivo se je evidentiralo. Vsi sumarniki so se prvič popisali, medtem ko se je prvič zabeležilo še njihovo materialno stanje. V programu ScopeArchiv so se evidentirali zgolj numerično stanje, datacija in lokacija posameznih knjig oziroma ovojev. Številna leta v zavedenem

⁴² Elaborat je strokovna podlaga za sprejemanje odločitev v upravnih postopkih, ki jih vzpostavljajo in vodijo geodetske službe. So pravne podlage za evidentiranje sprememb podatkov v evidenci zemljiškega katastra in katastra stavb. Glej Slak et al.: *Slovenska zemlja na katastrskih načrtih*, str. 217.

⁴³ ID-POS je zaporedna številka v okviru katastrske občine, s katero so oštevilčeni elaborati ob nastavitvi opisnega dela. Prav tam, str. 217.

datacijskem razponu so manjkala (večinoma se nahajajo znotraj parcelnikov). Spremembni izkazi so bili ponekod kronološko neurejeni in jih je bilo treba ponovno urediti.

Parcelniki

Parcelniki so bili tekom obdobja izpostavljeni številnim popravkom in dopolnitvam, s čimer so knjige razvezovali in ponovno vezali. Knjige so v solidnem stanju, čeprav hrbti večinoma razpadajo oziroma so razpadli (starejši parcelniki). Novejši parcelniki so bili narejeni v obliki kartic – kartotečni sistem, zato so umeščeni v ovoje in mape (zaradi poenotenja je zavedeno, da se nahajajo v ovojih). V okviru vsake katastrske občine se je v program ScopeArchiv zavedlo, v kakšnem stanju je ohranjeno gradivo, se jih približno datiralo in prvič numerično popisalo (350 knjig in 865 ovojev). OGUP je za lastne potrebe digitizirala vse knjige GUP in njenih predhodnic v letu 2019, medtem ko nam je dvojnike digitiziranih (ogledne) izročil na prenosljivem disku (v formatu datoteke JPG 2000 in PDF/A, ločljivost 300 dpi). PDF-je smo vezali pod datoteke v programu ScopeArchiv v okviru dotične podserije, kar pomeni, da parcelnikov več ne izvzemamo iz depojev. Ponovno sta se ovrednotila oziroma natančneje določila tako časovni okvir kot tudi količina parcelnikov in parcelnikov - sumarnikov. Gradivo se je očistilo in zabeležilo posebnosti posameznega parcelnika - sumarnika pod elementi popisa v programu ScopeArchiv. Starim parcelnikom je bilo težko določiti točen datum nastanka, saj so bili med uporabo večkrat popravljeni in dopolnjeni (temeljito v času Kraljevine Jugoslavije v prvi polovici 20. let);⁴⁴ vsa leta so večinoma okvirno določena, saj ni mogoče zanesljivo vedeti, ali se je parcelnik uporabljal zgolj za tista leta (predvsem začetek) ali se je vanj vpisovalo že prej, kot je bilo na podlagi analize dognano in določeno.⁴⁵

Indeksi/imeniki

Indeksi so večinoma solidno ohranjeni, čeprav pri tem gradivu prav tako opazimo dopolnitve v različnih obdobjih, s čimer so se knjige razvezovale in ponovno vezale. V številnih primerih zgolj pri indeksih zemljiškoknjižnega vložka lahko govorimo o slabi ohranjenosti, trganju papirja, uničenih hrbtih itd. V okviru vsake katastrske občine se je zavedlo, v kakšnem stanju je ohranjeno gradivo, če slednje ni bilo optimalno ohranjeno. Indeksi so v programu ScopeArchiv razdeljeni na tri podserije na abecedne in stvarne indekse (abecedni indeksi (356 knjig in 169 ovojev), stvarni indeksi (356 knjig in trije ovoji)) in serijo zemljiškoknjižnih indeksov (293 knjig in 15 ovojev). Pri indeksih je večjo težavo predstavljala datacija, ki se je v večini primerov določila približno. Ponovno se je ovrednotil časovni okvir in določila količina.

Sumarniki

Sumarniki so kot evidenca dobro ohranjeni. Tudi zanje se je v programu ScopeArchiv ustvarila podserija, kjer so se podrejeno popisale evidence na ravni združenih dokumentov ali dokumentov. Gre za sumarnike katastrskega

⁴⁴ Stare parcelnike so razvezali in jim dodali nove hrbte, liste itd. Na podlagi starih zapisov, pisave, oblike in ohranjenosti papirja je mogoče razbrati, da so sedanji stari parcelniki sestavljeni vsaj iz dveh delov (lep primer večjega dodajanja je stari parcelnik k.o. Žetale).

⁴⁵ V času urejanja fonda in delne analize se je vzpostavila domneva, da so prvotni (najstarejši ohranjeni) parcelniki večinoma bili vzpostavljeni okrog leta 1896 oziroma v zadnjem desetletju 19. stoletja.

dohodka po katastrskih kulturah znotraj katastrskih občin, sumarnike katastrskega dohodka splošnega ljudskega premoženja, sumarnike površin splošnega ljudskega premoženja in sumarnike posestnih listov.⁴⁶ V okviru urejanja in popisovanja so se numerično preštele vse knjige oziroma ovoji (131 knjig in 1.032 ovojev). Prav tako se je v programu ScopeArchiv evidencialni minimalen nabor elementov popisa (ohranjenost, posebnosti, datacija ipd.). Ponovno so se ovrednotili časovni okvir, količina in vrsta sumarnikov. Tako kot za parcelnike se tudi pri sumarnikih opaža, da so se tekom let dopolnjevali.

Zakoličbe

Zakoličbe so bile popisane, kot jih je predal ustvarjalec – gre za majhno količino gradiva, ki ga vse katastrske občine niti ne premorejo, saj so zakoličbe večinoma opravljali zasebniki, inštituti in zgolj v manjši meri geodetska uprava.⁴⁷

Kartografske karte in načrti

Kartografske karte in načrti⁴⁸ so bili popisani v okviru lastne podserije. Ta predstavlja seštevek vseh nižje ustvarjenih podserij. Nižje ustvarjene podserije ustrezajo fizični umestitvi gradiva po mapah v okviru predalnika in vsebine (stare matrice in stari originali, delovne matrice do uveljavitve digitalnega katastrskega načrta (dalje DKN) in originalne katastrske mape (karte in načrti)⁴⁹ do uveljavitve DKN),⁵⁰ s čimer je bila ohranjena prvotna ureditev, kot jo je ustvarila pravna oseba. Podserije so bile opremljene z dodatnimi elementi popisa, kot so poleg obveznih elementov še prejšnja signatura, jezik, pisava, stanje arhivskega gradiva, vsebinski popis gradiva (število kart in kosov, iz katerih so sestavljene), merilo in nosilec posamezne karte ali načrta. Posebna pozornost se je namenila materialnemu stanju gradiva, če je slednje slabše ohranjeno oziroma, če več ni primerno za manipulacijo v čitalnici. Vsaka mapa s kartami in z načrti je dobila svojo lokacijo. Večji izziv so predstavljali viseči načrti v omarah, saj jih je bilo treba na novo tehnično urediti.⁵¹ Vsak načrt je bilo treba ločiti od nosilca (karton z luknjami) in po potrebi stabilizirati z brez kislinskim trakom in vstaviti v novo pripravljeno mapo.⁵² Sledil je popis v programu ScopeArchiv. Ustvarjalec je do-

⁴⁶ Na vprašanje, zakaj je ustvarjalec sumarnike splošnega ljudskega premoženja imel urejene v okviru dotičnega gradiva in ne v okviru fonda splošnega ljudskega premoženja, nismo znali pojasniti.

⁴⁷ Slednje je geodetska služba opravljala po sprejetju Zakona o lokacijskih in gradbenih dovoljenjih iz leta 1967 in jih opravljala do leta 1988, ko je to delo prevzela služba na projektu oziroma kasneje geodetska podjetja.

⁴⁸ Kartografske karte skupaj z indikacijskimi skicami in načrti predstavljajo grafični del zemljiškega katastrskega operata, ki skupaj z elaborati prikazujejo spremembe katastra skozi čas, glej Slak et al.: *80 let geodetske službe v Slovenji*, str. 92.

⁴⁹ Originalna katastrska mapa je grafični zaris zemljišč, ki ga je geometer izdelal ob merjenju na terenu, glej Orehovec et al.: *Vsak milimeter šteje*, str. 37.

⁵⁰ Informatizaciji opisnih podatkov zemljiškega katastra je sledila digitizacija *grafičnega dela*. Pristojne službe so skenirale gradivo in delo zaključile v letu 2009, ko je bila digitizirana še zadnja katastrska občina v državi, glej Orehovec et al.: *Vsak milimeter šteje*, str. 45; Od leta 1995 so opisni podatki za celotno državo že vodeni v računalniški obliki, medtem ko so od leta 2002 dostopni tudi grafični podatki v digitalni obliki, glej Slak et al.: *80 let geodetske službe v Slovenji*, str. 72.

⁵¹ Trgale so se iz nosilcev in padale na dno omar.

⁵² Zaradi varčevanja prostora in ker je šlo za spremembo prvotne ureditve z namenom zagotovitve trajne materialne varnosti gradiva, se je za več katastrskih občin gradivo vložilo v eno mapo. Katastrske občine so se fizično ločile med seboj s podovoji, ki so opremljeni z numerič-

datno posebej hranil v visečih omarah katastrske načrte in karte za obrambne namene pod katastrsko občino Ptuj. Da bi se ohranila prvotna ureditev, se je gradivo prav tako popisalo v okviru katastrske občine Ptuj, medtem ko se je vse gradivo umestilo v dve mapi. Gre za 60 načrtov in kart v merilu 1 : 1.000, 1 : 5.000 in 1 : 50.000, ki se navezujejo na različne katastrske občine. Zaradi boljše materialne hrambe in prihodnje uporabe smo jih umestili v trpežne kartonske mape v predalnik. Ohranili smo enako ureditev, kar je razvidno v programu ScopeArchiv na podseriji Kartografske karte (načrti) za obrambni namen, medtem ko smo ustvarili medsebojne povezave pod zavihkom reference do vključujočih katastrskih občin, s čimer smo ustvarili sledljivost.

Obstoječa tehnična ureditev in arhivski popis v programu ScopeArchiv veljata tako za fond GUP in GUO, čeprav je treba priznati, da urejanje in popisovanje fonda GUO še nista končani, saj nas zaradi zadnjega prevzema arhivskega gradiva, ki se je zaključil aprila 2025, čakata ponovna tehnična ureditev in vsebinska dopolnitev fonda v okviru programa ScopeArchiv. Prav tako podrejene podserije v fondu GUO v okviru katastrskih občin niso razvrščene v enakem zaporedju kot pri GUP.

SI_ZAP/0064	Geodetska uprava Ptuj	1870-2018	zaključen	F
SI_ZAP/0064/001	Katastrska občina Apače	1871-2018		
SI_ZAP/0064/002	Katastrska občina Belavšek	1875-2013		
SI_ZAP/0064/003	Katastrska občina Belski Vrh	1885-2011		
SI_ZAP/0064/004	Katastrska občina Biš	1873-2010		
SI_ZAP/0064/005	Katastrska občina Bišečki Vrh	1876-2015		
SI_ZAP/0064/006	Katastrska občina Bodkovi	1878-2011		
SI_ZAP/0064/007	Katastrska občina Bolečka vas	1871-2009		
SI_ZAP/0064/008	Katastrska občina Boltenk	1886-2010		
SI_ZAP/0064/009	Katastrska občina Borovci	1885-2013		
SI_ZAP/0064/010	Katastrska občina Bratislavci	1878-2015		
SI_ZAP/0064/011	Katastrska občina Breg - spodnji	1882-1988		
SI_ZAP/0064/012	Katastrska občina Breg - zgornji	1885-1988		
SI_ZAP/0064/013	Katastrska občina Brezovec	1874-2014		
SI_ZAP/0064/014	Katastrska občina Brstje	1883-2011		
SI_ZAP/0064/015	Katastrska občina Bukovci	1877-2011		
SI_ZAP/0064/016	Katastrska občina Cirkovce	1870-2010		
SI_ZAP/0064/017	Katastrska občina Cirkulane	1884-2009		
SI_ZAP/0064/018	Katastrska občina Čermožiše	1878-2011		
SI_ZAP/0064/019	Katastrska občina Desenci	1878-2012		
SI_ZAP/0064/020	Katastrska občina Destnik	1878-2011		
SI_ZAP/0064/021	Katastrska občina Dežno	1872-2010		
SI_ZAP/0064/022	Katastrska občina Dobrina	1878-2012		
SI_ZAP/0064/023	Katastrska občina Doklece	1871-2010		
SI_ZAP/0064/024	Katastrska občina Dolane	1874-2013		
SI_ZAP/0064/025	Katastrska občina Dolena	1872-2015		
SI_ZAP/0064/026	Katastrska občina Dolič	1878-2010		
SI_ZAP/0064/027	Katastrska občina Dornava	1875-2011		
SI_ZAP/0064/028	Katastrska občina Dragorja vas	1870-2010		
SI_ZAP/0064/029	Katastrska občina Dragovič	1878-2011		
SI_ZAP/0064/117	Katastrska občina Ptuj	1877-2012	zaključen	
SI_ZAP/0064/117/001	Elaborati katastrske občine Ptuj	1882-2012		
SI_ZAP/0064/117/002	Stari posestni listi katastrske občine Ptuj od št. 3-788	1927-1959		
SI_ZAP/0064/117/003	Novi posestni listi katastrske občine Ptuj od št. 1-2412	1959-1992		
SI_ZAP/0064/117/004	Spremenljivi izkazi katastrske občine Ptuj	1927-1992		
SI_ZAP/0064/117/005	Parcelniki katastrske občine Ptuj	1926-1992		
SI_ZAP/0064/117/006	Imeniki katastrske občine Ptuj	-1993		
SI_ZAP/0064/117/006/001	Abecedni imeniki katastrske občine Ptuj	-1993		
SI_ZAP/0064/117/006/002	Stvari imeniki katastrske občine Ptuj	-1993		
SI_ZAP/0064/117/007	Zemljiškoknjižni izvleček katastrske občine Ptuj	s.d. (brez datuma)		
SI_ZAP/0064/117/007_00001	Zemljiškoknjižni izvleček (imenik) katastrske občine Ptuj	s.d. (brez datuma)		
SI_ZAP/0064/117/007_00002	Imenik zemljiškoknjižnega izvlečka katastrske občine Ptuj	s.d. (brez datuma)		
SI_ZAP/0064/117/007_00003	Vložni imenik zemljiškoknjižnega izvlečka katastrske občine Ptuj	s.d. (brez datuma)		
SI_ZAP/0064/117/008	Sumarniki katastrske občine Ptuj	1957-1992		
SI_ZAP/0064/117/009	Zaključne katastrske občine Ptuj	1969-1987		
SI_ZAP/0064/117/010	Kartografske karte in načrti katastrske občine Ptuj (stare delovne matrice in stari originali)	1952-1998		
SI_ZAP/0064/117/010/001	Kartografske karte in načrti (stare matrice in stari originali)	1952-1970		
SI_ZAP/0064/117/010/002	Kartografske karte in načrti (delovne matrice do uveljavitve digitalnega katastrskega načrta)	1964-1998		
SI_ZAP/0064/117/010/003	Kartografske karte in načrti (originalne karte do uveljavitve digitalnega katastrskega načrta)	1968-1989		
SI_ZAP/0064/117/010/004	Kartografske karte in načrti za obrambni namen (originalne karte do uveljavitve digitalnega katastrskega načrta)	1970-1995		
SI_ZAP/0064/117/011	Indikacijska skica lastniško davčnega katastra mesta Ptuj (Kaniza)	1877		

*Prikaz strukture fonda GUP po katastrskih občinah na popisni ravni serij in podserij v okviru posamezne katastrske občine
(Vir: Virtualna arhivska čitalnica)*

nimi in vsebinskimi podatki. Prav tako se je mapa kot takšna opremila z informacijami, ki že navzven izkazujejo vsebino mape.

Fond GUP in GUO – Splošno ljudsko premoženje

Splošno ljudsko premoženje/družbeno premoženje (dalje SLP) se vodi v okviru lastninsko-davčnega katastra. Vodi se posebna evidenca zemljišč, zgradb in objektov v družbeni lasti, ki obsega: 1. zbirno evidenco za območje občine o zemljiščih, zgradbah in objektih v uporabi občine ali drugih družbenopolitičnih skupnostih in 2. zbirne podatke o površini zemljišč v družbeni lastnini po statističnih okoliših, katastrskih občinah in občini oziroma po mestih in naseljih. Gradivo GUP-SLP je bilo v ZAP prevzeto celovito, medtem ko je bilo gradivo GUO-SLP prevzeto zgolj za vzorec leta 2018 (tri arhivske škatle), in sicer evidence odvzetih zemljišč. Glavnina gradiva je bila prevzeta šele aprila 2025 ter mora biti urejena in ustrezno popisana v programu ScopeArchiv.

Tehnična ureditev in izvedba popisa

Arhivsko gradivo je uredil ustvarjalec, ki ga je prav tako popisal po večjih zaokroženih celotah v predajnem seznamu. Celotno gradivo je umeščeno v klasične arhivske škatle in ločeno z ovoji. Zaradi obvladljivosti gradiva in večje uporabnosti smo se ga v ZAP odločili podrobneje popisati, zato je bila v ta namen vzpostavljena struktura v programu ScopeArchiv po večjih zaokroženih celotah na ravni serij in podserij vse do združenih dokumentov in dokumentov. Sedaj podrobneje poteka popisovanje listin za fizične in pravne osebe na ravni združenega dokumenta oziroma dokumenta. Struktura popisa v programu ScopeArchiv je popolna »zrcalna slika« tehnične ureditve gradiva s strani ustvarjalca, kot jo najdemo v arhivskih škatlah, in odraža prvotno ureditev ustvarjalca.

Okvirna struktura fonda na serije se členi na:

- **Listine;**
- **Evidenco SLP in družbene lastnine Ptuj;**
- **Knjige SLP in družbene lastnine Ptuj;**
- **SLP (predpisi, navodila, okrožnice in pravilniki);**
- **Referent za arondacijo Dušan Suhadolnik;**
- **SLP Ptuj (poročila).**

Listine se podrobneje členijo na podserije:

- **Listine o zaplembi** (se členijo še na podserije po priimkih od A do Ž, slednje pa na združene dokumente in dokumente, ki so bili oblikovani na podlagi načela: »Kdo – komu – kaj«);
- **Listine o agrarni reformi** (so popisane na podserijo Agrarne listine I. (razlastitve) na podserije po abecedi in nato globlje po združenih dokumentih in dokumentih po načelu: »Kdo – komu – kaj«; in na podserijo Agrarne listine II. (razlastitve tistih, ki so prejeli agrarno zemljo), ki se delijo na podserijo razveljavitev odločb in podserije odpisov po abecedi, ki se nižje členijo po združenih dokumentih in dokumentih po načelu: »Kdo – komu – kaj«);
- **Naznanilni listi katastrskih občin** (se delijo po podserijah na katastrske občine po abecedi);
- **Kupne pogodbe** (so popisane na podserije po abecedi glede na priimek, nižje pa po združenih dokumentih in dokumentih po načelu: »Kdo – komu – kaj«);
- **Nacionalizacija** (zajema večjo delitev na podserije, in sicer na podserijo menjalne pogodbe (se deli na tri podserije po priimkih ter nižje po združenih dokumentih in dokumentih), stara nacionalizacija (nižje popisana po združenih dokumentih in dokumentih), ožji gradbeni okoliš (popisan na tri podserije za katastrsko občino Ptuj, Hajdino in Lešje, ki so nižje popisane po združenih dokumentih), nacionalizacija po priimkih (vzpostava-

vljene so bile podserije po priimkih, ki se nižje delijo na združene dokumente in dokumente), odločbe o nenacionaliziranih stavbah po priimkih (podserija se deli na nižje podserije po priimkih ter nižje na združene dokumente in dokumente) in odločbe o nacionaliziranih nepremičninah (zajema nižje popisane dokumente);

- Ⓜ **Arondacija** (se členi na podserije po priimkih glede na abecedo ter nižje po združenih dokumentih in dokumentih);
- Ⓜ **Kmetijsko-zemljiški sklad** (dalje KZS; podserija je nižje popisana po podserijah po priimkih glede na abecedo);
- Ⓜ **Darilne in razlastitvene listine** (delimo nižje na podserije: darilne pogodbe na priimek (se nižje členijo na podserije po priimkih, te pa na združene dokumente in dokumente, ki so popisani po načelu »Kdo – komu – kaj«), razlastitve v korist javnih-državnih organov na priimek razlaščenih oseb (so nižje popisane po združenih dokumentih in dokumentih po načelu »Kdo – komu – kaj«), ostali pravni posli (so nižje popisani po združenih dokumentih in dokumentih po načelu »Kdo – komu – kaj«), vknjižbe lastninskih pravic, sprememba kulture, služnostne pogodbe (so nižje popisane po združenih dokumentih in dokumentih po načelu »Kdo – komu – kaj«), vknjižbe upravnih organov na nepremičninah po katastrskih občinah (so nižje popisani po združenih dokumentih in dokumentih po načelu »Kdo – komu – kaj«);
- Ⓜ **Dodelitve in koriščenje SLP in družbene lastnine** (delimo nižje na podserije po abecedi glede na priimek (so nižje popisani po združenih dokumentih in dokumentih po načelu »Kdo – komu – kaj«);
- Ⓜ **Evidenca SLP** (je nižje popisana po podserijah, in sicer na priglasitve, priglasitve hiš in negativna poročila, medtem ko je zgolj podserija priglasitve popisana nižje po združenih dokumentih po načelu »Kdo – komu – kaj«);
- Ⓜ **Listine za posamezne katastrske občine po letih** (je popisana globlje po podserijah glede na leta in glede na katastrske občine (vse podserije so globlje popisane na podserije glede na specifično katastrsko občino in globlje po združenih dokumentih in dokumentih po načelu »Kdo – komu – kaj«);
- Ⓜ **Arondacija kmetijskih zemljišč po kmetijskih gospodarstvih in katastrskih občinah** (se deli na podserije v okviru kmetijskega gospodarstva);
- Ⓜ **Razne listine** (gre za dopise, sodbe, odločbe in sklepe v različnih zadevah – popis se bo izvedel na združene dokumente in dokumente po načelu »Kdo – komu – kaj«).

Evidenca SLP in družbene lastnine sestavljajo pomagala pri sestavi in izdaji listin, ki so popisana po podserijah:

- Ⓜ **Pomožni register KZS SLP** (je globlje popisana po združenih dokumentih po katastrskih občinah za časovno obdobje 1953–1961);
- Ⓜ **Dokumentacija za pridobivanje zemljišč za družbeno proizvodnjo po kompleksih in katastrskih občinah** (gre za tehnično dokumentacijo, ki je globlje popisana po združenih dokumentih po katastrskih občinah);
- Ⓜ **SLP – gibanje, spremembe v obsegu nepremičnin;**
- Ⓜ **SLP – statistika na področju gozdov;**
- Ⓜ **SLP – statistika na področju stavbnih nepremičnin;**
- Ⓜ **Imenik koristnikov SLP po katastrskih občinah.**

Knjige SLP in družbene lastnine Ptuj zajemajo popisne enote, ki so po ravneh razvrščene na združene dokumente in dokumente:

- Ⓜ **Register zemljišč v splošni rabi po katastrskih občinah;**
- Ⓜ **Register za gozdna zemljišča po katastrskih občinah;**

- **Vpisnik okrajne komisije za KZS Ptuj I-XXV;**
- **Vpisnik zbirke listin;**
- **Imenik nekdanjih lastnikov;**
- **Indeks okrajne komisije za KZS Ptuj;**
- **Imenik investitorjev gradenj.**

Zaključek

Arhivsko gradivo geodetskih fondov je zelo kompleksno in zahtevno za uporabo ter terja od arhivistov, da ga skušajo v čim večji meri poznati in razumeti, če želijo, da bo uporabno za javnost. Kljub zahtevam ZVDAGA so prevzemi tovrstnega gradiva vprašljivi, če niso zagotovljeni naslednji pogoji: prosti arhivski depoji v pristojnih arhivih, prevzemi celotnih in zaokroženih zbirk/segmentov arhivskega gradiva zemljiškega katastra,⁵³ primerna tehnična ureditev, primerno strukturiran, uporaben in jasen arhivski popis, osnovna usposobljenost arhivistov za delo s tovrstnim gradivom, konstantno obnavljanje znanja o gradivu. Glede na sklepe MDS za upravo je jasno, da celote arhivskega gradiva geodetskih služb navkljub ZVDAGA javni arhivi nikoli ne bomo hranili. To podpirajo tudi okvirni podatki o hrambi tovrstnega gradiva, ki ga je februarja 2025 posredoval GURS. Na podlagi opravljenih prevzemov, urejanja gradiva in popisovanja menim, da so trenutno možne tri rešitve. Prva bi vsekakor bila, da se vsak arhiv zase odloči glede na razpoložljivost lastnih depojev, materialnega stanja gradiva in pogojev hrambe gradiva na terenu, koliko gradiva bo prevzel, za katero obdobje in v kakšni obliki (fizično ali digitalno). Druga morebitna rešitev bi bila lahko ta, da se prevzame od ustvarjalca gradivo urada, medtem ko se zemljiški kataster opredeli kot trajno gradivo, ki ostane pri ustvarjalcu. Pri tej rešitvi se pojavi težava, da je ogromno arhivskega gradiva digitiziranega in zato fizično gradivo predstavlja »breme« za ustvarjalca in »večji pritisk« na pristojni arhiv, da takšno gradivo sprejme. Prav tako rešitev ni sprejemljiva, če se gradivo hrani v neprimernih prostorih. Vendar je treba priznati, da če ne prevzamemo zemljiškega katastra, »osiromašimo« fond za najzanimivejše in raznovrstno gradivo. Tretja rešitev bi bila lahko, da se nekako spodbudi GURS, da na področju države ustanovi lasten arhiv, ki bo skrbel za gradivo pod našim nadzorom. Pri tej rešitvi je vprašljiva realizacija, saj če GURS v več kot 50 letih, ko je količina gradiva naraščala, ni videl potrebe po urediti enotne centralne hrambe, se poraja vprašanje, zakaj bi jo sedaj, ko območne enote več ne poslujejo s papirjem. Prav tako predstavlja slabost zadnje rešitve to, da gradivo ni dosegljivo v raziskovalne namene in da imamo arhivi nad njim slabši nadzor. Kar se digitalnega arhiva v prihodnje tiče, je jasno, da ga bo prevzemal ARS, medtem ko bomo pokrajinski in zgodovinski arhivi imeli omogočen dostop do teh podatkov, ko bo to mogoče. Mislim, da je bila rešitev v obliki sklepa, ki jo je MDS za upravo sprejela decembra 2023 ter potrdila in dopolnila maja 2025, edina možna, ki delno in posredno povzema vse zgoraj predstavljene rešitve.

Tehnična ureditev in popis geodetskega arhivskega gradiva se morata začeti že pri ustvarjalcu, medtem ko ga pristojen arhiv usmerja na podlagi izdanih pisnih strokovnih navodil. Pristojen arhivist mora točno vedeti, kaj bo prevzel, v kakšni obliki, na kakšen način, kako bo gradivo uporabljeno in dosegljivo, ko bo enkrat v arhivu, in kako ga bo dokončno uredil in popisal. V ZAP smo imeli težavo, da se je gradivo postopoma prevzemalo že od 60. let naprej, tehnično ga je opremil ustvarjalec, medtem ko je bil prevzemni popis ustvarjen zgolj v analogni obliki, kasneje v programu Microsoft Excel po večjih

⁵³ Primer: Če vzamemo zemljiški kataster, vzamemo za določeno obdobje tako opisno kot grafično, saj skupaj predstavljata celoto.

*Del urejenega depoja Območne geodetske uprave Ptuj
(Foto: Arhiv Zgodovinskega arhiva na Ptuj)*

zaokroženih celotah. Ob uvedbi programa ScopeArchiv in obsežnih prevzemih ZAP od leta 2016 dalje je bilo treba odgovoriti na izziv dokončne ureditve in izvedbe popisa arhivskega gradiva geodetskih služb. V našem primeru je bilo treba združiti stare prevzemne popise z novimi in ustvariti enoten arhivski popis v programu ScopeArchiv. Ker so bili prevzemni sezname narejeni v različnih obdobjih in oblikah, smo najprej želeli vse prevzemne sezname poenotiti v programu Microsoft Excel in podatke uvoziti v ScopeArchiv. To se je izkazalo za nemogoče, saj ti popisi niso omogočali neposrednega uvoza zaradi številnega manka potrebnih elementov popisa. To je pomenilo, da smo morali ročno preveriti vse gradivo, da smo prišli do podatkov, ki smo jih potrebovali. Prav tako je bilo treba obstoječo tehnično ureditev nadgraditi in dopolniti z novimi prevzemi, kar pomeni, da smo morali ustvarjalcu predati zelo natančna navodila, kako bo uredil, popisal in predal gradivo. Ustvarjalcu nam ni bilo treba podrobneje pojasnjevati, zakaj morajo biti stvari tako natančno in tehtno urejene ter popisane v predajnem seznamu, saj je že sam vodil in urejal zemljiški kataster v okviru katastrskih občin zelo urejeno, natančno in pravilno. Zato je bilo samoumevno, da je tako pač treba zadevo izpeljati. Kakor koli, zaradi odličnega oziroma vzorčnega sodelovanja med obema deležnikoma v postopkih prevzema arhivskega gradiva je sedaj slednje na varnem v arhivskih depojih ZAP. Seveda si je ZAP z zasledovanjem cilja identične ureditve gradiva, kot ga je imel ustvarjalec v okviru katastrskih občin po abecedi, kjer vsaka katastrska občina predstavlja zaokroženo celoto, ustvaril »medvedjo uslugo.« Ker smo izvedli več prevzemom, je to pomenilo, da smo vsakič morali gradivo na arhivskih policah v okviru posamezne katastrske občine »dograjevati« in predstavljati. Dokler je bilo gradiva še malo, to ni predstavljalo večjih težav, medtem ko se je zadeva po prevzemu elaboratov otežila do te mere, da je bilo treba celotno gradivo iz depoja iznesti ter nato v depo postopoma umeščati starejše in novejšje prevzeme v okviru katastrske občine.

Ne glede na odločitev MDS za upravo glede prihodnjih prevzemov geodetskega gradiva je ZAP v preteklosti sprejel in že izvedel odločitev. Zaradi ogromne količine prevzetega arhivskega gradiva in zasedenih kapacitet s strani

geodetskih služb je arhiv z ustvarjalcem sklenil, da novih izročitev v bližnji prihodnosti ne bo. Na terenu je tako ostalo približno 260 tm gradiva. Ustvarjalec zanj zgledno skrbi, ga potrebuje pri delu, medtem ko novo gradivo nastaja zgolj v digitalni obliki, ki dodatnih prostorskih kapacitet več ne potrebuje. Sklenjeno je bilo, da se obstoječe gradivo razglasi za trajno in se ohrani pri ustvarjalcu.

VIRI IN LITERATURA

VIRI

O Geodetski upravi: <https://www.gov.si/drzavni-organi/organi-v-sestavi/geodetska-uprava/o-upravi/> (dostop: 5. maj 2025).

Zapisnik sestanka Medarhivske delovne skupine za upravo, dne 20. decembra 2023.

Zapisnik sestanka Medarhivske delovne skupine za upravo, dne 22. maja 2024.

Zapisnik sestanka Medarhivske delovne skupine za upravo, dne 7. maj 2025.

LITERATURA

Jambrek, Aleš: Geodetska služba na območju pristojnosti Zgodovinskega arhiva na Ptuju s posebnim ozirom na delovanje Geodetske uprave Ptuj v drugi polovici 20. stoletja. V: *Arhivi* 45 (2022), št. 1, str. 69–88.

Pregl, Albina: Poročilo o raziskovalni nalogi. V: *Geodetski vestnik* 19 (1975), št. 1, str. 15–19.

Slak, Janez, Petek, Tomaž, Flogie, Dolinar, Erna, Medved, Klemen, Režek, Jurij, Berk, Sandi, Brnot, Marija, Narobe, Janez, Prešeren, Peter, Ulbl, Melita in Triglav, Joc: *80 let geodetske službe v Slovenji*. Ljubljana: Geodetska uprava Republike Slovenije, 2024.

Slak, Janez, Triglav, Jože, Koračin, Karolina in Ravnihar, Franc: *Slovenska zemlja na katastrskih načrtih: zemljiškokatastrski načrti skozi čas*. Ljubljana: Geodetska uprava Republike Slovenije, 2020.

Orehovec, Martina, Kogoj, Dušan, Slak, Janez, Petrovič, Dušan, Pucelj, Boštjan in Šuštar, Tomaž: *Vsak milimeter šteje: geodezija na Slovenskem skozi čas: vodnik po razstavi*. Ljubljana: Tehniški muzej Slovenije, 2022.

SUMMARY

THE SURVEYING AND MAPPING AUTHORITY UNDER THE COMPETENCE OF THE HISTORICAL ARCHIVES IN PTUJ WITH SPECIAL REFERENCE TO ACQUISITIONS, ARRANGEMENT AND DESCRIPTION OF ARCHIVAL MATERIALS, PART II

Acquisition of archival materials is one of the most important areas of work for Slovenian public archives. However, there are creators with quantities of archival materials that are “impossible” to acquire in the form dictated by law. In these cases, archivists are forced to accept compromises based on appraisal, in order to acquire, preserve and interpret only what is most necessary, important from the perspective of various sciences and legal protection for the persons involved, and what we are actually able to acquire into repositories. Due to their complexity, diversity, scope and demanding nature, the archival materials of surveying and mapping authorities will always represent a chal-

lenge for competent archivists. Common solutions that could be considered by all Slovenian archives will be difficult, if not impossible, to reach or implement. As it seems, it will be necessary to acquire archival materials according to the free capacities of the competent archives and according to the adequacy of the creator's material storage. The surveying and mapping authorities will have to continue to carry out their own protection otherwise. We will have to come to terms with the fact that archival legislation, like other sectoral legislation, in all aspects and in all living conditions, simply cannot be implemented or enforced. This could only be done if in the future we allocated huge financial resources to new/additional premises for all state archives and if we provided additional staff at the state level.

Prejeto: 30. 10. 2025

IZ ARHIVSKIH FONDOV IN ZBIRK
FROM ARCHIVAL FONDS AND COLLECTIONS

UDK 930.253:630*681(497.4)"1850/1945"

1.04 Strokovni članek

Gospodarjenje z gozdovi in organizacija gozdarske službe v gradivu Arhiva Republike Slovenije

OLGA PIVK

Višja svetovalka – arhivistka

Arhiv Republike Slovenije, Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: olga.pivk@gov.si

Izvilleček

Prispevek je nastal ob urejanju gradiva o gozdarstvu ter osvetljuje prizadevanja države za uvedbo učinkovitega nadzora izkoriščanja gozdov in njihove oskrbe. To je izvajala na podlagi zakonodaje in sistemizacije delovnih mest za gozdarske strokovnjake od ministrstva do okrajev. Prav tako so predstavljeni posamezni fondi, v katerih se nahaja gradivo, povezano z upravljanjem državnih in versko-skladnih gozdov, razlaščenih veleposestniških gozdov in s splošno-upravno gozdarsko službo.

Abstract

FOREST MANAGEMENT AND ORGANISATION OF THE FORESTRY SERVICE
IN ARCHIVAL RECORDS OF THE ARCHIVES OF THE REPUBLIC OF
SLOVENIA

The article, which was produced while arranging forestry records, provides insight into the state's efforts to implement effective supervision of forest exploitation and care. Legislation and the systematisation of positions for forestry specialists from the ministry to the districts served as the foundation for its implementation. Individual fonds are also presented, which contain records pertaining to the administration of state and religious trust forests, expropriated landowner woods, and the general administrative forestry service are also displayed in individual fonds.

Ključne besede:

Gozdarstvo,
organizacija
gozdarske službe,
državni in versko-
skladni gozdovi,
gozdna
inšpekcija,
pogozdovanje,
gozdarski okraji

Keywords:

forestry,
organization of
forestry service,
state and
religious-trust
forests, forest
inspection,
afforestation,
forestry districts

Gozd je igral pomembno vlogo v zgodovini, kajti les je vsestranska dobrina, ki jo je človek s pridom uporabljal za izboljšanje življenjskih pogojev, bodisi za domače potrebe, kot sta ogrevanje in gradnja domov, ali za industrijske namene in trgovanje. S povečevanjem izrabe se je povečevala tudi nujnost nadzora nad stanjem gozdov in vzdrževanjem lesnih zalog.

Na razvoj gozdarstva so vplivale vsakokratne posestne razmere. Pred letom 1848 je bila zemlja v rokah zemljiških gospodov, medtem ko so jo obdelovali podložniki. Z večanjem števila prebivalstva se je povečala potreba po obdelovalnih površinah in pašnikih, ki so jih pridobivali s krčenjem gozda. Razvoj fužinarstva, ki je za svoje delovanje potrebovalo velike količine lesa, je zmanjševanje gozdnih površin še pospešilo. Tudi mesta so črpala kurivo, stavbni les in lubje iz gozdov, ki so jih dobila od svojih gospodov. Precejšnje površine gozda so na začetku 16. stoletja pripadle deželnemu knezu. Pri izkoriščanju gozda je prihajalo do boja med deželnim knezom in zemljiškimi gospodi. Deželni knez je že z rudarskim redom leta 1553 vzel v zaščito predvsem rudarske in fužinarske obrate ter jim dal prednost pri izrabi lesa, medtem ko so fevdalci podpirali krčenje in pašo, ker so imeli od tega večjo korist. Da bi nekako uredili gospodarjenje z gozdovi, so v 16. in 17. stoletju izdali vrsto gozdnih redov, ki niso dali želenega učinka in pomanjkanje lesa je v 18. stoletju postalo čedalje hujša težava. Čeprav so bile zagrožene kazni visoke, ni bilo dovolj osebja za izvajanje nadzora. Gospostva so sicer ponekod imela gozdarje iz vrst podložnikov, medtem ko so za deželnoknežje gozdove skrbeli gozdni mojstri. Služba gozdnih mojstrov je na začetku 18. stol. prenehala in nadzor nad gozdovi je dobil višji rudarski sodnik. Kasneje so to nalogo prevzeli okrožni uradi, za gozdove zemljiških gospostev je skrbelo deželno glavarstvo, pri čemer je višji rudarski sodnik obdržal le zadeve v zvezi s fužinarstvom. Po jožefinskih reformah so vso skrb za gozdarstvo prevzeli okrožni uradi. V 18. in 19. stoletju so se pri porabi lesa fužinam pridružile še steklarne in papirnice s prehodom na proizvodnjo lesnega papirja, novi rudniki so za svoje delovanje potrebovali jamski les, železnice pa lesene pragove. Razvoj prometnih sredstev je omogočil povečanje trgovine z lesom.¹

V arhivskih fondih za ta čas najdemo najrazličnejše gradivo, ki vsebuje tudi podatke o lastništvu in obsegu gozdnih površin, vrstah lesa, pravicah itd. V urbarjih, rudniških in gozdarskih redih, katastrih ter gradivu zemljiških gospostev in uprave lahko vidimo prepletanje interesov, ki so narekovali ukrepe glede izkoriščanja gozdnega bogastva.

Obdobje po sprejetju državnega zakona o gozdovih leta 1852

Za ureditev razmer je bil sprejet državni zakon o gozdovih, ki se je uveljavil šele v nekaj desetletjih, ko so pri deželnih vladah končno sistemizirali delovno mesto deželnega gozdnega inšpektorja. Tako je leta 1871 c.-kr. deželni predsednik za Kranjsko oznanil, da se z dovoljenjem kmetijskega ministra postavi na Kranjskem gozdni oglednik (inšpektor).²

Njegove naloge so bile skrb za izpolnjevanje gozdne postave, pregledovanje stanja gozdov in spodbujanje boljšega gospodarjenja. Za potrebe političnih gosposk je pripravljala razne gozdne izkaze, pisal sklepe, dajal mnenja in na zahtevo svetoval vladi glede gozdarskih zadev. Veliko zadolžitev za enega človeka.

Delo je bilo terensko: od pomladi do pozne jeseni je potoval po deželi po vnaprej pripravljenem in odobrenem načrtu ter o svojih izsledkih pripravljala poročila. O svojem prihodu je obvestil okrajnega glavarja, nakar je ta na to opo-

¹ Valenčič: Gozdarstvo, str. 449.

² *Deželni zakonik*, 1871, št. 21, str. 47; Forstinspektor se v gradivu in literaturi prevaja kot: gozdni inšpektor, oglednik, nadzornik.

zoril občine in večje gozdne posestnike. Po naročilu vlade je kdaj opravil tudi izredni nadzor določene lokacije oziroma vodenja gozdnih zadev pri okrajnih glavarstvih.

Gozdna postava je določala različne načine gospodarjenja z gozdovi. V tistih gozdovih, ki so imeli posebno vlogo glede varovanja terena pred naravnimi nesrečami, je bil režim varovanja strožji. Ta območja so bila določena v dogovoru z župani, gozdarskim osebjem, erarjem, veleposestniki, občinami in drugimi zasebniki. Prav tako so evidentirali področja, kjer je prišlo do gozdne škode, predele, ki jih je bilo treba pogozditi ali kjer se je spremenila namembnost gozdne površine.

Leta 1885 je bila ustanovljena komisija za pogozdovanje Krasa.³ Sestavljena je bila iz predsednika, ki ga je imenoval minister izmed predstavnikov deželne vlade, dveh predstavnikov okrajnih oblastev Postojne in Logatca, deželnega gozdnega nadzornika, poslanca deželnega zbora in štirih zaupnih mož, ki so jih izvolile kraške občine. Na terenu je na začetku službo opravljal kar c.-kr. gozdni čuvaj, ki je bil za državno gozdnovarstveno službo nastanjen v Postojni. Ko so se površine povečevale, je bilo treba nastaviti lastne gozdne čuvaje, ki so bili nastanjeni v Grobšah pri Postojni, Kalu, Zagorju, Trnovem, Senožečah in Vrhpolju v Vipavski dolini. V logaškem okraju sta te naloge ves čas opravljala kar tamkajšnja c.-kr. gozdna čuvaja v Logatcu in Cerknici. Gradivo o poteku pogozdovanih del do leta 1918 je zbrano v fondu *SI AS 57, Komisija za pogozdovanje Krasa*.

Pogozdovanja so razširili tudi na druga področja, ker so bila pomemben ukrep pri varovanju zemljine pred poplavami. V ta namen je bil pri kmetijskem ministrstvu ustanovljen tudi posebni oddelek za zagraditev hudournikov, medtem ko je nekaj gozdarskih tehnikov šlo na izobraževanje v Francijo.

Ministrska naredba junija 1883 je natančneje uredila področje gozdarškega osebja. Deželni gozdni nadzorniki so dobili za pomoč pomožno osebje,

*Pri pogozdovanju je pomagala tudi vojska
(Vir: SI AS 70, š.k. 252)*

³ Rubbia: Petindvajset let pogozdovanja, str. 10.

medtem ko so političnim okrajnim oblastvom (1. stopnja) bili dodeljeni okrajni gozdarski tehniki oziroma nadzorniki (po eden za dva ali več okrajev). Tistega leta je na Štajerskem poslovalo sedem, na Koroškem pet, na Kranjskem prav tako pet in na Primorskem osem gozdarskih tehnikov (vključno z deželnimi gozdni nadzorniki) ter sedem, osem, 10 oziroma 15 gozdarskih čuvajev. Za gozdarske tehnike so bili ustanovljeni okoliši s sedeži v Mariboru, Celju, Ljubljani, Litiji, Novem mestu in Postojni. Bilo je tudi pet okolišev za delegirane gozdarske tehnike – te so od uprave državnih in nekaterih zasebnih gozdov pritegnili k nadzorni službi pri politični upravi, kar se ni obneslo, ker niso zmogli povečanega obsega dela. Gozdarski čuvaji so imeli sedeže v Mozirju, Slovenj Gradcu, Ljubljani, Kranju, Radovljici, Litiji, Kamniku, Krškem, Novem mestu, Kočevju, Postojni in Logatcu.⁴

Tabela 1: Pregled gozdarskih okrajev na Kranjskem leta 1894

Gozdni okraj	Davčne občine	Sedež gozd. tehnika	Sedež gozd. čuvaja
Ljubljana	Ljubljana mesto, Ljubljana okolica, Vrhnika, Kamnik, Ribnica, Velike Lašče	Ljubljana	Ljubljana, Kočevje
Litija	Litija, Stična, Kamnik, Brdo	Ljubljana	Litija, Kamnik
Novo mesto	Novo mesto, Žužemberk, Trebnje, Črnomelj, Metlika, Krško, Kostanjevica, Mokronog, Radeče	Novo mesto	Novo mesto, Črnomelj, Krško
Radovljica	Radovljica, Kranjska Gora, Kranj, Škofja Loka, Tržič	Radovljica	Radovljica, Kranj
Postojna	Postojna, Ilirska Bistrica, Senožeče, Vipava, Logatec, Idrija, Lož	Postojna	Postojna, Logatec

Vir: SI AS 70, šk. 6

Gozdarski tehniki so pomagali političnim oblastvom pri državnem nadzoru nad gozdovi, izvrševanju gozdne zakonodaje in pospeševanju gozdne kulture; poučevali so gozdne posestnike in dajali navodila za oskrbo občinskih, solastninskih in zasebnih gozdov. Morali so poročati oblastem o vseh tekočih gozdarskih zadevah. Sčasoma so opustili delegirane gozdarske komisarje in pomnožili število poklicnih gozdarskih tehnikov pri političnih upravnih oblastvih na prvi stopnji.

Instrukcija novembra 1895 je podrobno določala službene pravice in dolžnosti za deželne gozdne nadzornike, okrajne gozdarske tehnike in gozdne preglednike. Njihova vloga je bila predvsem nadzorovanje, svetovanje, poročanje, po pooblastilu so lahko opravljali tudi naloge, ki so sicer pripadale politični oblasti.

V gradivu fondov okrajnih glavarstev se pri splošnih spisih gozdne zadeve vodijo pod registraturno oznako 27, pri Okrajnem glavarstvu Radovljica je ohranjeno tudi gradivo okrajnega gozdnega inšpektorata, ki pokriva več političnih okrajev in je od 1896 urejeno po vsebinah posebnega registraturnega načrta. Tudi v fondu SI AS 33, *Deželna vlada za Kranjsko* je pri splošnih spisih gozdarstvo pod oznako 27, medtem ko je gradivo deželnega gozdnega inšpektorja in direkcije za državne gozdove urejeno vsako po svojem registraturnem načrtu.

Za belopeške gozdove in gozdove na Jelovici, ki so bili v državni lasti, so bili leta 1853 nameščeni usposobljeni in izprašani gozdni upravitelji (*Forstverwalter*), ki so imeli v pomoč ustrezno število gozdnovarstvenega osebja.⁵

⁴ Šivic: Razvoj in organizacija, str. 54. Forstwart se prevaja kot gozdni čuvaj, preglednik in varuh, leta 1905 se preimenuje v okrajnega gozdarja in leta 1929 v podšumarja.

⁵ *Deželni zakonik*, 9. 10. 1874, št. 30, str. 84.

Tudi lastniki zasebnih gozdov, ki so obsegali več kot 2.000 oralov (1.150 ha), so morali postaviti usposobljenega gozdarskega upravitelja z opravljenim ustreznim strokovnim izpitom.

Vsak upravitelj je neposredno in samostojno upravljal dodeljeno področje (gozdni okraj) v skladu s službenimi navodili. Za izvajanje gozdnega varstva je imel pomoč gozdnih čuvajev, ki so imeli predvsem nalogo varovanje državnih gozdov in domen pred povzročanjem vsakovrstne škode. V posebnih okoliščinah, če je bilo neko posestvo zelo razparcelirano ali se je zgodila večja gozdna škoda ali je šlo za izolirana, majhna področja, so lahko nastavili tudi samo začasnega nadzornika (*Waldaufseher*).

Za nadzor gospodarjenja z državnimi gozdovi, gozdovi verskega sklada in domenami na deželni ravni je bila pri deželni vladi ustanovljena Direkcija za gozdove in domene, ki ji je načeloval višji gozdarski mojster (*Hochforstmeister*).⁶ Za delo pri gozdni direkciji in na terenu po okrajih je bilo nastavljeno potrebno število gozdarskih asistentov in praktikantov. Praktikanti so morali imeti zaključeno ustrezno gozdarsko šolo, medtem ko jim je uspešno opravljen državni izpit za gozdarskega inženirja prinesel naziv asistenta.

Za celotno monarhijo je bilo ustanovljenih sedem direkcij. Današnjo Slovenijo sta pokrivali direkcija za Štajersko in Koroško ter direkcija za Vojvodino Kranjsko, Primorsko in kraljestvo Dalmacija, ki je imela do prve svetovne vojne sedež v Gorici, potem pa v Celovcu. Podrejene so ji bile gozdne uprave v Kostanjevici na Krki, na Bledu, v Bohinjski Bistrici in v Beli Peči. Glavna naloga direkcije je bila preverjanje podrejenih organov s pogostimi revizijami in nadzor gospodarjenja z gozdovi in domenami.⁷

Najvišja instanca za vso gozdarsko problematiko je bilo kmetijsko ministrstvo, kjer je deloval gozdno-tehnični oddelek, ki mu je načeloval višji deželni gozdarski mojster, s pomočjo svetnikov in drugih pomočnikov z ustrezno gozdarsko izobrazbo. Iz gradiva fonda *SI AS 186, C. kr. kmetijsko ministrstvo* je razvidno, da je ta oddelek pokrival le področje državnih, versko-skladnih gozdov in domen, pri čemer vsebuje poročila direkcije glede zaposlenih, cest, cen, škode zaradi naravnih nesreč, poročila o dohodkih Postojnske jame in poročila podrejenih gozdnih uprav. Ostale gozdarske vsebine je vodil oddelek za poljedelstvo in živinorejo pod določeno klasifikacijsko oznako. Gre za poročila deželne gozdne inšpekcije, pogozdovanje Krasa, naročila gozdnih sadik, gozdne prekrške in gozdno škodo, gozdne požare in pašo v gozdu, gozdne drevesnice, uslužbenice, gozdarska izobraževanja in tečaje za gozdne nadzornike.

Med državne gozdove v Sloveniji so spadala področja na Jelovici, gozdovi v upravi gozdne direkcije iz Zagreba v črnomaljskem okraju, gozdovi državne smodnišnice, premogovnikov, cestnega sklada, državne umobolnice, kaznilnice, vojaškega erarja, državnega zdravilišča, državnih železnic in drugih državnih ustanov.⁸

Kranjski verski sklad je imel gozdove v Bohinju, na Pokljuki, v Martuljku, Belci, Mali Pišnici, na Jelovici, v Poljanah, Mežakliji, pri Kostanjevici in na Gorjancih. Centralna uprava je bila v Ljubljani, gozdne uprave pa v Bohinjski Bistrici, na Bledu in v Kostanjevici.

Leta 1918 je bil stalež gozdarskih tehnikov (inženirjev) na Kranjskem naslednji: pri deželni vladi (2. stopnja) je deloval deželni gozdni nadzornik z dvema gozdarskima referentoma (inženirjema) in dvema okrajnima gozdarjema; referenta sta obenem pokrivala še vsak po dve politični okrajni glavarstvi. Še trije referenti so bili nastavljeni pri preostalih okrajnih glavarstvih, ki jih je bilo skupaj 11.

⁶ *Državni zakonik*, 1873, št. 44, str. 194.

⁷ Šivic: Razvoj in struktura gozdnega gospodarstva, str. 58.

⁸ Šivic: Razvoj in struktura gozdnega gospodarstva, str. 30–32.

Na Štajerskem je bil pri namestništvu v Gradcu deželni gozdni nadzornik z dvema gozdarskima referentoma (inženirjema) in dvema okrajnima gozdarjema. Okrajnim oblastvom na območju slovenske Štajerske so bili dodeljeni trije gozdarski referenti.

Gozdarskim okrajnim referentom na prvi stopnji je bilo podrejenih za Kranjsko 12, Štajersko 10 in Koroško dva okrajna gozdarja. Ločeno so delovale še posebne ustanove za zgraditev hudournikov in za upravljanje državnih in versko-skladnih gozdov.

Obdobje po letu 1918

Po razpadu Avstro-Ogrske je narodna vlada v novo nastali Državi Slovenec, Hrvatov in Srbov ustanovila poverjenišтва za različna področja. Za upravo državnih gozdov in domen na Kranjskem, Goriškem, v Istri in južnem delu Koroške so ustanovili ravnateljstvo (direkcijo) v Ljubljani kot gozdarski oddelek poverjenišтва za kmetijstvo. Ravnatelj je postal višji gozdarski svetnik Josip Rustja. Njemu je bilo zaupano tudi začasno načelstvo deželnega gozdnega nadzorstva (inšpekcije). Uradi so bili nastanjeni v palači Narodne vlade.⁹

Januarja 1919 so bile narodne vlade odpravljene in v Sloveniji je bila ustanovljena Deželna vlada za Slovenijo. Zmanjšalo se je število poverjeništev in postavljeni so bili posebni uradi in izpostave, ki so bili podrejeni resornim ministrstvom v Beogradu. Za gozdove je bil ustanovljen Gozdarski oddelek za Slovenijo in Istro, ki je bil neposredno podrejen Ministrstvu za gozdove in rudnike v Beogradu ter se je delil v dva odseka: odsek deželnega gozdnega nadzorništva s področjem gozdarsko-politične uprave in odsek ravnateljstva državnih gozdov in domen s področjem gozdne uprave na državnih in versko-skladnih posestvih. Marca istega leta je bila pri ministrstvu ustanovljena Generalna gozdna

*Priprava šolarjev na pogozdovanje
(Vir: SI AS 70, šk. 252)*

⁹ Uradni list Narodne vlade SHS, 20. 11. 1918, št. 150.

direkcija za upravo tako državnih gozdov kot tudi za obče-upravne gozdarske zadeve. Gozdarski oddelek pri deželni vladi so preoblikovali v gozdno direkcijo, ki je prav tako združevala obe področji. Gozdna direkcija se je leta 1922 preimenovala v Direkcijo šum Kraljevine SHS (kasneje Jugoslavije) v Ljubljani ter vsa podrejena gozdna oskrbništva in nadzorništva v šumske uprave Kraljevine SHS (Jugoslavije). Konec leta 1924 so prešli posli odseka za obče-upravne gozdarske zadeve v roke velikima županoma ljubljanske in mariborske oblasti, medtem ko je uprava državnih in versko-skladnih gozdov ostala v poslej okrnjeni gozdni direkciji.¹⁰

V področje poverjenišтва za gozdarstvo so spadali:

A: Posli, ki se nanašajo na gozdno-politično upravo: reševanje vprašanj gozdne in lovske zakonodaje in uprave, skrb za gozdno in lovsko policijo ter odločanje v vseh kazenskih zadevah, ki spadajo v njegovo področje; odrejanje ukrepov, potrebnih za pospeševanje gozdarstva in lova; skrb za gozdarske melioracije; pospeševanje razvoja gozdnih drevesnic; skrb za gozdarsko izobraževanje preko šolstva, tečajev in razstav; izdajanje strokovne knjige; nadzor in skrb za stanovske organizacije; upravljanje in uporaba vseh skladov, določenih za napredek gozdarstva in lova, vodenje statistike o podrejenih panogah, sodelovanje pri agrarnih operacijah in agrarni reformi.

Prva instanca so bili gozdarski inženirji pri okrajnih glavarstvih, ki so pokrivali po dve ali tri okrajna glavarstva, pri čemer jim je bil v vsakem okraju v pomoč dodeljen okrajni gozdar. Odločbe je podpisoval okrajni glavar. Druga instanca je bila deželna vlada z gozdarskim oddelkom, ki je reševal zadeve na način, kot je bil v veljavi v avstrijski državi. Podpisnik je bil predsednik deželne vlade. Nesoglasja med gozdarskim oddelkom in predsedništvom je razsojalo ministrstvo šum in rudnikov v Beogradu. Ministrstvo je bilo tretja instanca in je imelo enake pristojnosti, kot jih je imelo kmetijsko ministrstvo na Dunaju.

B: Posli, ki se nanašajo na upravo v oskrbi države nahajajočih se gozdov in domen: upravljanje gozdov in domen v državni lasti in v lasti cerkvenega sklada ter gozdov veleposestev, ki so prišla pod agrarno reformo. Prva instanca je ostalo gozdno oskrbništvo (uprava), druga instanca je bila direkcija pri deželni vladi, ki je delovala neodvisno od predsedništva vlade, in tretja ministrstvo.¹¹

Tabela 2: Lokacije gozdarskega osebja politične uprave na območju Ljubljanske oblasti

Sedež sreskega referenta	Področje gozdarskega okraja	Sedež nadzorne gozdne postaje	Področje
Kranj	Sreza Kranj in Radovljica	Kranj	Sodna okraja Kranj in Tržič
		Škofja Loka	Sodni okraj Škofja Loka
		Radovljica	Srez Radovljica
Ljubljana	Srezi Ljubljana, Logatec, Kamnik	Ljubljana	Srez Ljubljana
		Kamnik	Srez Kamnik
		Logatec	Srez Logatec
Kočevje	Sreza Kočevje in Črnomelj	Kočevje	Srez Kočevje
		Črnomelj	Srez Črnomelj
Novo mesto	Srezi Novo mesto, Litija in Kastav	Novo mesto	Srez Novo mesto
		Litija	Srez Litija
Krško	Srezi Krško, Laško, Brežice	Krško	Sodni okraji Brežice, Sevnica, Kostanjevica, Krško
		Radeče	Sodni okraji Mokronog, Radeče, srez Krško

Vir: SI AS 70, š.k. 17

¹⁰ Uradni list Deželne vlade, št. 161, 18. 11. 1919, str. 490; SI AS 110, škatla 172.

¹¹ Uradni list Deželne vlade, št. 115, 4. 7. 1919, str. 404.

Tabela 3: Lokacije gozdarskega osebja politične uprave v območju Mariborski oblasti.

Celje	Srezi Celje, Konjice, Šmarje	Celje	Srez Celje, nekaj občin iz Konjic
		Konjice	Srez Konjice, nekaj občin sreza Celje
		Šmarje	Srez Šmarje
Slovenj Gradec	Srezi Slovenj Gradec, Prevalje, Gornji Grad	Slovenj Gradec	Srez Slovenj Gradec
		Prevalje	Srez Prevalje
		Radmirje	Srez Gornji Grad
Maribor	Srezi Maribor levi in desni breg, Ptuj	Maribor	Srez Maribor levi breg
		Maribor	Srez Maribor desni breg
		Ptuj	Srez Ptuj
Murska Sobota	Srezi Ljutomer, Murska Sobota, Lendava	Murska Sobota	Sreza Lendava, Murska Sobota, razen štirih občin
		Ljutomer	Srez Ljutomer in štiri občine Prekmurja

Vir: SI AS 70, šk. 17

Leta 1929 je začela poslovati banska uprava. Gozdarske in lovske upravne posle je prevzel odsek za gozdarstvo, ki je bil na začetku podrejen oddelku za kmetijstvo in od leta 1930 neposredno banu kot samostojen odsek. Na okrajih ni bilo velikih sprememb: okrajni inženirji (nadzorniki) so ostali kot strokovni referenti, medtem ko so se okrajni gozdarji preimenovali v podšumarje. Gozdarski referenti pri okrajnih načelstvih so pokrivali dva ali tri politične okraje in so bili nastanjeni v Celju (Celje, Konjice, Šmarje), Kočevju (Kočevje, Litija), Kranju (Kranj, Radovljica, Škofja Loka), Krškem (Brežice, Krško, Laško), Ljubljani (Kamnik, Ljubljana, Logatec), Murski Soboti (Dolnja Lendava, Ljutomer, Murska Sobota), Mariboru (Maribor, Ptuj), Novem mestu (Črnomelj, Novo mesto) in Slovenj Gradcu (Dravograd, Gornji Grad, Slovenj Gradec). Podšumarji so imeli svoje sedeže v Radovljici, Škofji Loki, Kranju, Ljubljani, Logatcu, Kamniku, Kočevju, Litiji, Novem mestu, Črnomlju, Krškem, Radečah, Mariboru – levi in desni breg, Ptuju, Celju, Konjicah, Šmarju, Slovenj Gradcu, Prevaljah, Radmirju in Murski Soboti.¹²

Uprava državnih in versko-skladnih gozdov v stari Jugoslaviji je obsegala štiri šumske uprave: Bled, Bohinjska Bistrica, Kranjska Gora in Kostanjevica. Pod prvo so spadale gozdne površine Mrzli Studenec, Rudno polje, Radovna in Poljana pod Zobom, druga je obsegala gozdove Martinček, Rotarca, Bistrica-Gorjuše in Notranji Bohinj, tretja Mežakljo, Martuljek, Malo Pišnico, Belco, Macesnovec in Kališe ter četrta Krakovo, Mali boršt in Opatovo Goro.

Poročilo o gospodarjenju z gozdom v gozdnem kompleksu Pokljuka navaja dejstva, ki so bila podobna tudi pri drugih upravah: gospodarjenje z visokimi gozdovi, če ne spadajo v kategorijo varstvenih gozdov, se izvaja na način oplodnih sečenj (puščanje posameznih dreves, da so s semenom zasejale izsekane površine in dajale senco podmladku), s 100–120-letno obratovalno dobo v 15-letni pomlajevalni dobi, nad 1.400 m pa na način prebiralne sečnje (izsekavanje slabih in nezaželenih dreves) v 120-letni obratovalni dobi. Postransko gošpodarstvo obsega zakup poljedelskih objektov in žag ter dohodek od uporabe cest, žičnic itd. Lov se izkorišča deloma v lastni režiji (samolastni lov), deloma se ga daje v zakup. Predelava lesa se izvaja v lastni režiji države ali v oddaji lesa na panju drugim izvajalcem.¹³

Na ministrstvu za gozdove in rudnike se je ločitev obče-upravnih poslov od uprave državnih gozdov in zakladnih posestev zgodila šele leta 1936. Kranjski verski sklad je leta 1940 prešel iz uprave državne gozdne direkcije v last in upravo ljubljanske nadškofije.

¹² SI AS 110, šk. 17 (128/32, 3194/33).¹³ SI AS 110, šk. 17.

Zasebniki z veliko površino gozda so morali nastaviti svojega gozdarja, medtem ko so se mali gozdni posestniki za nasvet lahko obrnili na gozdarskega referenta oziroma gozdarja na svojem področju.

Pregled gozdarskih fondov

V fondu *SI AS 70, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Kmetijski oddelek, Gozdarski odsek* je zbrano gradivo o začetkih organiziranja gozdarske službe od leta 1883 in spremembah, do katerih je prihajalo zaradi potreb na terenu, prve svetovne vojne, nastanka nove države in njenih notranjih preoblikovanj ter posebnih okoliščin in delitev med drugo svetovno vojno. Še starejše je gradivo o gozdarski šoli na Snežniku (1868–1875), pogozdovanju in drevesnicah od leta 1873, vendar večina izhaja iz obdobja po razpadu Avstro-Ogrske. Urejeno je po registraturnem načrtu, ki obsega osem vsebinskih sklopov.

Tabela 4: Registraturni načrt gradiva v fondu SI AS 70, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Kmetijski oddelek, Gozdarski odsek

I.	Organizacija gozdarske službe in personala
II.	Gozdarske šole, proračuni, statistika, zakonodaja, gozdni skladi
III.	Pogozdovanje, agrarna reforma, gozdarska društva, žage
IV.	Drevesnice
V.	Lov
VI.	Ribolov
VII.	Normalije
VIII.	Razno

Fond *SI AS 71, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Kmetijski oddelek, Odsek za agrarno-pravne* posle vsebuje gradivo v zvezi z agrarno reformo in razlastitvijo veleposestev ter je urejeno po posameznih veleposestnikih.

Na podlagi zakona o likvidaciji agrarne reforme so bili februarja 1932 razlašeni gozdovi na 13 veleposestvih. Razlašeno posest je od leta 1934 upravljal Začasna državna uprava v Ljubljani po svoji centrali, s pomočjo gozdnih uprav v Kočevju in Straži (Auersperg), Črni na Koroškem (Thurn) ter revirnih vodstev za Krvavo Peč (Auersperg), Log pri Žetalah (Windischgrätz), Plešič (Zabeo) in Roglo (Windischgrätz). Nekateri gozdovi so bili predani v upravo občinam in so bili namenjeni oskrbi tistih revnih občanov, ki so imeli premalo ali nič svojega gozda, za preskrbo s kurivom, stavbnim lesom, z lesom za hišno industrijo in ostale gospodarske potrebščine. Dohodke od teh gozdov so smele občine uporabljati tudi za kritje stroškov, povezanih z gospodarjenjem s temi gozdovi, vendar ne za kritje nekih splošnih občinskih stroškov, gradenj občinskih domov, poti, mostov, šol in vodovodov. Te vsebine so zbrane v fondu *SI AS 112, Začasna uprava razlaščenih gozdov* in urejene po načrtu, ki ga je pripravil inž. Anton Šivic.

Črka pomeni gozdni urad, pri čemer je v okviru posameznega urada 15 vsebin, oštevilčenih z rimskimi številkami, te se delijo v podenote, označene z arabskimi številkami (glej tabelo 5 in 6).

Tabela 5: Seznam gozdnih uradov Začasne uprave razlašeni gozdov

A: gradivo centrale Začasne državne uprave	F: revirno vodstvo Log - Žetale
B: gozdna uprava Kočevje	G: revirno vodstvo Plešič - Rogla
C: gozdna uprava Straža	J: revirno vodstvo Ravno polje
D: gozdna uprava Črna na Koroškem	K: gozdovi Ferdinanda Attemsa
E: revirno vodstvo Krvava Peč	L: gozdovi Ljubljanske nadškofije

Tabela 6: Registraturni načrt gradiva v fondu SI AS 112, Začasna uprava razlaščenih gozdov

I.	Uprava razlaščenih gozdov: predpisi, delovanje ZDU, nadzor, poročila	IX.	Postranski užitki: nabiranje gozdnih sadežev, izkoriščanje kamnolomov
II.	Posestno stanje	X.	Drevesnice
III.	Ureditev gozdnega obrata	XI.	Blagajna in knjigovodstvo
IV.	Proračuni	XII.	Davki in dajatve
V.	Predlogi za sekanje in potrdila	XIII.	Personalne zadeve službe
VI.	Prodaja lesa	XIV.	Stavbne zadeve
VII.	Oddaja lesa proslcem	XV.	Ekonomat
VIII.	Režijsko poslovanje		

V fondu *SI AS 110, Direkcija šum Kraljevine Jugoslavije* je gradivo, nastalo pri gospodarjenju z državnimi in versko-skladnimi gozdovi od leta 1919 do leta 1941, ko se je ta preimenovala v Ravnateljstvo državnih gozdov v Ljubljani. Del tega je bila tudi državna gozdna milica, ki je bila leta 1943 ukinjena in je bilo vzpostavljeno popolno avtonomno poslovanje Ravnateljstva državnih gozdov Ljubljanske pokrajine, ki je prevzelo tudi posle gozdne milice glede dobave drv. Konec leta 1944 je bilo ukinjeno tudi ravnateljstvo in gozdarske zadeve so bile prenesene na gozdarski odsek pokrajinske uprave. Gradivo je urejeno po registraturnem načrtu, ki obsega 14 vsebinskih skupin, označenih z rimskimi številkami, vsaka pa je razdeljena še na različno število podskupin, označenih z arabskimi številkami.

Tabela 7: Registraturni načrt gradiva v SI AS 110, Direkcije šum Kraljevine Jugoslavije

I.	Splošne zadeve	VIII.	Režijski obratni fond
II.	Personalne zadeve	IX.	Terminirane vloge
III.	Gozdna uprava Kostanjevica	X.	Normalije
IV.	Gozdna uprava Bled	XI.	Strokovno šolstvo
V.	Gozdna uprava Bohinjska Bistrica	XII.	Pogozdovanje
VI.	Gozdna uprava Kranjska Gora	XIII.	Računske zadeve
VII.	Ureditev gozdarskega obrata	XIV.	Ekonomat

Za obdobje po letu 1945 je raziskovalcem gozdarstva na voljo gradivo v fondih gozdarskih ministrstev, katerih poimenovanja in kompetence so se vsakih nekaj let spreminjali, svetov, sekretariatov, komitejev, glavne uprave in glavne direkcije za gozdarstvo.

Gozd je tudi v današnjem času vedno aktualna tema tako za ljudi, ki od njega živijo, kot za tiste, ki jim pomeni kraj sprostitve in rekreacije. Če so se že nekoč zavedali pomena skrbi za gozd, zaradi koristnih proizvodov, ki jih daje in njegove varovalne funkcije, ker poraščenost z gozdom blaži vremenske ekstreme, sta danes pomembna tudi njegovo blagodejno delovanje na človeka in lepota gozdne pokrajine.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 33, Deželna vlada v Ljubljani.
- SI AS 57, Komisija za pogoždovanje Krasa.
- SI AS 70, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Kmetijski oddelek, Gozdarski odsek.
- SI AS 71, Kraljevska banska uprava Dravske banovine, Kmetijski oddelek, Odsek za agrarno-pravne posle.
- SI AS 110, Direkcija šum Kraljevine Jugoslavije v Ljubljani.
- SI AS 112, Začasna uprava razlaščenih gozdov.
- SI AS 137, Okrajno glavarstvo Radovljica.
- SI AS 186, Cesarsko-kraljevo kmetijsko ministrstvo.

TISKANI VIRI

Deželni zakonik za Kranjsko, 1871, 1874.
Državni zakonik, 1873.
Uradni list Deželne vlade za Slovenijo, 1919.
Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, 1918.

LITERATURA

Rubbia, Konrad: *Petindvajset let pogoždovanja Krasa na Kranjskem: poročilo komisije za pogoždovanje Krasa v vojvodini Kranjski o delovanju, od leta 1886 do konca leta 1911: z dvema podobama*. Ljubljana: Pogoždovalna komisija, 1912.

Šivic, Anton: Razvoj in struktura gozdnega gospodarstva v Sloveniji. V: *Za naš gozd: gozdarska anketa 1941* (ur. Boštjan Anko in Franc Perko). Ljubljana: Zveza gozdarskih društev Slovenije, Gozdarska založba, 2021, str. 23–48.

Šivic, Anton: Razvoj in organizacija obče-upravne gozdarske službe v Sloveniji. V: *Za naš gozd: gozdarska anketa 1941* (ur. Boštjan Anko in Franc Perko). Ljubljana: Zveza gozdarskih društev Slovenije, Gozdarska založba, 2021, str. 49–76.

Valenčič, Vlado: Gozdarstvo. V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev, Zgodovina agrarnih panog*, I. zv. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970, str. 417–467.

SUMMARY

FOREST MANAGEMENT AND ORGANISATION OF THE FORESTRY SERVICE IN ARCHIVAL RECORDS OF THE ARCHIVES OF THE REPUBLIC OF SLOVENIA

Forest management was previously primarily governed by mining and forestry regulations, which were unable to prevent the exploitation of forests and the ensuing wood shortage because of inadequate supervision. In order to regulate the situation, the State Forest Act was approved in 1852, which only came into effect a few decades later, when they began to systematize posts for forestry specialists who took over control of forest management.

The forestry administrative service was organised at three levels, and at

each level separately for state forests and forests of religious trusts and the general forest administration. Occasionally, but mostly ineffectively, attempts were made to combine the two sectors in order to save money. For additional tasks, such as the reforestation of the Karst and the control of torrents, special commissions were also formed. Both Austria-Hungary and subsequently Yugoslavia had similar administrative divisions.

In the general forest administration, the first instance was the forest district, which consisted of two or three political districts, headed by a district forestry technician or supervisor. The provincial forest supervisor and his assistants operated at the provincial level. The third instance was the ministry. The Directorate for woods and Domains supervised the first-level management of state woods and forests owned by religious trusts, which were administered by forest offices. The ministry was the third instance in this case as well.

Records pertaining to the afforestation of the Karst and those created in relation with the expropriation of major estates after 1931 and taken over by the Provisional Administration of Expropriated Forests form a special area.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.253(497.4Maribor):929Kos I."1895/1945"

Prejeto: 10. 3. 2025

Mariborski slikar Ivan Kos do leta 1945 in njegova osebna zapuščina v Pokrajinskem arhivu Maribor

JURE MAČEK

magister zgodovinskih znanosti, arhivski svetovalec
Pokrajinski arhiv Maribor, Glavni trg 7, SI-2000 Maribor
e-pošta: jure.macek@pokarh-mb.si

Izvleček

Prispevek na podlagi arhivskih in časopisnih virov prikazuje življenje in delo Ivana Kosa, slikarja in grafika, v njegovem prvem ustvarjalnem obdobju do konca druge svetovne vojne. Pri tem se opira na osebne dokumente Ivana Kosa ter na obsežno korespondenco med Ivanom Kosom in Amalijo Nagode, ohranjeno v Pokrajinskem arhivu Maribor. Zlasti slednja razkriva delčke iz Kosovega študijskega obdobja v Pragi, tudi intimne, ter nam približa Kosove značajske poteze, njegova hrepenenja, pričakovanja in ustvarjalne načrte.

Abstract

IVAN KOS, A MARIBOR PAINTER, UNTIL 1945 AND HIS PERSONAL LEGACY IN THE REGIONAL ARCHIVES MARIBOR

Based on archival and newspaper sources, this article presents the life and work of Ivan Kos, a painter and graphic artist, in his first creative period until the end of World War II. It draws on private records belonging to Ivan Kos and extensive correspondence between him and Amalija Nagode, preserved in the Regional Archives Maribor. The latter in particular reveals fragments from Kos's study period in Prague, including intimate ones, bringing Kos's character traits, his longings, expectations and creative aspirations closer to us.

Ključne besede:

Osebni fond Kos
Ivan, slikar, grafik,
razstava,
ekspresionizem,
nova stvarnost,
Umetniški klub
Brazda, Klub
mladih, Umetniški
klub Grohar

Keywords:

Kos Ivan personal
fonds, painter,
graphic artist,
exhibition,
expressionism,
new reality,
Brazda Art Club,
Youth Club,
Grohar Art Club

Zapuščina Ivana Kosa

V Pokrajinskem arhivu Maribor hranimo osebni fond mariborskega slikarja in grafika Ivana Kosa (24. maj 1895–19. januar 1981).¹ Fond šteje osem arhivskih škatel. Večina gradiva odstira čas Kosovega življenja, vendar so nekateri dokumenti tudi starejši. Za obdobje do leta 1945 prevladuje poslana in prejeta korespondenca Ivana Kosa (štiri arhivske škatle). Pri tem velja izpostaviti obsežno osebno korespondenco med Kosom in njegovo mladostno ljubeznijo in prvo ženo Amalijo Nagode ter korespondenco z nekaterimi vidnejšimi posamezniki in ustanovami. To so na primer slikar Ante Trstenjak, kipar Vladimir Stoviček, umetnostni zgodovinar Fran Šijanec, slikar Karel Jirak, slikar in grafik Hinko Smrekar, slikar Saša Šantel in društva Umetniški klub Brazda, Umetniški klub Maribor, Umetniška matica v Ljubljani, Klub združenja grafičnih umetnikov Jugoslavije Zagreb, Društvo slovenskih likovnih umetnikov v Ljubljani. Ohranjeni so tudi številni Kosovi osebni dokumenti (spričevala, službene odločbe o imenovanjih in napredovanjih, izkaznice za članstvo v društvih). V tej kategoriji najdemo tudi dokumente Kosovega očeta in matere ter dokumente njegove druge žene Vide Mešiček in njunih otrok Sonje in Ivana. Ob tem v fondu najdemo še nekatere razstavne kataloge (Katalog I. umetnostne razstave v Mariboru 1920, Katalog I. reprezentativne slovenske razstave likovnih umetnikov v Mariboru 1938, tiske, publikacije, nekaj fotografij in razglednic, razna vabila na razstave in umetniške dogodke ter Kosove osebne zapiske, referate s področja risanja in umetnostne zgodovine ter šolske pripomočke za pouk umetnosti in risanja). Posebej velja izpostaviti še dve mapi Kosovih risb (portretov) dijakov Klasične gimnazije Maribor.

Del gradiva o Ivanu Kosu (spomini, bibliografski podatki, fotografije) hrani v svoji osebni zbirki Vlasta Degen Kos, snaha Ivana Kosa. V upanju, da bo tudi to nekoč del Kosove zapuščine v Pokrajinskem arhivu Maribor, se ji vljudno zahvaljujem, da sem smel nekatere dokumente osebno pregledati in jih uporabiti za prispevek o Ivanu Kosu.

Ivan Kos do leta 1924

Ivan Kos se je rodil 24. maja 1895 v Radgoni očetu Ivanu, nižjemu finančnemu uradniku, in materi Ivani, rojeni Borovič. Oče je bil rojen v Breznu pri Vitanju, mati pa v Črešnjevcih pri Radgoni. Po poroki staršev se je družina Kos zaradi narave očetove službe selila iz kraja v kraj. Aprila 1901 je Ivan tako začel obiskovati ljudsko šolo na Vranskem, a so se Kosovi še istega leta preselili v Sv. Jurij ob Ščavnici. Tukaj je od 1. novembra 1901 do 2. februarja 1906 obiskoval petrazredno mešano ljudsko šolo, medtem ko je osnovnošolsko šolanje končal junija 1906 v Marenbergu (Radljah ob Dravi).² Oče je bil namreč zaradi svoje zavedne slovenske držbe kazensko premeščen v ta kraj v Dravski dolini, znan po svoji izraziti nemški usmerjenosti in nemčurstvu. V tem letu se je Ivan Kos po opravljenem sprejemnem izpitu vpisal na Državno gimnazijo (klasično) v Mariboru. V višjih letnikih ga je risanje poučeval profesor Otmar Fistravec. Ta je Ivana vse od začetka spodbujal pri umetniškem izražanju. Prinašal mu je različne reprodukcije umetniških del in mu že v petem razredu predlagal nadaljevanje šolanja na umetnostni akademiji.³ Talent za risanje in umetnost je Ivan Kos ne-

¹ SI_PAM/1775, Kos Ivan.

² SI_PAM/1962, t. e. 27, Katalog I. razreda petrazredne mešane ljudske šole Sv. Jurij ob Ščavnici 1901/1902 in t. e. 26, Katalog V. razreda petrazredne mešane ljudske šole Sv. Jurij ob Ščavnici 1905/1906.

³ Trdina: Razgovori z našimi umetniki. (Ob razstavi »Brazde« v Mariboru). V: *Mariborski večernik Jutra (MVJ)*, 10. 12. 1931, št. 280, str. 3.

dvomno podedoval po materi, nadarjeni risarki. Poleg tega se je ukvarjala še z umetnim vezenjem.⁴

Kosov letnik je v zadnjem letu gimnazije prizadela prva svetovna vojna. Na začetku šolskega leta 1914/15 je bilo v razredu 56 učencev, ob zaključku prvega semestra 31, medtem ko je na koncu ostalo samo osem dijakov. Od devetnajstih Slovencev samo eden ni oblekel vojaške uniforme. Tistim, ki so morali med zadnjim šolskim letom v vojsko, so oblasti priznale na osnovi ocen iz sedmega razreda tako imenovano vojaško maturo (*Kriegsmatura*). Vsi, ki so še ostali, bi morali opravljati normalno maturo, vendar tudi profesorski zbor ni bil več popoln. Zaradi tega so oblasti Kosu in sošolcem priznale popolno maturo, čeprav so predčasno opravili le pisni del mature in samo ustni izpit iz latinščine.⁵ Kos je gimnazijo končal 26. februarja 1915. Že naslednji mesec je sprejel poziv na vojaško služenje. Obiskoval je oficirsko šolo v Gradcu. Zaradi težav s srcem so ga vojaške oblasti še istega leta prerazporedile v pisarniško službo, a je bil leta 1917 ponovno vpoklican v oficirsko šolo v Gradcu in kasneje kot praporščak napoten na služenje v Gorico.⁶

Proti koncu vojne je Ivan Kos dobil vojaški dopust za študij na Dunaju. Na začetku oktobra 1918 se je z mapo risb odpravil v avstrijsko prestolnico in opravil sprejemni izpit na c.-kr. Akademiji za upodabljanje umetnosti (*K. k. Akademie der bildenden Künste*). Vstopil je v splošno slikarsko šolo pri profesorju Josephu Jungwirtu. Kos se spominja, da je bilo na Dunaju v tem času veliko pomanjkanje, številni so bili lačni. Nemalokrat se je dogodilo, da so slikarski modeli med risanjem aktov zaradi podhranjenosti in splošne oslabelosti omedlevali. V dijaški menzi so večinoma dobivali le repo in ohrovt. V kaotičnih političnih razmerah razpadanja avstro-ogrske monarhije in vsestranskega nezadovoljstva po štirih letih prelivanja krvi so avstrijsko prestolnico pretresali nemiri in protesti meščanov. Predvsem delavci so množično demonstrirali po dunajskem ringu, medtem ko so ženske napadale avtomobile z oficirji, jih ustavljale ter jim trgale epolete in druge oficirske znake. Ljudje so, siti vojne, zmerjali cesarja in generale. Ob tem se je Kos večkrat sam znašel v nevarnosti, saj je še vedno nosil uniformo. Zaradi tega jo je odvrget in si priskrbel civilna oblačila. V negotovih razmerah se mu je uspelo skupaj še s štirimi nekdanjimi gimnazijskimi tovariši na začetku novembra 1918 vrniti domov.⁷

V Mariboru je Ivan Kos 5. novembra kot prostovoljec vstopil v vrste Maistrovih borcev. Na severni slovenski meji je s svojo enoto mariborskega pešpolka ostal do 5. februarja 1919.⁸ Meseca marca je kot študent prejel odpustnico iz vojaške službe. Šele po sprejetju uradnega obvestila z dunajske akademije, da je zaradi izostanka črtan – v resnici so morali zaradi političnih razlogov Dunaj zapustiti vsi slovanski študenti –, je lahko jeseni 1919 nadaljeval študij na Akademiji lepih umetnosti v Pragi. Štiri semestre je v šolskih letih 1919/20 in 1920/21 obiskoval v splošni slikarski šoli pri profesorju Vladu Bukovacu in nato še tri leta v specialistični šoli za slikarstvo pri profesorju Franzu Thieleju.⁹

Kosovo praško obdobje lahko deloma spremljamo skozi prizmo Kosove korespondence z Amalijo (Malko) Nagode.¹⁰ Kot že zapisano, so v fondu Kos

⁴ Biografski list Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos).

⁵ SI_PAM/1775, t. e. 8/1, Spomini iz gimnazijskih let 1907–1915.

⁶ Življenjepis Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); Biografski list Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); SI_PAM/0739, t. e. 68/2, Vprašalna pola Ivana Kosa (življenjepis).

⁷ Spomin Ivana Kosa na Dunaj 1918 (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos). Več o življenju civilnega prebivalstva na Dunaju ob razpadu habsburškega imperija glej v: Healy: *Vienna and the fall of the Habsburg Empire: total war and everyday life in World War I*.

⁸ SI_PAM/1277, t. e. 20, Vprašalni list za Ivana Kosa.

⁹ Življenjepis Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); Biografski list Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); SI_PAM/0739, t. e. 68/2, Vprašalna pola Ivana Kosa.

¹⁰ Amalija Nagode, rojena 21. 1. 1898 v Zidanem Mostu, uradnica. Gl. SI_PAM/0005, t. e. 649, Družinski matični list Amalije Nagode.

Ivan ohranjena številna pisma z različnimi posamezniki in ustanovami. Po količini in vsebinski zanimivosti še posebej izstopa pisanje med Kosom in Malko. Obsega več kot 110 pisem in dopisnic, največ prav iz obdobja Kosovega študija v Pragi. Razkriva nam delce podob iz Kosovega praškega vsakdanjika ter ob tem, kot je to v osebnoizpovednih pisanjih običajno, tudi njegove značajske lastnosti in poteze. Postopoma nam odstira Kosovo razmišljanje, upe, sanjarjenja, trdno željo po uspehu, prepričanost v svoje sposobnosti in seveda strastno, že skoraj gorečo ljubezen do Malke. Pisma prevevajo globoka navezanost na Malko, bojazen, da njuna ljubezen zaradi odsotnosti ne bi ugasnila, skrb za Malkino zdravje in tiho, a stalno hrepenenje po čimprejšnji vrnitvi v njen objem. Kos v več pismih povzdigne Malko na mesto svoje »umetniške muze«, ki ga navdihuje pri ustvarjanju in izražanju. Le v njeni bližini bi namreč lahko, tako je prepričan, v popolnosti izrazil vsa svoja umetniška hotenja in svojo resnično umetniško naravo.

V enem od pisem Malki iz Prage je Kos tako recimo zapisal, da nima resničnih prijateljev, saj mu je bila edini pravi prijatelj do tedaj le ona. *»Je vsaj ena duša, ki čuti z menoj in se raduje z menoj«*.¹¹ Menil je, da ju veže odkritosrčna, večna ljubezen. *»Dokler boš ti vladala v mojem srcu, se veselim življenja in rad delam. Ne samo kot mož, ampak tudi kot ustvarjajoč umetnik potrebujem in hrepenim po takšni večni ljubici,«* se ji je zaupal.¹² Navdihovala ga ni le lepota njenega »gibkega« telesa, temveč je cenil tudi Malkin razum in zmožnost vedno na novo pridobiti svojega izvoljenca. *»V tem lepem telesu pa naj ostane tudi čista duša polne lepote. Tako mi boš ostala vedno ideal, ki me vodi v višave,«* je zapisal.¹³

Kosova pisma so večinoma pisana vedro, optimistično in le v redkih trenutkih se ga lotevata dvom in strah pred prihodnostjo ali ga premaguje domotožje. Iz pisem Malki lahko razberemo tudi veliko navezanost na mater, saj jo v svoji stalni skrbi zanjo omenja v skoraj vsakem pismu. Očitno je tako kot Malki tudi materi redno pisal, a ta del korespondence na žalost ni ohranjen. V pismih Kos pogosto sporoča, kaj slika, katere motive uporablja, kaj študira, kakšne tehnike uporablja in kakšni so njegovi načrti. Nekatera pisma krasijo tudi manjše Kosove skice oziroma risbice, s katerimi je poskušal Malki čim bolj plastično oživiti in približati drobce iz praškega vsakdanjika ter posamezne predmete in okolico, ki so ga tisti hip obdajali ali spremljali.

V svojem prvem pismu iz Prage konec oktobra 1919 je Kos Malki Nagode natančno popisal prihod v Prago in zaplete ob sprejemu na akademijo. Kar nekaj težav je namreč imel z vpisom, saj je prišel prepozno in je zato zamudil sprejemne izpite. Profesor Bukovac bi ga osebno sicer z veseljem sprejel, a brez odobritve rektorja to ni bilo mogoče. Zavrnil ga je tudi drugače zelo prijazni profesor Thiele, vodja specialne slikarske šole. Kos je zato obiskal rektorja in mu osebno razložil, da je Jugoslovan – Slovenec ter da je že bil sprejet na dunajski akademiji in da so ga potem izbrisali. Rektor Max Švabinský, Čeh po narodnosti, je bil Kosu naklonjen in ga je takoj sprejel. Na podlagi njegove odobritve ga je nato brez oklevanja sprejel tudi profesor Bukovac. Kosu ni bilo treba opravljati niti sprejemnega izpita. Ob tem mu je še prijateljsko svetoval, naj dela, kakor mu je drago, saj da bo samo tako uspešen. Kos je v pismu Malki zapisal, da tako prijaznega profesorja, kot je profesor Bukovac, še ni srečal, in ko je videl njegove slike v ateljeju, je takoj vedel, da se bo lahko od njega veliko naučil.¹⁴

Prve tedne v Pragi je Kosa najbolj zaposlovalo iskanje primerne stanovanja, zato se ni mogel popolnoma posvetiti delu na akademiji. Sprva je po nekaj dni bival pri eni, nekaj dni pri kakšni drugi gospodinji. Na začetku novembra je

¹¹ SI_PAM/1775, t. e. 1/39, Pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 3. 11. 1922.

¹² Prav tam.

¹³ Prav tam.

¹⁴ SI_PAM/1775, t. e. 1/71, Pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 28. 10. 1919.

končno našel primerno stanovanje. Imel je čedno sobico, za katero je skupaj z zajtrkom plačal 100 kron. Velika prednost je bila električna razsvetljava, a v sobi ni imel kurjave. Nasploh so v Pragi tedaj trpeli hudo pomanjkanje premoga in tudi mleka ni bilo nikjer za dobiti.¹⁵ Kljub temu mu v Pragi ne bi prav nič manjkalo, če bi le lahko bila pri njem tudi Malka. Upal je, da bo bolje, ko se bo zamotil z delom »in bo končno prišel med slike.«¹⁶ Stanoval je na prijetnem kraju, zunaj mestnega vrveža. Ta mu je bil tudi sicer zopr. Všeč mu je bilo, da ima svoj mir in svobodo. V središče mesta je šel le, kadar je imel delo na akademiji ali kadar je ob koncih tedna obiskal katero od razstav in praških galerij.¹⁷

Kljub draginji in pomanjkanju denarnih sredstev je Kos spomladi 1920 kupil prvo stojalo in dvanajst barv, poleg tega je nabavil še za slikanje primeren platnen karton.¹⁸ S prodajo svojih del je poskušal zaslužiti nekaj dodatnih kron. Tako je junija 1921 ponosno zapisal, da mu je vendarle uspelo prodati nekaj slik. Del zaslužka je takoj poslal materi, kot je obljubil, drugi del je namenil Malki. V pismih večkrat omenja, da sta mu obe med vsemi najdražji in da bo zato po svojih najboljših močeh poskrbel za obe hkrati. »Dam ti vse, kar hočeš. Trpeti za tebe iz ljubezni, to mi je v tolažbo,« je sporočal Malki.¹⁹

Na akademiji se je Kos sicer sprva bolj posvečal risbi s svinčnikom, ker za olje in primerno platno ni imel dovolj denarja. Več je lahko začel slikati šele, ko je leta 1922 po več neuspešnih prošnjah le prejel državno štipendijo.²⁰

Ivan Kos je bil vseskozi prepričan, da bo s trdim delom uspel in da bo postal prepoznaven umetnik. Pri tem ga je spodbujal zlasti profesor Bukovac. Ta je v njem že tedaj videl nadarjenega umetnika. Velikodušno mu je večkrat svetoval, kako je treba delati, da bo dosegel to, kar je dosegel tudi sam. Kos je Malki tako napisal, da bo strmela nad njegovimi uspehi, ko se bo vrnil domov, »in tvoj Ivan bo, če bog da, v par letih zaslovel.«²¹

Pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 15. 5. 1921
(Vir: SI_PAM/1775, Kos Ivan, t. e. 1/69)

¹⁵ SI_PAM/1775, t. e. 1/72, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 8. 11. 1919.

¹⁶ SI_PAM/1775, t. e. 1/71, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 29. 10. 1919.

¹⁷ SI_PAM/1775, t. e. 1/41, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 23. 4. 1920.

¹⁸ Prav tam.

¹⁹ SI_PAM/1775, t. e. 1/42, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 9. 6. 1921.

²⁰ UGM, Ivan kos in njegova mojstrovina – Deklica z oranžo: <https://www.ugm.si/razstave/ivan-kos-in-njegova-mojstrovina-deklica-z-oranzo-3364/> (dostop: 16. 12. 2024).

²¹ SI_PAM/1775, t. e. 1/38, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 19. 4. 1920.

Prepričan je bil, da je z vsakim dnem boljši. Veselil se je, da ji bo med počitnicami pokazal svoje nove slike in tudi v njeni bližini bo lahko delal še z večjim veseljem. »*Ljubezen bo kar vikala iz slik*,« je bil prepričan.²²

Kako je potekal Kosov delovni dan v Pragi? Ko so ga čakali izpiti, je vstajal navadno ob šestih, če je bilo lepo vreme, pa še prej. Spat je med delavnikom hodil zgodaj, in sicer ob devetih ali najkasneje ob pol desetih zvečer. Vsak dan je pridno študiral. Med tednom je bil vedno na akademiji. Tam je navadno slikal do dvanajste ali trinajste ure, medtem ko je popoldne študiral perspektivo ali šel na katero od predavanj. Zamuditi ni hotel niti seminarjev iz anatomije. Vse to je počel z veseljem, saj se je nadejal dobrih uspehov. Verjel je, »*da bo še prišel čas, ko bodo moje slike šle v svet in govorile o njih stvaritelju*«. ²³ Ob nedeljah je hodil v galerije ali se udeleževal razstav, kavarn ni obiskoval.²⁴

Ob delu se je sčasoma povezal z drugimi slovenskimi študenti v Pragi. Najpomembnejše je bilo znanstvo z Antejem Trstenjakom. Ta ga je vpeljeval v skrivnosti akvarela.²⁵

Ivan Kos v več pismih popisuje svoje trenutno delo in zaposlitev: »*Na akademiji delam pridno, slikam sedaj polakt starega možakarja v naravni velikosti. Poleg tega pa rišem mnogo*.«²⁶ Kaj drugega kot delo in študij Kosa v Pragi niti ni veselilo, vendar je toliko bolj bil zadovoljen in ponosen ob vsakem napredku. Po lastni oceni ni bil še nikoli tako plodovit kot spomladi leta 1922. V tistem času je še posebej rad hodil slikat v naravo. Marsikdaj je že ob osmih jutraj ustvarjal v praški okolici, »*da mu je tekla voda po hrbtu*«. Istočasno se je na akademiji tedaj recimo bolj posvečal tihožitjem, saj je želel narediti tudi v tej zvrsti korak naprej.²⁷

Ob študiju na akademiji je Kos na filozofski fakulteti v Pragi opravil še izpite za pridobitev pedagoške izobrazbe oziroma za profesorski naziv. V prvem in drugem semestru šolskega leta 1922/23 je tako na filozofski fakulteti nemške univerze poslušal predavanja iz aktualnih filozofskih vprašanj, šolske higijene in splošne psihologije, v šolskem letu 1923/24 pa na filozofski fakulteti Karlove univerze med drugim še predavanja iz praktične filozofije, obče pedagogika in češke literature. Obiskoval je tudi pedagoški seminar.²⁸ Malki je novembra 1923 napisal, da ga čakata samo še dva državna izpita in da se celo nekateri profesorji s filozofske fakultete zanimajo za nakup njegovih del, še posebej tistih, ki prikazujejo slovenske Alpe.²⁹

Kos je že kot študent najbolj izstopal s svojimi akvareli. Ti so tudi najbolj ugajali profesorju Thieleju. Odlikovali so se po svoji mehkości in naslikani so bili z občutkom. Pri sliki *Starka z molitvenikom*, ki mu je sicer bila zelo všeč, je Kosa na primer opozoril, da je tehnika pretrda. Profesor je zelo dobro ocenil tudi Kosove perorisbe,³⁰ še posebej tisto z Malkino glavo, ker je imela primerno krepke poteze. Nasploh se je čudil napredku, ki ga je Kos dosegel v tako kratkem času.³¹ Proti koncu študija v Pragi je Kos, kot je razvidno iz pisma Malki, imel svoj atelje, kamor je hodil vsak dan. Dopoldan je risal akte v večjem formatu in se poglobljal v študij oblik telesa. »*Ako bi bila ti tukaj, pa bi hotel študirati tvoje krasno telo*,« je napisal Malki. Popoldne je večinoma »*mahal s čopičem po platnu*«. Slikal je

²² SI_PAM/1775, t. e. 1/52, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 24. 5. 1920.

²³ SI_PAM/1775, t. e. 1/63, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 5. 5. 1920.

²⁴ SI_PAM/1775, t. e. 1/59, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 19. 11. 1920.

²⁵ Gabršek-Prošenc: Slikar Ivan Kos.

²⁶ SI_PAM/1775, t. e. 1/47, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 25. 11. 1920.

²⁷ SI_PAM/1775, t. e. 1/62, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 18. 5. 1922.

²⁸ SI_PAM/1775, t. e. 3/204, Indeks Ivana Kosa za šolsko leto 1923/24 in t. e. 4/126, Knjižica prisotnosti za šolsko leto 1922/23.

²⁹ SI_PAM/1775, t. e. 1/56, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 11. 11. 1923.

³⁰ Likovna tehnika, pri kateri se podoba nariše s peresom in tušem.

³¹ SI_PAM/1775, t. e. 1/77, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 18. 1. 1924.

ženski polakt, ki se mu je zelo posrečil. Do tedaj si ni niti mislil, da ima roko tudi za slikanje teles.³²

Kos je začel razstavljati že v študijskih letih. Po dostopnih virih lahko ugotovimo, da je prvič razstavljal že na začetku leta 1920 na planinskem plesu v Mariboru pod vodstvom akademskega slikarja Viktorja Cotiča. Dela so bila tudi naprodaj, saj je bil namen razstave podpreti Kosa in mu omogočiti nadaljevanje študija. S plačilom vstopnine so si razstavo lahko ogledali vsi, ki se sicer niso udeležili plesa.³³ Kot obetaven mlad umetnik je istega leta razstavljal še v okviru *I. umetnostne razstave* v Mariboru pod pokroviteljstvom Rudolfa Maistra, odprte na začetku decembra 1920 v prostorih kazinske dvorane. Predstavil je sedem svojih del, in sicer dve risbi (*Mladi mislec*, *Sanjavka*), štiri olja (tihožitja) in eno perorisbo (*Ob robu gozda*).³⁴ Dogodek je bil med drugim pomemben tudi zato, ker je spodbudil ustanovitev Umetniškega kluba Grohar. Ta je združil večino slovenskih likovnih umetnikov v mestu. Kot gost, kasneje pa kot enakovreden član, mu je od začetka pripadal tudi Ivan Kos.³⁵

Leta 1921 se je Kos pod pokroviteljstvom izrednega poslanika Kraljevine SHS Bogumila Vošnjaka udeležil razstave v Klubu jugoslovanskih študentov upodablajoče umetnosti v Pragi s petimi manjšimi deli. Čeprav so se ta poleg drugih kar izgubila v veliki dvorani, je bila kritika v časniku *Národní Listy* nadvse ugodna. Kos je v pismu Malki v prevodu povzel oceno: »*Ljubki je Ivan Kos z lirično slovensko vasjo in z lepimi tihožitji!*« S tem je po Kosovem prepričanju pisec zajel bistvo njegovih del le v enem stavku. Želel si je, da bi lahko na naslednji razstavi spomladi nastopil le kot krajinar.³⁶ Ob ugodni kritiki je Kos seveda upal, da bo kakšno od slik tudi prodal. »*Največje veselje bom imel seveda, ako najdem na razstavi pod katero mojih slik napisano Zakoupeno (Kupljeno)*,« je zaupal Malki.³⁷

Leta 1922 je *III. umetniško razstavo* organiziral klub Grohar v prostorih dekliške meščanske šole v Mariboru ob pokrajinski obrtni razstavi. Na njej je Ivan Kos predstavil pet del, a tokrat kritika Franja Baša v *Taboru* ni bila najbolj prizanesljiva. Ocenil je namreč, da se na Kosovih slikah opažajo še velika negotovost, šibka kompozicija in slabo razvit smisel za barve. Njegova slika *Pred vratmi zla* naj bi bila le slika navadnih vrat, pred katerimi sedi deklica. »*Če ne boš pogledal v katalog, ne boš uganil, da ima slika tako tajanstven naslov*,« je menil Baš.³⁸

Istega leta se je Kos v družbi Groharjevih članov udeležil še velike jugoslovanske razstave ob kraljevi poroki v Beogradu. Kosova dela tam očitno niso bila posebej opažena, saj ga poročevalci niso omenjali med deli mariborskih umetnikov, ki bi posebej izstopala po svoji kakovosti.³⁹

Ivan Kos po letu 1924

Julija 1924 se je Ivan Kos vrnil z diplomo praške akademije v Maribor. Sprva se je poskušal preživljati kot svobodni slikar samo s slikanjem, vendar mu zaradi pomanjkanja naročil to ni uspelo. Doma je bilo namreč še šest ne-

³² SI_PAM/1775, t. e. 1/70, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 20. 3. 1924.

³³ Umetniška razstava. V: *Mariborski delavec*, 31. 1. 1920, št. 25, str. 2.

³⁴ SI_PAM/1775, t. e. 6/11; Katalog: *I. umetnostna razstava v Mariboru*.

³⁵ Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 117.

³⁶ SI_PAM/1775, t. e. 1/55, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 3. 12. 1921.

³⁷ SI_PAM/1775, t. e. 1/69, pismo Ivana Kosa Malki Nagode, 13. 12. 1921.

³⁸ Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 118; Baš: Umetniška razstava kluba »Grohar«. V: *Tabor*, 14. 9. 1922, št. 207, str. 2.

³⁹ Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 118; Slovenci na beograjski razstavi. V: *Jutro*, 20. 7. 1922, št. 169, str. 3.

Indeks Ivana Kosa s Filozofske fakultete Karlove univerze v Pragi, 1923
(Vir: SI_PAM/1775, Kos Ivan, t. e. 4/126)

preskrbljenih otrok (štiri sestre in dva brata), saj se je oče leta 1922 upokojil. Neopažen je bolj ali manj živel in Kosov ustvarjalni zanos je počasi usihal. Honorarno se je zaposlil kot slikar v mariborski bolnišnici, na oddelku za kožne in spolne bolezni, primarija Hugona Robiča, vendar je kasneje zaradi nerednega in ubornega honorarja zaprosil za redno državno učiteljsko službo. V bolnišnici je tako v letih od 1924 do 1926 slikal medicinske slike, predvsem tipične primere kožnih in spolnih bolezni. Svojo prvo sliko je zaradi pomanjkanja prostora naredil kar v posebni kopalnici med morskimi prašički. Medicinske slike so morale čim bolj verno odražati bolezenske spremembe. Večurno slikanje najrazličnejših bolezensko spremenjenih delov in organov človeškega telesa je bilo marsikdaj precej naporno ter Kosu ni nudilo prav nobenega estetskega zadovoljstva in umetniškega užitka.⁴⁰

Jeseni 1924 se je Kos s petindvajsetimi deli (akvareli, olja, grafike) prvič predstavil skupaj z Nikolajem Pirnatom in s Franjem Stiplovškom na skupni razstavi mariborske skupine Klub mladih v Mariboru v Kazinski dvorani.⁴¹ Z obema umetnikoma se je kasneje povezal še v Klub grafike.

Spori med starejšimi (Cotič, Gvajc) in mlajšimi umetniki, nejasnost idejnih konceptov, na katerih naj bi sodeloval Umetniški klub Grohar, so v letu 1924 namreč povzročili, da so Kos, Stiplovšek in zagrebški študent Nikolaj Pirnat ustanovili mariborski Klub mladih.⁴² Omenjeni umetniki so se ločili od »Groharjevcev« in starejših tovarišev predvsem zato, ker so želeli v svojih delih dati več izraza čutenju. Vsi trije so bili na omenjeni razstavi še polni iskanja in mladostnega vrenja, »kakor vino, ki se še ni ustalilo, kaže pa, da postane s časom svetlo, žlahtno,« je o trojici zapisal Franjo Baš.⁴³

Kos je bil v primerjavi z ostalima umetnikoma še najbolj nedozorel in smer, v katero se bo razvijal, ni bila popolnoma jasna. Vpliv akademije je bil namreč še vedno prisoten in ponekod so bili vidni še odmevi impresionizma. V Kosovih delih se je recimo hitro opazilo, »ali dela zgolj

⁴⁰ Poročilo Ivana Kosa o slikarskem udejstvovanju v mariborski bolnišnici v letih 1924, 1925, 1926, Maribor, 1971 (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos).

⁴¹ Življenjepis Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); Biografski list Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); SI_PAM/0739, t. e. 68/2, Vprašalna pola Ivana Kosa.

⁴² Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 122.

⁴³ Baš: Razstava Kos, Pirnat, Stiplovšek v Mariboru. V: *Narodni dnevnik*, 12. 10. 1924, št. 231, str. 2.

predmet ali doživetje«. Tam, kjer je delal predvsem z doživetjem, je bil zelo dober »in čim manj premišluje in se drži le norme, tem boljši je,« je menil Baš.⁴⁴ Kljub temu je Kos na razstavi prvič nakazal prehod iz akademskega dela v bolj prosto ustvarjanje, »svoj prvi razmah«, kot je zapisal Božidar Borko.⁴⁵ Slikal je predvsem pokrajine, vendar je razstavil tudi študije figur. Precej pozornosti je namenjal barvam in barvnim odtenkom.⁴⁶

Nastop mariborskega Kluba mladih leta 1924 je napovedal naprednejše, ekspresionistično gledanje na umetnost. Razlike v umetnostih gledanjih med slikarji, ki so še prisegali na akademski realizem in zapoznili impresionizem, ter mlajšimi umetniki, ki so se oblikovali ob vzorih ekspresionizma, nove stvarnosti in sodobnih kolorističnih prizadevanj, so vodile k nesoglasjem in navsezadnje k razpustu Umetniškega kluba Grohar.⁴⁷ Nedvomno sta prijateljstvo s Stiplovškom in Pirnatom ter uspeh njihove prve razstave Kosu povrnili ustvarjalnost in veselje do dela.⁴⁸

30. oktobra 1925 je Ivan Kos nastopil službo začasnega učitelja veščin na Državni (klasični) gimnaziji v Mariboru.⁴⁹ 28. oktobra 1926 je v Zagrebu opravil državni izpit usposobljenosti za poučevanje na srednjih šolah, in sicer iz prostoročnega risanja kot glavnega in geometrijskega risanja kot vzporednega predmeta.⁵⁰ 17. januarja 1927 so ga prosvetne oblasti imenovala za suplenta⁵¹ in naslednje leto za profesorja na Klasični gimnaziji v Mariboru.⁵² Tukaj je ostal vse do 1. aprila 1941. Svojo učno obvezo je občasno dopolnjeval še s poučevanjem risanja na realni gimnaziji in na učiteljišču v Mariboru.⁵³

Poleg svojega rednega šolskega dela se je Ivan Kos udeleževal v številnih društvih. Ob članstvu v Društvu slovenskih upodablajočih umetnikov v Ljubljani (od leta 1930) je bil dejaven tudi pri Ljudski univerzi Maribor. V letih pred drugo svetovno vojno je bil tajnik Društva prijateljev angleškega jezika in kulture v Mariboru, zastopnik mariborskega okoliša v Društvu slovenskih likovnih umetnikov v Ljubljani ter od leta 1928 tudi član in odbornik Muzejskega društva Maribor.⁵⁴ Za slednje je izdelal kdaj pa kdaj tudi kakšno diplom oziroma priznanje, ki ga je društvo nato podelilo svojemu častnemu članu.⁵⁵

V študijske namene je Ivan Kos med vojnoma večkrat obiskal München, Benetke, Padovo, a tudi Dresden, Rim, Milano, Firence, Piso, Verono in Genovo.⁵⁶

Jeseni leta 1926 je Kos sodeloval na veliki umetniški razstavi v Mariboru. Na njej je bilo predstavljenih več kot osemdeset del s področja slikarstva, plastike in grafike. Ob njem so se predstavili še Viktor Cotič, Nikolaj Pirnat, Janez Mežan in Lojze Žagar. Kos je razstavljal slike v olju, akvarel, linoreze in risbi, skupaj štirinajst del. Obiskovalce je najbolj pritegnil s svojimi pokrajinskimi motivi.

⁴⁴ Prav tam.

⁴⁵ Borko (I-us Ignatus): Otvoritev umetnostne razstave Kos-Pirnat-Stiplovšek. V: *Tabor*, 28. 9. 1924, št. 222, str. 3.

⁴⁶ Prav tam.

⁴⁷ Vrišer: Likovna umetnost v Mariboru, str. 630.

⁴⁸ Gabršek-Prosenec: Slikar Ivan Kos.

⁴⁹ SI_PAM/1775, t. e. 3/149, Potrdilo ministrstva prosvete Kraljevine SHS o nastavitvi Ivana Kosa za začasnega učitelja veščin na mariborski gimnaziji, 14. 9. 1925.

⁵⁰ SI_PAM/1775, t. e. 4/13, Potrdilo Kraljevega poverjenišva za izpite kandidatov za srednješolskega učitelja v Zagrebu za Ivana Kosa, 28. 10. 1926.

⁵¹ SI_PAM/1775, t. e. 4/11, Potrdilo ministrstva prosvete Kraljevine SHS za postavitve Ivana Kosa za suplenta, 17. 1. 1927.

⁵² SI_PAM/1775, t. e. 4/9, Potrdilo ministrstva prosvete Kraljevine SHS za postavitve Ivana Kosa za profesorja, 1. 11. 1928.

⁵³ Življenjepis Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos).

⁵⁴ Življenjepis Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); Biografski list Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); SI_PAM/1775, t. e. 2/56, Obvestilo Društva slovenskih likovnih umetnikov Maribor Ivanu Kosu o izvolitvi v odbor društva, 24. 5. 1940.

⁵⁵ SI_PAM/1775, t. e. 2/42, Dopis Muzejskega društva Maribor Ivanu Kosu, 14. 11. 1928.

⁵⁶ Življenjepis Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos).

Med njimi je najbolj izstopal *Okrogli stolp*. Nasploh se je najbolj izkazal v lino-rezih, manj pa v portretih.⁵⁷ Istega leta se je v skupini jugoslovanskih grafičnih umetnikov Zagreb udeležil še razstave v Pragi in Plznu ter pokrajinske razstave Ljubljana v jeseni v Ljubljani.⁵⁸

Kot grafik je Ivan Kos požel precej zanimanja in ugodne ocene na *II. mednarodni razstavi grafikov* na Reki leta 1927. O lepem uspehu Ivana Kosa z razstavljenimi lesorezi je poročal *Mariborski večernik Jutra*. Obiskovalci razstave naj bi bili celo zamaknjeni od vsebinske iluzije Kosovih lesorezov, »ki lahko le v belem in črnem pod vodstvom vešče roke tekmujejo s slikarstvom«.⁵⁹

Naslednje leto je Kos sodeloval na razstavi *Slovenska moderna umetnost 1918–1928* v režiji Umetniške matice v Ljubljani. Razstavil je tri olja, in sicer *Lastni portret* (1926), *Ženski portret* (1927) in eno izmed svojih najznamenitejših del *Deklica z oranžo* (1927). V dekorativnem oddelku je predstavil še ovoj za pesniško zbirko *Stopnice v stolpu* Silvestra Škerla.⁶⁰

Kosov ekspresionizem se je konec dvajsetih let prejšnjega stoletja že približal novi stvarnosti. Zlasti nekateri njegovi portreti so se približali pravilom te umetniške smeri. To je bil tudi čas, ko je Kosovo slikarstvo doseglo svoj prvi vrh.⁶¹

Leta 1929 se je Kos udeležil spomladanske razstave v Beogradu, *I. slovenske razstave Exlibrisov* v Zagrebu in razstave Združenja grafičnih umetnikov (Zagreb – Ljubljana), prav tako v Zagrebu.⁶²

Leta 1931 se je Kos javnosti predstavil trikrat. Junija je s svojimi krajinskimi akvareli sodeloval na *IV. umetnostni razstavi v Ljubljani*.⁶³ Nato je ob priliki proforskega kongresa v Mariboru z vrsto slik starega Maribora smiselno dopolnil razstavo knjižnih in rokopisnih dragocenosti iz prve dobe književnega življenja mariborskih Slovencev, decembra istega leta je nastopil še v okviru novega umetniškega kluba Brazda na razstavi *Maribor v sliki*.

Na razstavi *Stari Maribor* so obiskovalci lahko občudovali osemnajst Kosovih del. Med drugim so to bili v akvarelu *Židovski stolp*, *Mesarska*, *Minoritska* in *Stranska ulica*, *Okrogli stolp* in *Dravska kasarna*. V lesorezu je razstavil *Pristan*, *Stolp* (odlikovan 1927 na Reki), *Po Viharju*, *Gorco pri Mariboru*, v tehniki z japonskim čopičem in barvilom skribtolom pa motiva iz Mesarske ulice in *Stolp*. *Mariborski večernik Jutra* je Kosa označil za vztrajnega in simpatičnega umetnika, »ki slika z ljubeznivo vdanostjo, ki ne sega po hreščečem zunanjem blesku, s skrbnostjo, ki odlikuje zajetno globino in s skrbnostjo, ki se zaveda vernosti, da poda tudi preprosto zamisel v žaru svetle umetnosti«.⁶⁴

Konec leta 1931 so mariborski slikarji na pobudo slikarja Janeza Mežana ustanovili novi Umetniški klub Brazda z močno socialno noto. Vodil ga je Radivoj Rehar, novinar, pisatelj in pesnik.⁶⁵ Kos je bil eden od njenih ustanovnih članov. Vse do leta 1941 je opravljal tudi naloge klubskega blagajnika. Klub Brazda je naznanjal začetek prevladujoče socialnokritične tematike v Kosovih delih. Ta je v tridesetih letih najbolj izrazito zaznamovala smer njegovega umetniškega ustvarjanja.⁶⁶

⁵⁷ B.: Otvoritev umetniške razstave v Mariboru. V: *Tabor*, 7. 11. 1926, št. 253, str. 3; Otvoritev umetnostne razstave v Kazinski dvorani. V: *Tabor*, 9. 11. 1926, št. 254, str. 1; Borko: Mariborska umetnostna razstava. V: *Jutra*, 14. 11. 1926, št. 263, str. 14.

⁵⁸ Življenjepis Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); Biografski list Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); Razstave in razstavni katalogi (Ivana Kosa).

⁵⁹ Lep uspeh mariborskega umetnika. V: *MVJ*, 15. 10. 1927, št. 137, str. 3.

⁶⁰ Katalog: *Umetniška matica, Slovenska moderna umetnost 1918–1928*.

⁶¹ Gabršek-Prošenc: Slikar Ivan Kos.

⁶² Življenjepis Ivana Kosa, (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); Razstave in razstavni katalogi (Ivana Kosa).

⁶³ K IV. umetniški razstavi v Ljubljani. V: *Slovenec*, 24. 6. 1931, št. 139, str. 7.

⁶⁴ A. K.: Razstava Ivana Kosa. V: *MVJ*, 15. 7. 1931, št. 157, str. 2.

⁶⁵ Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 122–123.

⁶⁶ Gabršek-Prošenc: Slikar Ivan Kos.

6. decembra 1931 so se mariborskemu občinstvu po večletnem presledku predstavili vsi mariborski in okoliški slikarji in kiparji, organizirani v novem umetniškem klubu. Med njimi je bil tudi Ivan Kos s tremi oljnimi slikami, z osmimi akvareli in s tremi risbami. Z ustanovitvijo novega društva in njegovo prvo razstavo se je ponovno odprlo vprašanje vzpostavitve umetnostne galerije v Mariboru. Klub je predlagal, da bi občina, dokler še ni primernih prostorov za galerijo, odkupila nekaj slik in jih uporabila za okrasitev magistratnih (občinskih) dvoran in uradov. Mariborska občina je kasneje z nakupi nekaterih razstavljenih del – od Kosa je denimo kupila sliko *Lepa jesen* – podprla mariborske umetnike in pokazala razumevanje do novega kluba in njegovih članov.⁶⁷

Po mnenju časnika *Mariborski večernik Jutra* je bil na razstavi izmed vseh najzanimivejši prav Ivan Kos. Od zadnje razstave je pokazal velik napredek. Njegova slika *Pred nevihto* je bila najmočnejša in najbolj opažena med vsemi razstavljenimi. »Slika je treba gledati, opisati se je ne da,« je menil kritik Franjo Pivka. Kos je dokazal, da je doma tudi v olju, čeprav je bil še vedno močnejši v akvarelu. Izkazal se je tudi kot portretist (akvarelni portret Zena Košaka).⁶⁸

Čeprav je bila Brazda osrednje društvo mariborskih likovnikov, se je leta 1933 skupina slikarjev povezala v tako imenovano Petorico. To so bili Zoran Didek, Karel Jirak, Ivan Kos, France Košir in Albert Sirk. Petorica se je mariborskemu občinstvu prvič predstavila konec leta 1933 v dvorani hotela Orel.⁶⁹ Avtorji so želeli predstaviti domačega človeka, pokrajino in domače razmere. Kot je zapisala Borba: »Na tej razstavi je zastopan človek s ceste in človek v naši pokrajini.« Avtorji so v prvi vrsti želeli predstaviti slovensko, domačo zemljo in malega človeka »ter se pri tem osvoboditi pretiranih vplivov tuje dekadence«.⁷⁰

Ljudje, ki jih je življenje potisnilo na socialni rob in ki so tolikokrat iskali zavetje v Kosovem umetniškem ateljeju – tega je imel od leta 1930 v banovinski hiši v Strossmayerjevi ulici 28 –, so se preselili tudi na njegova platna.⁷¹

Kos se je na razstavi Petorice že predstavil kot zrel umetnik, ki je našel svoj tipični izraz. »Po svoji naravi ljubi resignacijo in statiko; ni moreč v revolucionarnem smislu, ne-v izrazu ne v tehniki. Vsa njegova dela/krajine kakor skupine in portreti, pa naj bodo grafika, akvareli ali olja, dokazujejo lirično noto statike,« je zapisal Radivoj Rehar. Kot dokaz te trditve je zadostoval že pogled na njegove svojevrstne, deloma zelo posrečene risbe beračev ali popotnikov. Vsi njihovi obrazi so že navzven izžarevali nekakšno resignacijo, vdanost v usodo. Prav zato je bil morda Kos bolj naklonjen ponižanim in razžaljenim ljudem, ki jih je življenje prikrajšalo za materialno in duhovno srečo. V akvarelih je prihajal do izraza Kosov smisel za harmonijo barv od rahlih, liričnih do krepkih in baladnih tonov (*Pomlad, Koroška cerkvena*). Za njegovo upodabljanje resignacije je kot dober primer služil poleg risb tudi akvarelni portret *Dekle*, ki je z nežnimi toni »poetično odlikaval zasanjano bridkost«.⁷²

Istega leta je Kos skupaj s Karlom Jirakom in Francetom Koširjem razstavil svoja dela še na Mariborskem tednu. Sodeloval je tudi na veliki pomladanski razstavi v Beogradu in ob priliki razstave *Slovenska likovna umetnost v Mariboru* v organizaciji Ljudske univerze Maribor.⁷³

⁶⁷ Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 124.

⁶⁸ Pivka: O razstavi »Brazde«. V: *MVJ*, 19. 12. 1931, št. 287, str. 3.

⁶⁹ Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 124–125.

⁷⁰ Naši Mladi umetniki. V: *Borba*, 8. 12. 1933, str. 3; Razstava »Petorice«. V: *MVJ*, 9. 12. 1933, št. 279, str. 5.

⁷¹ Gabršek-Prošenc: Slikar Ivan Kos, [nepaginirano]; SI_PAM/1775, t. e. 1/192, Dopis Kraljevske banske uprave Ivanu Kosu, 28. 2. 1930.

⁷² Rehar: Naša likovna umetnost. Prva slikarska razstava »Petorice«. V: *MVJ*, 23. 12. 1933, št. 291, str. 5.

⁷³ Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 125; Življenjepis Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); Razstave in razstavni katalogi (Ivana Kosa).

Leta 1934 je Ivan Kos ponovno sodeloval na pomladanski razstavi v Beogradu in novembra na kolektivni razstavi kluba Brazda v Jakopičevem paviljonu, na prvi razstavi tega kluba v Ljubljani.⁷⁴ V vseh štirih prostostih Jakopičevega paviljona so Mariborčani razstavili 130 del. Kos je predstavil osemnajst del v olju, akvarelu, lesorezu in risbi.⁷⁵ Razstava je vzbudila veliko pozornosti ne le v Ljubljani, ampak tudi v Beogradu in Zagrebu, Brazdo je odkrila Jugoslaviji. Koniec leta 1934 je bila odprta tudi jesenska razstava Brazde v Mariboru. Članom Brazde sta se prvič pridružila še slikar Zoran Mušič in kipar Vladimir Stoviček. Razstavljeni so bili večinoma portreti znanih oseb iz mariborskega kulturnega in javnega življenja.⁷⁶ Kos je bil zastopan z dvajsetimi slikami, olji, akvareli in grafikami. Med njimi so bili tudi portreti podžupana in pisatelja Rudolfa Golouha ter igralca Maksa Furijana.⁷⁷

Spomladi naslednjega leta so člani mariborske Brazde gostovali v Murski Soboti in v Celju.⁷⁸ Z dvema oljema (*Profesor J. Šedivý in Dekleti*) je Kos sodeloval na prvi pomladanski razstavi Društva likovnih umetnikov Dravske banovine v Ljubljani.⁷⁹ Člani Brazde so svoja dela ponovno razstavili jeseni 1935 v Mariboru. To je bila do tedaj najbogatejša razstava Brazde, tako po številu razstavljalcev kot po kakovosti umetnin. Te so namreč morale iti skozi roke posebne žirije. Med slikami so bili olja, akvareli, gvaši in grafike. Slednje je razstavljale le Ivan Kos.⁸⁰ Med vsemi umetniki je največ del predstavil prav Kos, in sicer petnajst. Najmočnejši je bil v akvarelih, vendar so tudi olja dokazovala njegovo dozorevanje.⁸¹

Leto 1935 je bilo pomembno tudi zato, ker je bil ustanovljen Umetniški klub v Mariboru. Ta je do okupacije v Mariboru povezoval vse kulturne dejavnosti od glasbe do literature, od likovne umetnosti do gledališča. Pole tega so bile Izbrane prireditve in nagrajevanje umetnikov na Umetnostnih tednih v letih 1937, 1939 in 1940 močna spodbuda tudi za likovne ustvarjalce.⁸²

Novembra 1936 je bila jubilejna peta razstava Brazde v Mariboru. Kos je na njej razstavil dvanajst akvarelov, eno olje in dva linoreza.⁸³

Leta 1937 je Kos nastopil na *II. pomladanski razstavi društva slovenskih likovnih umetnikov v Ljubljani april–maj* s tremi akvareli (*Rdečelaska, Otrok, Dekliški polakt*)⁸⁴ in na *VI. razstavi kluba Brazda* v okviru I. umetnostnega tedna v Mariboru v Veliki kazinski dvorani s šestimi akvareli in štirimi olji. V skupini slikarjev je za svoj akvarel *Pohabljenec* prejel tretjo nagrado v znesku 500 din.⁸⁵

Ob 20. obletnici osvoboditve je Umetniški klub v Unionski dvorani junija 1938 organiziral *Prvo reprezentativno razstavo slovenskih likovnih umetnikov* v Mariboru. Tako številčno in s tako renomiranimi imeni slovenska likovna umetnost do takrat še ni nastopila v Mariboru. Kos je sodeloval s štirimi olji (*Prijateljici, Mirček, Mesto spomladi, Vas*).⁸⁶ Ob koncu leta so se slikarji, združeni v Brazdi, predstavili še na tradicionalni jesenski razstavi. Kos je razstavil manjša

⁷⁴ Moderna galerija v Ljubljani: https://razume.mg-lj.si/umetnik.php?id=1151&pum_sortby=3 (dostop: 18. 12. 2024).

⁷⁵ Mariborska Brazda v Jakopičevem paviljonu. V: *Jutro (ponedeljkova izdaja)*, 12. 11. 1934, št. 46, str. 2.

⁷⁶ Revija naše likovne umetnosti, Razstava mariborskega umetniškega kluba »Brazde« v Kazinski dvorani. V: *MVJ*, 7. 12. 1934, št. 278, str. 2.

⁷⁷ Otvoritev razstave kluba »Brazde«. V: *MVJ*, 10. 12. 1934, št. 279, str. 3.

⁷⁸ Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 126.

⁷⁹ Razstave in razstavni katalogi (Ivana Kosa); Katalog *I. pomladanska razstava Društva likovnih umetnikov dravske banovine*.

⁸⁰ Slikarska in kiparska razstava »Brazde«. V: *MVJ*, 4. 11. 1935, št. 250, str. 2.

⁸¹ Četrta razstava »Brazde«. V: *MVJ*, 11. 11. 1935, št. 256, str. 3.

⁸² Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 126.

⁸³ Jubilejna razstava »Brazde«. V: *MVJ*, 16. 11. 1936, št. 263, str. 1.

⁸⁴ Katalog *II. pomladanska razstava slovenskih likovnih umetnikov*.

⁸⁵ Katalog *I. umetnostni teden v Mariboru, VI. razstava kluba »Brazde«* 21. 11.–9. 12. 1937; Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 127.

⁸⁶ Katalog: Prva reprezentativna razstava slovenskih likovnih umetnikov.

olja, akvarele, dva linoreza in risbo. Bil je edini umetnik, zastopan tudi z grafiko. Po mnenju Franca Šijanec v *Sodobnosti* se je največ razpoloženja občutilo prav v njegovih akvarelih, ki so bili tudi tehnično najizrazitejši, naslikani z bolj zadržano in zamolklo barvo (portretna študija *Deklica*, *Krajina v pozni jeseni* in *Mak*).⁸⁷

Leta 1939 je Kos razstavljal v okviru II. umetnostnega tedna v Mariboru, in sicer šest olj. Umetnostni teden so podprli banska uprava, mestna občina ter nekatera denarna, trgovinska in industrijska podjetja ter Rotary klub Maribor.⁸⁸ Drugo oziroma tretjo denarno nagrado v višini 750 dinarjev sta si razdelila Ivan Kos in Maks Kavčič.⁸⁹ Decembra so se na predbožični razstavi mariborskih likovnih umetnikov ponovno predstavili člani Brazde. Kos je ostal zvest svoji poti. Ponovno se je potrdil kot dober akvarelist.⁹⁰ Spomladi istega leta se je z osmimi lesorezi na povabilo Mihe Maleša udeležil tudi odmevne razstave slovenske moderne umetnosti v Milanu v galeriji Casa d'Artisti.⁹¹

Maja 1940 je Kos razstavljal v okviru III. umetnostnega tedna v Mariboru. Javnosti je predstavil sedem akvarelov in olje. Med akvareli so bili večinoma motivi iz Dalmacije. S svojimi akvareli (*Motiv z zelenimi bori*, *Naša krajina v jeseni*) je požel največ priznanja. Dovršenost Kosove akvarelne tehnike je najbolj dokazoval portret *Deklica*, medtem ko je njegovo olje *Cvetice* odkupila Mestna občina Maribor.⁹² Ob koncu leta so člani kluba Brazda pripravili še jubilejno razstavo ob 20-letnici začetka sistematičnega razvoja slikarske umetnosti v Mariboru. Svoja najnovejša dela so razstavljali Karel Jirak, Ivan Kos, Maks Kavčič, Klavdij Zornik, Lojze Šušmelj in Franjo Golob. Zadnja razstava pred drugo svetovno vojno je bila po mnenju tedanje kritike ena izmed najboljših, kar so jih dotlej priredili. Pokazala je velik napredek. Kos je takrat razstavil le akvarele. Razstavil je krajine, cvetice in portrete ter še risani portret pokojnega zgodovinarja dr. Franca Kovačiča. Še naprej se je držal svoje prepoznavne note, ki se je odražala predvsem v njegovi ljubezni do malih stvari, do podrobnosti in motivov, »ki so včasih na videz kar neprimerni ali malo pomembni, jim pa kljub temu zna dati veljavo«. Kritiko je nekoliko zmotil le Kosov pretežno risarsko-stvarni odnos upodabljanja, saj je bil včasih kljub vsemu preveč podrejen vernosti samega motiva.⁹³ Spomladi istega leta je z dvema oljema (*Cvetje*, *Portret dame*) sodeloval še na jubilejni umetnostni razstavi ob priliki 40-letnice prve slovenske umetnostne razstave leta 1900 v Jakopičevem paviljonu v Ljubljani.⁹⁴

Kosov ustvarjalni polet sta prekinila izbruh druge svetovne vojne in tragedija v umetnikovem zasebnem življenju. Po le dveh letih zakonske zveze sta mu 15. maja 1940 umrli prva žena Amalija Nagode in hčerka Marija.⁹⁵

Ob začetku vojne je bil Ivan Kos mobiliziran kot risar v skladišče v Kragujevcu. Po razpadu jugoslovanske vojske se je 19. aprila vračal z vlakom proti Beogradu in Zagrebu. V Zagrebu je bil obveščen, da ga je v Mariboru kot tajnika Društva prijateljev angleškega jezika in kulture že iskal Gestapo. Zato se je raje odpravil preko Karlovca v Ljubljano k bratu Francu Kosu, kustosu muzeja. Do

⁸⁷ Šijanec: Likovna umetnost. Umetniška razstava v Mariboru (decembra 1938). V: *Sodobnost VII* (1939), št. 4. str. 199; Otvoritev slikarske in kiparske razstave. V: *MVJ*, 9. 12. 1938, št. 277, str. 4.

⁸⁸ Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 129; II. umetnostni teden v Mariboru. V: *Večernik*, 24. 1. 1939, št. 19, str. 4.

⁸⁹ Rezultati tekmovanja II. umetnostnega tedna. V: *Večernik*, 25. 4. 1939, št. 94, str. 5.

⁹⁰ Rehar: Razstava Umetniškega kluba Brazda. V: *Večernik*, 21. 12. 1939, št. 291, str. 4.

⁹¹ Razstave in razstavni katalogi (Ivana Kosa); Razstava slovenske moderne umetnosti v Milanu (poročilo). Velika razstava slovenske umetnosti v Milanu. V: *Slovenec*, 21. 3. 1939, št. 67, str. 5.

⁹² Rehar: Slikarska razstava III. umetnostnega tedna. V: *Večernik*, 26. 5. 1940, št. 116, str. 12; Potočnik: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama, str. 133.

⁹³ Slikarska razstava v Narodnem domu. V: *Večernik*, 21., 22. 12. 1940, št. 291, str. 4.

⁹⁴ Katalog: *Jubilejna umetnostna razstava ob priliki štiridesetletnice prve slovenske umetnostne razstave leta 1900 v Mestnem domu v Ljubljani*.

⁹⁵ SI_PAM/0005, t. e. 31, Družinski matični list Ivana Kosa. 6. januarja 1938 se je Ivan Kos poročil z Amalijo Nagode.

konca oktobra je bil nato brezposeln. Kot begunec je dobival podporo Profesor-skega društva v Ljubljani. Z bratom sta se nato preselila v Moste. Tam je ostal do konca vojne.⁹⁶

Oktobra 1941 je Kos sodeloval še na razstavi Kluba slovenskih likovnih umetnikov Lada v Jakopičevem Paviljonu v Ljubljani, potem je bila vsakršna kulturna dejavnost prekinjena.⁹⁷ V skromnih delovnih pogojih se je ponovno bolj zatekel k akvarelu. Upodabljal je recimo ženo, otroke, pogled s svojega okna ...⁹⁸

Junija 1941 je Makso Šnuderl, nekdanji predsednik mariborskega Umetniškega kluba, sklical v Mostah sestanek nekaterih nekdanjih članov kluba (Vlado Skrbinšek, Vladimir Kralj, Pavle Kovič, Rado Nakrst, Elvira Kralj, Ivan Kos) in prisotne nagovoril za vstop v organizacijo Osvobodilne fronte. Ivan Kos je bil dodeljen njeni kulturni sekciji. Zaradi italijanskih blokad je le malokrat zahajal v mesto. Leta 1942 je doživel obsežno hišno preiskavo, medtem ko je bil med italijanskimi racijami večkrat odveden v kasarno. Na srečo jo je vedno odnesel brez hujših posledic.⁹⁹

25. oktobra 1941 je dobil po odloku Visokega komisariata za Ljubljansko pokrajino zaposlitev kot začasni učitelj risanja na II. moški državni realni gimnaziji v Rakovniku.¹⁰⁰ Od novembra 1943 je bil po odloku Šefa pokrajinske uprave v Ljubljani ob hkratni zaposlitvi na I. ženski realni gimnaziji nameščen še na I. moški državni realni gimnaziji v Ljubljani, od 4. novembra 1944 pa samo na I. moški realni gimnaziji.¹⁰¹

27. oktobra 1941 se je drugič poročil z Vido Mešiček, begunko iz Maribora. 31. oktobra 1942 se jima je rodila hči Sonja, sin Ivan pa 6. oktobra 1946.¹⁰²

Po vrnitvi v Maribor so prosvetne oblasti Ivana Kosa 6. junija 1945 imenovale za profesorja na realni gimnaziji in 5. oktobra za profesorja na klasični gimnaziji.¹⁰³

Zaključek

Ivan Kos je bil eden izmed najpomembnejših umetnikov v 20. in 30. letih prejšnjega stoletja v Mariboru. To je bilo obdobje, ko je področje likovne umetnosti šele iskalo svoj prostor v mestu. Kot mlad slikar je Kos skupaj z drugimi iz svoje generacije prevetril mariborsko umetniško dogajanje, prinašal svežino novih umetniških pobud in soustvarjal prebujajočo se likovno sceno. Tudi s pomočjo Ivana Kosa se je v Mariboru rodila nova umetniška skupnost, ki je želela stopiti v korak z bolj sodobnimi umetnostnimi tokovi. Konec dvajsetih let je bil čas, ko je Kosovo slikarstvo doseglo svoj vrh. V njegovih delih se je uveljavil ekspresionizem, vendar se je ta konec drugega desetletja že prevešal v novo stvarnost. Kos je slikal akvarele, olja, ustvarjal lesoreze, linoreze in risbe. Med motivi prevladujejo portreti, tihožitja in krajine. V tridesetih letih so v Kosovih delih prevladali socialna tematika in posluh ter zanimanje za malega, navadnega človeka, odrinjenega na rob družbe.

⁹⁶ Življenjepis Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos); Biografski list Ivana Kosa (zasebna zbirka Vlaste Degen Kos).

⁹⁷ *Umetnost* VI (1941/42), št. 1–3, str. 65–66.

⁹⁸ Gabršek-Prosenec: Slikar Ivan Kos.

⁹⁹ SI_PAM/0739, t. e. 68/2, Vprašalna pola za Ivana Kosa.

¹⁰⁰ SI_PAM/1775, t. e. 3/182, Obvestilo Visokega komisariata za ljubljansko pokrajino, 18. 10. 1941.

¹⁰¹ SI_PAM/1775, t. e. 3/184 in 3/185, Obvestilo Šefa pokrajinske uprave v Ljubljani, 22. 11. 1943.

¹⁰² SI_PAM/0739, t. e. 62/48, Podatki za evidenco 1952.

¹⁰³ SI_PAM/1775, t. e. 5/29, Dekret ministra za prosveto Narodne vlade za Slovenijo o postavitvi Ivana Kosa za profesorja na Klasični gimnaziji v Mariboru, 5. 10. 1945; t. e. 3/179, Dekret ministra za prosveto Narodne vlade za Slovenijo o postavitvi Ivana Kosa za profesorja na Realni gimnaziji v Mariboru, 6. 6. 1945.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI PAM – Pokrajinski arhiv Maribor

- ❶ SI_PAM/0005, Mestna občina Maribor.
- ❷ SI_PAM/0739, Klasična gimnazija Maribor.
- ❸ SI_PAM/1277, Zveza prostovoljcev-borcev za severno mejo 1918–1919.
- ❹ SI_PAM/1775, Kos Ivan.
- ❺ SI_PAM/1962, Osnovna šola Sv. Jurij ob Ščavnici.

Zasebna zbirka Vlaste Degen Kos.

ČASOPISNI VIRI

Borba, 1933.
Jutro, 1922, 1926, 1934.
Mariborski delavec, 1920.
Mariborski večernik Jutra, 1927, 1931, 1933, 1934, 1935, 1936, 1938.
Narodni dnevnik, 1924.
Slovenec, 1931, 1939.
Tabor, 1922, 1924, 1926.
Večernik, 1939, 1940.

SPLETNI VIRI

Moderna galerija v Ljubljani: https://razume.mg-lj.si/umetnik.php?id=1151&pum_sortby=3 (dostop: 18. 12. 2024).

UGM, Ivan Kos in njegova mojstrovina – Deklica z oranžo: <https://www.ugm.si/razstave/ivan-kos-in-njegova-mojstrovina-deklica-z-oranzo-3364/> (dostop: 16. 12. 2024).

LITERATURA

Gabršek-Prosenč, Meta: Slikar Ivan Kos. V: Katalog: *Ivan Kos, Retrospektivna razstava 1925–1975*. Maribor: Umetnostna galerija Maribor, 1975.

Healy, Maureen: *Vienna and the fall of the Habsburg Empire: total war and everyday life in World War I*. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

I. pomladanska razstava Društva likovnih umetnikov dravske banovine. Katalog. Ljubljana, 1935.

I. umetnostna razstava v Mariboru. Katalog. Maribor, 1920.

I. umetnostni teden v Mariboru, VI. razstava kluba »Brazde« 21. 11.–9. 12. 1937. Katalog. Maribor: Podravska tiskarna Maribor, 1937.

II. pomladanska razstava slovenskih likovnih umetnikov. Katalog. Ljubljana, 1937.

Jubilejna umetnostna razstava ob priložnosti štiridesetletnice prve slovenske umetnostne razstave leta 1900 v Mestnem domu v Ljubljani. Katalog. Ljubljana: Društvo slovenskih likovnih umetnikov v Ljubljani, 1940.

Potočnik, Dragan: Prispevek h kulturni zgodovini Maribora med obema vojnama. V: *Zgodovinski časopis* 57 (2003), št. 1–2.

Prva reprezentativna razstava slovenskih likovnih umetnikov. Katalog. Maribor: Umetniški klub, 1938.

Razstava slovenske moderne umetnosti v Milanu. V: *Umetnost* III (1939), št. 9–10.

Razstave in razstavni katalogi (Ivana Kosa). V: *Ivan Kos, Retrospektivna razstava 1925–1975*. Katalog. Maribor: Umetnostna galerija Maribor, 1975.

Šijanec, Franc: Likovna umetnost. Umetniška razstava v Mariboru (decembra 1938). V: *Sodobnost VII* (1939), št. 4.

Umetniška matica, Slovenska moderna umetnost 1918–1928. Katalog. Ljubljana: Ljubljanski velesejem, 1928.

Vrišer, Sergej: Likovna umetnost v Mariboru. V: *Maribor skozi stoletja, Razprave I* (ur. Jože Curk, Bruno Hartman, Jože Koropec). Maribor: Založba obzorja Maribor, 1991.

SUMMARY

IVAN KOS, A MARIBOR PAINTER, UNTIL 1945 AND HIS PERSONAL LEGACY IN THE REGIONAL ARCHIVES MARIBOR

Maribor painter and graphic artist Ivan Kos's personal collection is preserved in the Regional Archives Maribor. The painter's correspondence as well as his and his family's personal records dominate the preserved collection. The correspondence between Ivan Kos and Amalija (Malka) Nagode reveals fragments from Kos's study period (1919–1924) at the Prague Academy of Creative Arts. As is typical of personal correspondence, it sheds light on Kos's character traits, desires, longings, plans for future artistic aspirations, and above all, his deep love for Malka. After completing his studies and returning to Maribor, Ivan Kos established himself as one of the most important artists in Maribor between the wars. Newspaper articles and exhibition catalogues provide a framework for tracking Kos's creations and work during this time. Kos co-created the rising art movement with other young artists of his generation, revitalised Maribor's artistic landscape, and introduced new artistic endeavours. Additionally, a new artistic community that aimed to stay up to date with modern art movements developed in Maribor with the assistance of Ivan Kos. Expressionism became established in Kos's works during this period, which by the end of the 1920s had already transformed into a new reality. Kos painted watercolours, oils, created woodcuts, linocuts and drawings. Portraits, still lifes and landscapes predominate among the motifs. Socially critical themes and a concern for the marginalised small man were especially prevalent in Kos's work during the 1930s.

1.01 Izvirni znanstveni članek

UDK 930.25(497.4):274-051(4)"1568/1593"

Prejeto: 7. 4. 2025

Prezrta pisma vidnejših nemških protestantov v fondu Deželni stanovi za Kranjsko – 1. del

LILIJANA ŽNIDARŠIČ GOLEC

dr. zgodovinskih znanosti, višja svetovalka – arhivistka

Arhiv Republike Slovenije, Poljanska cesta 40, SI-1000 Ljubljana

e-pošta: lilijana.znidarsic@gov.si

Izvleček

V prispevku, razdeljenem v dva dela, bodo podrobneje predstavljena izvirna pisma petih luteranskih teologov iz let 1568–1593, ki jih v fondu Deželni stanovi za Kranjsko hrani Arhiv Republike Slovenije. Pri avtorjih teh pisem gre za angažirane luterane, po rodu z nemškega govornega območja, ki jih glede na kraje njihovega delovanja vključuje projekt evidentiranja korespondence teologov jugozahodnega dela Svetega rimskega cesarstva iz obdobja od leta 1550 do leta 1620. Projekt poteka od leta 2017 v okviru Heidelberške akademije znanosti, vendar pisem, ki jih obravnava prispevek, na spletnih straneh projekta še ne najdemo. Poleg vsebine pisem in vprašanj, ki se v zvezi s pismi postavljajo, bosta v pričujočem prispevku kratko prikazana tudi življenje in delo njihovih piscev. V prvem delu bo govor o treh pismih, nastalih v letih 1568, 1585 in 1589.

Abstract

IGNORED LETTERS OF PROMINENT GERMAN PROTESTANTS IN THE PROVINCIAL ESTATES OF CARNIOLA FONDS – PART 1

The article, divided into two parts, will present in more detail the original letters of five Lutheran theologians from 1568–1593, which are kept in the Provincial Estates of Carniola Fonds by the Archives of the Republic of Slovenia. The authors of these letters were committed Lutherans, originating from the German-speaking areas who, based on their places of work, are included in the project of recording the correspondence of theologians from the southwestern part of the Holy Roman Empire from the period between 1550 and 1620. The project has been running since 2017 within the framework of the Heidelberg Academy of Sciences, but the letters discussed in the article cannot yet be found on the project website. In addition to the content of the letters and the questions raised in connection with the letters, the present article will also briefly present the lives and work of their writers. The first part will discuss three letters written in 1568, 1585, and 1589.

Ključne besede:

protestantizem,
korespondenca,
Hartmann Beyer
(1516–1577),
Philipp Marbach
(1550–1611),
Samuel Heiland
(1533–1592),
Primož Trubar
(ok. 1508–1586),
Krištof Spindler
(1546–1591),
kranjski deželni
stanovi

Keywords:

Protestantism,
correspondence,
Hartmann Beyer
(1516–1577),
Philipp Marbach
(1550–1611),
Samuel Heiland
(1533–1592),
Primož Trubar
(cca. 1508–1586),
Krištof Spindler
(1546–1591),
Carniolan Estates

Uvod

Leta 2022 so bila v Unescov register *Spomin sveta* (*Memory of the World*) kot ena od **prvih desetih enot slovenske dokumentarne dediščine** uvrščena pisma Primoža Trubarja in pisma drugih protestantskih piscev 16. stoletja, ki jih v fondu Deželni stanovi za Kranjsko hrani Arhiv Republike Slovenije.¹ Ob pripravi izbora teh pisem za razstavo v Narodnem muzeju Slovenije, odprto 24. oktobra 2023,² sem razmeroma hitro ugotovila, da so v trinajst škatel obsega-jočem fasciklu, poimenovanem *Evangelikiška vera* (*Evangelische Religion*),³ shranjena pisma, ki še niso bila deležna ustrezne pozornosti stroke. Izjema je pismo, pravzaprav del pisma Philippa Marbacha iz leta 1585, ki ga ob koncu 19. stoletja v svoji študiji o rektorjih deželnostanovske šole v Ljubljani navaja Theodor Elze.⁴ Med bolj ali manj znanimi pismi protestantov slovenskega rodu oziroma protestantov, ki so delovali v osrednji slovenski deželi Kranjski – glav-nino njihovih pisem je objavil Jože Rajhman⁵ –, torej ležijo tudi prezrta pisma tujih, nemških protestantov. Če so bili na omenjeni razstavi v Narodnem mu-zeju Slovenije poleg Primoža Trubarja upravičeno izpostavljeni Jurij Dalmatin, Adam Bohorič, Krištof Spindler, Janez Schweiger in Gašper Kumperger,⁶ je bilo na enem od spremljajočih predavanj k razstavi primerneje spregovoriti o piscih teh tako rekoč na novo odkritih pisem.⁷ Njihovi avtorji so namreč ugledni teo-logi, ki so sicer večinoma delovali na Nemškem: Hartmann Beyer (1516–1577), Philipp Marbach (1550–1611), Samuel Heiland (1533–1592), Samuel Huber (1547–1624) in Jeremias Homberger (1529–1595). Od prvih štirih piscev se je v fondu Deželni stanovi za Kranjsko resda ohranilo le po eno pismo, izpod Hom-bergerjevega peresa pa tri, skupno torej sedem pisem. Kljub njihovi maloštevil-nosti so ta pisma dragoceni viri *prve roke*, pomembni za zgodovino protestan-tizma v slovenskem in širšem prostoru. Vseh pet avtorjev, Beyerja, Marbacha, Heilanda, Huberja in Hombergerja, vključuje projekt objave korespondence vidnejših nemških teologov iz let 1550–1620. Projekt, ki poteka pod okriljem Heidelberške akademije znanosti (nem. *Heidelberger Akademie der Wissen-schaften*) oziroma Akademije znanosti dežele Baden-Württemberg (nem. *Aka-demie der Wissenschaften des Landes Baden-Württemberg*), se osredotoča na jugozahodni del nekdanjega Svetega rimskega cesarstva, natančneje na obmo-čja Volilnega palatinata (*Kurpfalz*), vojvodine Württemberg in mesta Straßburg (Strasbourg).⁸ Dopolnitev na spletnih straneh projekta dostopnih seznamov s podatki in z morebitnimi objavami v prispevku predstavljenih pisem bo tako pripomogla k razširitvi védenja o njihovih piscih, vsaj malo pa tudi k boljšemu poznavanju razvoja protestantizma na jugovzhodu cesarstva. Preden si pisma pobliže ogledamo, naj opozorim, da pričujoča razprava ne zajema tako dveh že objavljenih pisem Jakoba Andreaeja (1528–1590) kot tudi ne treh, v zadnjih le-

¹ Prim. *Spomin Slovenije. Slovenska nacionalna lista*.

² Podnaslov razstave se je glasil: »Deset najimenitnejših, pisni in dokumentarni pomniki sloven-ske kulture in zgodovine«. Razstavo si je bilo mogoče ogledati do 3. decembra 2023.

³ SI AS 2, reg. I., fasc. 54, šk. 87–99.

⁴ Elze: Die Rectoren, str. 151. Hranišče pisma je navedeno le z oznako »Kr. L.-A.« (*Krainisches Landesarchiv*), torej »Kranjski deželni arhiv«. Iz še enega pisma, pisma Hartmanna Beyerja (1568), Elze citira zgolj kratek izsek. Elze: Die slowenischen, str. 127. Prim. Jembrih: Predgo-vor, str. 25–27.

⁵ Rajhman: *Pisma Primoža Trubarja*; Rajhman: *Pisma slovenskih protestantov*. Gl. tudi Trubar: *Pisma*.

⁶ *Spomin Slovenije. Slovenska nacionalna lista*, str. 8–9.

⁷ Predavanje o teh piscih in njihovih pismih je bilo izpeljano 25. oktobra 2023. Žnidaršič Golec: *Pisma*.

⁸ O projektu, posebej o njegovih ciljih in razlogih za osredotočenost na jugozahod Svetega rim-skega cesarstva ter o dozdajšnjih objavah: Theologenbriefwechsel im Südwesten des Reichs.

tih podrobneje raziskanih pisem Nikolausa Gallusa (ok. 1516–1570).⁹ Ta pisma so sicer prav tako del fonda Deželni stanovi za Kranjsko.

Pismo Hartmanna Beyerja (16. april 1568)

Najstarejše od obravnavanih pisem je kratko pismo, ki ga je 16. aprila 1568 Primožu Trubarju napisal Hartmann Beyer.¹⁰ Pisemce je bilo poslano v Derendingen (danes del Tübingena), kjer je tedaj Trubar najverjetneje župnikoval že najmanj eno leto,¹¹ nastalo pa je v Frankfurtu na Majni.¹² Beyer se je v tem mestu rodil 29. septembra 1516 in 11. avgusta 1577 tu tudi umrl.¹³ Pri osemnajstih letih se je vpisal na univerzo v Wittenbergu; v tamkajšnji univerzitetni matriki se med vpisanimi v poletnem semestru leta 1534 navaja kot »*Hartmannus Bauarus Franckfordensis*«. ¹⁴ Slabih pet let pozneje, sredi februarja 1539, je na isti univerzi dosegel naslov magistra svobodnih umetnosti (lat. *magister artium*).¹⁵ V *Luthrovem mestu* je živel še nadaljnjih šest let, služeč si kruh predvsem s poučevanjem matematike in astronomije.¹⁶ Z nekdanjima profesorjema Martinom Luthrom in Philippom Melanchthonom je ostajal povezan tudi po tem, ko je spomladi 1546 v svojem rojstnem mestu na položaju predikanta (*minister verbi*) nasledil Sebastiana Ligariusa.¹⁷ Njegova privrženost augsburški veroizpovedi je tu prišla do izraza, med drugim v odnosu do kalvincev iz Anglije, Škotske in španske Nizozemske, ki so se pred preganjanji zaradi vere zatekli v Frankfurt.¹⁸ Ker naj bi ogrožali red in mir ter luteransko pravovernost, jim je frankfurtski mestni svet tudi pod vplivom Beyerja prepovedal javno opravljati bogoslužje.¹⁹ Beyer je pod lastnim imenom ali različnimi psevdonimi objavil več polemičnih spisov,²⁰ v petdesetih letih 16. stoletja pa izdal odmevno delo *Historien Bibel* in večkrat ponatisnjeni nemški prevod *Katekizma* Johannea Brenza (*Heylsame und nützliche erklärung über den Catechismus*). Beyerja sta poleg tega zelo zanimali matematika in astronomija, o čemer priča njegov komentar k delu *Tractatus de Sphaera* enega izmed vodilnih srednjeveških astronomov Johannea de Sacrobosca, a tudi del Beyerjeve knjižnice.²¹ Večino svojega življenja je matematiki in astronomiji sicer posvetil njegov sin Johann Hartmann (1563–1625).²²

Beyerjevo pisemce, napisano delno v latinskem in delno v nemškem jeziku, je pravzaprav odgovor na Trubarjevo prošnjo, povezano z načrtovano objavo Brenzovih nedeljskih pridig iz let 1535–1548 v hrvaškem jeziku.²³ Za hr-

⁹ Elze: *Primus Trubers Briefe*, str. 359 (Anhang zu nr. 40), 421, 477–479 (Anhang zu nr. 52); Schweighofer: *Nikolaus Gallus*. Prim. Rajhman: *Pisma Primoža Trubarja*, str. 357, št. 83, op. 9 (Jakob Andreae).

¹⁰ *SIAS 2*, šk. 92, fasc. 54/7, sn. 1, str. 15. Krajši izsek iz pisma je citiran v Elze: *Die slowenischen*, str. 127. Prim. Rupel: *Primož Trubar*, str. 183.

¹¹ Prim. Rajhman: *Trubar, Primož*.

¹² Prim. Žnidaršič Golec: *Pismo Hartmanna Beyerja*.

¹³ Prim. Fürbeth: *Beyer, Hartmann*.

¹⁴ *Wittenberger Matrikel*, fol. 119 (posn. 246).

¹⁵ *Die Baccalauri und Magistri*, str. 11: »*Hartmannus Beierus Francfordiensis*«.

¹⁶ Prim. prav tam, str. 11, op. 6: »*Autor questionum sphaericarum*« (poznejši pripis o Beyerju).

¹⁷ Prav tam; Fürbeth: *Beyer, Hartmann*.

¹⁸ Prim. Tüchle, Bouman, Le Braun: *Zgodovina Cerkev*, str. 119, 123; Schorn-Schütte: *Geschichte Europas*, str. 213.

¹⁹ Omejevanje javnega izpovedovanja vere pripadnikom kalvinističnih oziroma reformiranih, pa tudi katoliških skupnosti je bilo odpravljeno ob koncu osemdesetih let 18. stoletja.

²⁰ Prim. Andernach: *Beyer, Hartmann*, str. 203.

²¹ Fürbeth: *Beyer, Johann Hartmann*. Prim. digitalno objavo Beyerjevega komentarja *Quaestiones in libellum de sphaera Ioannis de Sacro Busto*, Frankfurt (am Main) 1549.

²² Fürbeth: *Beyer, Johann Hartmann*.

²³ Prim. Žnidaršič Golec: *Pismo Hartmanna Beyerja*.

Hartmann Beyer
(Vir: Wikidata)

vaško izdajo te tako imenovane Brenzove postile v Regensburgu sta si prizadevala Anton (Antun) Dalmata (Dalmatin) in Štefan (Stipan) Konzul (Istranin), ki sta s Trubarjem sodelovala že pri izdajanju knjig v Urachu (danes Bad Urach).²⁴ Plod njihovega sodelovanja pri uraškem Biblijskem zavodu so bili slovenski in hrvaški tiski v pisavah latinici, glagolici in cirilici iz časa delovanja zavoda med letoma 1561 in 1565.²⁵ Čeprav je v Urachu med Trubarjem in Dalmato ter zlasti Konzulom prihajalo do nesoglasij,²⁶ se odnosi med njimi niso poslabšali tako zelo, da bi Trubar svojima nekdanjima sodelavcema odrekel pomoč zdaj, ko sta delovala v Regensburgu. Navsezadnje je šlo za njihov skupni projekt, to je širjenje prave krščanske vere. Da bi hrvaški prevod Brenzove postile kot vzgojne knjige krasila lepa likovna oprema, sta se Dalmata in Konzul lotila iskanja lesoreznih plošč s primernimi podobami. Trubar se je v zvezi s tem obrnil na Beyerja, ta pa nato na Johanna Wolfa (Wolfius), Sigismunda Feyerabenda in nekaj drugih tiskarjev. Poizvedovanje ni dalo sadov. Kot v pismu Trubarju piše Beyer, mu je Wolf sicer rekel, da bi svoje podobe posodil, če bi imel v Frankfurtu hrvaške črke (*die Crabatische Schriften*), stavca in korektorja (*sampt einem setzer vnd correctore*) ter bi knjigo tiskal sam (*so wolle er es um Lohn drucken und seine Figuren dazu leihen*). Z le nekaj okrašenimi inicialkami je postilo istega leta nazadnje natisnil regensburški tiskar Johann Burger.²⁷ Dve leti prej je pri tem tiskarju izšla tudi *Otročja Biblija* (*Otrozhia Biblia*) Sebastjana Krelja.²⁸ O lesoreznih podobah iz Frankfurta kaže dodati, da se je zanje med pripravo izdaje svojega slovenskega prevoda *Svetega pisma* zanimal Jurij Dalmatin. Med njegovimi zapiski iz leta 1582 beremo: »Posebej je treba poizvedeti, koliko bi bilo treba plačati izposojevalnine za velike in lepe biblične podobe v Frankfurtu oziroma (te so zdaj že precej obrabljene in nekatere okrušene, kot je videti v najnovejši frankfurtski izdaji vélike Biblije) v Wittenbergu ali pa kje drugje.«²⁹ Glede hrvaške *Postille*, ki je izšla

²⁴ Rajhman: Trubar, Primož.

²⁵ Ahačič: Uraški biblijski zavod, str. 225, 230–232. Glede oznake »hrvaški«, ki je »za financiranje seveda zajemala celoten 'srbo-hrvaški' (osrednjejužnoslovanski) prostor in tudi ostale južnoslovanske jezike«, gl. prav tam, str. 227, op. 10.

²⁶ Prim. Rupel: *Primož Trubar*, str. 103–104, 130–131; Schwarz: *Reformator*, str. 69; Ahačič: Uraški biblijski zavod, str. 232–234.

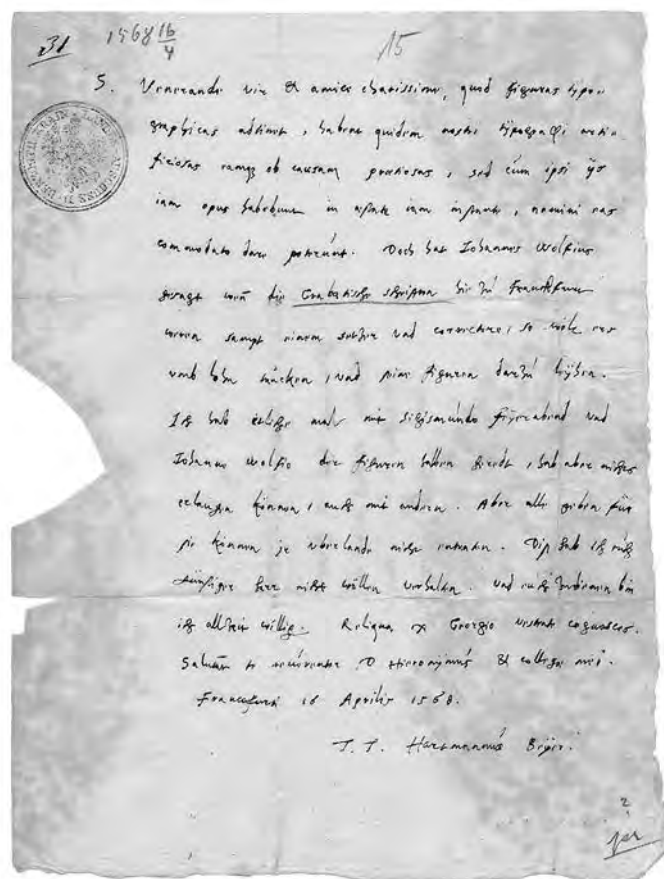
²⁷ Dalmatin in Konzul: *Postilla*.

²⁸ Prim. Logar: Krelj, Sebastijan.

²⁹ Rajhman: *Pisma slovenskih protestantov*, str. 78 (Seznam pogojev za tiskarja, slovenski prevod). Prim. Deutsch-

v dveh delih, najbrž ne bo odveč pripomba, da sta jo Dalmata in Konzul namenila tistim Hrvatom, ki so se v strahu pred Otomani zatekli na Gradišćansko.³⁰

Eno izmed zanimivejših vprašanj, ki se pojavlja ob Beyerjevem pismu, je brez dvoma vprašanje, kako je pismo sploh prišlo v Ljubljano, saj je bilo poslano v Derendingen. Kolikor je znano, se je Trubar zadnjič mudil na Kranjskem junija 1567, torej slabo leto pred nastankom pisma.³¹ Pravi odgovor se najverjetneje skriva v sklepnem delu pisma, kjer Beyer poudari, da bo Trubar več od tega, kar je v pismu, izvedel od Jurija: »*Reliqua ex Georgio vestrati cognosces.*«³² Kdo je bil Jurij, ki ga Beyer označuje kot »vašega« v pomenu Trubarjevega rojaka ali člana (širše) družine, ne vemo. Za zdaj lahko samo domnevamo, da gre za Jurija Dalmatina, ki ga je Trubar ob prisilnem odhodu s Kranjskega leta 1565 vzel s seboj in svojo družino na Württembergsko, kjer je obetavni mladenič v letih od 1566 do 1572 obiskoval univerzo v Tübingenu.³³ Na sever, v okoli 200 km oddaljeni Frankfurt, bi utegnil Dalmatina poslati Trubar, po čigar naročilu bi pozneje Dalmatin ali kdo drug Beyerjevo pismo odnesel v Ljubljano. V prid te domneve posredno govori pismo z dne 10. decembra 1568, ki ga je Trubar iz Derendingena poslal kranjskim deželnim glavarju, upravitelju in poverjenikom v Ljubljano. Trubar jim med drugim sporoča, da je bil »prisiljen priložena pisma po lastnem slu, namreč po Juriju Dalmatinu, v teh počitnicah poslati v Augsburg.«³⁴ Kar zadeva Beyerjevo pisemce oziroma može iz Beyerjevega frankfurtskega kroga, s katerimi je Trubar očitno navezal dobre stike, je šlo za več mož. Na to kažejo tudi pozdravi, ki jih je Beyer prenesel Trubarju. Prek Beyerja so Trubarja pozdravljali gospod Hieronim von Glauburg in Beyerjevi tovariši. »*Salutant te reuerenter D. Hieronymus & collegæ mei.*«³⁵

Pismo Hartmanna Beyerja
(Vir: SI AS 2, šk. 92, fasc. 54/7, sn. 1, str. 15)

sprachige Bibelausgaben.

³⁰ Prim. Jambrek: *Hrvatski protestantski pokret*, str. 226–229, 267; Jembrih: *Predgovor*, str. 18–23, 27–29; Neweklowsky: *Poskus širjenja*, str. 234–235.

³¹ Rupel: *Primož Trubar*, str. 194–195; Rajhman: *Trubar, Primož*.

³² SI AS 2, šk. 92, fasc. 54/7, sn. 1, str. 15.

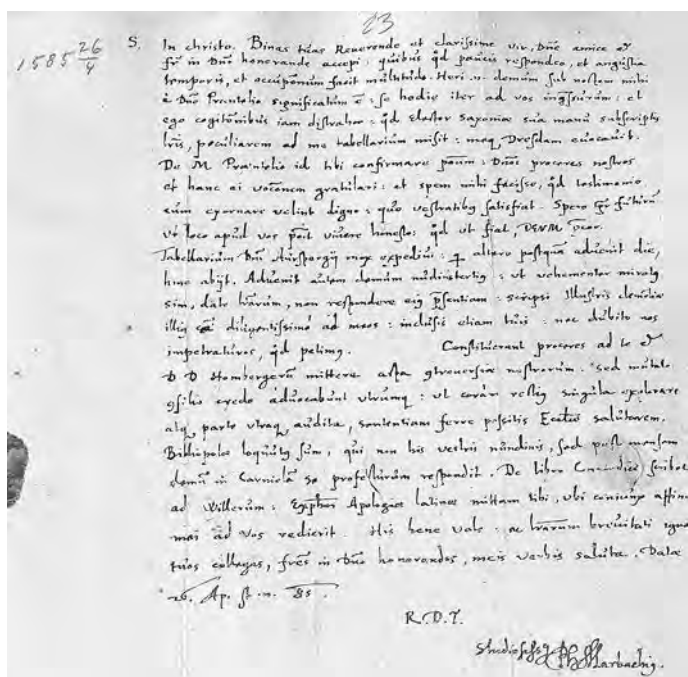
³³ Elze: *Primus Tauber Briefe*, str. 68; Golec: *Adam Bohorič*, str. 51, 54–55.

³⁴ »[...] bin ich gedrungen dise beiliegende brieff beim aigen poten, namblichen Georgium Dalmatinum in disen vacantijs gen Augspurg zu schickhen.« Po: Rajhman: *Pisma Primoža Trubarja*, str. 209. Drugačen slovenski prevod tega zapisa najdemo v Trubar: *Pisma*, str. 241. Prim. Elze: *Primus Trubers Briefe*, str. 466–467.

³⁵ Prim. Žnidaršič Golec: *Pismo Hartmanna Beyerja*.

Pismo Philippa Marbacha (26. april 1585)

Sedemnajst let mlajše od Beyerjevega pisma je pismo Philippa Marbacha Krištofu Spindlerju, »pastorju in superintendentu Cerkve deželnih stanov Kranjske v Ljubljani«. ³⁶ V času nastanka pisma, 26. aprila 1585, je Marbach v Celovcu vodil šolo koroških deželnih stanov, ki se je domnevno na njegovo pobudo preimenovala v *Kolegij modrosti in pobožnosti* (lat. *Collegium sapientiae et pietatis*). ³⁷ Kot rektor koroške deželnošolske šole se prvič omenja 26. januarja 1585, zadnjič pa 11. januarja 1592. ³⁸ 29. aprila 1550 v Straßburgu (Strasbourg) rojeni Marbach je po šolanju v rojstnem mestu, kjer je imel predavanja iz teologije njegov oče Johann Marbach, ³⁹ študiral v Baslu, Tübingenu in Rostocku. ⁴⁰ Leta 1574 je začel poučevati na deželnošolski šoli v Gradcu, nekaj časa je skrbel tudi za knjižnico, v drugi polovici sedemdesetih let 16. stoletja pa je bil prorektor oziroma rektor te šole. ⁴¹ Leta 1579 si je na baselski univerzi pridobil doktorat iz teologije in postal nato profesor na teološki fakulteti v Heidelbergu ter član heidelberškega cerkvenega sveta. ⁴² Ko po smrti pfalškega volilnega kneza Ludvika VI. (1583) za luteranske teologe v Heidelbergu ni bilo več prostora, se je Marbach odpravil v Celovec. ⁴³ V domači Straßburg se je vrnil leta 1593, ko je za pokojnim bratom Erazmom prevzel stolico na tamkajšnji akademiji. ⁴⁴ Pred tem je to stolico zasedal njun oče Johann, na čigar ime naletimo, denimo, v Trubarjevem pismu kranjskemu deželnemu glavarju, upravitelju in poverjenikom z dne 28. maja 1570. Iz pisma izvemo, da je Trubar »doktorju [Johannu] Marbachu« osebno pisal, da bi mu kot kandidata za študentski mesti priporočil dva študenta. ⁴⁵ Tako kot njegov oče Johann in starejši brat Erazem je v rojstnem Straßburgu umrl tudi Philipp. Oči je za vedno zaprl 28. septembra 1611. ⁴⁶

Pismo Philippa Marbacha
(Vir: SI AS 2, šk. 88, fasc. 54/2, sn. 4, str. 23)

³⁶ »Ecclesiae procerum Carniolae, in vrbe Labacensi pastori et superintendenti.« Gl. SI AS 2, šk. 88, fasc. 54/2, sn. 4, str. 23. Prim. povzetek dela pisma v Elze: Die Rectoren, str. 152.

³⁷ Fräss-Ehrfeld: *Geschichte Kärntens*, str. 496.

³⁸ Prim. Karnitschnig: *Die Geschichte*, str. 26.

³⁹ Schindling: Marbach, Johann.

⁴⁰ Holtzmann: Marbach, Philipp.

⁴¹ Loserth: *Die Protestantischen Schulen*, str. 40–41, 61, 63, 68, 70–71.

⁴² Holtzmann: Marbach, Philipp.

⁴³ Prim. Fräss-Ehrfeld: *Geschichte Kärntens*, str. 496.

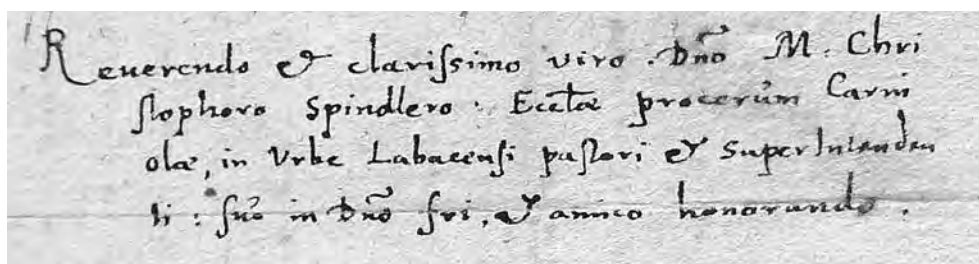
⁴⁴ Holtzmann: Marbach, Philipp.

⁴⁵ Trubar: *Pisma*, str. 272 (nemški izvirnik), 273–274 (slovenski prevod).

⁴⁶ Prim. Theologenbriefwechsel, Philipp Marbach.

V svojem v celoti latinsko pisanem pismu Marbach po značilnem začetnem »pozdravu v Kristusu« (*[Salutem] In christo*) najprej zapiše, da je prejel dve Spindlerjevi pismi, a da ima stisko s časom in mnogo obveznosti, zaradi česar odgovarja na kratko (*quibus quod paucis [verbis] respondeo*).⁴⁷ Večer prej mu je gospod Praentelius – gre za magistra Jakoba Prántla – naznanil, da se bo naslednji dan, torej 26. aprila, napotil v Ljubljano. Vendar je Marbach imel že druge načrte. Volilni knez Saške, Avgust Saški, je bil namreč k njemu poslal posebnega sla s pismom, napisanim s knezovo roko, v katerem ga je povabil, naj pride v Dresden. Kar zadeva magistra Prántla,⁴⁸ Marbach Spindlerju zagotavlja, da koroški deželni stanovi Prántlu čestitajo za novi položaj, to je položaj rektorja deželnošolske šole v Ljubljani. Marbachu, da so stanovi vlili upanje, da želijo Prántla počastiti s spričevalom o primernosti za ta položaj, ki bo zadovoljilo voditelje kranjske Cerkve (lat. *spem mihi facisse, quod testimonio eum exornare velint digno: quo vestratibus satisfiat*).⁴⁹ Za naprej Marbach upa in prosi Boga (*DEUM precor*), da bo Prántel pri njih lahko živel na dostojnem kraju. Marbach nato omenja »sla gospoda Auersperga«, ki je dan po svojem prihodu odšel iz Celovca, in še enega, tretjega sla.⁵⁰ V nadaljevanju pisma piše, da so se koroški deželni stanovi odločili Spindlerju in gospodu Hombergerju, superintendentu v Gradcu, poslati spise v zvezi s sporom v njihovih vrstah (lat. *acta controuersiae nostrorum*). Marbach si želi, da bi Spindler in Homberger po preiskavi lahko podala za Cerkev zdravilno razsodbo (lat. *sententiam salutarem*).⁵¹

Poleg omembe Jakoba Prántla, ki je le nekaj dni po Marbachovem pismu uradno prevzel vodenje deželnošolske šole v Ljubljani, in spora, ki naj bi ga pomagal odpraviti superintendent kranjske Cerkve Spindler, so za slovensko zgodovino protestantizma in delno slovensko kulturno zgodovino zanimive tri povedi v sklepnem odstavku Marbachovega pisma. V prvi Marbach pravi, da je govoril s knjigotržcem, kar se je očitno zgodilo na Spindlerjevo pobudo ali prošnjo. Sicer neimenovani *bibliopola* je Marbachu povedal, da na Kranjsko ne bo odšel »med tem vašim sejmom« – mišljen je sejem v Ljubljani –, temveč šele čez mesec dni (lat. *non his vestrīs nundinis, sed post mensem demum in Carniolam se profecturum*). Glede *Knjige soglasja* (lat. *de libro Concordiae*), o kateri je med Marbachom in Spindlerjem, kot kaže, prav tako že prej tekla beseda, naj bi Marbach pisal (Georgu) Willerju, knjigotržcu v Augsburgu. Marbachovo latinsko razlago *Apologije* naj bi Spindler dobil takoj, ko bi se kdo od Marbachovih odpravil v Ljubljano. V Heidelbergu leta 1583 natisnjena *Apologija* (*Apologia*

Pismo Philippa Marbacha, navedba naslovnika
(Vir: SI AS 2, š.k. 88, fasc. 54/2, sn. 4, str. 24)

⁴⁷ Za preveritev mojega povzetka Marbachovega pisma in pomoč pri razumevanju več težje razumljivih vrstic v pismu dolgujem zahvalo Anji Božič.

⁴⁸ O Prántlu prim. Elze, *Die Rectoren*, str. 149–152. Prim. še Schmidt: *Pedagoško delo*, str. 115–116.

⁴⁹ Dobesedno: »zadovoljilo vaše« (*vestratibus satisfiat*).

⁵⁰ Identiteti »gospoda Auersperga« in osebe, v imenu katere se je pri Marbachu zglasil tretji sel, ostajata nerazrešeni. Nejasne ostajajo tudi (tri) vrstice, ki sledijo omembi tega sla.

⁵¹ SI AS 2, š.k. 88, fasc. 54/2, sn. 4, str. 23.

Libri Christianae Concordia) je bila komentar nemške knjige *Apologia, Oder Verantwortung deß Christlichen Concordien Buchs* avtorjev Timotheusa Kirchnerja, Nikolausa Selneckerja in Martina Chemnitza.⁵²

Vprašanjema ljubljanskega sejma in identitete knjigotržca, ki ju odpira Marbachovo pismo, se bom vsaj kratko posvetila pozneje. Nekaj več besed naj zdaj namenim sporu, ki naj bi ga pomagala rešiti Jeremias Homberger in Krištof Spindler. Da ni šlo samo za manjši prepir, vidimo iz pisma, ki ga je 21. marca 1585 Philippu Marbachu napisal Homberger, sto let pozneje pa objavil Johann Fecht.⁵³ Enako kot Marbach tudi Homberger obžaluje spor med »tistima dvema« (*duorum istorum contentio*), ki da je z izrednim pohujšanjem porodil kar naj-nevarnejšo zmešnjavo (*turbam illam periculosissimam & cum maximo scandalo conjunctam, quam duorum istorum contentio parit*). Žalostna novica o tem naj bi prišla do njega še pred Marbachovim prihodom v Celovec. Homberger je zelo vesel, da je bil Marbach po Božji previdnosti poklican na Koroško, in verjame, da bo ta zmeda pod njim odpravljena. Odobrava tudi Marbachov predlog, da se k reševanju spora pozove njiju s Spindlerjem; meni sicer, da bo predlog naletel na gluha ušesa. Odločevalci bi morda sprejeli Spindlerja, medtem ko naj bi jim bil sam »bolj zoprn kot kakšna kača«.⁵⁴ Ob tem je treba poudariti, da je imel Homberger kot superintendent v Gradcu, prestolnici Notranje Avstrije, določene pristojnosti tudi nad Cerkvama augsburške veroizpovedi na Koroškem in Kranjskem.⁵⁵ Protestantski stanovi vseh treh dežel so v odnosu do katoliškega deželnega kneza praviloma nastopali skupaj, po sprejetju bruške verske pacifikacije leta 1578 je, denimo, v vseh treh deželah obveljal cerkveni red Davida Chytraeusa.⁵⁶ Na Koroškem in Kranjskem so na primer odmevala tudi nesoglasja, v katera se je na Štajerskem zaradi zavračanja vpeljave reformiranega koledarja papeža Gregorja XIII. in svojih (preveč) ognjevitih pridig zapletel Homberger.⁵⁷

Kaj je bilo jabolko spora, ki naj bi ga odpravila Homberger in Spindler, in med kom je ta spor pravzaprav potekal, bi bilo treba še raziskati. Kar zadeva razmere na Koroškem v prvi polovici osemdesetih let 16. stoletja, je v literaturi govor predvsem o težavah pri zbiranju podpisov h *Knjigi oziroma Formulii soglasja* (lat. *Formula Concordiae*). Ta dokument iz leta 1577, s katerim so želeli vodilni luterani v cesarstvu svoja nauk in Cerkev zavarovati pred krivoverskimi pogledi in notranjo razklanostjo, so leta 1580 podpisali Štajerci in Kranjci, medtem ko so se Korošci temu upirali in so s podpisi odlašali.⁵⁸ Da bi proti verski politiki nadvojvode Karla na državnem zboru v Augsburgu nastopili enotno – njihovo enotnost bi potrjevali podpisi iz vseh treh dežel –, so štajerski deželni stanovi junija 1582 poslali Hombergerja in Spindlerja k stanovskim poverjenikom v Celovec. Njuna naloga je bila prepričati koroške deželne stanove, da pridobijo podpise, pri čemer pa angažma Hombergerja in Spindlerja ni obrodil neposrednih sadov.⁵⁹ Razlog za to naj bi bil vpliv radikalnejših stališč »flacijancev«, privrženecv tedaj že več let pokojnega teologa Matije Vlačiča (Flaciusa) Ilirika, za katere naj od konca sedemdesetih let 16. stoletja v Notranji Avstriji ne bi bilo več prostora.⁶⁰ Koroški predikanti in učitelji so svoje podpise prispevali pozno jeseni 1582.⁶¹ V zvezi s stiki med Hombergerjem in Spindlerjem velja dodati, da

⁵² *Apologia, Oder Verantwortung deß Christlichen Concordien Buchs*.

⁵³ *Historiae Ecclesasticae Seculi A.N.C. XVI. Supplementum*.

⁵⁴ »Sed in hoc te non audient. Ut Spindlerum fortisan ferre possent : Ego illis magis, quam ullus coluber, invisus sum.« Gl. SI AS 2, šk. 88, fasc. 54/2, sn. 4, str. 23.

⁵⁵ Prim. Mayer: Jeremias Homberger, str. 227; Leeb: Der Streit, str. 224.

⁵⁶ Leeb: Der Streit, str. 224; Žnidaršič Golec: Trubarjeva Cerkovna ordninga, str. 236.

⁵⁷ Mayer: Jeremias Homberger, str. 244–248.

⁵⁸ Prim. Rupel: Primož Trubar, str. 65–72.

⁵⁹ Prav tam, str. 73–74.

⁶⁰ Sakrausky: Der Flacianismus, str. 117–118; Sakrausky: Die Unterzeichnung, str. 153. Prim. Leeb: Der Streit, str. 228–229; Fräss-Ehrfeld: *Geschichte Kärntens*, str. 399–400.

⁶¹ Rupel: Primož Trubar, str. 76–77; Fräss-Ehrfeld: *Geschichte Kärntens*, str. 410–411.

sta se moža pozno poleti in zgodaj jeseni leta 1581 srečevala v Ljubljani. Tu sta kot člana komisije skupaj s koroškim superintendentom Bernardom Steinerjem in z nekaterimi drugimi sodelovala pri pregledu Dalmatinovega prevoda *Svete-ga pisma*.⁶²

Še bolj kot Marbachovo sporočilo Spindlerju, zadevajoče spor v luteranski Cerkev na Koroškem, vzbudi našo pozornost njegova omemba sejma (lat. *nundinae*). Ker Marbach sejem imenuje »vašega«, lahko sklepamo, da je s tem mislil na sejem v Ljubljani, pač enega od v tistem času organiziranih ljubljanskih sejmov, na katerih so svoje stojnice postavljali tudi knjigotržci in kramarji oziroma krošnjari s knjigami.⁶³ Glede na to, da je Marbachovo pismo datirano s 26. aprilom, medtem ko je Marbach s knjigotržcem govoril pred tem datumom, domnevamo, da je bil sejem, na katerega knjigotržec ni utegnil iti, belonedeljski sejem, tako imenovan po beli nedelji (prvi nedelji po veliki noči); leta 1585 so to nedeljo obhajali 25. aprila. Belonedeljski sejem je drugače kot drugi ljubljanski sejmi tistega časa veljal za »svobodnega«, takšnega, na katerem ni bilo treba plačevati pristojbin za stojnice.⁶⁴ Žal moramo za zdaj pustiti povsem odprto vprašanje knjigotržčeve identitete. Morda je bil ta kateri od koroških knjigotržcev, ki so pri širjenju slovenskih protestantskih knjig »zelo verjetno pomembno vlogo odigrali v prvem obdobju«. Ob tem kaže spomniti, da sta *Sveto pismo* Jurija Dalmatina in prva slovenska slovnica Adama Bohoriča izšli leto prej, še pred tem, aprila 1582, pa je moral Ljubljano zapustiti Janez Mandelc, vodja prve tiskarske delavnice na Slovenskem.⁶⁵ Med letoma 1581 in 1594 je za Ljubljano oziroma ljubljanske mestne oblasti vezal knjige in se udeleževal sejmov Thoman Schuster iz Augsburga, ki si je ljubljansko meščanstvo pridobil leta 1575.⁶⁷ Kakor koli, Spindler je knjigotržčevo ime in priimek vsekakor poznal; če bomo kdaj našli korespondenco med Spindlerjem in Marbachom iz časa pred pomladjo 1585, pa bomo identiteto knjigotržca najverjetneje poznali tudi mi.⁶⁸

Pismo Samuela Heilanda (26. oktober 1589)

V leto 1589 sega pismo Samuela Heilanda, »magistra württemberškega štipendijskega zavoda v Tübingenu«, kakor pisca označuje pripis pod navedbo imena in priimka naslovljenca.⁶⁹ Prejemnik pisma, nastalega v Tübingenu 26. oktobra 1589, je bil tako kot pri Marbachovem pismu Krištof Spindler, »predstojnik ljubljanske Cerkve« (*Laubacensis Ecclesiae Antistiti*).⁷⁰ Trenutno stanje objav Heilandove korespondence oziroma podatkov o njej na spletni strani Heidelberške akademije znanosti kaže na razgibano izmenjavo pisem, v katerih Heiland nastopa bodisi kot pošiljatelj bodisi kot naslovljenec.⁷¹ Nemalo njegovih pisem je nastalo v soavtorstvu. Avgusta in septembra 1589 je skupaj z Johannesom Brenzem ml. – sinom že omenjenega vplivnega teologa Johanna Brenza

⁶² Dimitz: *Geschichte Krains*, str. 197; Mayer: Jeremias Homberger, str. 227–228. Prim. Rupel: *Primož Trubar*, str. 72.

⁶³ Prim. Dular: *Živeti od knjig*, str. 50, 57, 61–62.

⁶⁴ Valenčič: Ljubljanska trgovina, str. 125–126.

⁶⁵ Dular: *Živeti od knjig*, str. 53.

⁶⁶ Reisp: Prvi (protestantski) tiskar, str. 509–510.

⁶⁷ Prim. Dular: *Živeti od knjig*, str. 53.

⁶⁸ Kak namig bi lahko vsebovala Marbachova korespondenca iz (srede) osemdesetih let 16. stoletja. Gl. Theologenbriefwechsel im Südwesten des Reichs.

⁶⁹ »[...] Heilandi, Magistri Domus deß für(stlichen) württembergischen Stipendii zu Tübingen«. SI AS 2, šk. 89, fasc. 54/3, sn. 15, str. 354 (hrbna stran). O tübingenskem zavodu oziroma *Štipendiju* prim. Weismann: Humanist, str. 454; Vidmar: Šola in komponente, str. 127.

⁷⁰ SI AS 2, šk. 89, fasc. 54/3, sn. 15, str. 353–354.

⁷¹ Theologenbriefwechsel im Südwesten des Reichs. Za zdaj je znanih 75 pisem, ki jih je napisal Heiland, in kar 1.209 pisem, ki jih je prejel, poleg tega se Heiland omenja še v 52 pismih.

(1499–1570), ki ga v svojih pismih večkrat navaja Trubar⁷² – napisal več pisem württemberškemu vojvodi Ludviku.⁷³ Heiland je bil rojen 7. julija 1533 v Baslu, umrl pa je 13. maja 1592 v Tübingenu.⁷⁴ Po študiju v Straßburgu in domačem Baslu se je leta 1551 vpisal na tübingensko univerzo,⁷⁵ kjer je študiral tudi teologijo. Spomladi 1553 mu je bil podeljen bakalavreat in na začetku naslednjega leta magisterij svobodnih umetnosti.⁷⁶ Tri leta pozneje (1557) ga je württemberški vojvoda Krištof ob reorganizaciji tübingenskega zavoda (nem. *Tübinger Stift*) postavil za pomočnika vodje in nato vodjo te ustanove (lat. *Magister domus* ali *Ephorus*).⁷⁷ Na artistski fakulteti v Tübingenu je postal tudi profesor etike in obe službi, službo zavodskega predstojnika in službo profesorja, vestno opravljal več kot tri desetletja.⁷⁸ Slovel je po širokem znanju; obvladal je »stare jezike« ter bil razgledan po filozofiji, zgodovini, matematiki, kemiji in astronomiji.⁷⁹ Med gojenci zavoda, ki so mu javno izrekli hvalo, je bil tudi latinist in pesnik Nikodem Frischlin iz Erzingena (Ballingen) pri Tübingenu, ki je med letoma 1582 in 1584 deloval v Ljubljani kot rektor deželnošolanjske šole.⁸⁰ Za Heilandom je sicer ostalo zgolj eno delo: latinski priročnik o etiki z naslovom *Aristotelis Ethicorum ad Nicomachum libri X*, izdan v Leipzigu leta 1578.⁸¹

Na začetku pisma Spindlerju Heiland izpostavi, da ga je Spindlerjev varovanec (*cliens*) Nikolaj Vurič (Wuritsch) prosil za spričevalo o vedanju in študiju v zavodu (*vitae et studiorum suorum honestum testimonium*).⁸² Vurič (ali Burič), po rodu najbrž Hrvat, je prišel v Tübingen dobri dve leti pred nastankom pisma, julija 1587, in sicer iz Ljubljane, kjer je leta 1586 izpričan kot absolvent deželnošolanjske šole.⁸³ Ker je bil reven – leta 1577 naj bi med osmanskimi vpadi izgubil svoj del dediščine po pokojnih starših⁸⁴ –, so kranjski deželni stanovi prosili württemberškega vojvodo Ludvika, naj Vuriču podeli štipendijo. Štipendijo za štiri študente je sredi 16. stoletja ustanovil Mihael Tiffernus, vzgojitelj Ludvikovega očeta Krištofa in »eden najpomembnejših mecenov tübingenskega Štipendija«. Vurič se kot resen kandidat za to štipendijo omenja 10. maja 1587 v pismu Johannesu Magirusa st., prošta v Stuttgartu, vojvodi Ludviku.⁸⁶ Vojvoda je prošnji ugodil in tako je Vurič poleti 1587 odpotoval na Nemško, pri čemer je odnesel s seboj zahvalno pismo kranjskih deželnih poverjenikov z dne 9. julija 1587.⁸⁷ Na univerzo v Tübingenu se je Vurič uradno vpisal 19. julija 1587, pri čemer je prišlo do napačne navedbe njegovega priimka; imatrikulacijski zapis se namreč glasi: »*Nicolaus Moritz Labacensis*«. Drugo od dveh Tiffernovih štipendij, ki so jo od leta 1558 dobivali Kranjci, je imel tisti čas poleg Vuriča

⁷² Trubar: *Pisma*, str. 28, 29, 46, 50, 78, 80, 87, 89, 124, 127, 233, 235, 247, 249, 293, 298.

⁷³ Theologenbriefwechsel im Südwesten des Reichs.

⁷⁴ Wagenmann: Heiland, Samuel.

⁷⁵ *Die Matrikeln*, str. 353, št. 49.

⁷⁶ Prav tam, op. 49.

⁷⁷ Wagenmann: Heiland, Samuel.

⁷⁸ Prim. *Die Matrikeln*, str. 353, op. 49; Wagenmann: Heiland, Samuel.

⁷⁹ Wagenmann: Heiland, Samuel.

⁸⁰ Scherber: Nikodem Frischlin, str. 640–645. O Frischlinu kot rektorju deželnošolanjske šole v Ljubljani prim. Elze: *Die Rectoren*, str. 136–149; Schmidt: *Pedagoško delo*, str. 69–88.

⁸¹ Celoten naslov Heilandovega komentarja desete knjige Aristotela *Nikomahove etike* se glasi: »*Aristotelis ethicorum ad Nicomachum libri decem in gratiam et usum studiosorum breviter et perspicue per quaestiones expositi*«.

⁸² SI AS 2, šk. 89, fasc. 54/3, sn. 15, str. 353.

⁸³ Prim. Schmidt: *Pedagoško delo*, str. 78, 165, op. 16.

⁸⁴ Elze: *Die Universität*, str. 78.

⁸⁵ Prim. Simoniti: Tyffernus, Michael; Weismann: Humanist, str. 439.

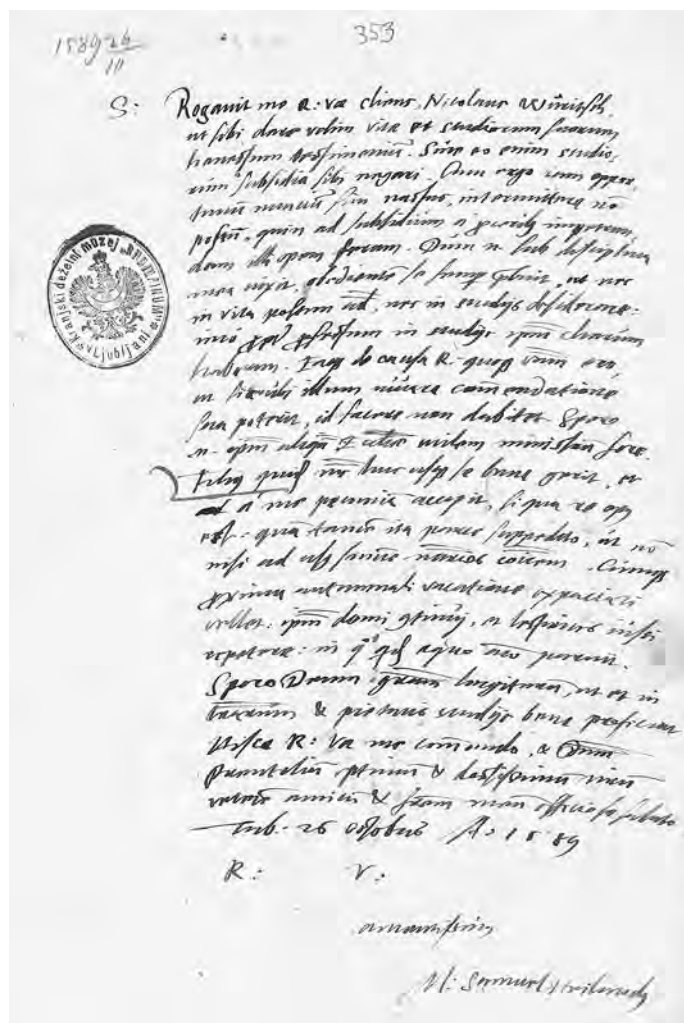
⁸⁶ Theologenbriefwechsel im Südwesten des Reichs. Vurič se tu sicer navaja z napačno obliko priimka Moritz, tako kot ob imatrikulaciji na tübingensko univerzo dobra dva meseca pozneje. Prim. Elze: *Die Universität*, str. 98, št. 406.

⁸⁷ Elze: *Die Universität*, str. 53.

⁸⁸ *Die Matrikeln*, str. 653, št. 44.

Ljubljčan Jurij Klement.⁸⁹ Žal je obravnavano pismo brez poznanja konteksta, ki bi ga razkrila druga, kot kaže izgubljena pisma med Heilandom in Spindlerjem, težko zares dobro razumeti. Gotovo je, da je bil Heiland z Vuričem, ko je ta bil val v njegovem zavodu, zadovoljen, saj naj bi bil, kot pravi Heiland, vedno ubogljiv. »Dum enim sub disciplina mea uixit, obedientem se semper prae-buit.« Heiland je Vuriča cenil tudi zaradi študijskih uspehov in pričakoval, da bo »blag služabnik katere koli Cerkve«.⁹⁰

Vurič je Heilandovo priporočilo resnično potreboval, saj bi tako lažje dobil denarno pomoč od kranjskih deželnih stanov. Tiffernova štipendija je namreč gojencem krila stroške za stanovanje, hrano in pouk, ne pa, denimo, za obleko in knjige.⁹¹ Tudi v luči dejstva, da je bil Vurič Tiffernov štipendist še leta 1594 oziroma na začetku leta 1595,⁹² torej dlje kot večina drugih Tiffernovih štipendistov s Kranjskega,⁹³ bi lahko domnevali, da Vurič v Tübingenu ni študiral ves ta čas. V svojem dopisu kranjskim deželnim poverjenikom, nastalem pred 22. marcem 1594, ljubljanski predikanti in učitelji s prvopodpisanim Adamom Bohoričem pišejo, da je bil Vurič v Tübingen poslan sedem let prej kot »štipendist in gojenec za potrebe kranjske krščanske Cerkve«.⁹⁴ Vurič v vseh teh sedmih letih, kot poudarjajo, »ob tübinški štipendiji ni veseljačil [...]«. Sedaj pa, ko naj bi prejel zahvalo in priznanje za svoje z marljivostjo med študijem pridobljeno znanje, in ko namerava pridobiti drugo stopnjo filozofije, je ostal reven in brez vsega«. »Naše ponižno mnenje je,« nadaljujejo, »da bi častiti odborniki [poverjeniki] storili usmiljeno dobro delo, ako bi mu dodelili milostno podporo in s tem kot vašemu vdanemu gojencu, pa tudi (če Bog da) kmalu mlademu služabniku, omogočili doseči častno namero, da zaradi pomanjkanja sredstev ne bi zapadel v malodušje,

Pismo Samuela Heilanda

(Vir: SI AS 2, šk. 89, fasc. 54/3, sn. 15, str. 353)

⁸⁹ Prim. Elze: *Die Universität*, str. 59, št. 9; str. 77.

⁹⁰ »Spero n. [enim] ipsum aliquae Ecclesiae mitem ministrum fore.« SI AS 2, šk. 89, fasc. 54/3, sn. 15, str. 353.

⁹¹ Prim. Elze: *Die Universität*, str. 33, op. 1.

⁹² Prim. pismo iz leta 1594, objavljeno v Rajhman: *Pisma slovenskih protestantov*, str. 201–202 (nem. izvirnik), 203–204 (slov. prevod). Po Elzeju naj bi bil Vurič Tiffernov štipendist še leta 1595. Elze: *Die Universität*, str. 59, št. 10: »1587–1595 M(agister) Nikolaus Wuritsch aus Laibach«. Da štipendije ni več dobival vsaj od februarja 1595 naprej, izpričuje pismo treh tübingenskih profesorjev württemberskemu vojvodi Frideriku z dne 9. februarja 1595. Gl. Theologenbriefwechsel im Südwesten des Reichs.

⁹³ Seznam z navedbo obdobja prejemanja štipendije za posameznega štipendista prinaša Elze: *Die Universität*, str. 59.

⁹⁴ Rajhman: *Pisma slovenskih protestantov*, str. 203.

ki bi ga od te namere lahko odvrnilo.«⁹⁵ Gre za stališče, ki so ga avtorji dopisa oblikovali po prejemu prošnje, v kateri se je za pomoč Vuriču zavzel superintendent Felicijan Trubar.⁹⁶

Da bi Vuriču odobrili majhen denarni dar, je Felicijan Trubar prosil deželne poverjenike že jeseni 1591.⁹⁷ Vurič, ki da je bil precejkrat zagrenjen, naj od deželnih stanov v več letih ne bi prejel več kot 20 renskih goldinarjev.⁹⁸ Kakor koli že, Vurič je zbral dovolj sredstev, da je v Tübingenu leta 1594 magistriral, medtem ko je bil naslednje leto tu tudi ordiniran.⁹⁹ V službo predikanta ga je »posvetil« kancler tübingenske univerze Jakob Heerbrand.¹⁰⁰ Po odhodu iz Tübingena je Vurič služboval v Ljubljani. Jeseni 1596 je denimo krstil Veroniko, hčerko pokojnega ljubljanskega meščana Absoloma Wernerja, ki so ga »pred Klisom ustrelili Turki«.¹⁰¹ Ob Felicijanu Trubarju, Marku Kumprehtu, Janžu Znojilšku, Juriju Klementu in Adamu Bohoriču se Vurič pojavlja tudi med podpisniki pisma kranjskim deželnim poverjenikom, datiranega »po letu 1596«.¹⁰² Nekaj časa je Vurič deloval še na gradu Turjak oziroma v Škocjanu pri Turjaku. Po deželnoknežjem ukazu o izselitvi vseh predikantov in učiteljev augsburške veroizpovedi iz Ljubljane leta 1598¹⁰³ se je umaknil h Karlu Juriču na grad Struga, odšel nato na Hrvaško, nazadnje pa, tako kot večina izgnanih ljubljanskih predikantov, na Nemško.¹⁰⁴

V nadaljevanju Heiland Vuriča imenuje »naš sin« (najin sin) in poudarja, da se je do tedaj dobro vèdel in da Vurič od njega prejema tudi gmotno pomoč, če jo potrebuje: »*Filius quidem noster hucusque se bene gerit, et a me pecuniam accipit, si qua re opus est.*«¹⁰⁵ Kljub temu naj bi se odločil, da na študijski poti ne bo več vztrajal.¹⁰⁶ Na koncu pisma Heiland Spindlerju še naroča, naj prijazno pozdravi »starega prijatelja in brata« (Jakoba) Präntla,¹⁰⁷ takratnega rektorja deželnošolske šole v Ljubljani, s katerim smo se srečali že pri obravnavi Marbachovega pisma. Najpozneje od srede maja 1588 je v Tübingenu sicer študiral tudi Spindlerjev starejši sin Krištof.¹⁰⁸ Njegovo bivanje v tübingenskem *Štipendiju* je utegnilo Heilanda in Spindlerja še tesneje povezati.

Sklep

Pisma Hartmanna Beyerja, Philippa Marbacha in Samuela Heilanda so dragoceni, čeprav majhni drobci v velikem mozaiku dokumentov, ki govorijo o protestantizmu druge polovice 16. stoletja. Prispevek zato ne opozarja le na

⁹⁵ Prav tam.

⁹⁶ Prav tam, str. 201: »*An N(omen) Einer Er(samen) La(ndschaft) dises Herzogthumbs Crain Herren Verordente. [...] Ueber herrn M(agister) Feliciani Truberi eigebrachtes Suppliciern.*«

⁹⁷ Objava prošnje, datirane »po 14. septembru 1591«, prav tam, str. 189 (nem. izvirnik), 190 (slov. prevod).

⁹⁸ Prim. prav tam, str. 189–190.

⁹⁹ Elze: *Die Universität*, str. 78. Glede magistrskega naziva prim. prav tam, str. 108, št. 33: »1594 Nic(olaus) Wuritschius Croata (recte: Carniolanus)«.

¹⁰⁰ Prav tam.

¹⁰¹ Žabota: *Matična knjiga*, str. 129, št. 635.

¹⁰² Rajhman: *Pisma slovenskih protestantov*, str. 211–212 (nem. izvirnik), 212 (slov. prevod).

¹⁰³ Prim. Kočever: Patent nadvojvode Ferdinanda, str. 44–45.

¹⁰⁴ Prim. SI AS 2, šk. 89, fasc. 54/3, sn. 15 (pisma iz leta 1600); Elze: *Die Universität*, str. 78.

¹⁰⁵ SI AS 2, šk. 89, fasc. 54/3, sn. 15, str. 353. Na to, da se besedna zveza »*filius quidem noster*« v resnici nanaša na Vuriča, me je opozorila Anja Božič.

¹⁰⁶ Študij naj bi prekinil med jesenskimi počitnicami: »*Cumque proxima autumnali vacatione expaciari vellet.*« Tu kaže pripomniti, da se je letni študijski semester na tübingenski univerzi začel na god sv. Filipa in Jakoba 1. maja (danes 3. maj) in končal na god sv. Luke 18. oktobra, ko se je začel zimski semester.

¹⁰⁷ SI AS 2, šk. 89, fasc. 54/3, sn. 15, str. 353.

¹⁰⁸ Elze: *Die Universität*, str. 78, 99; *Die Matrikeln*, str. 661, št. 15.

obstoj obravnavanih pisem in se ne omejuje na povzemanje njihove vsebine. Nemalo pozornosti namenja osvetlitvi povezav med avtorji in prejemniki pisem ter v njih omenjanimi osebami. Ob tem izpostavlja prepletenost dogajanja v luteranski Cerkvi na Kranjskem in v drugih dveh deželah Notranje Avstrije, a tudi na Württembergškem in nekaterih drugih območjih Svetega rimskega cesarstva. Beyerjevo pismo med drugim pokaže, kako osebne so bile Trubarjeve vezi z luterani v Frankfurtu na Majni, Marbachovo pa, kako dobro je Krištof Spindler, tretji superintendent kranjske luteranske Cerkve, sodeloval z voditelji iste Cerkve na Štajerskem in zlasti Koroškem. Iz zadnjega, Heilandovega pisma se poučimo predvsem o veliki podpori, ki je bil deležen Spindlerjev varovanec in poznejši predikant v Ljubljani Nikolaj Vurič pri študiju v Tübingenu. Poleg novih podatkov biografske in splošno zgodovinske narave so za nadaljnje raziskave pomembna tudi vprašanja, ki jih odpira podrobnejša analiza pisem. V pričajučem prvem delu prispevka sta takšni vprašanji denimo vprašanje o identiteti knjigotržca, ki se ni mogel udeležiti (belonedeljskega) sejma v Ljubljani, in vprašanje notranjeluteranskega spora na Koroškem v osemdesetih letih 16. stoletja.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 2, Deželni stanovi za Kranjsko.

OBJAVLJENI VIRI

Die Baccalaurei und Magistri der Wittenberger philosophischen Fakultät 3 (1538–1546) (ur. Julius Köstlin). Halle: Niemeyer, 1890.

Die Matrikeln der Universität Tübingen 1 (1477–1600) (ur. Heinrich Hermelink). Stuttgart: Kohlhammer, 1906.

Pisma slovenskih protestantov (ur. Jože Rajhman). Ljubljana: Založba ZRC, 1997.

Rajhman, Jože: *Pisma Primoža Trubarja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 1986.

SPLETNI VIRI

Andernach: Beyer, Hartmann: <https://daten.digital-sammlungen.de/0001/bsb00016318/images/index.html?id=00016318&groesser=&fip=eayafsdrewqeayawytseayaeayafsdrrfsdr&no=1&seite=223> (dostop: 3. 3. 2025).

Apologia, Oder Verantwortung deß Christlichen ConcordienBuchs: <https://www.digital-sammlungen.de/en/view/bsb10149890?page=4,5> (dostop: 26. 2. 2025).

Aristotelis ethicorum ad Nicomachum libri decem in gratiam et usum studiosorum breviter et perspicue per quaestiones expositi: <https://www.digital-sammlungen.de/en/details/bsb10169947> (dostop: 25. 2. 2025).

Beyer, Hartmann: *Quaestiones in libellum de sphaera Ioannis de Sacro Busto*, Frankfurt (am Main) 1549: <https://www.deutsche-digitale-bibliothek.de/item/OELVFRLGGB507NI3CQ6ID3NCRBTNTMFI> (dostop: 21. 2. 2025).

Deutschsprachige Bibelausgaben: <https://deutsche-bibeln.eu/bis%201589.html> (dostop: 7. 3. 2025).

Fürbeth: Beyer, Johann Hartmann: <https://frankfurter-personenlexikon.de/node/1623> (dostop: 11. 2. 2025).

Historiae Ecclesiasticae Seculi A.N.C. XVI. Supplementum: <https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb11061005?page=9> (dostop: 28. 2. 2025).

Holtzmann: Marbach, Philipp: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd117-541656.html#adbcontent> (dostop: 27. 2. 2025).

Logar: Krelj, Sebastijan: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi303664/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 6. 3. 2025).

Rajhman: Trubar, Primož: <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi72-9148/#slovenski-biografski-leksikon> (dostop: 5. 3. 2025).

Schindling: Marbach, Johann: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd1003-75235.html#ndbcontent> (dostop: 27. 2. 2025).

Simoniti: Tyffernus, Michael: <https://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi-699556/> (dostop: 6. 3. 2025).

Spomin Slovenije. Slovenska nacionalna lista: <https://www.nms.si/si/raz-tave/11529-Spomin-Slovenije> (dostop: 12. 11. 2024).

Theologenbriefwechsel im Südwesten des Reichs: <https://www.hadw-bw.de/forschung/forschungsstelle/theologenbriefwechsel-im-suedwesten-des-reichs-der-fruehen-neuzeit-1550-1620/die-forschungsstelle> (dostop: 13. 11. 2024).

Theologenbriefwechsel, Philipp Marbach: <https://thbw.hadw-bw.de/person/117541656> (dostop: 11. 3. 2025).

Wagenmann: Heiland, Samuel: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116-651156.html#adbcontent> (dostop: 12. 3. 2025).

Wittenberger Matrikel: https://opendata.uni-halle.de/explore?bitstream_id=6e708616-dd6c-4a72-859c-ddb56524c50a&handle=1981185920/92698&provider=iif-image (dostop: 26. 2. 2025).

Žnidaršič Golec: Pisma: https://www.nms.si/si/dogodki/2023/10/25/11559-Lilijana-Znidarsic-Golec-Pisma-vidnejsih-nemskih-protestantov-16-stoletja-v-Arhivu-Republike-Slovenije?_gl=1*kn0oht*_up*MQ..*_ga*MTA5MTQ0NzY3My4xNzMxNDA1Nzc0*_ga_5C3WDXRJ7C*MTczMTQwNTc3My4xLjAuMTczMTQwNTc3My4wLjAuMA (dostop: 12. 11. 2024).

Žnidaršič Golec: Pismo Hartmanna Beyerja: <https://www.gov.si/novice/2023-10-01-pismo-hartmanna-beyerja-primozu-trubarju-iz-leta-1568/> (dostop: 5. 3. 2025).

LITERATURA

Ahačič, Kozma: Uraški biblijski zavod – Trubarjeva pot od navdušenja do razočaranja ter njegov odnos do hrvaških tiskov. V: *Slovenski jezik in književnost med kulturami. Zbornik Slavističnega društva Slovenije* 32 (ur. Matej Šekli in Lidija Rezoničnik). Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije, 2022, str. 225–238.

Dalmatin, Antun in Stipan Konzul: *Postilla 1568. Ratisbona M.D.LXVIII* (ur. Alojz Jembrih idr.). Pazin: Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila« idr., 1993.

Dimitz, August: *Geschichte Krains von der ältesten Zeit bis auf das Jahr 1813 III. Vom Regierungsantritte Erzherzog Karls in Innerösterreich bis auf Leopold I. (1564–1657)*. Laibach: I. v. Kleinmayr & F. Bamberg, 1875.

Dular, Anja: *Živeti od knjig. Zgodovina knjigotrštva na Kranjskem do začetka 19. stoletja*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2002.

Elze, Theodor: Die slowenischen protestantischen Postillen des XVI. Jahrhunderts. V: *Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Österreich* XIV (1893), str. 121–133.

Elze, Theodor: Die Rectoren der Krainischen Landschafschule in Laibach während des 16. Jahrhunderts. V: *Jahrbuch des Protestantismus in Oesterreich*, III–IV (1899), str. 117–153.

Elze, Theodor: *Primus Trubers Briefe*. Tübingen: Litterarische Verein in Stuttgart, 1897.

Fräss-Ehrfeld, Claudia: *Geschichte Kärntens 2. Die ständische Epoche*. Klagenfurt: J. Heyn, 1994.

Jambrek, Stanko: *Hrvatski protestantski pokret XVI. i XVII. stoljeća*. Zaporešić: Matrica Hrvatska Zaporešić, 1999.

Jembrih, Alojz: Predgovor. V: *Antun Dalmatin, Stipan Konzul. Postilla 1568. Ratisbona M.D.LXVIII* (ur. Alojz Jembrih idr.), str. 18–37. Pazin: Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila« idr., 1993.

Karnitschnig, Michael: Die Geschichte der protestantischen Ständeschule. V: *Kollegium – Lyzeum – Gymnasium* (ur. Wilhelm Baum). Klagenfurt: Kärntner Druck- und Verlagsges. m. b. H., 1991, str. 17–32.

Kočevar, Vanja: Patent nadvojvode Ferdinanda o dokončnem izgonu predikantov in odpravi protestantskega bogoslužja v notranjeavstrijskih deželah iz leta 1599. V: *Arhivi* 37 (2014), št. 1, str. 31–64.

Leeb, Rudolf: Der Streit um den wahren Glauben – Reformation und Gegenreformation in Österreich. V: *Geschichte des Christentums in Österreich. Von der Spätantike bis zur Gegenwart* (ur. Rudolf Leeb idr.). Wien: Ueberreuter, 2003.

Loserth, Johann: *Die Protestantischen Schulen der Steiermark im Sechzehnten Jahrhundert*, Berlin: Weidmannsche Buchhandlung, 1916.

Mayer, Franz Martin: Jeremias Homberger. Ein Beitrag zur Geschichte Innerösterreichs im 16. Jahrhundert. V: *Archiv für österreichische Geschichte* 74 (1889), str. 203–259.

Neweklowsky, Gerhard: Poskus širjenja protestantizma med gradiščanskimi Hrvati. Pesmarici iz leta 1609 in 1611. V: *Slavia centralis* 12 (2019), št. 1, str. 232–238.

Reisp, Branko: Prvi (protestantski) tiskar na Slovenskem Janez Mandelc. V: *Zgodovinski časopis* 47 (1993), št. 4, str. 509–514.

Rupel, Mirko: *Primož Trubar. Življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1962.

Sakrausky, Oskar: Der Flacianismus in Oberkärnten. V: *Carinthia I*, 171 (1981), str. 111–140.

Sakrausky, Oskar: Die Unterzeichnung der Konkordienrformel durch die Kärntner Pfarrer und Landstände. V: *Carinthia I*, 171 (1981), str. 141–158.

Scherber, Peter: Nikodem Frischlin in njegovo delovanje na Kranjskem (1582–1584). V: *Reformacija na Slovenskem. Ob 500-letnici Trubarjevega rojstva* (ur. Aleksander Bjelčevič). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2010 str. 639–648.

Schmidt, Vlado: *Pedagoško delo protestantov na Slovenskem v XVI. stoletju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1952.

Schorn-Schütte, Luise: *Geschichte Europas in der Frühen Neuzeit. Studienbuch 1500–1789*. Paderborn: Ferdinand Schöningh, 2009.

Schwarz, W. Karl: Reformator iz Notranje Avstrije. Primož Trubar in južnoslovanski tisk biblijskega zavoda v Urachu. V: *Stati inu obstatu* 14 (2018), št. 28, str. 61–82.

Schweighofer, Astrid: *Nikolaus Gallus im Streit für Christus. Die Dynamik der lutherischen Konfessionsbildung im Kontext theologischer Kontroversen des 16. Jahrhunderts*. Gütersloh–München: Gütersloher Verlagshaus, 2025.

Spomin Slovenije. Slovenska nacionalna lista – UNESCO Spomin sveta (ur. Tomaž Miško). Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2023.

Trubar, Primož: *Pisma. Zbrana dela Primoža Trubarja* 10 (ur. Edvard Vrečko in Fanika Krajnc-Vrečko). Ljubljana: Pedagoški inštitut, 2015.

Tüchle, Hermann, Cornelius Adrianus Bouman in Jacques Le Braun: *Zgodovina Cerkve 3. Reformacija, protireformacija in katoliška prenova (1500–1715)*. Ljubljana: Družina, 1994.

Valenčič, Vlado: Ljubljanska trgovina v 16. in 17. stoletju. V: *Iz starejše gospodarske in družbene zgodovine Ljubljane. Razprave 2* (ur. Sergij Vilfan). Ljubljana: Mestni arhiv Ljubljanski, 1971, str. 97–154.

Vidmar, Tadej: Šola in komponente vseživljenjskega učenja pri Primožu Trubarju. V: *Stati inu obstatu* 3 (2007), št. 5–6, str. 118–133.

Weismann, Christoph: Humanist Mihael Tiffernus (1488/89–1555), mentor vojvode Krištofa in mecen tübinškega štipendija. V: *Zgodovinski časopis* 41 (1987), št. 3, str. 439–464.

Žabota, Barbara: *Matična knjiga prve ljubljanske protestantske občine iz zadnje četrtine 16. stoletja*. Ljubljana: Založba ZRC, 2022.

Žnidaršič Golec, Lilijana: Trubarjeva Cerkovna ordninga med želenim in živetim. V: *Vera in hotenja. Študije o Primožu Trubarju in njegovem času* (ur. Sašo Jerše). Ljubljana: Slovenska matica, 2009, str. 224–242.

SUMMARY

IGNORED LETTERS OF PROMINENT GERMAN PROTESTANTS IN THE PROVINCIAL ESTATES OF CARNIOLA FONDS – PART 1

The article, consisting of two parts, is dedicated to the presentation of seven original letters written by Lutheran theologians working mostly in the German regions of the Holy Roman Empire and kept in the Provincial Estates of Carniola Fonds in the Archives of the Republic of Slovenia. Despite the relatively great interest of Slovenian, and also several foreign researchers in Primož Trubar and Protestantism in Slovenia, these letters have not yet received adequate attention. The exception is a part of a letter by Philipp Marbach (1585), which is discussed by Theodor Elze in his study of the rectors of the Protestant 'Latin' Estates School in Ljubljana. On the other hand, the letters presented in the article have not yet been included in chronologically based lists of letters written or sent and received (or mentioned in the letters of other persons) by prominent theologians from the southwest of the Holy Roman Empire in the years from around 1550 to 1620, i.e. from the territories of the Electoral Palatinate (Kurpfalz) and the Duchy of Württemberg and the city of Straßburg (Strasbourg). The publication of data regarding the correspondence of these theologians, and in part also the letters in their entirety, is the main goal of the project, which has been running under the auspices of the Heidelberg Academy of Sciences since 2017. Among the approximately two hundred theologians involved in the project, we find all the writers of the letters discussed in this article: Hartmann Beyer (1516–1577), Philipp Marbach (1550–1611), Samuel Heiland (1533–1592), Samuel Huber (1547–1624) and Jeremias Homberger (1529–1595).

The first part of the article discusses three letters from 1568, 1585 and 1589, written mainly in Latin by Beyer, Marbach and Heiland. Beyer's letter from 16 April 1568, sent from Frankfurt am Main to Primož Trubar in Derendingen (now part of Tübingen), talks about the search for woodcut plates with appealing images that would adorn the Croatian edition of the Postilla of Antun Dalmata and Stipan Konzul. In connection with Beyer's letter, the question of the identity of Jurij, whom Beyer refers to as "yours" (*ex Georgio vestrati*), is particularly highlighted. Marbach's letter, sent from Klagenfurt to the superintendent in Carniola, Kristof Spindler, is dated 26 April 1585. The core of the letter concerns a recommendation for the newly appointed rector of the Provincial Estates School in Ljubljana, Jakob Präntel. Special attention is paid to the question which Ljubljana fair (with books) is meant by Marbach's mention of "your fair". The greater part of Heiland's letter from 26 October 1589, sent to Kristof Spindler from Tübingen, refers to the certificate of conduct and studies (*vita et studiorum*) for Nikolaj Vurič (Wuritsch) *alumnus* of the *Tübinger Stift*. The future Ljubljana preacher needed Heiland's recommendation in order to more easily obtain financial assistance from the Carniolan Provincial Estates.

1.02 Pregledni znanstveni članek

UDK 930.25:355.134.2(497.45=112.2)"1943/1945"

Prejeto: 5. 5. 2025

Lov za odlikovanji za hrabrost v boju proti partizanom v XVIII. vojnem okrožju, po sledih arhivskih dokumentov

PAVEL CAR

dr. zgodovinskih znanosti v pokoju
Topniška ulica 33c, SI-1000 Ljubljana
e-pošta: pavel.p.car@gmail.com

Izvilleček

Članek obravnava dokumente iz fondov državnega arhiva, ki so povezani s podeljevanjem odlikovanj pripadnikom nemških oboroženih sil v boju proti slovenskim partizanom v času druge svetovne vojne. Na slovenskih tleh, kjer so se pripadniki nemške policije, Waffen-SS in rednih oboroženih sil (*Wehrmacht*) borili proti, vsaj z nemškega stališča, neregularnim četam, so bile možnosti za pridobitev odlikovanj veliko manjše kot na ostalih, velikih bojiščih. Zato se je tu razvil celo nekakšen »lov na odlikovanja«, kot ga je v enem od svojih dnevnih povelj poimenoval *SS-Obergruppenführer und General der Polizei* Erwin Rösener. Dokumenti, predstavljeni v tem članku, prikazujejo na eni strani poizkuse poveljnikov manjših nemških enot, da bi spopade s partizani napihnil in jih prikazali kot dovolj ostre, tako da bi lahko svoje vojake predlagali za odlikovanje; na drugi strani pa nam kažejo prizadevanja *SS-Obergruppenführerja und Generala der Polizei* Rösenerja, ki je poskušal z neprestanimi smernicami in navodili za podeljevanje odlikovanj, pa tudi z opomini in celo grožnjami svojim podrejenim »lov na odlikovanja« omejiti, če ne že v celoti ustaviti. Vendar se številni od njegovih podrejenih oficirjev nikakor niso hoteli ravnati po ukazih svojega poveljnika.

Abstract

THE HUNT FOR DECORATIONS FOR BRAVERY IN THE FIGHT AGAINST
PARTISANS IN THE XVIII. MILITARY DISTRICT, FOLLOWING THE TRACES
OF ARCHIVAL RECORDS

The article discusses documents from the State Archives funds related to the awarding of decorations to members of the German armed forces in the fight against Slovenian partisans during World War II. On Slovenian soil, where members of the German police, Waffen-SS and regular armed forces [*Wehrmacht*] fought against, at least from the German point of view, irregular troops, the chances of obtaining decorations were much less than on other, larger battlefields. Therefore, a kind of "hunt for decorations" developed here, as *SS-Obergruppenführer und General der Polizei* Erwin Rösener called it in one of his daily orders. The records presented in this article show, on the one hand, the attempts of the commanders of smaller German units to inflate the

Ključne besede:

druga svetovna
vojna, Slovenija,
boj proti
partizanom,
vojaška
odlikovanja,
Erwin Rösener.

Keywords:

World War II,
Slovenia, fight
against partisans,
military
decorations,
Erwin Rösener.

clashes with the partisans and present them as sufficiently severe so that they could nominate their soldiers for decorations; on the other hand, they show us the efforts of SS-Obergruppenführer und General der Polizei Rösener, who tried to limit, if not completely stop, the “hunt for decorations” by constantly giving instructions and giving reasons for the awarding of decorations, as well as by admonishing and even threatening his subordinates. However, many of his subordinate officers absolutely refused to obey their commander’s orders.

Uvod

»Pravijo jim bleščice, prav! Z bleščicami se vodi može. Mislite, da bi može lahko spravili k boju z razlogi? Nikoli. Ti so dobri le za učenjake pri njihovih študijih. Vojak potrebuje slavo, priznanja, nagrade.« – Napoleon Bonaparte¹

»Vsak oficir, vodja enote, mora preseči lov na odlikovanja in se mora osredotočiti le na dosego cilja in ne, da v bojno poročilo za vsako bojno dejanje vključi pričakovanje za dodelitev odlikovanja.« – SS-Obergruppenführer und General der Polizei Erwin Rösener²

Že Napoleon je ugotovil, da lahko z odlikovanji pomembno motivira svoje vojake in jih tako spodbudi k večjemu pogumu in premagovanju naporov. Leta 1805 je ustanovil red Legije časti, ki je še danes najvišje in najbolj cenjeno odlikovanje Republike Francije.³

Tudi vladarji drugih, najprej predvsem evropskih dežel, so se ravno tako zavedali pomembnosti odlikovanj; tako je bila v drugi polovici 18. in prvi polovici 19. stoletja v številnih državah po vsem svetu ustanovljena dolga vrsta odlikovanj, tako redov kot medalj.⁴

Nošenje odlikovanj je povsod dvigovalo moralo vojakov; odlikovanja so bila namreč vidno priznanje poguma, ki so odlikovanim vojakom in častnikom dajala občutek ponosa. Med vojaki, ki še niso imeli odlikovanj, so ta vzbujala željo, da se tudi oni uvrstijo v krog odlikovanih izbrancev. Ko se je nemško vrhovno poveljstvo marca 1918 pripravljalo na zadnjo ofenzivo na zahodni fronti, imenovano *»Kaiserschlacht«*, je imelo ob vseh pripravah, transportih orožja in vojaškega materiala ter vežbanju čet dvig morale vojakov za enega izmed najpomembnejših elementov za uspeh ofenzive. *»Pruskim vojakom je bilo rečeno, da bodo v treh mesecih doma. Skrbno izbrani oficirji so bili čez zimo deležni posebnih inštrukcij, kako dvigniti patriotičnega duha. Vojaki so dobili mnogo več dopusta kot navadno. Odlikovanja so bila bogato deljena, posebej na cesarjev rojstni dan. Vojaške kapele so imele pogoste koncerte.«⁵*

Številni vladarji in režimi so uporabljali vojaške časti kot propagandno orodje. Izkazovanje medalj v boju je pomagalo promovirati podobo močne in hrabre vojske ter krepilo ideale junaštva in žrtvovanja v očeh vojakov in civilistov.

¹ V originalu *»On appelle cela des hochets; eh bien! c'est avec des hochets que l'on mène les hommes... Croyez-vous que vous feriez battre des hommes par l'analyse? Jamais. Elle n'est bonne que pour le savant dans son cabinet. Il faut au soldat de la gloire, des distinctions, des récompenses.«* Thibaudeau: *Mémoires sur le Consulat (1799-1804)*, str. 83–84.

² SI AS 1618, t. e. 68, f.93/IV-2, mapa *»Der Höhere SS und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII, Führungstab für Bandenbekämpfung«, »Sonderbefehle 1944«*.

³ Prim. *L'Ordre de la legion d'honneur a l'aube du 3eme millenaire*.

⁴ Red: višje odlikovanje v več stopnjah, ki so poimenovane po nazivih srednjeveških viteških redov. Redovni znaki so pogosto umetelno izdelani iz plemenitih kovin in emajlirani. Medalja: nižje odlikovanje, običajno v obliki okrogle ploščice. Medalje imajo lahko ravno tako več stopenj; npr. zlata, srebrna, bronasta itd.

⁵ Gray: *Kaiserschlacht 1918, the final German offensive*, str. 21.

Zato ni čudno, da so si v armadah širom sveta številni vojaki nadvse prizadevali, da bi tudi na njihove prsi prišlo kakšno odlikovanje. Zato so bili pripravljeni dati vse od sebe, voljno premagovati velike napore in na bojišču pokazati pogum, čeprav včasih za ceno lastnega življenja. Vendar je prenekateri vojak iskal tudi manj zahtevne bližnjice do »bleščic«, kakor jim je pravil Napoleon.

Nemške enote na slovenskem ozemlju med drugo svetovno vojno

Ko je po kapitulaciji Vojske Kraljevine Jugoslavije glavnina nemških bojnih enot zapustila ozemlje takratne Dravske banovine, so bile na to ozemlje nameščene predvsem policijske enote, ki so imele nalogo vzdrževati red in mir; okupacijske oblasti namreč niso pričakovale kakšnega resnejšega odpora. Policijski polki, stacionirani na slovenskem ozemlju (kasneje so se preimenovali v SS-policijske polke, *SS-Polizei-Regiment*), so vse do konca vojne ostali poglavitna sila v bojih proti partizanom. Vendar se je že v letu 1942 pokazalo, da policijske enote, podrejene višjemu SS in policijskemu vodji (*Höhere SS und Polizei Führer*, HSSPF)⁶ v XVIII. vojnem okrožju⁷ *SS-Gruppenführerju und Generalleutnantu der Polizei* Erwinu Rösenerju,⁸ same ne bodo kos vedno močnejšim partizanskim enotam. Zato so bile nekatere redne enote nemških oboroženih sil, a tudi enote *Waffen-SS*,⁹ za krajši ali daljši čas napotene na slovensko ozemlje, da bi pomagale v boju s partizani. 438. divizija za posebne namene (*Division z.b.V. 438*)¹⁰ pa je

⁶ Rösener je bil 10. decembra 1941 postavljen za višjega SS in policijskega vodjo (HSSPF) v XVI-II. vojnem okrožju. Višji SS in policijski vodje (*Höhere SS und Polizeiführer*) so v svojih okrožjih poveljevali vsem vejam SS in policije. Prim. Yerger: *German Cross in Gold, Holders of the SS and Police*.

⁷ Za časa Weimarske republike je bila Nemčija razdeljena na vojna okrožja, (*Wehrkreise*, WK), ki so bila odgovorna za nabor in usposabljanje delov *Reichswehra* in pozneje *Wehrmacht*. Število vojaških okrožij je tik pred vojno doseglo številko 13. Po priključitvi Avstrije leta 1938 sta bili oblikovani še vojaški okrožji XVII. (Dunaj) in XVIII. (Salzburg). Številke XIV do XVI so bile rezervirane za motorizirane armadne korpuse, ki so imeli v sestavi t. i. »hitre čete« (motorizirane pehotne divizije, lahke divizije in tankovske divizije). XVIII. vojaško okrožje je skrbelo za vojaško varnost Salzburga, Tirolske in Štajerske, kasneje pa tudi za zasedena območja dežel Spodnje Štajerske, Koroške in Kranjske ter za urjenje nadomestnih vojaških enot na tem območju. XVIII. vojno okrožje je obsegalo dve vojni nadomestni okrožji, Gradec in Innsbruck. Prim. Tuidar: *Die Wehrkreise XVII und XVIII 1939-1945*.

⁸ Erwin Friedrich Karl Rösener (1902–1946). Končal je srednjo poklicno šolo za elektromonterje. Leta 1926 se je priključil nacistični stranki (*Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei*, NSDAP). Julija 1933 je kot *SS-Sturmbannführer* v Düsseldorfu prevzel poveljstvo nad 20. polkom SS (*20. SS-Standarte*). Rösenerjeva kariera je šla strmo navzgor; septembra leta 1936 je kot *Stabsführer* prevzel vodstvo SS-nadodseka »vzhod« (*SS-Oberabschnitts Ost*). Septembra 1940 je postal višji SS in policijski vodja (*Höhere SS und Polizei Führer*, HSSPF) »Rhein«, od decembra 1941 pa vse do konca vojne je bil na službenem mestu višjega SS in policijskega vodje »Alpenland« v XVIII. vojnem okrožju. Po vojni je bil Rösener na Rupnikovem procesu v Ljubljani zaradi vojnih zločinov obsojen na smrt z obešenjem in 4. septembra 1946 usmrčen.

⁹ Marca leta 1935 je Hitler izdal ukaz o organizaciji esesovskih oboroženih sil, SS-sile v pripravljenosti (*SS-Verfügungstruppe*, SS-VT). Te so predstavljale vojaško krilo SS z vojaškim urjenjem pod vodstvom nekdanjih častnikov *Reichswehra*. SS-VT so rastle in do konca leta 1937 so imele že tri pehotne polke. Novembra 1939 se je prvič začel uporabljati izraz *Waffen-SS*. Januarja 1940 so bile enote SS-VT preimenovalne iz dotedanjih esesovskih oznak v standardna vojaška imena; na primer *Sturm v Kompanie* (četa), *Standarte v Regiment* (polk), ipd. Med vojno sta se število in moč enot *Waffen-SS* neprestano povečevala in do konca vojne je bilo ustanovljenih kar 38 divizij *Waffen-SS*. (Prim. Kocjančič: *Red mrtvaške glave pod Alpami*).

¹⁰ *Landeschutzen Division 438* (tudi *Division z.b.V. 438*) je bila ustanovljena 1. novembra 1943 in je spadala pod nadomestno komando XVIII. vojnega okrožja v Salzburgu. Sestavljala sta jo 18. *Landeschutzen Regiment* s sedežem v Celju in 184. *Landeschutzen Regiment* s sedežem v Kranju, razen tega je divizija dajala posadko tudi za Mejni stražni odsek XVIII. (*Grenzwacht Abschnitt XVIII*). Divizija, ki je štela približno 8.000–9.000 mož, je bila v glavnem lahko oborožena. Ves čas je sodelovala v bojih proti partizanom na Gorenjskem oziroma Štajerskem in Koroškem. Prvotno je imela nalogo varovati komunikacijske zveze in pomembnejše objekte,

bila na slovenskem ozemlju ves čas, od svojega formiranja novembra 1943 vse do konca vojne.

Pripadniki nemških enot, ki so bili stacionirani na slovenskem ozemlju, so si odlikovanja lahko pridobili v glavnem le v boju proti partizanom, saj so bile ostale možnosti, kot na primer sestrelitev letala s strani protiletalskih enot in podobno, močno omejene. Partizanske sile so nemška poveljstva dojemale kot neregularne enote, sestavljene v večini iz vojaško neizvežbanih predvsem moških, a tudi žensk. V boju s partizani so bile možnosti priboriti si odlikovanje precej manjše kot na bojiščih, kjer so se nemške enote borile proti velikim, rednim sovražnim armadam. Vrhovno poveljstvo nemških oboroženih sil (*Oberkommando der Wehrmacht*)¹¹ je bilo namreč mnenja, da so boji proti partizanom oziroma civilistom brez ustreznih vojaških veščin lažji kot boji proti izurjenim sovražnikovim silam ter da je vojakom treba manj naporov in poguma, da premagajo takšnega sovražnika. To je posledično pomenilo manj hrabrih dejanj, za katera bi bila lahko podeljena odlikovanja. Razliko v pogledu nemškega vrhovnega poveljstva na boje z rednimi oziroma neregularnimi enotami nam lepo kaže dve nemški odlikovanji; za pehotno odlikovanje, zlati znak za boj iz bližine,¹² ki se je podeljeval za dosežke v bojih proti enotam sovražnih rednih armad. Pri tem je bilo treba zbrati 50 dni »bojev na nož«, medtem ko je bilo treba za podobno odlikovanje za boje s partizani, za zlati znak za boj proti banditom, zbrati dvakrat več dni, namreč kar 100 dni »bojev na nož«, saj je bilo vrhovno poveljstvo mnenja, da so boji s partizani precej lažji.¹³

Znak za boj proti banditom

Ker je partizanski boj v številnih evropskih državah dobil izjemne razsežnosti, je Hitler ustanovil poseben znak za boj proti banditom (*Bandenkampfabzeichen*). Vrhovno poveljstvo nemških oboroženih sil je tako 29. januarja 1944 objavilo:

»Führer je ustanovil poseben bojni znak za protipartizansko bojevanje, s katerim bodo kot priznanje za hrabrost in zasluge v službi odlikovani nemški vojaki, ki se proti bandam, ki jih je organizirala Moskva, borijo v gozdovih in močvirjih za vzhodno fronto ter v hribih in gorskih soteskah jugovzho-

medtem ko je s porastom NOB sodelovala v protipartizanskih akcijah skupaj s policijskimi enotami in polkom gorskih lovcev »Treeck«, ki je bil stacioniran na Štajerskem.

¹¹ Maja 1935 se je *Reichswehr* preimenoval v *Wehrmacht* (WH), ki je bil sestavljen iz treh vej: kopenske vojske (*Heer*), vojnega letalstva (*Luftwaffe*, LW) in vojne mornarice (*Kriegsmarine*; KM). Obenem je bilo ustanovljeno Vrhovno poveljstvo oboroženih sil (*Oberkommando der Wehrmacht*; OKW), sestavljeno iz Vrhovnega poveljstva kopenske vojske (*Oberkommando der Heer*; OKH), vojnega letalstva (*Oberkommando der Luftwaffe*; OKL) in vojne mornarice (*Oberkommando der Kriegsmarine*; OKM).

¹² *Nahkampfspange*; pehotno odlikovanje, ki ga je Hitler ustanovil 25. novembra 1942, »kot vidno priznanje vojakom, ki so se s hladnim orožjem v roki v bližnjem boju borili mož proti možu in hkrati kot spodbudo za nadaljnje izpolnjevanje dolžnosti.« (*Oberkommando des Heeres: Allgemeine Heeresmitteilungen 1942, Ausgabe 28*, št. 573, str. 6). Znak se je podeljeval v treh stopnjah, in sicer: 1. stopnja (bronasti znak) za 15 dni bojev iz bližine, 2. stopnja (srebrni znak) za 30 dni bojev iz bližine in 3. stopnja (zlati znak) za 50 dni bojev iz bližine. Za boj iz bližine je štel vsak boj, v katerem je vojak »videl beločnico v očesu svojega sovražnika«. Znak za boj iz bližine je bilo najprestižnejše pehotno odlikovanje. Zlato zaponko za boj iz bližine je dobilo vsega skupaj zgolj 631 pripadnikov pehote. Prim. Michaelis: *Deutsche Kriegsauszeichnungen 1939-1945 Heer-Waffen-SS-Polizei*, str. 83.

¹³ Prim. Angolia: *For Führer and Fatherland, Military awards of the Third Reich*; Patzwall: *Das Bandenkampfabzeichen 1944-1945*; Michaelis: *Deutsche Kriegsauszeichnungen 1939-1945 Heer-Waffen-SS-Polizei*; Michaelis: *The history of the 24. Waffen-Gebirgs [Karstjäger]-Division der SS and the Holders of the Anti-Partisan War badge in Gold in the Second World War*; Scapini: *The Anti-partisan Badge*.

dne Evrope, ali pa njihovi bratje v orožju iz različnih zavezniških evropskih držav.»¹⁴

Znak je bil ustanovljen v treh stopnjah; in sicer: 1. stopnja bronasti znak za 30 dni bojov iz bližine, 2. stopnja srebrni znak za 50 dni bojov iz bližine in 3. stopnja zlati znak za 100 dni bojov iz bližine proti partizanom.

Ker je bil znak za boj proti banditom namenjen v glavnem nemškimi policijskim enotam, ki so spadale pod Reichsführerja SS Himmlerja, je Hitler temu prepustil, da je izoblikoval pogoje za podelitev tega odlikovanja. Dobili so ga lahko vsi pripadniki nemških oboroženih sil, ki so se borili proti pripadnikom odporniških gibanj širom Evrope.

Himmler si je pridržal pravico, da zlate znake za boj proti banditom podeljuje osebno, da bi posebej počastil »najpogumnejše in najuspešnejše borce proti banditom«, enako kakor si je Hitler pridržal pravico, da osebno podeljuje zlato zaponko za boj iz bližine.¹⁵

Nemška odlikovanja za hrabrost in za vojne zasluge

Večina velikih držav, ki so se vojskovale v drugi svetovni vojni, je imela celo vrsto redov in medalj, ki so se podeljevale bodisi za pokazano hrabrost, bodisi za zasluge v vojskovanju.¹⁶ Medtem so imeli v Nemčiji pripadniki oboroženih sil na razpolago le dve odlikovanji, železni križec in križec za vojne zasluge z meči, vendar sta imeli obe odlikovanji več stopenj; železni križec kar osem stopenj, križec za vojne zasluge pa tri.

Železni križec (*Eiserne Kreuz, EK*)

Najbolj znano, a najprestižnejše nemško odlikovanje je nedvomno železni križ. Številni to odlikovanje povezujejo [zgolj] s tretjim rajhom oziroma nacizmom, vendar je odlikovanje nastalo veliko prej, že leta 1813, v času napoleonskih vojn.¹⁷

Železni križec je ustanovil kralj Friederich Wilhelm III. leta 1813, ko je bil primoran stopiti na čelo narodnega upora proti Francozom. Da bi zbrali sredstva za vojsko, so številni plemenitaši in premožni meščani darovali svoje dragulje in zlato ter v zameno dobili železne prstane z napisom »dal sem zlato za železo«. Zlato je v tistem času dobilo prizvok dekadentne kovine, medtem ko je bilo železo visoko cenjeno kot gonilna sila vojne za osvoboditev. Od tod je tudi dobilo ime najznamenitejše nemško odlikovanje – železni križ; odlikovanje, ki je bilo v primerjavi s starimi viteškimi redovi dosegljivo vsakemu, ne glede na čin ali socialno poreklo.¹⁸ Odlikovanje je bilo ustanovljeno v treh stopnjah; najnižja, 2. stopnja, se je nosila na prsih na črnem traku z dvema belima progama ob strani, 1. stopnja se je na prsi pripenjala z iglo na zadnji strani in veliki križ, ki se je nosil okoli vratu in je bil namenjen le najvišjim vojskovodjem. Odlikovanje se je podeljevalo tudi za zasluge v zaledju (resda v veliko manjšem številu), v tem

¹⁴ Michaelis: *The history of the 24. Waffen-Gebirgs [Karstjäger]-Division der SS and the Holders of the Anti-Partisan War Badge in Gold in the second World War*, str. 6.

¹⁵ Michaelis: *Deutsche Kriegsauszeichnungen 1939-1945 Heer-Waffen-SS-Polizei*, str. 106.

¹⁶ Prim. Durov: *Russkie I Sovetskoe voennie nagradi*; Hall: *British Orders, Decorations and Medals*; Dorling: *Ribbons and Medals*, Bender in Strandberg: *The Call of Duty, Military Awards and Decorations of the United States of America*; Chefdebien in Wodey: *Ordres et Decorations en France*.

¹⁷ Williamson: *The Iron Cross, A history 1813-1957*, str.12-15. Prim. Wernitz: *The Iron Cross 1813-1870-1914, The history and Significance of a Medal*.

¹⁸ Williamson: *The Iron Cross, A history 1813-1957*, str. 12-14.

primeru so bile barve pri 2. stopnji zamenjane, trak je bil bel z dvema črnima progama ob strani.¹⁹

Železni križ je bil pozneje obnovljen še trikrat; leta 1870, v času vojne s Francijo, je odlikovanje obnovil pruski kralj Wilhelm I, drugič je bil železni križec obnovljen leta 1914, ob izbruhu prve svetovne vojne, tretjič ga je 1. septembra 1939, ob izbruhu druge svetovne vojne, obnovil Adolf Hitler.²⁰ Hitler je med 1. stopnjo in velikim križem dodal še viteški križec železnega križa, ki se je ravno tako nosil okoli vratu. Ta je med vojno postopoma dobival še nove, višje stopnje; viteški križec s hrastovim listjem, s hrastovim listjem in z meči, s hrastovim listjem, z meči in diamanti ter z zlatim hrastovim listjem, meči in diamanti. Trak železnega križa je bil rdeč z belo in s črno progo ob strani.²¹

V 2. členu statuta železnega križca piše, da bo ta »podeljevan za izjemno službo in za hrabrost pred sovražnikom«.²²

V drugi svetovni vojni se železni križec ni več podeljeval za zasluge v zaledju, ampak je v ta namen Hitler ustanovil novo odlikovanje, križec za vojne zasluge z meči.²³

Križec za vojne zasluge (Kriegsverdienstkreuz, KVK)

Mesec in pol po tem, ko je Hitler obnovil železni križec, je 13. oktobra 1939, v spomin na »bitko narodov« pri Leipzigu leta 1813, ustanovil še križec za vojne zasluge. Ta se je podeljeval za zasluge, ki niso bile pridobljene v boju s sovražnikom.²⁴ Odlikovanje je imelo tri stopnje, 2. stopnjo, ki se je nosila na traku v drugi gumbnici uniforme, 1. stopnjo, ki se je na prsi pripenjala z iglo na zadnji strani, ter viteški križec. Odlikovanje se je lahko podeljevalo z meči (med kraki križa sta bila dva prekržana meča) »za posebne zasluge pod sovražnim ognjem ali za posebne zasluge pri vojevanju [militärischen Kriegsführung]« oziroma brez mečev, »za zasluge pri vojaških nalogah, ki se niso izvajale pod sovražnim ognjem«.²⁵ Trak odlikovanja je imel enake barve kot železni križec, le da so bile te zamenjane, trak je bil črn z belo in rdečo progo ob strani. Križec za vojne zasluge je bil na rang listi odlikovanj nižje od železnega križca.

19. avgusta 1940 je bila ustanovljena še medalja za vojne zasluge kot najnižje odlikovanje križca za vojne zasluge.²⁶

Nemški križ

Kmalu je postalo jasno, da je razkorak med železnim križcem 1. stopnje in viteškim križcem železnega križa prevelik, zato je Hitler decembra 1941 ustanovil novo odlikovanje, nemški križ, ki je imel dve stopnji.²⁷ Nemški križ v zlatu se je podeljeval za pokazano hrabrost, medtem ko se je nemški križ v srebru podeljeval za zasluge v bojevanju. Med vojno je bilo podeljenih okoli 32.000 nemških križev v zlatu in 1.100 nemških križev v srebru.²⁸

¹⁹ Prav tam, str. 17.

²⁰ Prav tam, str. 66–67.

²¹ Prav tam, str. 67.

²² Prav tam, str. 67.

²³ Angolia: *For Führer and Fatherland*, str. 306–307.

²⁴ Oberkommando des Heeres: *Verordnungsblatt, Ausgabe 28*, št. 573, str. 6.

²⁵ Michaelis: *Deutsche Kriegsauszeichnungen 1939–1945 Heer-Waffen-SS-Polizei*, str. 21–27.

²⁶ Angolia: *For Führer and Fatherland*, str. 300–302.

²⁷ Prav tam, str. 328–333.

²⁸ Michaelis: *Deutsche Kriegsauszeichnungen 1939–1945 Heer-Waffen-ss-Polizei*, str. 27–32.

Število podeljenih železnih križcev in križcev za vojne zasluge

V drugi svetovni vojni je bilo podeljenih okoli 300.000 železnih križcev 1. stopnje in 5.000.000 železnih križcev II. stopnje²⁹ (po nekaterih podatkih 5.500.000),³⁰ od tega je bilo kopenski vojski (*Heer*), *Waffen-SS* in policiji (*Polizei*) podeljenih 2.300.000 teh odlikovanj.³¹

Po drugi strani so pripadniki nemških oboroženih sil dobili 300.000 križcev za vojne zasluge 1. stopnje z meči in 2.700.000 križcev za vojne zasluge 2. stopnje z meči.³² Če seštejemo številke, pomeni, da so pripadniki nemških kopenskih sil, policije in *Waffen-SS* dobili okoli 5.000.000 2. stopenj teh odlikovanj (in 600.000 1. stopenj), kar pomeni, da je bil odlikovan vsak tretji pripadnik nemških kopenskih sil. Na slovenskih tleh je bila slika bistveno drugačna; tu so si nemški vojaki »prijorili« precej manj odlikovanj; v 438. diviziji za posebne namene, ki je bila stacionirana na Štajerskem in Koroškem, je dobil železni križec 2. stopnje v letu 1944 le vsak tristoti vojak.³³

Železne križce 1. in 2. stopnje, tako kot križce za vojne zasluge 1. in 2. stopnje, so v Führerjevem imenu podeljevali poveljniki divizij in drugi oficirji na primerljivih službenih mestih.³⁴

Na delu slovenskega ozemlja, ki je spadalo pod XVIII. vojno območje, je imel *SS-Obergruppenführer und General der Polizei* Rösener pravico podeljevati le 2. stopnjo železnega križca in 2. stopnjo križca za vojne zasluge.

Na slovenskem ozemlju, ki je bilo pod nemško okupacijo, je železne križce in križce za vojne zasluge »v imenu Führerja« odobral in podeljeval *SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei* (SS-skupinski vodja,³⁵ generalporočnik Oborožene SS in policije, kasneje SS-višji skupinski vodja, general Oborožene SS in policije) Erwin Rösener,³⁶ seveda samo pripadnikom enot, ki so bile

²⁹ Williamson: *The Iron Cross, A history 1813-1957*, str. 68; Angolia: *For Führer and Fatherland*, str. 338; Klietmann: *Pour le Merite und Tapferkeitsmedaille*, str. 54; Michaelis: *Deutsche Kriegsauszeichnungen 1939-1949 Heer-Waffen-ss-Polizei*, str. 14.

³⁰ Michaelis: *Deutsche Kriegsauszeichnungen 1939-1949 Heer-Waffen-SS-Polizei*, str. 14.

³¹ Williamson: *The Iron Cross, A history 1813-1957*, str. 68; Angolia: *For Führer and Fatherland*, str. 338; Klietmann: *Pour le Merite und Tapferkeitsmedaille*, str. 54; Michaelis: *Deutsche Kriegsauszeichnungen 1939-1949 Heer-Waffen-ss-Polizei*, str. 14.

³² Michaelis: *Deutsche Kriegsauszeichnungen 1939-1949 Heer-Waffen-SS-Polizei*, str. 22; Klietmann: *Pour le Merite und Tapferkeitsmedaille*, str. 55.

³³ SI AS 1618, t. e. 211, mapa »Ldschtz. Btl. 927«, »Divisionsbefehle 1944«.

³⁴ Alt: *Die Auszeichnungen der Deutschen Wehrmacht 1939-45, Das Eiserne Kreuz 1939 2. Klasse*, str. 13.

³⁵ Položajni nazivi (in pozneje oznake) SA so postali podlaga za čine *Waffen-SS*, zaradi česar so se ti razlikovali od činovnega sistema redne nemške kopenske vojske. Najprej so pripadniki *SS-VT* nosili oznake čina (enako kot SA) na ovratniku, nakar je marca 1938 Himmler ukazal, da morajo zaradi lažjega prepoznavanja s strani redne vojske pripadniki *SS-VT* in (kasneje *Waffen-SS*) nositi oznake čina tudi na ramenskih epoletah. Te so bile enake kot pri redni vojski. Čini *SS* so se pogosto spreminjali, medtem ko je bila od leta 1943 struktura naslednja (za primerjavo so podani čini slovenske vojske iz leta 2016): vojaki: *SS-Schütze* (vojak), *SS-Oberschütze* (poddesetnik), *SS-Sturmmann* (desetnik), *SS-Rottenführer* (naddesetnik). Nižji podčastniki: *SS-Stabsrottenführer* (vodnik), *SS-Unterscharführer* (višji vodnik), *SS-Scharführer* (štabni vodnik), *SS-Standartenjunker* (višji štabni vodnik). Višji podčastniki: *SS-Oberscharführer* (praporščak), *SS-Standarten-Oberjunker* (višji praporščak), *SS-Hauptscharführer* (štabni praporščak), *SS-Sturmscharführer* (višji štabni praporščak). Častniki: *SS-Untersturmführer* (poročnik), *SS-Obersturmführer* (nadporočnik), *SS-Hauptsturmführer* (stotnik). Štabni častniki: *SS-Sturmabführer* (major), *SS-Obersturmbannführer* (podpolkovnik), *SS-Standartenführer* (polkovnik), *SS-Oberführer* (brigadir). Generali: *SS-Brigadeführer und Generalmajor der Waffen-SS* (generalmajor), *SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Waffen-SS* (ni primerljivega čina), *SS-Obergruppenführer und General der Waffen-SS* (generalpodpolkovnik), *SS-Oberstgruppenführer und Generaloberst der Waffen-SS* (general), *Reichsführer-SS* (čin, ki ga je nosil samo Himmler kot vrhovni poveljnik *SS*). Kocjančič: *Red mrtvaške glave pod Alpami*, str. 58–59.

³⁶ Prim. SI AS 1877, t. e. 23, fasc. 165, mapa Organizacijski štab Slovenskega domobranstva [OŠSD]: splošne in zaupne naredbe, splošne in zaupne okrožnice 1943–1945, dok. št. II.

pod njegovim poveljstvom. To so bili vsi SS-policijski polki, ki so se nahajali na delu slovenskega ozemlja, ki je spadalo v XVIII. vojno okrožje, policijska četa gorskih lovcev Alpenland, policijska pionirska četa Alpenland, policijska četa za posebne namene (*zur besonderen Verwendung, z.b.V.*) Alpenland, 181. policijska gorska poročevalska četa, štabna četa, 14. policijska tankovska četa, orožniške rezerve čete Alpenland 1, 2 in 3, 2. četa XII. policijskega stražnega bataljona, 4. četa XVII. policijskega stražnega bataljona, 5. četa XVIII. policijskega stražnega bataljona, orožništvo mariborskega in celjskega okrožja, orožništvo kranjskega okrožja, varnostna policija, železniška varnostna policija in še nekatere druge enote (po razdelilni listi, *Verteiler*, po kateri je Rösenerjev štab podrejenim enotam razpošiljal povelja in druge dokumente).³⁷

Vojakom 438. divizije za posebne namene je odlikovanja podeljeval njen poveljnik, generalporočnik Ferdinand Noeldechen.³⁸ Nenavadno je, da je imel generalporočnik Noeldechen pravico podeljevati 1. in 2. stopnjo obeh odlikovanj, Rösener pa le 2. stopnjo, kljub temu, da je bil po položaju enakovreden Noeldechenu, če ne celo višji. Razloga, zakaj Himmler Rösenerju ni podelil pravice, da bi podeljeval prvi stopnji obeh odlikovanj, avtor v literaturi in dokumentih ni mogel odkriti. Šele tik pred koncem vojne ga je Himmler pooblastil tudi za podeljevanje 1. stopnje teh dveh odlikovanj, kar je Rösener objavil v dnevnem povelju 7/45 dne 15. aprila 1945.³⁹ Tako so bili predlogi za 1. stopnjo obeh odlikovanj preko štaba višjega SS in policijskega vodje (*Höhere SS und Polizeiführer, HSSPF im Wehrkreis XVIII*; poimenovan tudi *HSSPF Alpenland*) Rösenerja posredovani Glavnemu uradu redarstvene policije (*Ordnungspolizei Hauptamt*) v Berlinu in od aprila 1944 nadalje Osebnemu štabu *Reichsführerja-SS*⁴⁰ – oddelku za odlikovanja in redove (*Personlicher Stab des Reichsführer-SS, Abt. Abteilung Auszeichnungen und Orden*), vendar šele, ko jih je Rösener podpisal in s tem odobril, kar je objavil v Dnevnem povelju 19/44 z dne 19. aprila 1944:

»3. Vojna odlikovanja

b.] Predlogi za vojna odlikovanja I. stopnje, ki se morajo posredovati *Reichsführerju-SS*, so lahko na prvi strani brez podpisa poveljnika enote, vendar morajo biti podpisani s strani predlagateljevega poveljujočega – tu od višjega SS in policijskega vodje. Poveljnik enote ali nadrejeni komandant podpiše po koncu obravnave predloga. Na prednjo stran predloga za vojno odlikovanje I. stopnje se lahko napiše naslednjo adresu:

za osebni štab *Reichsführerja-SS*
– oddlek za odlikovanja in redove –
Berlin SW 011, Prinz-Albrechtstr. 8«⁴¹

³⁷ SI AS 1618, fasc. 93/III, mapa »Der Höhere SS und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII, Führungstab für Bandenbekämpfung, 1944-1945«; »Tagesbefehle 1943«.

³⁸ Ferdinand Noeldechen (1895–1951), nemški general pehote (*General der Infanterie, GdI*). Noeldechen je bil kot polkovnik na vzhodni fronti 15. decembra 1941 odlikovan z nemškim križem v zlatu, nakar je 8. junija 1943 dobil kot poveljnik 96. pehotne divizije še viteški križec železnega križa. Maja 1943 je bil povišan v generalporočnika (*Generalleutnant*) in kmalu nato prestavljen v poveljniško rezervo (*Führerreserve*). Od oktobra 1943 do konca vojne je bil za poveljnik 438. divizije za posebne namene.

³⁹ SI AS 1618, fasc. 93/III, mapa »Der Höhere SS und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII, Führungstab für Bandenbekämpfung, 1944-1945«; »Tagesbefehle 1944«.

⁴⁰ *Reichsführer-SS* (državni vodja SS), Heinrich Luitpold Himmler (1900–1945), je bil eden izmed najvplivnejših oseb v Tretjem rajhu. Star član nacistične stranke je sodeloval že v neuspelem poskusu prevzema oblasti Adolfa Hitlerja novembra 1923. Leta 1936 ga je Hitler postavil za načelnika nemške policije. Himmler je bil zadolžen tudi za organizacijo in upravljanje koncentracijskih taborišč, po letu 1941 pa tudi iztrebljevalnih taborišč. Kmalu po koncu vojne so ga aretirali kljub temu, da se je izdajal za navadnega vojaka. 23. maja 1945 je v zaporu storil samomor.

⁴¹ SI AS 1618, fasc. 93/III, mapa »Der Höhere SS und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII, Führungstab für Bandenbekämpfung, 1944-1945«; »Tagesbefehle 1944«.

Šele tik pred koncem vojne je Himmler *SS-Obergruppenführer und General der Polizei* Rösenerja pooblastil tudi za podeljevanje 1. stopnje obeh odlikovanj, kar je Rösener objavil v Dnevnem povelju 7/45 dne 15. aprila 1945:

»5.) Podeljevanje vojnih odlikovanj:

a.) *Reichsführer-SS* mi je predal pravico za podeljevanje E.K. I. stopnje [železni križec] in KVK I. stopnje [križec za vojne zasluge].

Predloge za ta odlikovanja je potrebno pripraviti glede na dana navodila, sedaj le v enem izvodu, z podpisom predlagajočega poveljnika na prvi strani.

b.) Ko bom pri operacijah na bojnem polju pogumnim možem podelil vojna odlikovanja, se morajo potrebne liste s predlogi pripraviti naknadno in takoj predložiti mojemu Oddelku IIa/b. Na koncu utemeljitve mora biti opomba, da je bilo odlikovanje dne od mene že podeljeno.«⁴²

Rösener v tem povelju tudi prvič omenja možnost podelitve odlikovanja kar na bojišču, v primeru, ko bi bil sam priča junaškemu dejanju ali bi ga kdo od poveljnikov enot na dejanje opozoril. Takšna podelitev odlikovanja bi seveda imela dodatno motivacijo, ker odlikovancem ne bi bilo več treba čakati na sorazmerno dolg, večtedenski postopek, ampak bi si zaslužen odlikovanje takoj pripeli na prsi. Vseeno bi bilo treba ustrezen predlog za odlikovanje napisati naknadno. Da bi prišlo do spontane podelitve odlikovanja na bojnem polju v zadnjih treh tednih vojne, v arhivskih dokumentih ni mogoče zaslediti. Glede na kratek čas in mestoma kaotično vzdušje se lahko vprašamo, kolikokrat je *SS-Obergruppenführer und General der Polizei* Rösener v zadnjih treh tednih vojne sploh prisostvoval bojem oziroma bil osebno prisoten na bojišču. Možnosti so zanemarljivo majhne, saj arhivski dokumenti v zadnjih dveh tednih ne izpričujejo Rösenerjeve prisotnosti na bojiščih.⁴³

Navodila za podeljevanje odlikovanj *SS-Obergruppenführerja und Generala der Polizei* Rösenerja

SS-Obergruppenführer und General der Polizei Erwin Rösener je bil mnenja, da je osnovno odlikovanje v bojih s partizani križec za vojne zasluge 2. stopnje z meči, saj si vojaki in policisti v boju »z neregularnimi, vojaško neizvežbanimi možmi«, ki je lažji kot boj proti rednim vojaškim enotam, ne zaslužijo železnega križca; ta se podeljuje le v primerih, ko je izkazana posebna hrabrost. Tako je 23. oktobra 1943 v Dnevnom povelju št. 7 poudaril:

»3.) Ordeni in odlikovanja.

... Zahtevke za podelitev E.K. [železnega križa] pride v razmislek le, kadar je prisotna posebna hrabrost. Za ostalo hrabro držanje pa je zahtevke za podelitev E.K. predložiti le, če odlikovanci že posedujejo K.V.K. [križec za vojne zasluge] z meči. ...«⁴⁴

Podobno je tudi generalporočnik Ferdinand Noeldechen, poveljnik 438. divizije za posebne namene, v okrožnici svojim podrejenim z dne 16. junija 1944 posebej poudaril, da se železni križec

⁴² Prav tam.

⁴³ Prim. Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, knjiga 2 (19), boji na Slovenskem 1945.

⁴⁴ SI AS 1618, fasc. 93/III, mapa »Der Höhere SS und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII, Führungstab für Bandenbekämpfung, 1944-1945«; »Tagesbefehle 1943.

»... lahko podeli vsakemu pripadniku policije, oboroženih sil itd., vendar po zelo strogih merilih. Za junaška dejanja pride v glavnem v poštev podeljevanje K.V.K. [križca za vojne zasluge]. V kolikor pa se tiče poudarjeno hrabrih dejanj, bodo imenovani predlagani za E.K.

Še enkrat nujno prosim, da ne zmanjšujete veljavo E.K., ampak resnično predložite zahtevke, trde kakor kamen kost [hiebs und stichfeste] «⁴⁵

26. junija 1944 je Rösener posredoval Pogoje za podelitev železnega križca 2. stopnje in križca za vojne zasluge 2. stopnje z razlago, ki jih je dobil deset dni prej od Reichsführerja-SS Himmlerja, kjer je ponovno jasno poudarjeno, da je železni križec odlikovanje za hrabrost:

»Reichsführer-SS želi s svojo zgoraj navedeno razlago, da bodo zahtevki za podelitev EK. II. st. in KVK. II. st. z meči v prihodnosti predloženi glede na spodaj navedena načela.

Da bi se v prihodnosti izognili zavrnitvam, vas prosim, da spodaj priložene smernice pri pisanju predlogov najtočneje upoštevate, saj se bo pri podelitvah postopalo po teh strogih merilih.

Delni izvleček

1.) Železni križec

Železni križ je, kakor se Führer v uredbi o obnovitvi EK z dne 1. 9. 1939 jasno izrazil in pozneje v kasnejših izvodih poudaril: nemško hrabrostno odlikovanje, ki ga želi v tej vrednosti brezpogojno ohraniti. Predpogoj za njegovo podelitev je pred sovražnikom dokazana posebna hrabrost – hrabro držanje odlikovanca, več kot zahteva dolžnost – pri bojnem dejanju. Enkratna pokazana hrabrost v glavnem ne prinaša pravice do tega odlikovanja, niti ni zgolj nahajanje v nevarnem območju ali v sovražnem ognju podlaga za podelitev.

2.) Križec za vojne zasluge z meči

Podelitev križca za vojne zasluge z meči zahteva posebne osebne zasluge v akciji pod neposrednim sovražnim ognjem, to pomeni možato in pogumno izpolnjevanje z bojevanjem povezane dolžnosti, tudi kadar je ogroženo življenje zaradi delovanja sovražnikovega orožja.

Za neposreden sovražni ogenj se šteje, kadar predlagani za odlikovanje stoji pod direktnimi streli oz. granatnimi drobcami ali drugimi učinki streliva in je resno ogrožen.

K 1.) in 2.)

Pri mnogih zahtevkih je izpostavljeno le, da je predlagani stal »pod sovražnikovim delovanjem«. Ta izraz je splošen in ne zadošča, v besedilu mora biti veliko boljše in obsežnejše utemeljen, da bo takoj moči prepoznati vrsto sovražnikovega delovanja.

V prihodnje bodo predloženi zahtevki, pri katerih za podelitev predlaganega odlikovanja ne bodo izpolnjeni ustrezni pogoji, odstranjeni.«⁴⁶

Očitno so Rösenerjeva povelja in napotki naleteli na gluha ušesa, saj je bil, kakor je napisal v enem od svojih ukazov, »lov za odlikovanji« le preveč va-bljiv. Poveljniki manjših enot so na vse mogoče načina poskušali manjše spopade prikazati kot večje akcije, za katere bi se bilo mogoče potegovati za kakšno odlikovanje. Zato se je Rösener že septembra 1944 ponovno oglasil s Posebnim poveljem Vodstvenega štaba za boj proti banditom z dne 2. septembra 1944, kjer je strogo zabičal, pod kakšnimi pogoji se lahko zahtevajo vojna odlikovanja.

⁴⁵ SI AS 1618, t. e. 5, f. 211/IV, mapa »Ldschtz. Btl. 927, Odlikovanja«.

⁴⁶ SI AS 1621, t. e. 92, mapa Personalne zadeve 1941-1945, Odlikovanja, napredovanja, itd., »Voraussetzungen für die Verleihung des EK und Kriegsverdienstkreuz II.Kl. mit Schwerteren«.

Rösener na koncu povelja pravi, da je zavrnil vse zahtevke za odlikovanja, ki so mu bili predloženi:

»Vodstveni štab za boj proti banditom

P o s e b n o p o v e l j e !

Predmet: Vojna odlikovanja.

Kljub mojim ponovnim ukazom in ustmenim navodilom so v prenovljenih zahtevkih za podelitev vojnih odlikovanj, ki so mi bili predloženi, utemeljitve privlečene za lase. Ponovno ponavljam, da je posebej železni križ vojno odlikovanje, ki se podeljuje za večkratno pokazana posebno hrabra dejanja. Po nekem povelju Reichsführerja-SS e bilo tu sprejeto kot podlaga za merilo več akcij naših borcev na vzhodni fronti in z njimi povezane naloge in težave. Ne gre, da se je nekdo pri tako utemeljenih zahtevkih pri vseh dosedanjih akcijah odlikoval z neustrašnostjo in pogumom, ali da je ustrelil nekaj banditov.

Drugi zahtevki govorijo ponovno o obkolitvi, iz katerega so se čete ali vlak prebili. Take bojne akcije so za vsakega nemškega vojaka nekaj samoumevnega in v nobenem primeru ne morejo biti uporabljeni kot merilo za podelitev odlikovanja. Če bi vojna še dolgo trajala, bi morali v takem primeru vsakemu, ne nazadnje po mojem mnenju, podeliti viteški križec.

Neki poveljnik je celo za svojo enoto v moči cca. 70 mož predložil zahtevke za križec za vojne zasluge z meči za 41 pripadnikov njegove enote.

Neki drugi vodja enote je predložil zahtevek za celotno posadko oporišča, ki je štela 15 mož, ki se je znašla v obrambnem boju v tej postojanki.

V bodoče je tudi paziti, da bo pri podelitvi vojnih odlikovanj z moje strani, od zadnje podelitve poteklo obdobje enega leta. Izjeme bodo samo tam, kjer bo dokazana čisto posebna hrabrost, povezana z ustreznim uspehom.

Nadalje enaka utemeljitev pri različnih zahtevkih ni mogoča. Odločilen pri vrednotenju zahtevkov bo vedno uspeh.

Vse do sedaj predloženi zahtevki, kakor tudi še neizvršene podelitve, so zavrnjeni. V prihodnosti pričakujem le v okviru veljavnih prepisov utemeljene zahtevke, pod vplivom strogih meril. Če pa bodo kljub temu ponovno predloženi neutemeljeni zahtevki, bo tozadевна enota za določen čas izključena od podelitve vojnih odlikovanj.

Glede na trenutno stanje bojevanja sem z moje strani prisiljen določiti število zahtevkov za odlikovanja, ki se lahko doseže. Samo po sebi pa je razumljivo, da je pokazana odlična hrabrost izjema.

Ti naj se, če so opravičeni z ustrežno utemeljitvijo zgoraj navedenih izjav, takoj uveljavijo.

[podpis] Rösener

SS-Obergruppenführer und General der Polizei⁴⁷

Tri mesece kasneje je bil Rösener v svojem Posebnem povelju št. 27 še ostrejši in očital oficirjem neodgovornost pri pripravi predlogov za odlikovanja in grozil s sankcijami.

»Višji SS in policijski vodja v Wehrkreis XVIII

O.U., dne 5. dec. 1944

Vodstveni štab za boj proti banditom

P o s e b n o p o v e l j e š t . 27.

Zadeva: Znak za boj proti banditom

Meni predloženi predlogi, ki sem jih zavrnil, mi ponovno kažejo, da so moji prejšnji ukazi in navodila ter moje ustmene obrazložitve na pogovorih s ko-

⁴⁷ SI AS 1621, t. e. 92, mapa Personalne zadeve 1941-1945, Odlikovanja, napredovanja itd.

mandami, brez uspeha. Obžalovanja vredno je, da sem prisiljen to na vse pretege zaostri in ponovno poudarjam, da nisem pripravljen, da se moja povelja ne upoštevajo.

Zdi se nemogoče, da bi bilo pri nekem spopadu, kjer je sodelovalo 568 oficirjev, podoficirjev in mož in se je nasprotniku odvzelo 1 minomet, 1 pisalni stroj in 9 pušk in so pri tem lastne izgube znašale 2 mrtva in 7 ranjenih, za 228 udeležencev zahtevano priznanje borbenega dne z banditi. V nekem drugem primeru je sodelovalo 196 mož lastnih sil, lastne izgube so znašale 3 mrtve, medtem ko sovražnikove izgube niso bile na razpolago in tudi nobenega plena ni bilo. Vendar je za 178 udeležencev sledila zahteva za borbeni dan z banditi.

Lahko bi navedel še mnoge primere, ki sem jih zapazil, vendar tile še niso najslabši primer.

Ta navada mi ponovno kaže, kako neodgovorni so poveljniki enot in pripravi predlogov. Kakor sem že pogosto pojasnil, sem dobil stroga navodila od Führerja in Reichsführerja, da mora biti njihovimi navodili v smislu podeljevanje vojnih odlikovanj preko prejetih ukazov ustrezno seznanjen vsak vodja enote.

Vsak vodja enote mora preseči lov na odlikovanja in se mora osredotočiti na dosego cilja, in to, da v bojno poročilo za vsako bojno dejanje vključi pričakovanje za dodelitev odlikovanja kot »nagrado«. Čeprav mi je znano, kakšen učinek ima podelitev odlikovanja pri enoti, nimam za tako »poslovno« obnašanje nobenega razumevanja, kajti končno se enote ne borijo za zunanja znamenja ampak za neko idejo, namreč za nadaljevanje velikonemškega Reicha. Takšen pogled bi moral imeti vsak oficir in njegova dolžnost je, svoje podrejene vedno znova ideološko vzgajati o pomenu našega boja. Jaz sem torej zadnji, ki bo oficirju, podoficirju ali vojaku zaslužen odlikovanje zadržal, v kolikor bom ocenil, da je bilo neupravičeno prelagano.

Poudarjam, da sem s tem ukazom na zadnje le priklical korektno in popolno obravnavo primerov za odlikovanje, ker nisem več pripravljen, da bi tratil moj dragoceni čas z neproduktivnim delom. V prihodnosti bom vsak predlog, ki ne bo ustrezal navodilom, zavrnil in tozadevni enote pri podeljevanju odlikovanj toliko časa ne bom upošteval, dokler se ne bodo navadili, da bodo predloge pripravili tako, kot je zahtevano.

Rösener

*SS-Obergruppenführer, General der Waffen-SS und Polizei*⁴⁸

SS-Obergruppenführer und General der Polizei Rösener gotovo ni bil široke roke pri podeljevanju odlikovanj, posebej ne železnih križcev, ki jih je, kot je bilo videti iz prej navedenih dokumentov, podeljeval izključno za pokazano izjemno hrabrost. Ne glede na to, da je bil z železnim križcem 2. stopnje v kopenski vojski odlikovan vsak peti nemški vojak, na slovenskem ozemlju pod Rösenerjevim poveljstvom temu zagotovo ni bilo tako. Tudi merila za pokazano hrabrost je SS-Obergruppenführer und General der Polizei Rösener postavil precej visoko. Poleti 1943 je celo ustavil podeljevanje odlikovanj, »dokler v boju z banditi ne bo evidentiranega vidnega uspeha«.

*»Poveljnik redarstvene policije Alpenland Bled, dne 10. 6. 1943
Komandno mesto Bled
Spodnje povelje Višjega SS in policijskega vodje
v XVIII. vojnem okrožju v vednost in pozornost
Poveljniku Redarstvene policije Alpenland,*

⁴⁸ SI AS 1618, t. e. 68, f. 93/IV-2, mapa »Der Höhere SS und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII, Führungstab für Bandenbekämpfung«, »Sonderbefehle 1944«.

*gospodu generalmajorju B r e n n e r j u ,
Bled, Park hotel
Kakor sem že ustmeno odredil, bodo podeli-
tve vojnih odlikovanj, EK, KVK z in brez me-
čev načeloma posredovana preko mojega
osebnega službenega mesta.
Vendar dokler na Gorenjskem ne bo eviden-
tiranega nobenega vidnega uspeha, velja za
vse enote na Gorenjskem in spodnjem Šta-
jerskem zapora za vsa odlikovanja.
Že predložene predloge z 28.5. bom zadržal
dokler v boju proti banditom ne bo izbolj-
šanja.*

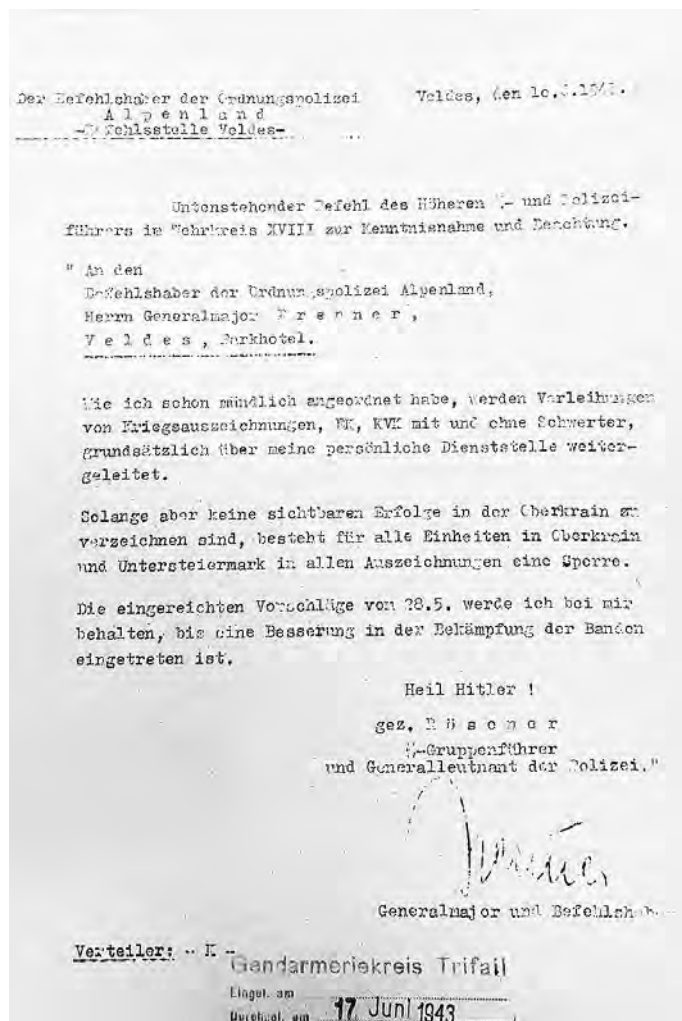
*Heil Hitler!
podp. R ö s e n e r
SS-Gruppenführer und Generalleutnant
der Polizei»⁴⁹*

SS-Obergruppenführer und General der Polizei Rösener zavrne vse predloge za železni križec 2. stopnje 25. SS- policijskega polka

Poveljnik 1. bataljona 25. SS-policijskega polka »Cholm«,⁵⁰ policijski stotnik in *SS-Hauptsturmführer* Walter Haag je tik pred koncem vojne, 19. aprila 1945, sedem mož iz svojega bataljona predlagal za železni križec 2. stopnje in listo s predlogi poslal *SS-Obergruppenführer und General der Polizei* Rösenerju. Zanimivo je, da je bila prva listo predlogov za železne križce 2. stopnje beta bataljona sestavljena šele 15. aprila 1945, tri tedne pred koncem vojne; v kolikor zaporedna številka liste predlogov drži in administracija ni napravila napake. Vendar v arhivskem gradivu ni mogoče najti drugih predlogov za odlikovanja enot 25. SS-policijskega polka. Zelo nenavadno je, da je prva četa tega polka tako pozno poslala prve zahteve za železne križce 2. stopnje (navajam samo dva izmed sedmih predlogov):

»X. bataljon

*Lista predlogov št. 1 za
podelitev železnega križca 2. stopnje*

*Povelje SS-Gruppenführer und Generalleutnant
der Polizei Rösenerja, v katerem ustavlja vsa
odlikovanja, dokler ne bo »vidnega uspeha« v boju
proti partizanom
(Vir: SI AS 1621, t. e. 92)*

⁴⁹ SI AS 1621, t. e. 92, mapa »Befehlshaber der Ordnungspolizei Alpenland – Veldes, Okrožnice, povelja 1943«.

⁵⁰ 25. SS-policijski polk »Cholm« [*SS-Polizei-Regiment 25 »Cholm«*] je bil sestavljen iz 65., 67. in 101. policijskega bataljona. Štel je okoli 2.800 mož. Polk je bil ustanovljen julija 1942 in se je v letih 1943–1944 udeležil devetih večjih vojnih operacij na področju Poljske. Polk je bil marca 1944 iz Poljske premeščen v Celje, 15. februarja 1945 pa v Novo mesto. Polk je med drugim sodeloval v operaciji »Anton I« na prostoru Kamnik – Celje – Šoštanj – Črna – Slovenj Gradec, ki je trajala od 14. maja 1944 do 25. maja 1944.

med operacijo, 19. april 1945

[podpis] Haag, SS-Hauptsturmführer, Hauptmann d. SchP u. Batl.-Führer.

Za Višjega SS in policijskega vodjo v vojnem okrožju XVIII

Vodstveni štab za borbo z banditi

Odd. IIa/b

Ljubljana

1. Alscher Ernst, Bischofsburg, Vzhodna Prusija, 14.11.12, Zugw, 1/I/»Cholm« SS-Pol. Rgt.25.

Kratka utemeljitev in mnenje predlagatelja:

Zugw.d.SchP. [Zugwachtmeister der Sicherheistpolizei] Ernst A l s c h e r je eden od najzanesljivejših in najpogumnejših vodij skupin v četi. Med boji za banditi na spodnjem Štajerskem in slovenskem prostoru je A. pokazal bojaželjnost in odločnost in se pri bojnih akcijah odlikoval s svojo neustrašenostjo in odločnostjo, njegova skupina je vedno dosegala posebne bojne uspehe. Pri napadu bataljona na Primož 12.4.45, ko je bilo potrebno prebiti trikratno linijo bunkerjev in minske zapore, se je A. dokazal z največjo hladnokrvnostjo in borbenostjo in je sam in s svojo skupino v napadu prispeval tako, da se je napad, ki je kot posledica velikih izgub, številnih eksplozij min in divjega obrambnega ognja zastal, lahko zopet pomaknil naprej in da je bil dosežen cilj napada. Enako je pokazal Alscher pri naskoku na koto 947 pri St. Petru dne 15.4.45, kjer je njegova skupina pripomogla k uspehu napada in prinesla zmedo v vrste bande.

Alscher je bil že odlikovan z KVK II. stopnje z meči. K 1/I/»Cholm« sliši že od 12.3.43. dalje.

2. Lehrke Gerhard, Berlin, 7.9.14, Zugw, 1/I/»Cholm« SS-Pol. Rgt.25.

Kratka utemeljitev in mnenje predlagatelja:

Zugw.d.SchP. [Zugwachtmeister der Sicherheistpolizei] Gerhard L e h r k e sliši k kompaniji že od 10.2.43 in se nahaja na mestu namestnika vodje skupine. Z večno drznostjo je prinesel v bojih z banditi na spodnjem Štajerskem in slovenskem prostoru zmedo v vrste banditov. Pri napadu na Primož 12.4.45 je pokazal posebno bojaželjnost in odločnost ter tako prispeval k uspešnemu napadu batl., v napadu na trojno linijo bunkerjev in minske zapore je zagotovil višje ležeči položaj, ki je nujno moral biti zavzet. Na napadu na koto 947 je Lehrke napredoval sam s svojo MP [Maschinenpistole] in izločil dva mitralješka položaja ter tako omogočil nadaljnje napredovanje svojega voda.

Lehrke je že bil odlikovan KVK II. stopnje z meči.

Haag

SS-Hauptsturmführer

Hauptmann d.SchP. «⁵¹

Težko je iz zgornjih predlogov oceniti, ali je bila glede na Rösenerjeva navodila iz povelja št. 7 iz leta 1943 (glej zgoraj) izkazana posebna hrabrost ali pa spadajo podvigi med »ostalo hrabro držanje«, ker vsi predlagani že imajo križec za vojne zasluge 2. stopnje z meči.

V predlogih sta konkretno omenjeni zgolj dve akciji; napad na Primož 12. aprila 1945 in boj na koti 974 tri dni kasneje, 15. aprila 1945.⁵² Pri vseh pre-

⁵¹ SI AS 2008, t. e. 168, mapa »SS Pol. Reg. 25«.

⁵² Boj na Primožu [hrib z ruševinami cerkvice sv. Petra kake 3 km južno od Žužemberka] in na bližnji koti 947 12. aprila 1945 je bil eden izmed spopadov v sklopu nemške ofenzive v Suhi krajini, ki se je začela 9. aprila 1945. V ofenzivi so sodelovali trije SS-policijski polki (2. bata-

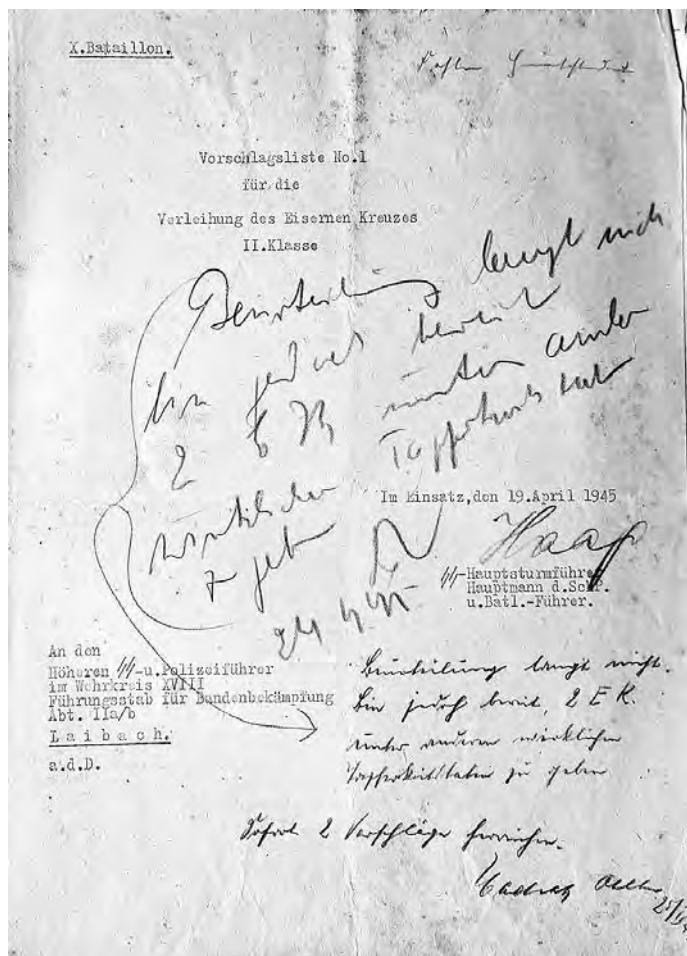
Lfd. Nr.	Zuname	Vorname	Geburts Ort	Tag	Dienstgrad	Truppenteil	Kurze Stellungnahme und Begründung der Zwischenvorgesetzten.
4.	Adelheit	Heinz	Glabbeek	11.3.09	Zugw.d.N.	1/1 "Cholm" Pol. Regt. 25.	Zugw.d.SchP.d.Nes.Heinz A d e l h e i d gehört der Kompanie seit dem 1.9.1939 an und wird als Gruppenführer verwendet. Bei sämtlichen Kämpfen der Kompanie hat sich A. sehr gut bewährt. Vor allen Dingen zeigt er Mut, Kampffreudigkeit und Entschlossenheit bei den Kämpfen in der Untersteiermark und in slowenischen Raum. Bei dem Angriff des Batls auf den Primus am 12.4.45 hob er allein unter rücksichtslosen Einsatz seiner Person drei Bunker aus und trug damit wesentlich zu dem schwer erkämpften Angriffserfolg bei. A. ist Träger des KVK II. Kl. u. Schw.
5.	Capelle	Heinrich	Westerhold Kra. Reck- linghausen	7.4.13	Obrw.d.N.	1/1 "Cholm" Pol. Regt. 25.	Obrw.d.SchP.d.Nes.Heinrich C a p e l l e gehört der Kompanie seit 22.6.41 an und findet als Richtschütze im sMG-Zug Verwendung. Er ist einer der Mütigsten in seinem Zug und hat sich bei allen bisherigen Einsätzen der Kompanie hervorragend bewährt. Sowohl bei dem Angriff auf den Primus am 12.4.45 wie auf die Höhe 947 am 15.4.1945 bewies er größten Mut, Schwung mit seinem MG, aus der Hüfte schiessend, und vorwärts stürmend, den Gegner in Deckung und ermöglichte so seinem Zug ein flüssiges Vorgehen. C. ist Träger des KVK II. Kl. u. Schw.
6.	Henrich	Heinrich	Buer i. W.	15.6.04	Obrw.d.N.	1/1 "Cholm" Pol. Regt. 25.	Obrw.d.SchP.d.Nes.Heinrich H e n r i c h gehört der Kompanie seit dem 2.10.1941 an und findet als Richtschütze im sMG-Zug Verwendung. Bei allen Einsätzen der Kompanie hat er sich durch immerwährende Einsatzfreudigkeit besonders bewährt. Insbesondere bei den Angriffen auf den Primus am 12.4.45 und auf Höhe 947 am 15.4.1945 zeigte er besondere Kampffreudigkeit, Mut und Entschlossenheit. So konnte er am 15.4.45 durch sein gut liegendes Feuer aus nächster Entfernung ein feindliches MG ausschalten und so seiner Einheit ein besseres Vorgehen ermöglichen. H. ist Träger des KVK II. Kl. u. Schw.
7.	Kubisa	Florian	Wettrop i. W.	4.4.09	Obrw.d.SchP.	1/1 "Cholm" Pol. Regt. 25.	Obrw.d.SchP.d.Nes.Florian K u b i s a gehört der Kompanie seit dem 1.9.1939 an und wird als stellv. Gruppenführer verwendet. Durch rücksichtslosen Einsatz seiner Person hat er sich in sämtlichen Einsätzen der Kompanie bestens bewährt. Besonders bei den Angriffen auf den Primus am 12.4.45 und auf Höhe 947 am 15.4.45 zeigte er ganz besondere Kampffreudigkeit und Mut. Durch sein forsches Draufgängerturn riss er die Männer seiner Gruppe mit sich und brachte dem Gegner hohe Verluste bei. A. ist Träger des KVK II. Kl. u. Schw.

Druga in tretja stran liste predlogov za podelitev železnega križca 2. stopnje pripadnikom 25. SS-policijskega polka »Cholm«
(Vir: SI AS 2008, t. e. 168)

dlogih lahko opazimo precej podobnosti; na splošno so vsi predloženi pokazali »pogum, bojaželjnost in hladnokrvnost v vseh dosedanjih bojih«. Drugače so vsaj do neke mere upoštevana Rösenerjeva navodila, saj je vsak predlog »obsežneje utemeljen, da bo takoj moči prepoznati vrsto sovražnikovega delovanja«, a tudi »uspeh enote« zaradi hrabrega dejanja je naveden. Vendar je res, da so si predlogi med seboj do neke mere podobni in da se nekateri stavki v celoti ponavljajo. Kljub temu se utemeljitve posameznih zahtevkov, ne glede na to, v kolikšni meri so si podobne, ne ponavljajo in je torej tudi pogoj, da »enaka utemeljitev pri različnih zahtevkih ni mogoča«, do neke mere izpolnjen.

Vendar SS-Obergruppenführer und General der Polizei Erwin Rösener s predlogi še zdaleč ni bil zadovoljen. Na prvi strani je z rjavim barvnim svinčnikom pripisal, bolje rečeno težko čitljivo nakracal: »Ocena ne vzdrži. Vseeno pa sem pripravljen dati 2 EK za druga resnično hrabra dejanja. Hitro najдите dva predloga. R. [Rösener] 24.4.45.«⁵³

⁵³ ljon 17. polka, deli 19. polka in 1. bataljon 25. polka), 1. SS-posebni polk »Varjag« (SS-Sonder-Regiment I »Waräger«), sestavljen v glavnem iz ruskih belih kontrarevolucionarjev iz Srbije], SS-orožniški motorizirani bataljon, štirje domobranski bataljoni ter dve tankovski četi, vsega skupaj okoli 4.000 moških. Cilj ofenzive sta bila zavzetje Suhe krajine in zasedba višinskih točk nad Krko; s tem bi bila zavarovana prometnica Novo mesto–Žužemberk. Območje so branile brigade 7. korpusa, ki so se v srditih bojih umikale na nove obrambne položaje. 14. aprila so nemške sile zasedle dominantne točke vzhodno od ceste Kočevje–Stari Log–Dvor in nadaljevale z ofenzivnim sunkom proti Dolenjskim Toplicam. 15. aprila 1945 je 18. divizija začela s protinapadom in sovražnik se je pri Soteski umaknil na drugo stran reke Krke.

Prva stran liste predlogov za podelitev železnega križca 2. stopnje pripadnikom 25. SS-policijskega polka »Cholm« z Rösenerjevo načekano opombo in bolj čitljivim adjutantovim prepisom (Vir: SI AS 2008, t. e. 168)

Isto besedilo je bilo z lepšo pisavo dan kasneje še enkrat napisano na spodnjem delu strani, tokrat z modrim barvnim svinčnikom, verjetno je Rösenerjevo opombo čitljivo napisal njegov adjutant, dodan pa je še kraj, »Veldes, am 25/IV 45«.

Kako se je zgodba razpletla, ne vemo. Tudi če je stotnik varnostne policije in SS-Hauptsturmführer Haag takoj napisal dva nova predloga, je veliko vprašanje, ali je bila Rösenerjeva administracija dovolj hitra, da je odobrila predloga in pripravila vse potrebno za podelitev odlikovanja še pred umikom nemških čet iz Ljubljane. Policisti 1. čete 25. SS-policijskega polka so po vsej verjetnosti ostali brez dveh železnih križcev 2. stopnje.

Navodila za podeljevanje križca za vojne zasluge z meči

Tudi Vrhovno poveljstvo nemške vojske (Oberkommando der Wehrmacht) je ves čas izdajalo množico navodil, seveda tudi o podeljevanju odlikovanj. Tako je 31. oktobra 1942 feldmaršal Wilhelm Keitel podpisal Navodila za podeljevanje križca za vojne zasluge in medalje za vojne zasluge, ki so bila posredovana tudi enotam v naših krajih. Navodilo med drugim tudi navaja:

»II. Pogoji

Podeljuje se:

1. Viteški križec z meči – za izjemne, v obo-roženih silah pridobljene zasluge, ki imajo odločilen vpliv na vojskovanje

Viteški križec brez mečev – za izjemne za-sluge, ki imajo odločilen vpliv pri opravljanju vojnih opravil.

2. Križec za vojne zasluge 1. stopnje (v osno-vi ne brez prejšnje podelitve 2. stopnje) – z meči za posebne, za vojskovanje merodajne zasluge pri akcijah pod sovražnim ognjem ali za posebne zasluge pri vojskovanju, brez mečev za posebne zasluge pomembnega vpliva pri opravljanju vojnih opravil.

3. Križec za vojne zasluge 2. stopnje – z meči za posebne, za zasluge pri akcijah pod so-vražnim ognjem ali za zasluge pri vojskova-nju, brez mečev za zasluge pri opravljanju vojnih opravil.

4. Medalja za vojne zasluge – za zaslužno delo pri izvajanju vojnih opravil, kjer je po-trebno najmanj šest mesečno delo.«⁵⁴

⁵⁴ SI AS 1751, t. e. 22, dokument III 094464.

Poveljstvo XVIII. vojnega okrožja izda podrobna navodila za podeljevanje križca za vojne zasluge

Križci za vojne zasluge so se precej pogosto znašli na prsih policistov; vsekakor veliko pogostejše kot železni križci. Čeprav sta se odlikovanji podeljevali neodvisno eno od drugega; železni križec za pokazano hrabrost, križec za vojne zasluge z meči pa za zasluge pod sovražnim ognjem, je *SS-Obergruppenführer und General der Polizei Rösener*, kot je bilo že omenjeno zgoraj, smatral križec za vojne zasluge 2. stopnje z meči kot prvi korak do železnega križca 2. stopnje. Nadomestno poveljstvo XVIII. armadnega korpusa (*Stellvertretende Generalkommando XVIII. Armeekorps*),⁵⁵ v XVIII. vojnem okrožju v Salzburgu, je 18. marca 1943 ponovno izdalo podrobna navodila za podeljevanje križcev za vojne zasluge, ki so zelo natančno opredeljevala, kdo in pod kakšnimi pogoji je lahko kdo odlikovan, ter določala administrativne postopke za odlikovanje; navodila celo navajajo primer utemeljitve za odlikovanje. Zanimivo je, da so bile lahko z 2. stopnjo križca za vojne zasluge in medaljo odlikovane tudi ženske in navodila posebej natančno navajajo tudi pogoje zanje:

» P R E P I S

Namestnik poveljnika XVIII. A.K.
(Poveljstvo XVIII. vojaškega okrožja)
AZ 29/IIa

Salzburg, dne 18. marca 1943

Navodila
za podeljevanje križca za vojne zasluge
in medalje za vojne zasluge

Osnovna pravila

1.) Križec za vojne zasluge je odlikovanje za zasluge, ni nikakršno množično spominsko odlikovanje. Tudi medalja za vojne zasluge se daje za osebne zasluge.

2.) Pogoji so:

Za križec za vojne zasluge I. stopnje z meči – posebne, za vodenje bojevanja odločilne zasluge pri napadu pod sovražnim ognjem ali za posebne zasluge pri vojskovanju [*militärische Kriegsführung*].

Za križec za vojne zasluge I. stopnje brez mečev – posebne zasluge ki so odločilnega pomena za izvrševanje vojaških nalog.

Za križec za vojne zasluge II. stopnje z meči – zasluge pri napadu pod sovražnim delovanjem ali za posebne zasluge pri vojskovanju.

Za križec za vojne zasluge II. stopnje brez mečev – zasluge pri izvrševanju vojaških nalog.

Za medaljo za vojne zasluge – zaslužna dejavnost pri opravljanju vojaških nalog, z najmanj 6 mesecev dela.

3.) Predpogoj za podelitev križca za vojne zasluge I. stopnje je posedovanje križca za vojne zasluge II. stopnje.

4.) Križec za vojne zasluge se lahko podeli ženskam, kadar so te uspešne pri opravljanju za vojskovanje pomembnih nalog, kadar so te enake tistim, za katere so bili možje že odlikovani s križcem za vojne zasluge. Pri pogumnem, osebнем sodelovanju v napadu pod delovanjem sovražnega orožja lahko ženske dobijo križec za vojne zasluge z meči.

....

6.) Podelitve bodo potekale po od Führerja določenih terminih. Predloge je treba zato poslati štabu nadomestne komande [*Stellvertretende General-*

⁵⁵ Nadomestno poveljstvo XVIII. armadnega korpusa je bilo ustanovljeno ob mobilizaciji tik pred začetkom druge svetovne vojne, 26. avgusta 1939. Štab nadomestnega poveljstva je bil sestavljen iz delov poveljstva XVIII. armadnega korpusa in je bil podrejen poveljniku XVIII. vojaškega okrožja.

kommando] v tu določenih terminih in le v od nadomestne komande točno določenem številu.

....

7.) Utemeljitev mora v kratki obliki označiti, kakšne so zadostne zasluge. Dolgovezna oblika in predvsem splošnih izjav, kakor » --- je odprt, spodoben značaj in zato vreden odlikovanja«, se je treba izogibati.

8.) Pri vseh predlaganih, ki so v tej vojni že prejeli odlikovanja, je treba v predlog vnesti čas odlikovanja. Če predlagani že posedujejo E.K.1.st. ali E.K.2.st. je potrebno potrditi, da so jih dobili za hrabrostna dejanja.

Pri udeležencih 1. svetovne vojne je dovolj kratka notica – »udeleženec svetovne vojne«.

Primer utemeljitve:

--- je udeleženec svetovne vojne. Sodeloval je v bojnem pohodu na Poljsko in Francijo. Zaradi bolezni srca je prišel v nadomestno enoto. Kot vzgojitelj opravlja dobro delo. Zaradi izjemne drže je primer njemu v vadbo zaupanih rekrutov.

*Za nadomestno poveljstvo
Načelnik generalnega poveljstva I. A.
podp. Willigmann»⁵⁶*

Medtem, ko so bili predlogi za železne križce praviloma napisani takoj, ko je bilo hrabro dejanje izvršeno, so se križci za vojne zasluge podeljevali le trikrat letno. *SS-Obergruppenführer und General der Polizei* v XVIII. vojnem okrožju Erwin Rösener je v svojem Dnevnom povelju št. 24/44 z dne 26. junija 1944 pod točko 4. Vojna odlikovanja (*Kriegsauszeichnungen*) točno opredelil termine za pošiljanje predlogov:

»4.) Vojna odlikovanja

a.) Termini podelitev:

Reichsführer SS je s svojim poveljem Št. 3819 Chef 0. Kdo II P 345/44 z dne 16.6.1944 vsem višjim SS in policijskim vodjem sporočil upravičenost za podeljevanje križca za vojne zasluge II. stopnje z in brez mečev za zasluge, ki se niso pridobile v dejanjih, povezanih z bojem, da predloge posredujejo v terminih 1. septembra, 30. januarja in 20. aprila.

Meni podrejene enote in službena mesta [Dienststelle] mi predložijo iste predloge (v omejenem številu) vsakič do 1. 8., 30. 12. in 20. 3. v enojnem izvodu ter z poimenskim seznamom.

Na prvi strani list s predlogi mora stati geslo »Termin 1. 9. 44« (oz. 30. 1., 20. 4. 45).

Termina se je potrebno najnatančneje držati!«⁵⁷

V primerjavi z železnimi križci je bilo število križcev za vojne zasluge točno določeno in enote so za vsak termin dobile kvote. Tako je nadomestno poveljstvo XVIII. armadnega korpusa v XVIII. vojnem okrožju 30. marca 1943 svojim podrejenim enotam ponovno poslalo kvoto križcev za vojne zasluge 2. stopnje z in brez mečev ter medalje za vojne zasluge 188. divizija je tokrat dobila 100 križcev za vojne zasluge 2. stopnje z meči, nobenega brez mečev in nobene medalje za vojne zasluge⁵⁸. Vendar so v dopisu sledila dodatna navodila, kdaj se lahko križec za vojne zasluge podeli, če je predlagani že imel železni križec ene ali druge stopnje:

⁵⁶ Polkovnik Otto Willigmann (1898-1945); od aprila 1942 do novembra 1943 v štabu nadomestne komande XVIII. vojnega okrožja; SI AS 1618, t. e. 211, mapa »Ldschtz. Btl. 927, IIb Odlikovanja«.

⁵⁷ Prav tam, mapa »Der Höhere SS und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII, Führungstab für Bandenbekämpfung, 1944-1945«; »Tagesbefehle 1944«.

⁵⁸ Prav tam, mapa »Ldschtz. Btl. 927, IIb Odlikovanja«.

»Po železnem križcu 1. ali 2. stopnje, podeljenem za hrabrost, je podelitev križec za vojne zasluge možna.

Po železnem križcu 1. stopnje za uspehe pri vodenju enot podelitev križca za vojne zasluge ni možna.

Po železnem križcu 2. stopnje za uspehe pri vodenju enot je podelitev križca za vojne zasluge možna.

Za podelitev medalje za vojne zasluge naj se predlagajo samo tiste osebe, pri katerih ni pričakovano, da bodo pozneje prišle v poštev za podelitev križca za vojne zasluge, čeprav podelitev medalje za vojne zasluge poznejše podelitve križca za vojne zasluge ne izključuje.«⁵⁹

Tako je, na primer, 517. bataljon deželnih strelcev 24. julija 1944 obvestil svoje podrejene čete o številu odlikovanj:

»Do 27. 7. 1944 morajo čete bataljona predložiti liste predlogov za podelitev križca za vojne zasluge 2. stopnje z meči v treh izvodih, kot sledi:

1.četa/517 = 4 kosi,

2.četa/517 = 5 kosov,

3.četa/517 = 5 kosov,

4.četa/517 = 4 kosi.

Pri pripravi list predlogov se morano naslednja navodila skrbno upoštevati:

- 1.) Navodila za predloge za križec za vojne zasluge 2. stopnje z meči od nadomestne komande XVIII. armadnega področja z dne 18. 3. 1944 (ki so bila četam poslane 27. 1. 1944 s tukajšnjim pisanjem Ia Az.29).«⁶⁰*

Nadomestno poveljstvo XVIII. armadnega korpusa v XVIII. vojnem okrožju zahteva pri pisanju predlogov za odlikovanja različne barvne svinčnike

Zdi se, da je bila nemška administracija nenadkriljiva tudi pri podeljevanju odlikovanj. V nekem dopisu je nadomestno poveljstvo XVIII. armadnega korpusa v XVIII. vojnem okrožju pri pisanju predlogov zahteva celo različne barvne svinčnike:

»V predlogih pod a.) [za križec za vojne zasluge 2. stopnje z meči] z rdečo dvakrat podčrtati tiste, ki jim je bil že podeljen železni križec in z rdečo enkrat podčrtati tiste, ki jim je bil podeljen križec za vojne zasluge 2. stopnje brez mečev.

V predlogih pod b.) [za križec za vojne zasluge 2. stopnje z brez mečev] z rdečo podčrtati tiste, ki jim je bila že podeljena medalja za vojne zasluge.«⁶¹

SS-Obergruppenführer und General der Polizei Rösener – zmanjkalo nam je surovin za izdelavo odlikovanj

Nadvse presenetljiv je del Rösenerjevega Dnevnega povelja 7/45 z dne 15. aprila 1945, ki se v 6. točki nanaša na križce za vojne zasluge 2. stopnje:

»6.). Izročitev podeljenih križcev za vojne zasluge II. stopnje z meči:

Glede na pomanjkanje surovin bodo pri podeljenih križcih za vojne zasluge II. stopnje z meči izročeni zgolj trakovi. Izročitev odlikovanja bo sledila po koncu vojne.

⁵⁹ SI AS 1618, t. e. 211, mapa »Ldschzt. Btl. 927, IIb Odlikovanja«.

⁶⁰ Prav tam.

⁶¹ Prav tam.

Enote (službena mesta) morajo voditi imenik tistih, ki so dobili le trak, tako da bo odlikovanim v danem času izročen križec za vojne zasluge.»⁶²

Očitno je šlo Nemcem ob koncu vojne res presneto za nohte, če je začelo zmanjkovati celo zlitine na osnovi cinka, malo vrednega materiala za majhne križce. Res je, da so bili v prvi polovici vojne tako križci za vojne zasluge kot tudi nekatera druga odlikovanja kovani iz kakovostnih barvnih kovin, vendar so te že leta 1943 začeli nadomeščati s cinkom. Odlikovanja iz cinka so posrebrili, pozlatili ali patnirali, kar je bilo pač potrebno. Medtem ko je bila kakovost odkovov odlikovanj iz cinka prav tako dobra kot odkovi iz barvnih kovin, so bile posrebritve in ostali nanosi barv sorazmerno slabi in so se kmalu obrabili, tako da je odlikovanje postalo sivo in neugledno. Očitno leta 1945 tudi cinka za odlikovanja ni bilo več. Glede na pozno objavo tega ukaza ta v praksi na slovenskem nacionalnem ozemlju po vsej verjetnosti ni bil izvajan, saj ni podatkov o podelitvah križcev za vojne zasluge 2. stopnje v zadnjih treh tednih vojne. Vendar je res, da sta se obe odlikovanji, tako železni križec 2. stopnje kot križec za vojne zasluge 2. stopnje, na uniformi nosila le v obliki trakov v drugi gumbnici (le na paradni uniformi se je nosilo celotno odlikovanje), tako da zunanji videz odlikovanih vojakov ni trpel.

Razmerje med železnimi križci 2. stopnje in križci za vojne zasluge 2. stopnje z meči na slovenskem ozemlju desetkrat večje kot na velikih bojiščih

Kakor je bilo že povedano zgoraj, je bilo v toku druge svetovne vojne podeljeno približno enako število železnih križcev 2. stopnje in križcev za vojne zasluge 2. stopnje z meči. Le na slovenskem ozemlju je bilo to razmerje 1 : 10, kar pomeni, da je bilo podeljeno 10-krat več križcev za vojne zasluge 2. stopnje z meči kot železnih križcev 2. stopnje.⁶³ Poglavitni razlog je bil že omenjen više, namreč boj s partizani v primerjavi z boji na večjih bojiščih. Lep primer je novoletna poslanica poveljnika 438. divizije generalporočnika Friedericha Noeldchena, v kateri ob novem letu 1944 čestita svojim vojakom in našteva uspehe, boje, žrtve in odlikovanja.

Ob 16 križcih za vojne zasluge 1. stopnje z meči in kar 627 križci za vojne zasluge 2. stopnje z meči (!!!) so njegovi vojaki dobili le 24 železnih križcev 2. stopnje in nobenega železnega križca 1. stopnje:

»Division z.b.V. 438 Klagenfurt, dne 27.12.1944
K o m m a n d e u r Ruf-Nr. 3308, 3095, 1913
Divizijsko povelje št. 69

Ob začetku novega leta pošiljam vsem meni podrejenim enotam moje najboljše želje.

Ob tem izrekam mojo zahvalo in priznanje za opravljeno delo v preteklem letu.

Z zadovoljstvom lahko ugotovim, da je divizija izpolnitvi njene trojne dosegla velik uspeh. V ospredju je bil boj na železnici. Veliko število napadov na železniško povezavo proti jugu in jugovzhodu je bilo preprečeno. Izdelanih je bilo 605 min in zagotovljenih je bilo 364 kg eksploziva. V bojih

⁶² SI AS 1618, t. e. 68, mapa »Der Höhere SS und Polizeiführer im Wehrkreis XVIII, Führungstab für Bandenbekämpfung, 1944-1945«; »Tagesbefehle 1944«.

⁶³ Prim. Car, *Odlikovanja za vojne zaslugе v boju proti odporiškem gibanju na območjih Hrvaške in Slovenije*.

naših utrjenih položajev ob železnici je bil sovražnik 418 krat odbit. Vojna industrija, ki deluje v našem okraju, je bila trajni zaščiten. V 911 operacijah so se enote zaplete v boj z banditi; tu so banditom, posebno na spodnjem Štajerskem, povzročile veliko škodo.

Posamezni dosežki so bili nagrajeni s 24 pohvalami v divizijskem povelju, s podelitvijo 101 častnih diplom, 16 križci za vojne zasluge 1. stopnje z meči, 627 križci za vojne zasluge 2. stopnje z meči in 24 železnimi križci 2. stopnje.

V boju z banditi je herojske smrti umrlo 10 oficirjev ter 307 podoficirjev in vojakov, 7 oficirjev in 330 podoficirjev in vojakov je bilo ranjenih, 2 oficirja in 145 podoficirjev in vojakov je bilo pogrešanih – pri teh je treba računati, da so bili umorjeni.

Enote divizije so banditom povzročile naslednje izgube; do sedaj je izračunano 3109 mrtvih, ranjenih in ujetih.

Z žalostjo in ponosom se zahvaljuje mo se našim padlim.

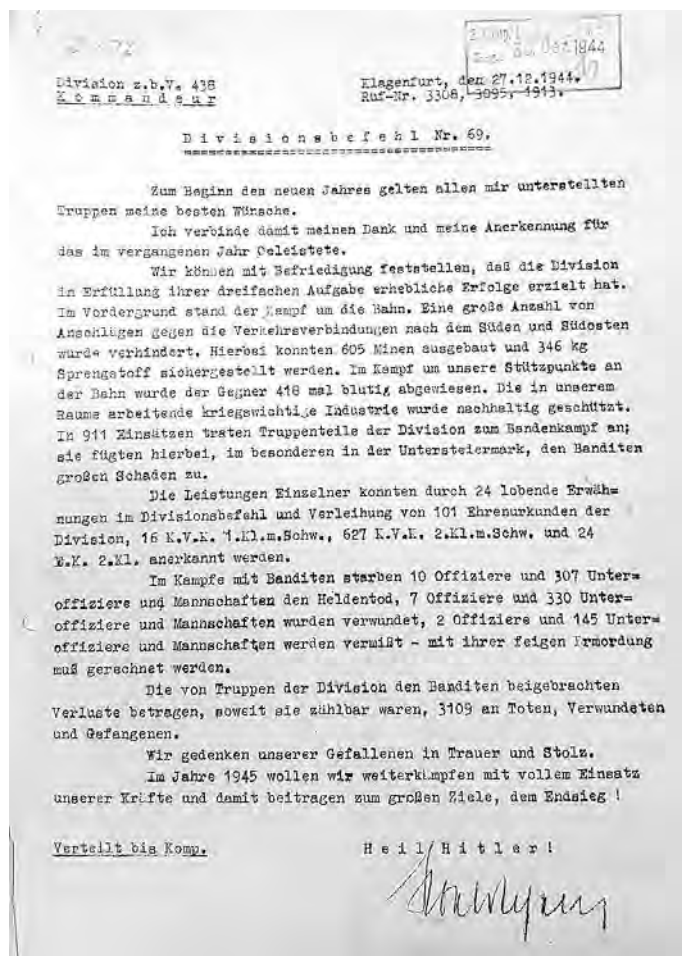
V letu 1945 se bomo s polno močjo borili dalje in s tem pripomogli k velikemu cilju, končni zmagi.

Heil Hitler!
[podpis] Noeldechen «⁶⁴

Odlikovanja za hrabrost in za vojne zasluge slovenskih domobrancev

Ohranjeni arhivski dokumenti ne kažejo, da bi se tudi pri slovenskih domobrancih razvil podoben »lov na odlikovanja«, kot je bil opisan pri nemških enotah, ki so bile na slovenskem ozemlju znotraj XVIII. vojnega okrožja.

Septembra 1943 je bilo ustanovljeno Slovensko domobranstvo (Slowenische Landwehr). SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei Rösener je 30. septembra 1943 ustanovil poseben Vodstveni štab za boj proti banditom (Führungsstab für Bandenbekämpfung).⁶⁵ Pozneje sta bila ustanovljena še dva štaba, štab za nabiranje in uvrščanje slovenskih domobrancev (Organisationsstab für die Austattung der slowenischen Landswehr beim Höheren SS und Polizeiführer in

Novoletna poslanica [Divizijsko povelje št. 69] poveljnika 438. divizije, kjer generalporočnik Noeldechen ob čestitki našteva uspehe, boje, žrtve in odlikovanja v letu 1944 (Vir: SI AS 1618, t. e. 211)

⁶⁴ SI AS 1618, t. e. 211, mapa »Ldschtz. Btl. 927«, »Divisionsbefehle 1944«.

⁶⁵ Mlakar: Slovensko domobranstvo 1943–1945, str. 147–153.

Laibach), medtem ko je bil polkovnik Franc Krener⁶⁶ poveljnik Organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva.

Ker se je general Leon Rupnik kot visoko odlikovani stotnik avstro-ogr-ske armade⁶⁷ zavedal, kako pomembna so odlikovanja za motivacijo vojakov, je smatral, da domobranci kot samostojna, neodvisna vojska (za kar je vsaj upal) potrebujejo svoja odlikovanja in o tem je prepričal gauleiterja ter vodjo civilne uprave na Koroškem in Kranjskem dr. Friedricha Rainerja.⁶⁸

O tem je na povojnem sodnem procesu govoril tudi Erwin Rösener: »*Ker so se DMB [domobranci] borili skupaj z nami, je iz moštva večkrat prišel glas, zakaj naši dobivajo odlikovanja in zakaj DMB ne. Stvar je bila pokrenjena tudi s strani civilne uprave oziroma Rainerja in Rupnika. Rainer se je zavzemal, da bi DMB imeli svoja odlikovanja kot n. pr. pri ROA*⁶⁹ [Ruska osvobodilna armada].«⁷⁰

Vendar se je zgodba o domobrantskih odlikovanjih končala neuspešno. Rösener nadaljuje: »*Razen Rupnikovih predlogov je imel Rainer svoje osnutke. S temi osnutki je šel Rainer v OKW [Oberkommando der Wehrmacht, vrhovno poveljstvo nemške vojske], da bi stvar uredil in sicer spomladi 1944. Ti predlogi pa so bili odklonjeni.*«⁷¹

Domobranci do nemških odlikovanj namreč niso bili upravičeni, vse dokler niso prisegli Hitlerju. Prva leta vojne pripadniki drugih narodnosti, ki so se borili v okviru nemških oboroženih sil (kot na primer ROA, Ruska osvobodilna armada ali pa Indijska legija,⁷² *Indische Legion*), niso mogli dobiti nemških odlikovanj. Spomladi 1943 je nemško vrhovno poveljstvo spremenilo pravila za podeljevanje nemških odlikovanj pripadnikom drugih narodnosti, ki so se borili na nemški strani; »*prostovoljci drugih narodnosti, ki so prisegli Hitlerju in ki se*

⁶⁶ Franc Krener (1898–1973), podpolkovnik Vojske kraljevine Jugoslavije. Leta 1943 je postal poveljnik organizacijskega štaba Slovenskega domobranstva. Narodni odbor za Slovenijo ga je maja 1945 povišal v brigadnega generala in postavil za poveljnika celotne Slovenske narodne vojske, v kateri so bili združeni pripadniki slovenskega domobranstva, pripadnike slovenskih četnikov in drugih protikomunističnih formacij. Po predaji enot na Koroškem je pobegnil v Italijo in kasneje emigriral v Argentino.

⁶⁷ Stotnik Leon Rupnik je med prvo svetovno vojno dobil lepo število visokih odlikovanj; viteški križec reda železne krone z vojnim okrasjem in meči, dva križca za vojne zasluge z vojnim okrasjem in meči, dve srebrni medalji za vojne zasluge na vojnem traku z meči, bronasto medaljo za vojne zasluge na vojnem traku z meči, pruski železni križec 2. stopnje in še nekaj nižjih odlikovanj. Car: *Slovenci, junaki avstrijskih armad in njihova odlikovanja (od 1757 do 1918)*, str. 191–199.

⁶⁸ Friedrich Rainer (1903. 1947 ali 1950), avstrijski pravnik in nacistični zločinec. Star član NS-DAP. 16. decembra 1941 je bil postavljen za državnega namestnika za Koroško in vodjo civilne uprave za tako imenovana zasedena območja Koroške in Kranjske v Celovcu. 10. septembra 1943 je postal še visoki komisar za operacijsko cono Jadransko primorje v Trstu; vodil je okupacijsko politiko na Gorenjskem in raznarodovanje na Koroškem. Julija 1947 je bil pred vojaškim sodiščem 4. armade v Ljubljani obsojen na smrt z obešenjem. Ni znano, kdaj in kje so smrtno kazen izvršili.

⁶⁹ Ruska osvobodilna armada (*Russische Befreiungsarmee, Русская освободительная армия*, skrajšano POA oziroma ROA) je bila nemška vojaška formacija, ki so jo sestavljali predvsem ruski vojni ujetniki, ki so se bili pripravljeni boriti na nemški strani, pa tudi nekateri veterani iz ruskih belih armad iz časa kontrarevolucije 1917–1923. Poveljeval ji je Andrej Vlasov (1901–1946), nekdanji general Rdeče armade, ki je prestopil na nemško stran; po njem so bili pripadniki Ruske osvobodilne armade pogosto imenovani kar Vlasovci. Hitler je že februarja 1942 ustanovil posebno odlikovanje v dveh stopnjah in treh razredih, Odlikovanje za hrabrost in za zasluge za pripadnike vzhodnih ljudstev (*Tapferkeits- und Verdienstauszeichnung für Angehörige der Ostvölker*). Angolia: *For Führer and Fatherland, Military awards of the Third Reich*, str. 408–412.

⁷⁰ SI AS 1931, t. e. 542, mapa »Proces Rupnik: Rösener Erwin«, dok. št. 2537, Rösenerjeva izjava.

⁷¹ Prav tam.

⁷² Uradno ime je bilo Legija svobodne Indije (*Legion Freies Indien*); to je bila vojaška enota, ustanovljena med drugo svetovno vojno, najprej je spadala pod redno vojsko (Wehrmacht) in pozneje pod SS. Kot osvobodilna armada naj bi Indijo osvobodila izpod angleškega jarma. Njen duhovni vodja je bil indijski politik Subhas Chandra Bose (1897–1945), ki se je zavzemal za osamosvojitve Indije in se zaradi tega povezal tako z Nemci kot tudi Japonci.

borijo v okviru ali pa z nemškimi oboroženimi silami [im Rahmen oder in Verbänden der deutschen Wehrmacht]«, so bili lahko odlikovani z železnim križcem ali s križcem za vojne zasluge.⁷³

Domobranci so prvič prisegli Hitlerju 20. aprila 1944 na stadionu v Ljubljani. Ob tej priložnosti je *SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei* Rösener podelil domobrancem prva odlikovanja, ranjeniške značke. Prva odlikovanja za hrabrost in zavojne zasluge so domobranci prejeli 26. julija 1944 v Stični, ko je Rösener z križcem za vojne zasluge 2. stopnje z meči odlikoval stotnika Dušana Meničanina in nadporočnika Draga Furlana.⁷⁴

V celoti so slovenski domobranci dobili kaj skopo bero nemških odlikovanj. Z železnim križcem 2. stopnje so bili odlikovani zgolj trije domobranski oficirji; major Vuk Rupnik, nadporočnik Drago Furlan in posmrtno stotnik Dušan Meničanin.⁷⁵

S križcem za vojne zasluge 2. stopnje z meči je bilo ob zgoraj omenjenima Furlanu in Meničaninu odlikovanih samo še pet domobrancev; poročnik Jože Krajnc, narednik Avgust Tekavec, narednik Ivo Erznožnik, podnarednik Alojzij Meden in domobranec Anton Primožič.⁷⁶

Več odlikovanj ni mogoče zaslediti ne v ohranjenih poveljih niti v dnevnem časopisju; to bi gotovo o odlikovanjih domobrantskih oficirjev in vojakov obširno poročalo.

Iz ohranjenih dokumentov tudi ni razvidno, kdo je predlagal tri domobrantske oficirje za železni križec 2. stopnje. Najbrž je pobudo dal sam Rösenerja oz. so predloge pripravili v Vodstvenem štabu za boj proti banditom.

Prav tako ni jasno, ali je Slovensko domobranstvo dobilo kvote za križce za vojne zasluge 2. stopnje z meči, tako kot so jih druge nemške enote na območju XVIII. vojnega okrožja; tudi o tem ni mogoče najti nobenih arhivskih dokumentov. Če so domobrantske enote dobile kvoto teh odlikovanj, je bila ta dosti manjša, kot so jo dobivale podobne nemške enote (vendar lahko predvidevamo, da so tako dobljeno kvoto odlikovanj domobranci v celoti izkoristili). Tako je na primer 517. bataljon 184. polka deželnihi strelcev dobil januarja 1944 kvoto 14 križcev za vojne zasluge 2. stopnje z meči,⁷⁷ pri čemer se je kvota delila trikrat na leto. Torej je 517. bataljon v enem letu prejel okoli 42 križcev za vojne zasluge 2. stopnje z meči, medtem ko je Rupnikov II. domobrantski bataljon od 20. aprila 1944 do konca vojne prejel zgolj pet teh odlikovanj.

V arhivih je ohranjen en sam predlog slovenskih domobrancev za odlikovanje, namreč »Seznam moštva 47. čete, katero se predlaga za odlikovanje z železnim križcem in križcem z meči«,⁷⁸ pripadnikov II. domobrantskega bataljona, ki mu je poveljeval Vuk Rupnik. V seznamu so predlogi za odlikovanje z križcem za vojne zasluge 2. stopnje z meči za tri domobrante:

»1. domobranec Primožič Anton; hraber in odličen borec, kar je pokazal v vseh dosedanjih akcijah. Zlasti se je odlikoval v napadu na Lisec⁷⁹ 18.8.1944, kjer se je ob najhujšem sovražnem ognju iz bunkerja istemu približal, vrgel bombo in pobil tri partizane, zaplenil strojnico in tako zavzel sovražni bun-

⁷³ Oberkommando des Heeres: *Allgemeine Heeresmittelungen* 1943, Ausgabe 4, št. 121, str. 79.

⁷⁴ *Slovenec*, št. 169, 26. julij 1944, str. 1–2.

⁷⁵ SI AS 1877, t. e. 23, fasc. 165, mapa »Organizacijski štab Slovenskega domobranstva (OŠSD): splošne in zaupne naredbe, splošne in zaupne okrožnice 1943–1945«, dok. št. II 24007, Povelje št. 5.

⁷⁶ Prav tam.

⁷⁷ SI AS 1618, t. e. 211, mapa »Ldschitz. Btl. 927, IIb Odlikovanja«, »Vorschlaglisten für KVK. II.Kl.m.Sch.,KVK.ohne Schw und Kriegsverdienstmedaille«.

⁷⁸ SI AS 1877, t. e. 23, fasc. 165, mapa »II. udarni bataljon SD Rakek, Povelja in naredbe poveljnika Vuka Rupnika«, dok. št. II 0229395.

⁷⁹ Lisec (kota 872) zahodno od Velikih Blok. 10. avgusta 1944 je 47. četa pri Radleku naletela na 1. bataljon Ljubljanske brigade in ga v hudi, četrtr ure trajajoči borbi razbila ter v naskoku zavzela vas Radljek in zasedla hrib Lisec.

ker. Iztotako se je izkazal v jurišu na Pikovniku⁸⁰ 5.9. ter 17.X. na Korinju,⁸¹ kje se je v napadu I. voda na koto 728 priplazil s 4 vojaki skupini 100 partizanov za hrbet in tako na juriš napadel, ter pri tem pobil 24 partizanov in 2 ujel. 2. podnarednik Meden Alojzij; hraber in odličen borec. Izkazal se je pri napadu na Lisec 18.8.1944, zlati pa 5.9. na Pikovniku, kjer se je po nestanku municije z golimi rokami spoprijel z Mongolom, ki je streljal s strojnico, mu isto odvzel in ga pokončal. Odlikoval se je tudi pri napadu na VII. korpus 29.9. v Otavah⁸² kjer je padlo 5 višjih part. častnikov in bil težko ranjen polk. Popivoda.

3. narednik Tekavec Avgust; hraber in odličen borec. Izkazal se je že v mnogih borbah, ter je sovražniku prizadejal težke izgube. Zlasti se je izkazal pri jurišu na Lisec 10. in 18.8.44, dalje 5.9.44, na Pikovniku, kjer je z nedojemljivo upornostjo, kljub silnemu sovražnemu ognju s svojo skupino naskakoval utrjeni hrib, dokler isti ni bil zavzet.»⁸³

V predlogu ne piše, za katero odlikovanje so predlagani, to je bilo očitno prepuščeno bodisi Vodstvenemu štabu za boj proti banditom bodisi samemu Rösenerju. Seznam je bil pripravljen 20. oktobra 1944, nakar so bili vsi trije predlagani domobranci dva meseca in pol kasneje odlikovani s križcem za vojne zasluge 2. stopnje z meči; ukaz je bil podpisan 4. februarja 1945.⁸⁴

Če primerjamo število odlikovanj, ki so jih na našem prostoru dobili pripadniki nemških enot v sklopu XVIII. vojnega okrožja in domobranci, je razlika ogromna. Avtor ocenjuje, da je bilo na slovenskih tleh podeljeno pripadnikom nemških enot približno 100 železnih križcev 2. stopnje, med pet in 10 železnimi križci 1. stopnje, okoli 1.500 križcev za vojne zasluge 2. stopnje z meči in okoli 30 križcev za vojne zasluge 1. stopnje z meči,⁸⁵ medtem ko so slovenski domobranci dobili le tri železne križce 2. stopnje in sedem križcev za vojne zasluge 2. stopnje z meči. Upoštevati je sicer treba, da so bili domobranci upravičeni do odlikovanj zgolj dobro leto, pripadniki nemških enot pa ves čas, ko so bili stacionirani na slovenskih tleh, vendar tudi če to dejstvo vzamemo to v obzir, je razlika še vedno ogromna.

Intenzivnost bojnih operacij na ozemlju, ki ga obravnava ta članek

Eden od pokazateljev intenzivnosti oziroma jakosti bojev so gotovo izgube vojskujočih se enot. Nemške oborožene sile so imele v drugi svetovni vojni okoli 2.851.000 padlih vojakov in do konca januarja 1945 4.429.875 ranjenih vojakov;⁸⁶ pogrešani vojaki tu niso všteti. Na leto bi to v odstotkih statistično

⁸⁰ Pri vasi Pikovnik se je Rupnikov bataljon 4. septembra 1944 spopadel z 2. četo 1. bataljona 10. Ljubljanske brigade. Domobranci so po naskoku zavzeli vas Pikovnik, v kateri so bili partizani in uničili 2. četo.

⁸¹ 17. oktobra 1944 se je domobranski II. bataljon spopadel z 8. partizansko brigado pri Korinju. Napad je partizane presenetil. Po nekajurni borbi so se partizani z velikimi izgubami umaknili proti zahodu in jugozahodu.

⁸² Pri napadu na vas Otave dne 28. septembra 1944 so domobranci presenetili štab VII. Korpusa in bi skoraj ujeli partizanska polkovnika Staneta Semiča – Dakija in Pera Popivoda; oba sta v zadnjem trenutku ušla; v hiši, kjer sta prenočevala, pa pustila svojo bluzo in plašč.

⁸³ SI AS 1877, t. e. 23, fasc. 165, mapa »II. udarni bataljon SD Rakek, Povelja in naredbe poveljnika Vuka Rupnika«, dok. št. II 0229395.

⁸⁴ SI AS 1877, t. e. 23, fasc. 165, mapa »Organizacijski štab Slovenskega domobranstva (OŠSD): splošne in zaupne naredbe, splošne in zaupne okrožnice 1943–1945«, dok. št. II 24007, Povelje št. 5.

⁸⁵ Prim. Car: *Odlikovanja za vojne zasluge v boju proti odporniškem gibanju na območjih Hrvaške in Slovenije*.

⁸⁶ Prim. Overmans: *Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg*.

pomenilo 2,6 % padlih in 4,1 % ranjenih. 438. divizija je imela samo v letu 1944 317 mrtvih in 377 ranjenih⁸⁷ oziroma 3,9 % padlih in 4,2 % ranjenih, kar je primerljivo povprečju celotnih nemških oboroženih sil. Boji na slovenskih tleh so bili, vsaj kar se izgub tiče, primerljivi z boji na ostalih bojiščih. Za izgube slovenskega domobranstva ni točnih števil, Aleš Nose v svoji knjigi *Domobranci, zdravo – Bog daj* ocenjuje, da je padlo okoli 200 mož, medtem ko jih je bilo 900 ranjenih.⁸⁸ V odstotkih bi to pomenilo, gledano na leto, 0,9 % padlih in 4,3 % ranjenih, kar je, vsaj kar se tiče ranjenih, ponovno primerljivo s povprečnim odstotkom ranjenih v nemških oboroženih silah.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

SI AS – Arhiv Republike Slovenije

- SI AS 1618, Nemške vojaške enote na zasedenem slovenskem ozemlju, 1942–1945.
- SI AS 1621, Nemško orožništvo na zasedenem ozemlju Gorenjske in Koroške 1941–1945.
- SI AS 1751, Zbirka arhivskega gradiva nemških okupacijskih oblasti in oboroženih enot na zasedenem slovenskem ozemlju.
- SI AS 1877, Slovensko domobranstvo.
- SI AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije (1918–2006).
- SI AS 2008, Nemške policijske enote na zasedenem slovenskem ozemlju.

TISKANI VIRI

Oberkommando des Heeres: Allgemeine Heeresmitteilungen 1942, Ausgabe 28, št. 573. Berlin: Oberkommando des Heeres, 1942.

Oberkommando des Heeres: Allgemeine Heeresmitteilungen 1943, Ausgabe 4, št. 121. Berlin: Oberkommando des Heeres, 1943.

Zbornik dokumentov in podatkov o narodnoosvobodilni vojni na Slovenskem, knjiga 2 (19), boji na Slovenskem 1945. Ljubljana: Obramboslovni raziskovalni center Inštituta za družbene vede pri Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani, 1995.

ČASOPISJE

Slovenec, 1944.

LITERATURA

Alt, Mario: *Die Auszeichnungen der Deutschen Wehrmacht 1939-45, Das Eisenerne Kreuz 1939 2. Klasse*. Schönau: Verlag Weber, 2015.

Angolia, R. John: *For Führer and Fatherland, Military awards of the Third Reich*. San Jose, California: R. James Bender Publishing, 1989.

⁸⁷ SI AS 1618, t. e. 211, mapa »Ldschtz. Btl. 927«, »Divisionsbefehle 1944«.

⁸⁸ Prim. Nose: *Domobranci, zdravo – Bog daj*.

Bender, Roger in Strandberg, John: *The Call of Duty, Military Awards and Decorations of the United States of America*. San Jose, California: R. James Bender Publishing, 2004.

Car, Pavel: *Slovenci, junaki avstrijskih armad in njihova odlikovanja (od 1757 do 1918)*. Ljubljana: Signum laudis, 2017.

Car, Pavel: *Odlikovanja za vojne zasluge v boju proti odporniškemu gibanju na območjih Hrvaške in Slovenije*. Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2019.

Chefdebien, Anne in Wodey, Laurence: *Ordres et Decorations en France*. Paris: Musee National de la Legion D'Honneur et des ordres de chevalerie, 2006.

Dorling, Taprell H.: *Ribbons and Medals*. London: Osprey Publishing, 1983.

Durov, V. A.: *Russkie I Sovetskoe voennie nagradi*. Moskva: Gosudarstvenii ordena Lenina, istoriskii muzei, 1990.

Gray, Randal: *Kaiserschlacht 1918, the final German offensive*. London: Osprey Publishing, 1991.

Hall, Donald: *British Orders, Decorations and Medals*. San Diego, USA: Bennett Books, 1973.

Klietmann, Kurt-Gerhard: *Pour le Merite und Tapferkeitsmedaille*. Berlin: Die Ordens-Sammler, 1966.

Kocjančič, Klemen: *Red mrtvaške glave pod Alpami, enote in ustanove Waffen-SS na slovenskem med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2021.

L'Ordre de la Legion d'honneur a l'aube de 3eme millenaire. Paris: Editions Lava-zuelle, 1996.

Michaelis, Rolf: *Deutsche Kriegsauszeichnungen 1939-1945 Heer-Waffen-ss-Polizei*. Berlin: Michaelis-Verlag, 2002.

Michaelis, Rolf: *The history of the 24. Waffen-Gebirgs [Karstjäger]-Division der SS and the Holders of the Anti-Partisan War badge in Gold in the Second World War*. Berlin: Michaelis-Verlag, 2011.

Mlakar, Boris: *Slovensko domobranstvo 1943-1945*. Ljubljana: Slovenska matica, 2003.

Nose, Aleš: *Domobranci, zdravo - Bog daj*. Ljubljana: Modrijan, 2017.

Overmans, Rudiger: *Deutsche militärische Verluste im Zweiten Weltkrieg*. Berlin: De Gruyter Oldenbourg, 2004.

Patzwall, Klaus: *Das Bandenkampfabzeichen 1944-1945 [Studien zur Geschichte der Auszeichnungen]*. Hamburg: Patzwall, Norderstedt, 2003.

Scapini, Antonio: *The Anti-partisan Badge*. Richmond: B&D Publishing, LLC, 2015.

Thibaudeau, Antoine-Claire de: *Mémoires sur le Consulat [1799-1804]*. Pariz: Chez et Ponthieu et Cie, 1827.

Tuider, Othmar: *Die Wehrkreise XVII und XVIII 1839-1945*. Wien: Heeresgeschichtliches Museum/Militärwissenschaftliches Institut, 1983.

Wernitz, Frank: *The Iron Cross 1813-1870-1914, The history and Significance of a Medal*. Dunaj: Verlag Militarria, 2013.

Williamson, Gordon: *The Iron Cross, A history 1813-1957*. Poole, UK: Blandford Press, 1985.

Yerger, Mark: *German Cross in Gold, Holders of the SS and Police*. San Jose, California: R. James Bender Publishing, 2012.

SUMMARY

THE HUNT FOR DECORATIONS FOR BRAVERY IN THE FIGHT AGAINST PARTISANS IN THE XVIII. MILITARY DISTRICT, FOLLOWING THE TRACES OF ARCHIVAL RECORDS

During the six years of World War II, German command authorities awarded members of the Army [Heer], the Waffen-SS and the police more than 5.5 million decorations for bravery and war merit, which means that every third German soldier was decorated. Members of the German armed forces who fought on Slovenian territory as part of the XVIII. Military District were awarded only a handful of decorations. For example, members of the 438th Special Purpose Division in 1944 received a total of only 24 Iron Crosses 2nd Class, while according to statistics, compared to the Army [Heer], they should have received more than 250 of these decorations, that is, ten times more. The division had more than 400 clashes with partisans in 1944, so there were undoubtedly sufficient opportunities for fearless deeds that would deserve a decoration.

Proposals for lower-ranking decorations, such as the Iron Cross, 2nd Class and the War Merit Cross, 2nd Class with Swords, were confirmed or approved in the XVIII. Military District by SS-Gruppenführer und Generalleutnant der Polizei [later SS-Obergruppenführer und General der Polizei] Erwin Rösener. Compared to other battlefields, Rösener awarded only a few decorations to members of his subordinate units. He may have considered that combat operations in the Slovenian national territory, which fell under the XVIII. Military District, were too small and the fighting insufficiently intense to award a large number of decorations. The "hunt for decorations", which is discussed in this article, did not have any particular effect on the final number of decorations awarded.

On the other hand, the losses of the Axis forces [dead and wounded] on the Slovenian national territory were comparable to the average losses in the German armed forces, which indicates a comparable intensity of fighting, so that the number of decorations could be comparable at least in this respect. In addition, no high German decorations were awarded in this area. The most highly decorated German officer was SS-Obergruppenführer und General der Polizei Rösener himself, who received the German Cross in Gold in February 1945. However, no German officer, let alone a soldier, was awarded the Knight's Cross of the Iron Cross on the Slovenian national territory.

The question arises as to why Rösener awarded so few decorations compared to other battlefields. Was the intensity of the fighting with the partisans on Slovenian territory less than elsewhere, or was the partisan fight on Slovenian national territory significantly less important for the German high command than the fighting on other, larger battlefields, even though the fighting on Slovenian territory statistically claimed almost the same percentage of dead and wounded as the large battlefields. In all likelihood, the fight against the partisans was less important for the German high command, and also [at least in their opinion] much less demanding. The question undoubtedly calls for further research that would confirm or refute this opinion.

O DELU ARHIVSKEGA DRUŠTVA IN ARHIVOV SLOVENIJE ACTIVITIES OF THE ARCHIVAL SOCIETY AND ARCHIVES OF SLOVENIA

Poročilo o delu Arhivskega društva Slovenije v letu 2024

V letu 2024, ko je Arhivsko društvo Slovenije praznovalo 70. obletnico ustanovitve, smo 26. marca v počastitev jubileja organizirali **slavnostno akademijo**. Udeležili so se je članice in člani ter gostje, med njimi državni sekretar na Ministrstvu za kulturo RS Matevž Čelik Vidmar, ki je tudi navedel zbrane, ter vodja Sektorja za muzeje, arhive in knjižnice na Ministrstvu za kulturo RS mag. Nina Zupančič Pušavec. Po pozdravu predsednice društva je nastopil slavnostni govornik dr. Bojan Cvelfar, sledila je mag. Nada Čibej, ki je pripravila pregled zgodovine društva, nato je spregovorila še Marija Hernja Masten v imenu novoimenovanih častnih članov. Osrednji dogodek slovesnosti je bil podelitev nazivov novim častnim članom: dr. Zdenki Radminič Bonin, dr. Bogdanu Kolarju, Mariji Hernja Masten, Meti Matijević, Emici Ogrizek, Juriju Rosi in dr. Jedert Vodopivec Tomažič. Dogodek je povezoval Matija Terglav, z glasbo so ga popestrili učenci glasbene šole Matije Tomca. V reviji *Arhivi* (1/2024) je bil nato objavljen 70-letni pregled strokovnega delovanja društva na področju izvedbe izobraževalnih vsebin, izdajanja strokovnih publikacij in promocijskih dejavnosti. Dogodek je bil tudi medijsko pokrit s televizijskimi prispevki in prispevki v spletnih medijih, kar predstavlja promocijo društva in boljšo razpoznavnost slovenske arhivske stroke v javnosti.

*Utrinek s slavnostne akademije ob 70. obletnici ustanovitve Arhivskega društva Slovenije
(Foto: Arhiv ADS)*

Na začetku junija načrtovana **ekskurzija** v Radovljico in Kropo je bila zaradi premajhnega števila prijav odpovedana.

23. oktobra 2024 je v Veliki sejni dvorani Mestne občine Ljubljana potekala **12. slavnostna podelitev Aškerčeve nagrade**, ki jo društvo bienalno podeljuje za izjemne dosežke na področju varovanja in ohranjanja arhivske kulturne dediščine za izvirne rešitve na tem področju, popularizacijo arhivske dejavnosti oziroma za življenjsko delo na področju arhivske dejavnosti. Prejemnica je bila Aleksandra Pavšič Milost za izjemne prispevke k razvoju slovenske arhivistike in strokovnega izobraževanja, na področju varovanja in ohranjanja slovenske arhivske dediščine in posredovanje te javnosti ter dolgoletno zaslužno delo v Arhivskem društvu Slovenije. Obenem je društvo podelilo tudi **dve Aškerčevi priznanji** za izjemne prispevke k razvoju arhivistike, za popularizacijo arhivske dejavnosti in objave arhivskega gradiva v tekočem obdobju. Eno od priznanj je bilo podeljeno za znanstveno-kritično objavo arhivskih virov in spremno študijo z naslovom *Dr. Albin Šmajd: dnevnik in dosje 1941–1946*, in sicer Tadeju Cankarju, dr. Mateji Jeraj, dr. Matevžu Koširju, mag. Tadeji Tominšek Čehulić, Poloni Trobec Mlakar, Mojci Tušar in Tanji Žohar. Drugo priznanje je bilo podeljeno za razstavo in monografijo *Je bilo v Celju dovolj mostov?* in razstavo *Filatelija v arhivih, arhivi v filateliji* ter s tem za pomemben prispevek k popularizaciji arhivov in arhivske dejavnosti dr. Bojanu Himmelreichu. Na dogodku so poleg nagrajencev spregovorili še predsednica društva, vodja oddelka za kulturo na Mestni občini Ljubljana mag. Mateja Demšič, slavnostna govornica dr. Tanja Martelanc, predsednik komisije za podeljevanje Aškerčevih nagrad in priznanj dr. Andrej Nared. Tudi ta dogodek je povezoval Matija Terglav, za glasbo so ponovno poskrbeli učenci glasbene šole Matije Tomca. Podelitev nagrade in priznanj so pospremili nekateri mediji z radijskimi in s televizijskimi intervjuji nagrajencev, prispevki v časopisju in spletnih medijih ipd.

Na podlagi sklepov o spremembah in dopolnitvah sklepov o ustanovitvi javnega zavoda Pokrajinski arhiv Koper, Pokrajinski arhiv Nova Gorica, Zgodovinski arhiv Ptuj in Zgodovinski arhiv Celje po novem enega **člana sveta zavoda** predlaga Arhivsko društvo Slovenije. Zato je letos društvo pripravilo javne pozive za kandidature, nakar je izvršni odbor društva izmed predloženih kandidatur izbral po enega predstavnika društva za vsakega od prej naštetih arhivov.

Na področju publicistične dejavnosti je društvo ponovno izdalo dve publikaciji. Z revijo **Arhivi** skrbi za predstavitev strokovnih člankov in razprav s področja arhivistike in sorodnih ved. Vse dosedanje izdaje revije so objavljene in prosto dostopne na spletni strani društva. Izvode revije izmenjujemo z domačimi in mednarodnimi institucijami ter pošiljamo stalnim naročnikom (arhivi, šole, državni zbor, raziskovalne institucije). Obe številki revije *Arhivi* za leto 2024 sta bili natisnjeni v 300 izvodih in poslani stalnim naročnikom ter digitalno objavljeni na spletni strani društva.

- **Prva številka** 47. letnika (2024) obsega 236 strani standardnega formata A4 in je bila namenjena osmim **prispevkom ob sedemdesetletnici** Arhivskega društva Slovenije. Predstavljeni so bili zgodovina društva, novoimenovani častni člani, zgodovina zborovanj, strokovne ekskurzije društva v zadnjih dvajsetih letih, preteklo podeljevanje Aškerčevih nagrad in priznanj ter pregled izdajanja obeh društvenih publikacij (*Arhivi* in *Viri*). Poleg teh prispevkov so bili v prvi številki objavljeni še trije recenzirani članki: Alojzij Levstek, pobudnik ustanovitve Podpornega društva slepih; Uporaba pečatov pri posvetitvah cerkva in oltarjev v srednjem veku na Slovenskem; Nova dognanja v zvezi z Jurijem Vego in njegovim viteškim križcem Vojaškega reda Marije Terezije. Številka je vsebovala še prevod članka iz poljščine Terese Urszule Szmigielska z naslovom Na pomoč knjigi ter 11 poročil in recenzij. V celotni številki je bilo tako objavljenih 23 prispevkov.

- **Druga številka** obsega 184 strani in je bila namenjena naravnim nesrečam in arhivom, arhivskemu gradivu ali arhivistiki. Dr. Filip Čuček je pisal o poplavah in regulacijah reke Drave v drugi polovici 19. stoletja; Nataša Car se je posvetila varstvu arhivskega gradiva v Nadškofijskem arhivu Ljubljana; dr. Žiga Koncilijski je analiziral varstvo e-arhivskega gradiva pred naravnimi nesrečami; Vanja Rupnik je raziskala dva obsežnejša požara v Ljubljani v letu 1774; Aleksander Lavrenčič je v Arhivu Televizije Slovenije analiziral televizijska poročila o rušilnem potresu v Posočju leta 1976; Olga Pivk je raziskala arhivsko gradivo o naravnih nesrečah v letih 1923–1926 v Arhivu Republike Slovenije. Drugo številko dopolnjuje še daljši zapis češkega veleposlanika Jiříja Kuděle o zapuščinskem spisu Matije Majarja Ziljskega v Pragi. Poleg navedenih člankov in razprav lahko v drugi številki beremo še poročila o delu arhivskega društva in arhivov. V letu 2024 je potekala podelitev Aškerčeve nagrade in priznanj, o kateri je pisal dr. Andrej Nared kot predsednik komisije za podeljevanje te nagrade. Kot vsako leto tudi tokrat druga številka Arhivov vsebuje pridobitve posameznih arhivov in bibliografijo arhivskih delavcev za leto 2024. Številko zaključuje 11 poročil in recenzij o publikaciji, razstavah in zborovanjih, zapis o jubileju v Zgodovinskem arhivu Ljubljana ter dva spominska zapisa.

Zbirka **Viri** predstavlja kritično objavo virov, pomembnih za slovensko zgodovino. Izdaje zbirke *Viri* od leta 2010 dalje so objavljene in dostopne na spletni strani društva. Zainteresirana splošna javnost lahko izvod kupi na sedežu društva. Številka za leto 2024 je bila namenjena kritični objavi **Opisa lavantinske škofije iz leta 1702 in leta 1790 (Lilijana Urlep)**, natisnjena v 250 izvodih in objavljena na spletni strani društva v digitalni obliki. V okviru medknjižnične izmenjave je bil izvod poslan na 64 naslovov arhivskih, zgodovinskih in raziskovalnih institucij po Evropi in svetu.

Društvo je tudi letos poskrbelo za **mednarodno sodelovanje** z namenom, da seznanja strokovno javnost z arhivsko problematiko v tujini, pa tudi, da bi seznanjalo tuje strokovnjake o stanju v Sloveniji. Udeleženci mednarodnih srečanj svoje izkušnje in spoznanja o predstavljenih arhivskih temah, ki so pomembne tudi za slovensko arhivsko stroko, in o pogledih na reševanje posameznih arhivskih strokovnih vprašanj v tujini objavijo v reviji *Arhivi* (rubrika O delu arhivskega društva in rubrika Zborovanja):

- Gordana Šovegeš Lipovšek se je udeležila kongresa Združenja madžarskih arhivistov, ki je potekal od 1. do 3. julija 2024 v Senti v Srbiji;
- dr. Miroslav Novak se je udeležil 55. posvetovanja hrvaških arhivistov v Vukovarju od 23. do 25. oktobra 2024;
- Mojca Horvat se je udeležila 34. konference Mednarodni arhivski dan, ki je bil v Mariboru od 25. do 30. novembra 2024;
- Arhivsko društvo Slovenije je sodelovalo z Istorjskim arhivom Požarevac, s Pokrajinskim arhivom Maribor in z Arhivističkim društvom Srbije pri pripravi mednarodne okrogle mize, ki je potekala 12. december 2024 online. Na njej so na slovenski strani nastopili dr. Miroslav Novak, mag. Nina Gostenčnik in Gordana Šovegeš Lipovšek;
- Obnovljeno je bilo članstvo Arhivskega društva Slovenije v Mednarodnem arhivskem svetu (International Council on Archives – ICA).

Društvo ima s ciljem dostopnosti vsebin za strokovno (in splošno) javnost vzpostavljeno **spletno stran** in profil na družabnem omrežju **Facebook**. Oba sta ažurirana z aktualnimi informacijami o delu društva in se uporabljata za povezovanje z zainteresirano javnostjo, domačimi in s tujimi arhivi ter stanovskimi organizacijami in za obveščanje splošne javnosti o novostih arhivistike in zgodovino. Na spletni strani društva so izpostavljeni dosežki in razvoj dru-

štva, obrazložene so dejavnosti in namen društva, v digitalni obliki so dostopne društvene publikacije, navedeni so prejemniki arhivskih stanovskih nagrad ipd.

Mojca Horvat
Predsednica Arhivskega društva Slovenije

Poročilo o delu medarhivskih delovnih skupin (MDS) v letu 2024

Uredil koordinator MDS dr. Matevž Košir

1. Pravne podlage za delovanje medarhivskih delovnih skupin

Osnova za delovanje medarhivskih delovnih skupin je Zakon o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih – ZVDAGA (*Uradni list RS*, št. 30/2006, 24/2014 – odl. US in 51/2014), ki v sedmem odstavku 54. člena določa, da za obravnavo strokovnih vprašanj na posameznih področjih arhivskega strokovnega dela minister, pristojen za arhive, ustanovi medarhivske delovne skupine za posamezna področja arhivske dejavnosti. Podrobnejše delovanje medarhivskih delovnih skupin določa Pravilnik o delu medarhivskih delovnih skupin (*Uradni list RS*, št. 66/2016). Na podlagi prvega odstavka 4. člena in 5. člena navedenega pravilnika je izdal minister, pristojen za kulturo, 20. februarja 2017 Sklep o ustanovitvi medarhivskih delovnih skupin, imenovanju članov medarhivskih delovnih skupin in imenovanju koordinatorja medarhivskih delovnih skupin. Za obravnavo strokovnih vprašanj na posameznih področjih arhivskega dela so bile ustanovljene medarhivske delovne skupine za področja: uprave, pravosodja, zdravstva in socialnega varstva, kulture in znanosti, vzgoje in izobraževanja, gospodarstva ter skupina za arhivsko strokovno izrazje. Leta 2021 je v skladu s sklepom ministra za kulturo v juniju začela delo še Medarhivska delovna skupina za področje informacijske tehnologije. V skupinah so večinoma zastopani vsi slovenski javni arhivi (z izjemo MDS za strokovno izrazje). Skupine so pomoč pri delu arhivistov, še posebno pri pripravi enotnih skupnih pisnih strokovnih navodil, organizaciji izobraževanj in izmenjavi strokovnih mnenj, delovnih praks ter reševanju in opozarjanju na aktualno problematiko posameznih področij arhivskega dela. MDS združujejo arhiviste, ki opravljajo sorodne naloge, kar prispeva k enotnejšim pristopom pri arhivskem delu.

2. Skupni sestanek vodij medarhivskih delovnih skupin

Kot običajno je bil letni sestanek koordinacije delovnih skupin v skladu s Pravilnikom o delu MDS (6. čl.) 11. decembra 2024 v Ljubljani v prostorih Arhiva RS, ki so se ga udeležili vodje in koordinator MDS. Obravnavali so opravljeno delo in glavne izzive v letu 2024. **MDS za upravo** se je v prvi vrsti ukvarjala z arhivskim gradivom geodetskih uprav. Poleg tega se je ukvarjala še z noveliranjem načrta klasifikacijskih znakov za upravne enote. **MDS za pravosodje** je v letu 2024 začela s postopki valorizacije za delovna in socialna sodišča ter s pripravo enotnih pisnih strokovnih navodil za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega za delovna in socialna sodišča ter Višje delovno in socialno sodišče. Ukvarjala se je tudi s pripravo pisnega strokovnega navodila za Upravno sodišče RS. Glavni izziv je prevzem hibridnega gradiva v arhive, saj so evidence vodene centralno v dokumentarnem sistemu skupaj z elektronskim gradivom. Kompleksnost elektronskega sistema bo postavila v prihodnosti tudi vprašanje o možnostih njegovega prevzema. **MDS za vzgojo in izobraževanje** je obravnavala

pravilnik o dokumentaciji v osnovni šoli, ki so ga pripravili ravnatelji osnovnih šol, šolske centre kot ustvarjalce arhivskega gradiva in izdajanje pisnih strokovnih navodil zanje, valorizacijo personalnih map, matičnih listov ipd. Skupina se zavzema za spremembe ZVDAGA. **MDS za kulturo in znanost je obravnavala** gradivo območnih enot Zavoda za varstvo kulture dediščine, potem vprašanje presnemavanja gradiva na VHS-kasetah in zgoščenkah ter delovanje inštituta SLOGI. **MDS za zdravstvo in socialno varstvo** je izvedla dodatno usposabljanje za delavce v domovih starejših občanov, ki delajo z dokumentarnim gradivom. Ukvarjala se je z vprašanji, povezanimi z arhivskim gradivom, ki je bilo zahtevano v zvezi s preiskavo državnega zbora o »ukradenih otrocih«, ter še z gradivom lekarn in zdravstvenih domov. **MDS za gospodarstvo** je posvetila precej energije opredelitvi javnopravne osebe po Zakonu o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih, ki bi jih bilo treba v odnosu do gradiva gospodarskih subjektov popraviti. Skupina je obravnavala tudi vpis v RegUst gospodarskih zbornic, Družbe za razvoj infrastrukture ipd. Poleg tega je obravnavala še druge teme. **MDS za področje informatike** se je v letu 2024 posvetila področju informacijske varnosti, odpravljanju tveganj in ranljivosti, nakupu licenc in izobraževanju. Sicer je bil program scopeArchiv najpogostejše obravnavana tema na sestankih skupine. Velika težava in izziv je veliko število (84) različnih obrazcev, ki bi jih bilo zaradi poenostavitve uvoza podatkov treba poenotiti. Podobno bi bilo treba poenotiti tezaver zemljepisnih imen ipd. Pri tem skupina pričakuje večjo odzivnost vsebinskih skrbnikov programa scopeArchiv. Dejavnost **MDS za področje strokovnega izrazja** je bila v preteklem letu skromna. Skupina ima sicer v načrtu dela prevod standarda RIC (angl. *Records in Contexts*) v slovenščino in ureditev nekaterih definicij. V letu 2025 bo v Ljubljani sestanek skupine EGAD (angl. *Expert Group on Archival Description*) Mednarodnega arhivskega sveta. Predlagata se sprememba in razširitev članstva v skupini.

3. Predlogi MDS za sejo direktorjev slovenskih javnih arhivov

Medarhivska delovna skupina za informatiko je pripravila nekaj predlogov tako programskemu svetu kot direktorjem slovenskih javnih arhivov. Koordinacija vodij MDS je predlog podprla. MDS za informatiko predlaga, naj se organizira sestanek vsebinskih skrbnikov scopeArchiva zaradi naslednjih težav:

- **Standardizacija postopka uvoza podatkov v scopeArchive.**
- **Usklajevanje obstoječih obrazcev v scopeArchivu.** V okviru podatkovne baze SJAS obstaja 84 obrazcev, od tega več kot 50 samo za popisovanje arhivskega gradiva. Ti se razlikujejo glede na okolja, v katerih se uporabljajo, a tudi glede na implementirane podatkovne strukture uporabljenih popisnih elementov. Predvsem slednje vodi v realno primerljivost zapisov le med šest osnovnih elementov, ki so opredeljeni kot obvezni. Druge elemente, ki so sicer predvideni s standardom ISADg2 in za katere sicer velikokrat imamo podatke v arhivskem gradivu, vendar jih v procesu popisovanja arhivski strokovni delavci praviloma zanemarjajo in jih ne zapišejo v podatkovno bazo. Nedoslednost in nesistematičen pristop k oblikovanju obrazcev povzročata težave tako pri množičnih uvozi podatkov kot tudi pozneje pri poizvedovanju po vzajemnih ali lokalnih podatkovnih zbirkah. Obrazce je treba standardizirati na ravni posameznih vrst arhivskega gradiva. MDSI predlaga, da strokovna skupina ponovno izdela revizijo uporabe obrazcev v okviru SJAS. Na podlagi revizije naj skupina predlaga:
 - Strateško usmeritev v zvezi z gradnjo in s korekcijami obrazcev v okviru sistema, predvsem pa naj predlaga metodo, kako zmanjšati število obrazcev, ki jih bo potem tudi lažje upravljati;
 - Dogovoriti se je treba tudi o metodi zamenjave nepotrebnih obrazcev s standardiziranimi.

- Na tej osnovi je treba standardizirati tudi obrazec v Excelu za množični uvoz podatkov.
- **Podvojeni zemljepisni deskriptorji.** Tezaver zemljepisnih imen še vedno ni enoten. V enem je nekaj več kot 12.000 zapisov, medtem ko je v drugem nekaj več kot 13.000 zapisov. Podvojeni zapisi zemljepisnih entitet ustvarjajo težave pri zajemanju podatkov, bodisi ročno ali sistemsko, prav tako tudi pri poizvedovanju preko VAČ. Za rešitev te problematike potrebujemo dogovor glede:
 - strukture zemljepisnih entitet,
 - prenosa unikatnih entitet zemljepisnih entitet v veljavni tezaver,
 - združevanja dveh ali več zemljepisnih entitet v en sem tezaver,
 - sodelavcev, ki bodo uredili in uskladili tezaver zemljepisnih imen,
 - na podlagi testnega združevanja več deskriptorjev v en sam deskriptor ni bilo ugotovljenih težav v postopku na podlagi vtičnika Descriptor_clean_Up.

Predlagamo, da se na sestanku skrbnikov določi dinamika odpravljanja zaznanih težav.

4. Sestava medarhivskih delovnih skupin v letu 2024:

Vodje MDS so označeni **krepko**:

1. V Medarhivski delovni skupini za upravo: Suzana Čeh (Pokrajinski arhiv Maribor), Aleš Jambrek (Zgodovinski arhiv na Ptuju), Tatjana Šenk (Zgodovinski arhiv Ljubljana), dr. Tanja Martelanc (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), dr. Teja Krašovec (Pokrajinski arhiv Koper), Vesna Gotovina (Arhiv Republike Slovenije), **mag. Hedvika Zdovc** (Zgodovinski arhiv Celje).

2. V Medarhivski delovni skupini za pravosodje: Anja Prša (Zgodovinski arhiv Celje), mag. Žarko Bizjak (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Gorazd Stariha (ZAL-Kranj), **mag. Aida Škoro Babić** (Arhiv Republike Slovenije), mag. Boštjan Zajšek (Pokrajinski arhiv Maribor), dr. Deborah Rogoznica (Pokrajinski arhiv Koper), Uroš Lavrenčič Mugerli (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Aleš Jambrek (Zgodovinski arhiv na Ptuju).

3. V Medarhivski delovni skupini za zdravstvo in socialno varstvo: Gordana Šóvegeš Lipovšek (Pokrajinski arhiv Maribor), Matej Muženič (Pokrajinski arhiv Koper), Nataša Majerič Kekec (Zgodovinski arhiv na Ptuju), Bojana Aristovnik (Zgodovinski arhiv Celje), Ivanka Uršič (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Anja Paulič (Arhiv Republike Slovenije), **mag. Marija Čipič Rehar** (Zgodovinski arhiv Ljubljana). Anja Paulič je bila od začetka leta 2024 odsotna.

4. V Medarhivski delovni skupini za kulturo in znanost: mag. Marjana Kos (Zgodovinski arhiv Ljubljana), **Nataša Majerič Kekec** (Zgodovinski arhiv na Ptuju), Gordana Šóvegeš Lipovšek (Pokrajinski arhiv Maribor), Ivanka Uršič (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Mirjana Kontestabile Rovis (Pokrajinski arhiv Koper), dr. Bojan Himmelreich (Zgodovinski arhiv Celje), dr. Mateja Jeraj (Arhiv Republike Slovenije).

5. V Medarhivski delovni skupini za vzgojo in izobraževanje: Mirjana Kontestabile Rovis (Pokrajinski arhiv Koper), Milena Černe (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Simona Velunšek (Pokrajinski arhiv Maribor), Vesna Kočever (Zgodovinski arhiv Celje), **mag. Hana Habjan** (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Nataša Majerič Kekec (Zgodovinski arhiv na Ptuju), Maja Povalej (Arhiv Republike Slovenije).

6. V Medarhivski delovni skupini za gospodarstvo: Mojca Kosi (Pokrajinski arhiv Maribor), **Jože Kranjec** (Zgodovinski arhiv Celje), Vladimir Drobnjak (Pokrajinski arhiv Koper), Monika Čuš (Zgodovinski arhiv na Ptuju), Aleksandra Mrdavšič (Arhiv Republike Slovenije), Januš Jerončič (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Janez Bregar (Zgodovinski arhiv Ljubljana).

7. V Medarhivski delovni skupini za arhivsko strokovno izrazje: dr. Bojan Himmelreich (Zgodovinski arhiv Celje), **dr. Zdenka Semlič Rajh** (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Olga Pivk (Arhiv Republike Slovenije), Matej Muženič (Pokrajinski arhiv Koper), mag. Jure Maček (Pokrajinski arhiv Maribor), dr. Tanja Martelanc (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Katja Zupanič (Zgodovinski arhiv Ptuj).

8. V Medarhivski delovni skupini za področje informatike: Tine Završnik, dr. Tatjana Hajtnik, mag. Boris Domajnko, Klavdija Krivec (vsi Arhiv Republike Slovenije), **Ivančica Sabadin** (Pokrajinski arhiv Koper), dr. Miroslav Novak (Pokrajinski arhiv Maribor), Erik Pregelj (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici), Urh Kopitar (Zgodovinski arhiv Celje), Jože Glavič (Zgodovinski arhiv Ljubljana), Damjan Lindental (Zgodovinski arhiv na Ptuj).

Poročila za posamezne MDS so pripravili njihovi vodje, ki so navedeni na koncu poročila. Letna poročila posameznih MDS sem kot koordinator združil in nekoliko prilagodil.

5. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za področje uprave

Medarhivska delovna skupina je imela v letu 2024 en delovni sestanek, in sicer 22. maja 2024 v Zgodovinskem arhivu v Celju, v januarju in avgustu korespondenčni seji preko elektronske pošte, medtem ko je konec novembra bil izveden še en delovni sestanek preko MS Teams z Ministrstvom za digitalno preobrazbo RS, Direktoratom za razvoj digitalnih rešitev in podatkovno ekonomijo ter s Sektorjem za razvoj skupnih gradnikov.

Na delovnem sestanku se je sprejelo poročilo o delu za leto 2023 in potrdil načrt dela za leto 2024, nato so člani poročali glede izvajanja smernice za prevzem arhivskega gradiva predhodnikov območnih geodetskih uprav. Pristojni arhivisti po arhivih so že navezali stike z odgovornimi osebami po posameznih območnih geodetskih upravah.

Na splošno lahko ugotovimo, da območne geodetske uprave pri upravnem poslovanju še vedno občasno uporabljajo arhivsko gradivo v fizični obliki ne glede na to, da poleg fizičnih zapisov hranijo v stalni zbirki tudi digitalne reprodukcije. Zaradi že večkrat poudarjene velike količine arhivskega gradiva, ki je nastalo in še nastaja pri upravnem poslovanju, ter glede na trenutno razpoložljivost kapacitet v depojih pristojnih zgodovinskih in pokrajinskih arhivov, je ponovno prišlo do pobude, da bi se vzpostavil enotni arhiv za hrambo arhivskega in dokumentarnega gradiva za Geodetsko upravo Republike Slovenije.

Na sestanku je bilo ponovno izpostavljeno vprašanje izvajanja dopolnilnega izobraževanja za uslužbence, ki delajo z dokumentarnim gradivom na območnih geodetskih upravah s pisarnami. Tudi vnaprej tega izvajajo pristojni arhivi v okviru slovenske javne arhivske službe, vendar je bila dana pobuda, da bi se izvedlo tudi eno skupno dopolnilno izobraževanje za uslužbence, ki delajo z dokumentnim gradivom za celotno Geodetsko upravo Republike Slovenije. O možnosti izvedbe se bosta pozanimali Alenka Alič Starman (ARS) in Hedvika Zdovc (ZAC).

Vsaka javnopravna oseba mora imeti narejen načrt integritete za preprečevanje korupcije. Kopije načrtov se hranijo tudi v stalni zbirki Komisije za preprečevanje korupcije. Zato je Vesna Gotovina (ARS) navzoče seznanila, da kopije načrtov integritete ne bodo prevzemali kot arhivsko gradivo iz stalne zbirke Komisije za preprečevanje korupcije v ARS, ampak naj načrte integritete hrani kot arhivsko gradivo vsak posamezen ustvarjalec arhivskega gradiva ter se bodo prevzemali v pristojne zgodovinske in pokrajinske arhive.

Člani delovne skupine so bili seznanjeni z informacijo o pripravi novele Zakona o lokalnih volitvah. Vesna Gotovina (ARS) je članom skupine podala informacijo, da je Ministrstvo za javno upravo RS pripravilo predlog novele Zako-

na o lokalnih volitvah in ga poslalo v medresorsko usklajevanje. Zato je moral ARS posredovati morebitne pripombe na predlog in mnenje. Vesna Gotovina je predlog posredovala tudi Hedviki Zdovc (ZAC) in jo prosila še za njeno mnenje.

V večini členov je šlo samo za dopolnitve, nekoliko natančneje so opredeljeni postopki ugovora na volitve in dodan je 72. a člen:

»Občinska volilna komisija za namen preverjanja zakonitosti kandidatur oziroma list kandidatov in za namen izvajanja drugih pristojnosti, določenih v tem zakonu, vodi in upravlja:

- *zbirko kandidatur oziroma list kandidatov, ki vsebuje podatke iz prvega odstavka 72. člena tega zakona, in*
- *zbirko predlaganih članov volilnih odborov, ki vsebuje naslednje podatke: ime predlagatelja in osebne podatke kandidatov – osebno ime, rojstni podatki, EMŠO in naslov stalnega prebivališča.«*

Podatki o predlaganih članih volilnih odborov se zbirajo za namen imenovanja v volilne odbore, izplačila nadomestil in preverjanja nezdružljivosti s kandidati. Zato se zbirka predlaganih članov volilnih odborov in zbirka kandidatur oziroma list kandidatov hrani do poteka mandata občinskega sveta.

V mesecu januarju 2024 je bila preko korespondenčne seje izvedena uskladitev glede prevzemanja kopij topografskih kart v merilu 1 : 25.000 z letnico snemanja 1997 in kart RS 1 : 50.000 z letnico snemanja 2001, ki so se hranile v depozitu geodetske uprave na Zemljemerski ulici. Po odločitvi članov delovne skupine je en izvod prevzel ARS, medtem ko se kopije teh v posamezne zgodovinske in pokrajinske arhive ne bodo prevzele. Odločitev je bila posredovana Barbari Peharc (GURS).

V mesecu avgustu je bila opravljena še ena korespondenčna seja, tokrat glede prevzema kopij topografskih kart v merilu 1 : 5.000 in 1 : 10.000, ki so se hranile v depozitu ARS. Zaradi selitve državnega arhiva na novo lokacijo je bilo dano povpraševanje, ali bi bili zgodovinski in pokrajinski arhivi zainteresirani za prevzem kopij teh topografskih kart. V nasprotnem primeru so se lahko kopije komisijsko uničile (UVDAG, 59. člen).

Tudi tokrat je bila dana odločitev, da se kopije ne prevzemajo v zgodovinske in pokrajinske arhive.

Konec meseca oktobra 2024 je bila iz strani Sektorja za razvoj skupnih gradnikov v okviru Direktorata za razvoj digitalnih rešitev in podatkovno ekonomijo posredovana elektronska pošta na Arhiv Republike Slovenje. Vsebina elektronskega sporočila se je nanašala na klasifikacijski načrt za upravne enote v informacijskem sistemu Krpan, ki je bil prevzet še iz dokumentnega sistema SPIS4. V sprejetem klasifikacijskem načrtu za upravne enote (priloga Odredbe o enotnem klasifikacijskem načrtu, *Uradni list RS*, št. 71/2019) ni pri vseh klasifikacijskih znakih dodan rok hrambe dve leti. Zastavljeno je bilo vprašanje, ali se lahko pri vseh klasifikacijskih znakih v klasifikacijskem načrtu v informacijski sistem Krpan doda rok hrambe dve leti, kjer že ta ni zajet.

Na to temo je bil sklican delovni sestanek preko MS Teams 21. novembra 2024, na katerem so sodelovali Bojan Dolenšek (Sektor za razvoj skupnih gradnikov), Vesna Gotovina (ARS), Jasmina Kogovšek (ARS) in Hedvika Zdovc (ZAC), ki je dejavno sodelovala pri pripravi noveliranega načrta klasifikacijskih znakov za upravne enote.

V 3. členu odredbe je zapisano, da ne glede na roke iz priloge velja splošno pravilo, da se dokumentarno gradivo hrani najmanj dve leti, če gre za:

- dokumentarno gradivo v zadevah, v katerih se zahtevek zavrže in v katerih se postopek ustavi zaradi umika zahtevka,
- dokumentarno gradivo, ki je prejeto zaradi informiranja ali v vednost,
- dokumentarno gradivo, ki je podlaga za vpis dejstev v uradne evidence in registre, ter vloge za izdajo potrdil iz uradnih evidenc in registrov.

Po opravljeni diskusiji je bil sprejet sklep, da se lahko pri klasifikacijskih znakih v klasifikacijskem načrtu v informacijskem sistemu Krpan doda rok hrambe dve leti.

vodja MDS mag. Hedvika Zdovc

6. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za področje pravosodja

Skupina se redno srečuje na Zoom sestankih in na dopisni način usklajuje mnenja ter si izmenjuje delovna gradiva.

V predhodnem obdobju je medarhivska skupina uspešno oblikovala, uskladila in izdala enotna pisna strokovna navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za okrajna in okrožna sodišča ter za sodnike za prekrške ter enotna pisna strokovna navodila za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za notarje. V letu 2024 je dejavno začela s postopki valorizacije za delovna in socialna sodišča ter je oblikovala skupno stališče za pripravo enotnih pisnih strokovnih navodil za odbiranje arhivskega gradiva iz dokumentarnega gradiva za delovna in socialna sodišča ter Višje delovno in socialno sodišče. Prav tako se je dejavno ukvarjala z valorizacijo dokumentarnega gradiva Upravnega sodišča RS za izdajo pisnega strokovnega navodila.

Medarhivska skupina se redno posvetuje glede izločenega gradiva pri ustvarjalcih in pri tem usklajuje mnenje, ki se posreduje ustvarjalcem. Pri ustvarjalcih, ki so centraliziran organ in ki imajo zunanje oddelke, se je pojavila zahteva za enotno postopanje pri uničevanju dokumentarnega gradiva, ki so mu potekli roki hrambe in ki nimajo lastnosti arhivskega, kar je postavilo medarhivsko skupino pred novo nalogo, da oblikuje (enotno) pisno strokovno navodilo za ta organ, ki bo zajemalo obdobje nastanka gradiva od leta 1997 naprej.

Medarhivska skupina ugotavlja, da je poslovanje organov s področja pravosodja v veliki meri informatizirano in pri oblikovanju pisnih strokovnih navodil se skupina spopada z vprašanjem izdaje dodatnega pisnega strokovno-tehničnega navodila za digitalno gradivo.

Pri sodelovanju z ustvarjalci štejemo za velik uspešen korak sprejem notranjih pravil iz strani Državnega odvetništva RS, ki je svoja notranja pravila tudi vložil Arhivu RS v potrditev.

Prav tako je Vrhovno sodišče RS oblikovalo projektno skupino za sprejem notranjih pravil za vsa sodišča ter v ta namen tudi s komisijo za potrjevanje notranjih pravil in pravno službo državnega arhiva oblikujemo stališče glede enotnih notranjih pravil za celotno slovensko sodstvo, kar bi bil končni dokument, ki bi ga izdalo Vrhovno sodišče RS in po katerem bi postopala vsa sodišča.

Vpeljava informacijskih sistemov v poslovanje na področju pravosodja je vsekakor izboljšala tudi produktivnost organov, veliko je pripomogla tudi k dostopnosti in boljši preglednosti operativnega delovanja. Vendar prehod na informacijsko tehnologijo ni odpravil poslovanja s fizičnim gradivom, predvsem pri delu sodišč, kjer je končni akt oziroma sodba v fizični obliki. Tako se že več kot dvajset let spoprijemamo z obstojem hibridnega arhivskega gradiva, ki ga je v skladu s slovensko arhivsko zakonodajo treba prevzeti v pristojne javne arhive, kar ne predstavlja preproste naloge. In medarhivska delovna skupina za arhivsko gradivo s področja pravosodja vidi največji izziv v prevzemu hibridnega gradiva v arhive (predvsem v povezavi s centralno vodenimi evidencami, ki se vodijo skupaj z gradivom tudi v dokumentnem sistemu).

vodja MDS mag. Aida Škoro Babić

7. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za področje vzgoje in izobraževanja

Medarhivska delovna skupina za področje vzgoje in izobraževanja se je sestala na sestanku 11. aprila 2024 preko spletne aplikacije (Zoom) in 2. decembra 2024 na sedežu Zgodovinskega arhiva Ljubljana, Trdinova ulica 4, Ljubljana, drugo problematiko smo reševale prek elektronskega dopisovanja.

Direktorat za predšolsko vzgojo in osnovno šolstvo MVI, Sektor za osnovno šolstvo, je vodji skupine 2. aprila 2024 posredoval predlog sprememb Pravilnika o dokumentaciji v osnovni šoli, ki so ga pripravili ravnatelji osnovnih šol glede na spremembe in dopolnitve Zakona o osnovni šoli (*Uradni list RS*, 16/2024), ter zaprosil skupino za mnenje.

Članice skupine so se na sestanku preko spletne povezave posvetovale in podale mnenje, ki se je nanašalo na 3., 16. in 17. člen. Opozorile so, da je treba pri vodenju dokumentacije, določene s tem pravilnikom, upoštevati določila upravnega postopka, predrugačile so 16. člen, pri čemer so opozorile, da se mora vsebina navezovati samo na arhivsko gradivo, ter dodale vsebino in preštevilčile 17. člen.

V prilogi pravilnika so dodale opombo, ki opozarja, da roki hrambe ne veljajo, če je gradivo opredeljeno kot arhivsko, saj v nasprotnem primeru prihaja do zmede pri ustvarjalcih arhivskega gradiva.

Predlogi sprememb so bili poslani elektronsko Sektorju za osnovno šolstvo MVI 18. aprila 2024.

Dne 31. julija 2024 je Sektor za osnovno šolstvo MVI obvestil vodjo enote, da so se na MVI odločili, da vsebino v predlogu, ki se nanaša na arhivsko gradivo, črtajo. To so utemeljili s tem, da je vsebina »*matično urejena v ZVDAGA in je ne moremo prepisovati v predpise s področja vzgoje in izobraževanja, prav tako pa tudi nimamo pravne podlage za urejanje teh vsebin v naših predpisih. Za morebitno dodatno informiranje šol v delu vsebin s področja arhiviranja so na voljo druge poti, kot na primer okrožnice, navodila, izobraževanja. O naknadni spremembi predloga pravilnika bomo obvestili tudi predlagatelja sprememb.*«

Medarhivska skupina je na decembrskem sestanku obravnavala šolske centre kot ustvarjalce arhivskega gradiva in izdajanje pisnih strokovnih navodil zanje. Skupina se je odločila, da se za šolske centre izdaja pisno strokovno navodilo za celotno organizacijo, torej en fond, v okviru katerega so lahko organizacijske enote razdeljene na podfonde oziroma v skladu s strokovno utemeljitvijo pristojnega arhivista.

Pojavilo se je vprašanje vrednotenja personalnih map učiteljev. Arhivistke imajo različne izkušnje: določene vzorčijo in prevzemajo samo določene personalne mape, medtem ko druge, tudi zaradi zgodovinskih okoliščin, celotno kategorijo personalnih map označijo kot arhivsko gradivo. Glede vrednotenja se bodo pristojni arhivi še naprej odločali samostojno.

Javnopravne osebe so pristojne arhivistke obvestile o primerih, ko ponudniki storitve zajema in hrambe oziroma spremljevalnih storitev z njimi sklenejo samo izvajanje urejanja dokumentarnega gradiva, ne pa tudi odbiranja in predaje arhivskega gradiva – težava je v tem, da se ustvarjalci ne zavedajo v celoti, kaj podpisujejo. Predlaga se, da je ustvarjalce treba opozoriti na to, da bodo pozorni in se jasno seznanijo z vsebino pogodb, ki jih podpisujejo s ponudniki storitve zajema in hrambe oziroma spremljevalnih storitev.

V zvezi s temo matičnih listov učencev je bil sprejet konsenz, da se odbirajo matični listi otrok, rojenih do leta 1989 oziroma vpisanih do leta 1995. Ti matični listi temeljijo na starejših obrazcih, ki so vsebovali kategorije v zvezi s socialnim in z zdravstvenim stanjem otrok. Mlajši obrazci vsebujejo samo kate-

gorije glede predmetov in ocen ter potemtakem nimajo zgodovinske oziroma raziskovalne vrednosti.

vodja MDS mag. Hana Habjan

8. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za gradivo s področja kulture in znanosti

Skupina se je sestala dvakrat. Zapustila jo je dr. Mateja Jeraj zaradi upokojitve. Skupina je obravnavala predajo gradiva območnih enot Zavoda za varstvo kulture dediščine, saj enota v Novi Gorici ni želela predati gradiva z izgovorom, da ga še potrebuje, medtem ko drugi arhivi niso imeli takih težav in so celo dobro sodelovali in celo že prevzeli gradivo. Če ne bi uspel še en poskus, je bil sklenjen dogovor, da se poskušamo odzvati kot skupina. Druga tema, ki smo se je lotili, je bila izmenjava izkušenj z varnostno digitalizacijo digitalnega gradiva (predvsem VHS-kasete in zgoščenke), ki je že v arhivih, in ga je treba presneti zaradi možnega propadanja nosilcev. Izkušnje arhivov so različne, nekateri so se varnostne digitalizacije lotili sami, drugi s pomočjo zunanjih izvajalcev, medtem ko nekatera to še čaka.

Leta 2020 je Ministrstvo za kulturo RS izdalo navodila gledališčem, naj predajajo gradivo, ki je po zakonu arhivsko, SLOGI-ju, nakar ga je ARS z dopisom opozoril, da je treba to navodilo preklicati, saj je bil poziv napačen in ponekod celo nezakonit. Člani skupine smo na terenu preverili stanje glede dajanja gradiva v SLOGI in prišli do zaključka, da je v ARS-u težava le glede gradiva, ki so ga gledališča predala ob nastanku takrat še Gledališkega muzeja (npr. arhitekturni načrti), medtem ko mu sedaj v glavnem predajajo le digitalne kopije gradiva. Ostali člani imamo podobno izkušnjo s predajanjem gradiva SLOGI-ju, in sicer, da gledališča predajajo inštitutu v glavnem le publikacije, medtem ko upravne ga gradiva na srečo ne. Težava je, da imajo v svojem opisu del in nalog navedeno: *»zbiranju in dokumentiranju gradiva s področja gledališke dediščine ter raznim oblikam njene prezentacije«*, kar je tudi naloga arhivov.

Tako kot pri knjižnicah in muzejih smo tudi v primeru inštituta v podobnem položaju.

Boljšo ureditev vidimo le v dopolnitvi zakonske podlage, kjer bi bilo lahko navedeno, da smo arhivi v prvi vrsti zadolženi za hranjenje pisne dediščine, da jo lahko sicer zbirajo tudi vsi ostali, vendar se mora gradivo predati predvsem pristojnemu arhivu. Predlagamo, da omenjeno težavo izpostavimo ob pisanju dopolnitev arhivskega zakona.

vodja MDS Nataša Majerič Kekec

9. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za zdravstvo in socialno varstvo

V letu 2024 smo izvedli štiri sestanke, in sicer dva: 26. marca in 16. oktobra na lokaciji Zgodovinski arhiv Ljubljana, Trdinova 4 ter dva 7. februarja in 8. julija iz praktičnih razlogov preko Zooma. Obravnavane problematike so bile naslednje:

- Dodatno usposabljanje za uslužbenke, ki delajo z gradivom v domovih starejših:
12. novembra 2024 je medarhivska skupina v sodelovanju s Skupnostjo socialnih zavodov Slovenije izvedla dodatno usposabljanje za delavce v domovih starejših občanov, ki delajo z dokumentarnim gradivom, in sicer v ZAL-u. Program usposabljanja je bil naslednji:

- upravljanje dokumentarnega in arhivskega gradiva; predpisi, namen, pojmi in urejenost postopkov, predavateljica Aleksandra Mrdavšič (Arhiv Republike Slovenije);
- priprava na zajem in hrambo digitalnega gradiva; prvi korak k uskladitvi poslovanja z zakonodajo, predavatelj dr. Jože Škofljanec (Arhiv Republike Slovenije);
- arhivsko gradivo v domovih DSO, predavateljici mag. Marija Čipić Rehar (Zgodovinski arhiv Ljubljana) in Ivanka Uršič (Pokrajinski arhiv v Novi Gorici).

Na vprašanja prisotnih sta odgovarjala Klemen Jerinc in Darja Naglič z ministrstva. Udeležilo se ga je 43 oseb.

- Preiskovalna komisija za ugotavljanje in oceno dejanskega stanja v primerih ukradenih otrok (Državni zbor): Arhivi smo prejeli zahtevo, da se pooblaščenec Preiskovalne komisije Državnega zbora glede ukradenih otrok omogoči dostop do gradiva o porodih in pokopih umrlih otrok ter obdukciyah. Vzporedno teče postopek tudi na policiji, ki tudi pošilja vloge glede gradiva porodov in obdukciy. Arhivi obojim posredujemo zahtevane podatke oziroma gradivo. Vsi centri za socialno delo so dobili od preiskovalne komisije Državnega zbora dopis, da morajo posredovati gradivo o posvojitvah med letoma 1965 in majem 2024 zaradi preiskovanja ukradenih otrok. Nekateri centri so se že obrnili na pristojne arhive zaradi posredovanja gradiva. Arhivi so prevzeli velike količine gradiva posvojitvev, kopirali oziroma skenirali vse spise, tako da so pooblaščenca začeli s pregledovanjem spisov v mesecu decembru v posameznih arhivih.
- Gradivo lekarn: V skupini je bilo dorečeno, katero gradivo lekarn je arhivsko.
- Gradivo zdravstvenih domov: Ker je bilo kar nekaj nejasnosti glede hrambe gradiva zdravstvenih domov, smo razjasnili roke hrambe in arhivsko gradivo.

vodja MDS mag. Marija Čipić Rehar

10. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za področje informatike

Skupina se je v letu 2024 devetkrat srečala preko aplikacije Zoom in enkrat v živo. Redni sestanki skupine potekajo predvidoma vsako prvo sredo v mesecu. Organizirana sta bila dva izredna sestanka.

Na področju informacijske varnosti je skupina nadaljevala z odpravljanjem ranljivosti, zaznanih med varnostnim pregledom leta 2023. Postopek odpravljanja ranljivosti je bil spremljan in redno posodabljan v orodju IBM Control Desk. Na izrednem sestanku 14. oktobra 2024 so bile dogovorjene podrobnosti glede nakupa programskih licenc, druge opreme in storitev, ki naj bi pripomogle k odpravljanju varnostnih ranljivosti.

Članom MDSI je bila omogočena udeležba na strokovnih izobraževanjih s področja informatike. Poleg tega je bilo organizirano interno izobraževanje o uporabi orodja IBM Control Desk.

V letu 2024 je bil preverjen in testiran postopek za objavo popisov arhivskega gradiva na Arhivskem portalu Evrope.

Uporaba uradnega orodja za popisovanje arhivskega gradiva scopeArchiv je bila najpogostejše obravnavana tema na sestankih MDSI. Leta 2024 je bil postavljen nov strežnik za scopeArchiv, kar je pozitivno vplivalo na hitrost delovanja orodja. Člani MDSI so ugotovili in poudarili področja za izboljšavo vsakodnevnih delovnih postopkov z orodjem scopeArchiv. V okviru podatkovne baze SJAS obstaja 84 obrazcev, od tega več kot 50 samo za popisovanje arhi-

vskega gradiva. Ti se razlikujejo glede na okolja, v katerih se uporabljajo, a tudi glede na implementirane podatkovne strukture uporabljenih popisnih elementov. Predvsem slednje vodi v realno primerljivost zapisov le med šest osnovnih elementov, ki so opredeljeni kot obvezni. Druge elemente, ki so sicer predvideni s standardom ISADg2 in za katere sicer velikokrat imamo podatke v arhivskem gradivu, vendar jih v procesu popisovanja arhivski strokovni delavci praviloma zanemarjajo in jih ne zapišejo v podatkovno bazo. Nedoslednost in nesistematičen pristop k oblikovanju obrazcev povzročata težave tako pri množičnih uvozih podatkov kot tudi pozneje pri poizvedovanju po vzajemnih ali lokalnih podatkovnih zbirkah. Podvojeni zapisi zemljepisnih entitet ustvarjajo težave pri zajemanju podatkov, bodisi ročno ali sistemsko, prav tako tudi pri poizvedovanju preko VAC.

Člani MDSI so začeli z organizacijo izobraževanja novih sodelavcev za popisovanje arhivskega gradiva z orodjem scopeArchiv.

Novembrski sestanek MDSI je potekal v Pokrajinskem arhivu Maribor. Ob tej priložnosti so člani skupine tudi obiskali Institut informacijskih znanosti, IZUM in si ogledali superračunalnik Vega.

vodja MDS Ivančica Sabadin

11. Poročilo o delu Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo

Medarhivska delovna skupina za gospodarstvo se je v letu 2024 sestala na dveh rednih sejah, prvič 30. maja 2024 v Zgodovinskem arhivu Celje in drugič 22. oktobra 2024 preko aplikacije Zoom. Na seje Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo so poleg članov skupine lahko vabljene in glede dela Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo so lahko obveščene tudi druge osebe, ki niso imenovane v Medarhivsko delovno skupino za gospodarstvo, ki s svojim strokovnim znanjem, z izkušnjami in mnenji pripomorejo k uspešnemu delu Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo oziroma so vpete v delovna področja, ki jih Medarhivska delovna skupina za gospodarstvo obravnava na svojih rednih ali dopisnih sejah. Te osebe lahko predlaga posamezni javni arhiv oziroma v imenu javnega arhiva v Medarhivsko delovno skupino za gospodarstvo imenovani član Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo.

Na redni seji 30. maja 2024 je Medarhivska delovna skupina za gospodarstvo ob prisotnosti vseh članov skupine obravnavala štiri točke dnevnega reda, to so potrditev zapisnika redne seje Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo z dne 14. novembra 2023, Register ustvarjalcev arhivskega gradiva (RegUst) – Gospodarska zbornica Slovenije in regijske zbornice, definicija javnopravne osebe po ZVDAGA in točko razno.

Na seji so člani Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo najprej pregledali in potrdili zapisnik ter sklepe redne seje Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo, ki je potekala 14. novembra 2023.

Pri točki Registra ustvarjalcev arhivskega gradiva (RegUst) – Gospodarske zbornice Slovenije in regijskih zbornic je Medarhivska delovna skupina za gospodarstvo s pomočjo članice Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo od Gospodarske zbornice Slovenije predhodno pridobila mnenje glede Gospodarske zbornice Slovenije in regijskih zbornic ter njihovem izvajanju javnih pooblastil. Člani Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo so nato na seji po pregledu omenjenega mnenja in razpravi sprejeli predlog o tem, katerim zbornicam se izdajajo sklepi o vpisu v RegUst.

Udeleženci seje Medarhivske delovne skupine so se, kot že mnogokrat prej, pogovarjali tudi o trenutni definiciji javnopravne osebe po ZVDAGA, saj menijo, da omenjena definicija ni najustreznejša. Delo na definiciji javnopravne osebe po ZVDAGA je Medarhivska delovna skupina za gospodarstvo uvrstila

tudi v načrt dela za leto 2024. Člani Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo so že pred časom sprejeli odločitev, da bodo pretresli omenjeno definicijo in skušali izoblikovati osnutek predloga sprememb omenjene definicije. Medarhivska delovna skupina za gospodarstvo bi tako ob naslednjih spremembah ZVDAGA, ob predhodno že izoblikovanih stališčih predloga sprememb definicije javnopravne osebe po ZVDAGA, lahko takrat hitreje in lažje, z manjšimi prilagoditvami že predhodno pripravljenega osnutka predloga sprememb izoblikovala končni predlog sprememb definicije javnopravne osebe po ZVDAGA. Medarhivska delovna skupina za gospodarstvo bi se tako glede na prihodnje spremembe arhivske zakonodaje in predvsem tega vprašanja lahko predhodno pripravila in nanje hitro odzvala. Na seji Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo so se udeleženci dogovorili, da bodo na to tematiko za začetek pregledali nekatere tuje predpise. Obenem so se dogovorili tudi, da se bodo s tem vprašanjem na naslednjih sejah redno ukvarjali.

Pod zadnjo točko je vodja Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo udeležencem seje na kratko predstavil potek zadnje seje vodij medarhivskih delovnih skupin, ki je potekala decembra 2023. Vodja Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo je nato predstavil tudi mnenje direktorjev slovenskih javnih arhivov o predlogu vrednotenja dokumentarnega gradiva koncesionarjev, ki ga je Medarhivska delovna skupina za gospodarstvo predlagala za obravnavo na seji direktorjev slovenskih javnih arhivov. Pod zadnjo točko seje Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo so se udeleženci pogovarjali tudi o družbi DRI, Družbi za razvoj infrastrukture d. o. o. in vpisu te družbe v RegUst, o delovanju Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo (katere osebe se vabijo in se lahko vabijo na sestanke skupine, katere osebe se lahko dodajo na dopisno listo skupine, kdo lahko predlaga člane skupine, kdo lahko predlaga, koga se dodatno poleg članov skupine vabi na sestanke skupine, kdo lahko predlaga, koga se dodatno poleg članov skupine dodaja na dopisno listo skupine in ipd.) in o ažurnosti RegUst.

Na redni seji 22. oktobra 2024 je Medarhivska delovna skupina za gospodarstvo ob prisotnosti velike večine članov Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo, opravičeno je manjkala ena članica skupine, obravnavala štiri točke dnevnega reda, to so potrditev zapisnika redne seje Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo z dne 30. maj 2024, definicija javnopravne osebe po ZVDAGA, Register ustvarjalcev arhivskega gradiva (RegUst) in točko razno.

Na seji so člani Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo najprej pregledali in potrdili zapisnik ter sklepe redne seje Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo, ki je potekala 30. maja 2024.

Pri drugi točki dnevnega reda so se udeleženci seje Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo pogovarjali o definiciji javnopravne osebe ZVDAGA. Ob tem so pregledali nekaj analiz že pregledanih pravnih praks iz tujine, se pogovarjali o preteklih arhivskih predpisih na območju današnje Republike Slovenije in si po obsežni debati glede tega vprašanja razdelili nove naloge, ki jih bodo opravili najkasneje do naslednje redne seje skupine, ki bo predvidoma marca 2025.

Na seji Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo so se udeleženci pogovarjali tudi glede Registra ustvarjalcev arhivskega gradiva (RegUst) in njegovi ažurnosti, saj se pri vpisih pri posameznih ustvarjalcih oziroma imetnikih arhivskega gradiva pojavljajo napake in netočni podatki. Udeleženci seje so se ob koncu debate pri tej točki dogovorili, da se bodo s tem vprašanjem redno ukvarjali tudi v prihodnje.

Pod zadnjo točko razno so se udeleženci seje pogovarjali o sodelovanju med javnimi arhivi oziroma člani medarhivske delovne skupine pri pripravi navodil oziroma priporočil za ravnanje z zasebnim gradivom, podobno, kot so posamezni člani Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo to počeli že v preteklosti v podobnem primeru ustvarjalca oziroma imetnika zasebnega gra-

diva. Pod zadnjo točko so na seji prisotni člani Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo sprejeli tudi načrt dela Medarhivske delovne skupine za gospodarstvo za leto 2025. V načrt so uvrstili nadaljnje delo na pripravi predloga sprememb definicije javnopravne osebe po ZVDAGA in druge dejavnosti, ki bodo plod dela na tem vprašanju, ukvarjanje z vprašanjem ažurnosti RegUst, ukvarjanje z vprašanjem sodelovanja z ustvarjalci zasebnega gradiva in ukvarjanje z vprašanjem vrednotenja dokumentarnega gradiva (Seznam dokumentarnega gradiva gospodarskih organizacij, ki je lahko ovrednoteno kot arhivsko gradivo).

V letu 2025 bo Medarhivska delovna skupina za gospodarstvo v skladu s sprejetim načrtom skupine nadaljevala z delom in nalogami iz leta 2024. Skupina se bo prav tako ukvarjala tudi z drugimi strokovnimi vprašanji, ki se pojavljajo v praksi (tekoča problematika) in so praviloma vezana na sodelovanje z ustvarjalci in imetniki dokumentarnega in arhivskega gradiva (valorizacija ustvarjalcev arhivskega gradiva, vrednotenje dokumentarnega gradiva, dajanje pojasnil v zvezi z dokumentarnim in arhivskim gradivom ipd.). Medarhivska delovna skupina za gospodarstvo bo v letu 2025 izvedla najmanj dve redni seji in dopisne seje po potrebi.

vodja MDS Jože Kranjec

Mag. Hana Habjan:
Horuk v nove čase : socialistični vrtec za otroka
moderne družbe

Publikacija in razstava Zgodovinskega arhiva Ljubljana,
3. 12. 2024–31. 5. 2025

Se spomnite svoje prve igrarice? Svoje vzgojiteljice oziroma »tršice« z vrtca? Se še sprehodite kdaj mimo igral, na katerih ste se igrali, ko ste bili v vrtcu? Od kod sploh izraz »vrtec«? Mag. Hana Habjan nas s temi vprašanji v publikaciji in spremljajoči razstavi Horuk v nove čase – socialistični vrtec za otroke moderne dobe popelje v brezskrbni čas zgodnjega otroštva. Publikacija in razstava predstavljata arhivsko gradivo ljubljanskih vrtcev in nas popeljeta v ustanavljanje vrtcev, urejanje ustreznih prostorov, prehrano, organiziranost vrtcev in v otroku najljubši del – igro.

Avtorica na začetku predstavi zgodovinski oris nastajanja vrtcev. V obdobju po drugi svetovni vojni so se ustanavljala dnevna zavetišča za predšolske otroke in šolske otroke revnejših staršev. Leta 1946 so omenjena zavetišča začeli nadomeščati z domovi igre in dela, ki so bili namenjeni otrokom zaposlenih staršev. Tako je npr. podjetje, ki je zaposlovalo vsaj 200 žensk, moralo pri projektiranju upoštevati tudi gradnjo jasl in domov igre in dela. Leta 1959 je bilo v ljubljanskem okraju že 41 vrtcev. Z novo sprejeto resolucijo o nalogah komune in stanovanjskih skupnosti pri otroškem varstvu leta 1961 so ustanoviteljske pravice prevzele stanovanjske in krajevne skupnosti, medtem ko so se vrtci po novem imenovali vzgojno-varstveni zavodi (VVZ). Sledil je razcvet organizirane predšolske vzgoje, medtem ko sta pri sami vzgoji prišli v ospredje dve teoriji – razvoj otroka je odvisen od njegove interakcije z okoljem, hkrati pa je odvisen tudi od podedovanih lastnosti. Program za otroke je temeljil seveda na igri – tako organizirani kot prosti, pri čemer je bil končni cilj otrokom privzgojiti delovne navade.

Nadalje se avtorica dotakne zasnove prostora, namenjenega vrtcem, ki se nam na prvi pogled morda zdi samoumevna. Vrtec Prule je bil pilotski projekt, zgrajen leta 1963, zasnovala ga je arhitektka Rotija (Tija) Badjura v sodelovanju s pedagoginjo in z ravnateljico vrtca Deso Mušič. Stopnice je zamenjala s klančino, s steklenimi površinami v prostor prinesla veliko naravne svetlobe, ozke hodnike zamenjala za široke, povezovalne prostore. Pri gradnji nadaljnjih vrtcev je poudarjala uporabo naravnih materialov, zemeljskih tonov, naravno osvetlitev. Ena od zanimivosti je zasnova vrat z dvema okroglima steklenima površinama, pri čemer je vzgojiteljica takoj vedela, ali je za vrati odrasel ali otrok. Vrata so imela tudi dve kljuki, nameščeni na različnih višinah, prilagojenih otrokom in odraslim. Rotija Badjura je sodelovala tudi pri prvih tipskih projektih vrtcev, ki jih je Urbanistični zavod Slovenije izdal leta 1967. Vrtci so potrebovali tudi notranje pohištvo. Sprva so ga oblikovali arhitekti, nato se je vedno bolj uveljavljala tipska oprema. Danes gradnja vrtcev sledi določenim standardom, pri čemer je vse večji poudarek na energetski učinkovitosti in sodobnem dizajnu, ki lahko precej odstopa od prvotnih arhitekturnih zasnov.

Vsak vrtec potrebuje tudi t. i. upravno-servisno službo, ki zajema ku-

hinjo, čiščenje, hišnika ipd. Zelo pomembna sta bila zdravje in higiena. Zaradi lažjega čiščenja so bili vrtci opremljeni z neoblazinjenim pohištvom in torej s pohištvom iz materialov, ki jih je bilo možno čistiti z vodo. Vrtci so dajali velik poudarek prehrani, ki je vsebovala beljakovine, kalcij in vitamine, nujne za zdravje otrok.

Zelo kmalu je postalo jasno, da vrtci potrebujejo za kakovostno pedagoško delo tudi ustrezen kader. Izobraževanje pedagoških delavk se je začelo že leta 1949, ko je bila v Ljubljani ustanovljena štiriletna srednja strokovna vzgojiteljska šola, ki se je sedem let kasneje preoblikovala v petletno šolanje. Vrtci so zaradi pomanjkanja kadra poleg strokovnega kadra bili primorani zaposlovati tudi nestrokovni kader.

In še k najprijetnejšemu delu otroškega vsakdana – igri. Kmalu po vojni je postalo pomembno zavedanje, da morajo biti igrače preproste, didaktične in dobre kakovosti. Med oblikovalci otroških igrač in oblikovalci notranje opreme najdemo tudi poznana imena, kot sta Oskar Kogoj in Niko Kralj. Poleg igrač sta bila pomembna tudi ustvarjalnost in gibanje.

Avtorica publikacije zaključuje s predstavitvijo zgodovinskega razvoja ljubljanskih vrtcev.

*Nagovor avtorice Hane Habjan ob odprtju razstave
(Foto: Tina Arh)*

Glede na to, da so osrednja točka publikacije in razstave navsezadnje otroci, sta avtorica in oblikovalka v oboje uspešno vdahnili tudi veliko mero igrivosti. Uporabili sta živahne barve in like, kot pritiče navihanim in razigranim otrokom v vrtcih. Fotografija nasmejane deklice in simpatičnega fantiča v uvodu publikacije bralca takoj navda s prijetnimi občutki in z željo po dodatni, zanimivi vsebini.

Sodobne smernice interpretacije dediščine med drugim poudarjajo, da si bo obiskovalec razstavo najbolj zapomnil takrat, ko bomo nagovarjali njegova čustva. Razstava in publikacija *Horuk v nove čase* to zagotovo počneta. Obravnavano temo težko spremljaš zgolj skozi dejstva – zagotovo prebudi, če ne drugega, vsaj nekaj nostalgije po prijetnih, brezskrbnih otroških časih. Vendar vsekakor daje misliti, koliko sodobni trendi v arhitekturi, pedagogiki, izdelavi igrač ... dejansko še sledijo dobro postavljenim temeljem.

ARHIVSKO DRUŠTVO SLOVENIJE

1000 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1
telefon: (01) 241 42 86
e-pošta: tajnik@arhivsko-drustvo.si
predsednik@arhivsko-drustvo.si
domača stran: www.arhivsko-drustvo.si

ARHIV REPUBLIKE SLOVENIJE

1102 Ljubljana, Zvezdarska ulica 1, p.p. 523
telefon: (01) 241 42 00
e-pošta: ars@gov.si
domača stran: www.arhiv.gov.si

INŠPEKTORAT RS ZA KULTURO IN MEDIJE

1000 Ljubljana, Metelkova 4
telefon: (01) 478 79 01
e-pošta: gp.irskm@gov.si

NADŠKOFIJSKI ARHIV LJUBLJANA

1000 Ljubljana, Krekov trg 1
telefon: (01) 234 75 70
e-pošta: arhiv.lj@rkc.si
domača stran: www.nadskofija-ljubljana.si/nadskofija/

NADŠKOFIJSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Slomškov trg 20
telefon: (05) 90 80 120
telefaks: (02) 252 30 92
e-pošta: skofijski.arhiv@nadskofija-maribor.si
domača stran: www.nadskofija-maribor.si/nadskofija/
index.php/skofijska-kurija

POKRAJINSKI ARHIV KOPER

6000 Koper, Kapodistriasov trg 1
telefon: (05) 627 18 24
e-pošta: tajnistvo@arhiv-koper.si
domača stran: www.arhiv-koper.si

Enota Piran

6330 Piran, Savudrijska 5
telefon: (05) 673 28 40

POKRAJINSKI ARHIV MARIBOR

2000 Maribor, Glavni trg 7
telefon: (02) 228 50 00
e-pošta: info@pokarh-mb.si
domača stran: www.pokarh-mb.si

Enota za Koroško

2390 Ravne na Koroškem, Čečovje 12a
telefon: (05) 994 29 43
e-pošta: vinko.skitek@pokarh-mb.si

Enota za Prekmurje

9000 Murska Sobota, Cvetkova ulica 1
telefon: (02) 228 50 40
e-pošta: info-ms@pokarh-mb.si

POKRAJINSKI ARHIV V NOVI GORICI

5000 Nova Gorica, Trg Edvarda Kardelja 3
telefon: (05) 335 87 60
e-pošta: pa-ng@pa-ng.si
domača stran: www.pa-ng.si

ŠKOFIJSKI ARHIV KOPER

Trg Brolo 11, p. p. 114, 6001 Koper
telefon: (05) 611 72 04
e-pošta: arhiv.kp@rkc.si
domača stran: http://kp.rkc.si/skofijski-arhiv

**ZGODOVINSKI ARHIV IN MUZEJ
UNIVERZE V LJUBLJANI**

1000 Ljubljana, Kongresni trg 12
telefon: (01) 241 85 80
telefaks: (01) 241 86 60
domača stran: www.uni-lj.si/o_univerzi_v_ljubljani/
univerzitetni_arhiv.aspx

ZGODOVINSKI ARHIV CELJE

3000 Celje, Teharska cesta 1
telefon: (03) 428 76 40
e-pošta: info@zac.si
domača stran: www.zac.si

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA

1001 Ljubljana, Trdinova ulica 4, p. p. 1614
telefon: (01) 306 13 06
e-pošta: zal@zal-lj.si
domača stran: www.zal-lj.si

Enota za Gorenjsko

4000 Kranj, Savska cesta 8
telefon: (04) 280 59 00
e-pošta: zal.kra@zal-lj.si

Enota za Dolenjsko in Belo krajino

8000 Novo mesto, Skalickega ulica 1
telefon: (07) 394 22 40
e-pošta: zal.nme@zal-lj.si

Enota v Škofji Loki

4220 Škofja Loka, Partizanska c. 1c
telefon: (04) 506 07 00
e-pošta: zal.skl@zal-lj.si

Enota v Idriji

5280 Idrija, Prelovčeva ulica 2
telefon: (05) 372 22 70
e-pošta: zal.idr@zal-lj.si

ZGODOVINSKI ARHIV NA PTUJU

2250 Ptuj, Vičava 5
telefon: (02) 787 97 30
e-pošta: tajnistvo@arhiv-ptuj.si
domača stran: www.arhiv-ptuj.si

